

De Multatulileescursus

Marc van Oostendorp

2020

Inleiding

Literatuur is een gesprek. Wie een boek leest, echt leest, en niet alleen maar tot zich neemt, moet antwoord geven. Met gevoelens. Beelden. Begrip. Ervaring. Zonder dat alles blijven de letters zwart. Een boek lezen betekent altijd praten met iemand, als is het maar met jezelf. Een goed boek lezen betekent dat je nooit bent uitgepraat.

Praten óver een boek is ook een belangrijk aspect van het lezen. Ik lees zelden een boek zonder erover met zoveel mogelijk mensen te praten. Dat is nog niet gemakkelijk, want soms lees ik een boek dat niemand anders in mijn omgeving wil lezen. Daarbij helpt het internet en daarbij helpt het idee van een leesclub, of zoals Multatuli en zijn tijdgenoten het noemden, een *leescursus*. Dat is een goede naam – je leert beter lezen door te praten over een boek, iemand anders blijkt *altijd* iets anders te lezen dan jij, en goed lezen is waarschijnlijk: zoveel mogelijk kanten van een tekst zien. Door met anderen over een boek te praten, kun je beter praten met het boek.

Multatuli had een hekel aan schrijven – hij vond het moeilijk en hij twijfelde aan het nut ervan. Hij kreeg gaandeweg een hekel aan lezers – omdat ze volgens hem niet lezen konden. Hij had gelijk: schrijven is veel lastiger dan veel schrijvers weten. Lezen, echt lezen, is zo moeilijk dat bijna niemand het kan. We moeten met zijn allen op leescursus.

De conversatie is een belangrijke vorm in Multatuli's werk. In al zijn boeken, en in heel veel van zijn brieven, zitten kortere of langere dialogen. In de fictie zijn het gesprekken tussen personages met een naam, in essays worden de gesprekken soms gevoerd door anonieme personen. Omdat fictie en essayistiek in elkaar overlopen is in veel werk ook niet helemaal duidelijk wie er nu eigenlijk aan het woord is.

En zelfs als er geen dialoogstreepjes staan, kun je veel van Multatuli's werk nog lezen als een gesprek. Hij zei dat hij zelf schreef in tussenzinnen, hij onderbrak zichzelf voortdurend, als was hij in gesprek. Hij zag zich als een vat vol tegenstrijdigheden, dus hij had ook altijd iets interessants te bespreken met zichzelf. “Misschien is niets geheel waar, en zelfs dat niet” is een van de bekendste citaten van zijn werk en een voorbeeld van hoe hij zichzelf ook in monologen onderbrak. Als niets geheel waar is, kun je niet met één stem spreken.

Hij lokte bovendien ook vanaf het begin gesprekken uit tussen zijn lezers, al liepen die gesprekken, toegegeven, ook wel uit op geschreeuw. Zijn werk roept sterke emoties op, en het nodigt permanent uit tot tegenspraak. En bovendien waren al die klachten dat men zo slecht las er niet voor niets: hij wilde gelezen worden, hij wilde gehoord worden. Hij wilde contact – dat spat nog steeds van iedere pagina van de *Volledige Werken* af.

Multatuli was ook dol op het gesprek. Zijn gesprekspartners vonden hem soms nerveus, maar ook vaak levendig en geestig. In de laatste jaren van zijn leven, toen hij niets meer publiceerde en klaagde over het schrijven van brieven, vroeg hij voortdurend mensen of ze niet langs wilden komen, logeren, en dan heel veel praten.

Ik denk dat er geen andere manier is om over Multatuli te schrijven dan als een gesprek – je *kunt* geen coherent beeld van hem geven als je maar één stem tot je beschikking heeft, alles wat je over hem zegt *moet* worden weersproken – zo was zijn eigen mensbeeld ook. En in zekere zin geldt dat voor alle literatuur die de moeite waard is. En in zekere zin geldt dat voor het hele leven.

Daarom voerde ik gedurende ongeveer 80 weken een gesprek over de vijftwintig delen van de *Volledige Werken* van Multatuli, en enkele van de vele, vele boeken en artikelen die er over hem verschenen, die ik met anderen tussen het najaar van 2018 en het voorjaar van 2020 voerde. Ik las alle delen van de *Volledige Werken*, en ook een aantal werken daaromheen. Bij dat laatste beperkte ik me tot dingen die ik niet – of in het geval van Sötemann *lang* niet – gelezen had, wat de keuze van de secundaire literatuur een beetje wonderlijk maakt, maar, geloof ik, wel levendig.

Enigszins tot mijn verbazing dachten veel lezers van de leescursus, die oorspronkelijk verscheen als een reeks op *Neerlandistiek*, dat de deelnemers aan de leescursus fictief waren – dat het alleen ging om een vorm, maar natuurlijk zijn alle gesprekken echt – en gaan ze door.

1. Het begin

- Zal ik beginnen? Dan wil ik zeggen dat ik me erg verheug op de komende anderhalf jaar.

- Dank je wel. Ik ook.

- Nee, echt. Ik vind dat een heugelijk vooruitzicht, dat we de komende anderhalf jaar met elkaar de *Volledige Werken* van Multatuli gaan lezen. Je komt daar toch anders niet aan toe, ook al staan die werken al jaren in mijn kast. En sinds kort ook gratis online.

- Precies. Lezen is leuker met vrienden. Het is denk ik de reden dat je overal leesclubs vindt: mensen houden elkaar aan het lezen. Ze zitten niet meer, zoals in Multatuli's tijd, met een boek onder een lamp.

- Al werd er toen ook veel voorgelezen, en was Multatuli ook bekend om zijn toespraken, en had hij het een paar keer ook over leesclubs, die hij leescursussen noemde. Je brengt met zo'n club juist ook die gezelligheid terug in de letteren. Proost!

- Proost. En over anderhalf jaar, in maart 2020, hebben we alles van de grote negentiende-eeuwer gelezen: de romans, de *Ideën*, de brieven, de pamfletten. Er schijnt een website te komen met dingen die niet in de *Volledige Werken* staan, om de 200e verjaardag van Eduard Douwes Dekker te vieren. Die nieuwe dingen gaan we natuurlijk ook lezen.

- Zalig! En dan beginnen we natuurlijk bij deel 1 om door te stomen naar deel 25?

- Ik wilde voorstellen dat we het werk chronologisch lezen. Dat wil zeggen dat we volgende week beginnen met deel 8, waarin allerlei documenten en brieven uit de eerste 26 jaar van Multatuli's leven zijn opgenomen.

- Ja, wat een goeie port is dit, zeg. En die kaasblokjes zijn er ook heel smakelijk bij.

- Maar lijkt jullie dat een goed idee, die chronologische aanpak?

- Ach ja, waarom niet. Dan hebben we ook een aanloopje naar *Max Havelaar*, natuurlijk. Die port heb ik trouwens gekocht bij een goede wijnhandelaar, hier om de hoek.

- Bovendien: in deel 1 begint de correspondentie van Douwes Dekker aan Tine, en die is eigenlijk vanaf de eerste brief meteen de moeite waard. Als je geïnteresseerd bent in stijl, tenminste. En dat ben ik.

- Vandaar dat we jou hebben uitgenodigd. Het is een beetje gek om een taalkundige in zo'n leesclubje te hebben, maar wie weet wat het oplevert.

- Nou, bedankt. Ik ken mijn plaats.

- Hoe heet u eigenlijk?

- Ik heb mezelf voorgenomen me vooral te richten op wat ik altijd heb beschouwd als het centrale thema in Multatuli's werk: wat betekent het om mens te zijn? En hoe ben je een goed mens?
- Waarbij hij zichzelf als lichtend voorbeeld zag.
- Dat zit volgens mij anders in elkaar. Maar daarover gaan we dus volgende week verder. Zaterdag, zelfde plaats, zelfde tijd. En we hebben hopelijk allemaal deel 8 gelezen.
- Als jij dan weer zulke port meeneemt!

2. Hij noemt de meeste mensen ‘jongetje’.

– Het is wel een eigenaardig project, hoor die *Volledige Werken*. Neem nu dat deel 8 dat we deze week hebben gelezen.

– Ik heb het niet helemaal uitgekregen.

– Dat bedoel ik. Ik ben weliswaar tot het einde gekomen, maar heb hele stukken overgeslagen. Al die nota's en die ambtelijke stukken die niet eens allemaal door Dekker zelf geschreven zijn.

Ik heb de Eer Uwedg hiernevens aantebieden twee Declaraties van Reis en verblijfkosten, respectievelijk naar de Pepertuinen te Taloh Baleh en naar Aijer nanalie over land, tot inspectie der wegen in mijne afdeling.

– Dat is dan toevallig wel door Dekker geschreven, maar...

– Hoe weet je dat?

– ... maar inderdaad: wat verwachtten Stuiveling, die de editie maakte, en Van Oorschot, die het werk uitgaf, hier nu eigenlijk mee te bereiken? Zou er ooit iemand zijn geweest die het allemaal wel wilde doorlezen? En zo ja, waarom?

– Er was toen natuurlijk nog geen internet, dus in plaats van Facebook kon je dit dan lezen.

– Het geeft alles bij elkaar toch wel een aardig beeld van de eerste 26 jaren van Dekkers leven. Je kunt het, zeker vanaf het moment dat hij naar Indië gaat alles vrij precies volgen. En Stuiveling geeft steeds toelichtingen waardoor er ook nog een lijn in komt. Het is bijna een biografie.

– Maar waarom moet je er dan al die verschillende ambtelijke stukken in opnemen?

– Het lijkt toch meer de *aanzet* van een biografie. Stuiveling zette alles alvast klaar, waarmee iemand dan later een biografie kon schrijven.

– Maar dan had hij daar toch ook nette mapjes van kunnen maken voor in het Multatuli-museum? Dat hoeft dan toch niet per se in een boek?

– Was het geen slimme deal? De geleerde Stuiveling had zo onderwerp naar die biografie vrij gemakkelijk een indrukwekkende publicatie en uitgeverij Van Oorschot dacht dat er genoeg mensen waren die *alles* van Multatuli wilden hebben, zelfs deze snippers.

– Nou jongens, maar daar staat toch ook wel iets tegenover. Juist door de dorheid van veel van die stukken valt toch op wat een *mensch* die Dekker was. Zodra er een brief van hem persoonlijk wordt, of ook in de paar eerste pogingen tot literair schrijven die hier zijn opgenomen begint het meteen te sprankelen. Die toon!

– Waar zie je dat dan aan?

– Op een bepaald moment schrijft Dekker een brief aan zijn verloofde, aan Tine. Hij geeft haar een portret van zijn ouders en van zijn broers en zussen. Hij begint met zijn vader. En dan...

Mijn vader is inderdaad een achtenswaardig man, die echter voor velen niet gemakkelijk is om mede om te gaan, dewijl hij zich maar niet verbeelden kan, dat men hem niet altijd gehoorzaamt. Hij is nu bijna zestig jaar. Hij heeft een zeer goed voorkomen en is zeer sterk en gezond, – alleen klaagde hij op het laatst een beetje, dat hij pijn in de maag had, hetgeen als men zijn langdurig zeevaren nagaat, als een gevolg van fatigues niet te verwonderen is. Hij spreekt gaarne en goed, en heeft veel invloed op de mensen, die hem kennen. Hij noemt de meeste mensen, als hij familiair er mede is: ‘jongetje’. Daar zult gij om lagchen, maar men neemt hem zoo iets nooit kwalijk.

– Precies. Het gaat om dat woord *jongetje*, en om het feit dat Dekker er aan toevoegt dat ‘men hem zoiets nooit kwalijk neemt’. Die twee dingen tekenen die vader meteen. Ik ken niemand die iedereen aanspreekt met *jongetje*, laat staan iemand die daar mee weg komt. Toch zie ik die vader voor me.

– Ja, mooi is dat, een goed gekozen detail laat iemand leven, en daar had Multatuli altijd oog voor. Het zit ook al in dat “terwijl hij zich maar niet kan voorstellen dat men hem niet altijd gehoorzaamt”. Het is het soort details dat je later ook bij Tolstoj zal vinden, van die kleine inkijkjes in iemands gedachtewereld.

– Het was ook een zelfportret.

– Jongens, laten we daar de volgende keer over doorpraten. Ik wil eigenlijk ook nog wel iets vertellen over het *project* dat Dekker in de stukken in dit deel al formuleert.

– En dat is?

– Onderzoeken wat het betekent om mens te zijn?

3. De ganze rijkdom van August bestond in de gulden die hij de knaap geboden had

- Ik zou hier een stelling willen poneren.
- Dat Eduard Douwes Dekker al in zijn eerste stukken een centraal thema uit zijn werk aan de orde stelt?
- Hoe weet jij wat ik wilde gaan zeggen?
- Ik had zo'n voorgevoel.
- Het klopt in ieder geval. Ik wil in deze leesclub de komende maanden mijn hypothese toetsen. Dat Douwes Dekkers werk ging over de vraag wat het betekent om een mens te zijn.
- “De roeping van de mens is mens te zijn”?
- Ja, dat schreef hij jaren later. Maar die obsessie met “mens zijn” zat er altijd al in. Het allereerste ‘prozastuk’ dat van Douwes Dekker bekend is, is ‘Losse bladen uit het dagboek van een oud man: Het Schoone, Geluk’. Dat schreef hij toen hij 21 was.
- Het is misschien nog een beetje ouderwets en stijf geschreven, voor Dekkers doen.
- Ja, misschien. Al zijn de dialogen ontzettend sterk voor een 21-jarige. Dialogen waren sowieso een sterk punt van Dekker. Bij hem praten mensen altijd. In dit verhaal, komt de held, August, in gesprek met een jongen die een vogelnest heeft geroofd. August wil dat nest terugkopen om het terug te zetten. Ze praten dan zo:
 - ‘Geef mij dat nest!’ riep August.
 - ‘Waarlijk niet!’ hernam de knaap.
 - ‘Ik wil u een gulden daarvoor geven!’
 - ‘Toch niet, het heeft mij te veel moeite gekost, hetzelfde uit te halen!’
 - De ganze rijkdom van August bestond in den gulden dien hij den knaap geboden had.
 - ‘Wilt ge mijn nieuwen hoed daarvoor hebben?’ vroeg August dringende, of neen... hij bezon zich dien aan eenen armen knaap te hebben gegeven, die blootshoofds op den weg liep, mijn... mijn...’
 - De arme jongen wist niet wat hij meer bieden zoude, en het nest lag hem na aan 't hart.
- Ja. In dat dialoogje zie je ook meteen de manier waarop Multatuli zijn personages terwijl ze aan het praten zijn onderbreekt om commentaar te geven (‘hij bezon zich dien...’).
- Maar belangrijker nog dan die stijl, die inderdaad af en toe nog wat stijf is, is het verhaal. Die August is zoals uit dit verhaaltje al blijkt, een held. Hij geeft al zijn bezittingen om een nest te kopen en dan zijn hoed nog aan een arme knaap. Later in het verhaal zegt hij dat het mooiste is om je leven te geven voor een vriend, en even later heeft hij het ‘geluk’ dat een vriend inderdaad door het ijs zakt.

- August erachteraan, en dood.

- Douwes Dekker had die jaren wel wat met hoofddeksels. Ze komen in zijn werk steeds weer terug, ook in zijn brieven aan Everdine.

- Ok, daarover misschien een andere keer. Want die August is natuurlijk een held zoals Douwes Dekker zelf wilde zijn: iemand die alles over had voor anderen, alles wilde geven. Maar iemand die daar ook in wist te zwelgen.

- Je hebt gelijk, ook in de brieven aan Tine beschuldigt hij zichzelf ervan om alleen maar goed te willen doen om het fijne gevoel dat het gaf.

- Een mens moest goed zijn, vond hij. En voor dat goede moest alles wijken. Tegelijkertijd wist hij ook dat dit een beetje raar was. Dat was zijn worsteling met het mens zijn: het gevecht tussen hoge morele principes en het gevoel dat je die principes alleen volgde om je goed te voelen.

- Tegelijkertijd was hij ook toen al nu niet bepaald een fijne persoon voor de vrouwen om hem heen. Hoe hij Everdine al vanaf dag 1 van hun verloving behandelde!

4. Maar, zult gij vragen, waarom zegt gij mij dat?

- We moeten het toch ook echt wel over Multatuli en de vrouwen hebben, voor we dit deel van de Volledige Werken terzijde leggen.
- Ah, gaan we dit deel terzijde leggen? Wat gaan we *dan* lezen?
- Wacht nou even, ik wil het ook wel eerst even hebben over die vrouwen. Dit deel 8 is ook het deel waarin de eerste brieven staan die Douwes Dekker aan zijn vriendin schrijft, Tine.
- Het is een beetje gek dat jij haar *Tine* noemt. Stuiveling, die dit deel heeft verzorgd doet dat ook de hele tijd. Maar Douwes Dekker noemt haar zelf *Everdine* of *Eefje*.
- Maar ging hij haar later dan geen Tine noemen?
- Maar wat hebben wij daarmee te maken? Waarom moet die Stuiveling haar bij haar voornaam noemen? Laat staan bij een roepnaam die pas later gebruikt wordt door intimi? Hij schrijft boven brieven bijvoorbeeld:

Brief van Dekker aan Tine. (Brieven I, blz. 339; Brieven I, blz. 220)

Waarom noemt hij Dekker met zijn achternaam en Tine met haar voornaam? Waarom niet ‘Brief van Edu aan Van Wijnbergen’?

- Het lijkt me het gewone alledaagse seksisme van de letterkundige geschiedenis die Elisabeth Wolff en Agatha Deken ook altijd Betje en Aagje is blijven noemen.
- Hoe dat ook zij, het is toch wel bizar dat hij haar ongeveer vanaf de eerste brief meteen begint te schrijven over het meisje Cateau met wie hij een eigenaardige verhouding heeft. Hij wil haar helpen, hij suggereert dat zij verliefd op hem is, en dat iedereen over haar roddelt, maar dat Tine...
- Everdine
- ... dat Everdine daar natuurlijk boven staat, en dat het juist heel belangrijk is dat zij over die relatie houdt. Omdat ze zo’n hoogstaande vrouw is en zo’n zielsverwant.
- Pure emotionele chantage.
- Denk je? Dat suggereert dat hij het met opzet deed. Ik heb het idee dat het ingewikkelder ligt. Dat hij het ook echt meende. Dat hij echt het denkbeeld koesterde dat Everdine...
- Van Wijnbergen
- ... dat Van Wijnbergen er boven moest staan.

– Maar je gelooft toch niet dat hij het zou hebben geaccepteerd als zij hem zou hebben geschreven dat ze zo'n leuke jongeman had ontmoet en dat ze die af en toe wat geld toestopte? En dat hij zich maar niets moest aantrekken van alle roddels als die hem bereikte?

– Hij had allerlei heel tegenstrijdige Ideeën over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Enerzijds moest de vrouw gelijk zijn aan de man, aan de andere kant schrijft Dekker...

– ... Eduard...

– ... Eduard ergens – ik kan nu even niet vinden waar – dat als ze samen dochters krijgen deze vooral lief moeten zijn en jongens vooral stoer. En vindt hij dus dat een vrouw vooral moet begrijpen wat de man voor goede bedoelingen heeft.

– Maar ja, dat vond hij dus van iedereen, dat ze zijn goede intenties moesten zien.

– Er is een passage in een van de brieven waarin hij er een enorm ingewikkeld spel van maakt, waarmee hij beide vrouwen tegelijkertijd weet te kwellen.

– Toevallig is dat de brief waarvan jij zojuist Stuivelings kop hebt bekritiseerd. Hij had kennelijk een brief aan die Cateau geschreven, en die brief citeert hij letterlijk in een brief aan Everdine van Wijnbergen:

Ik heb dezer dagen weder heerlijke brieven van mijn meisje gekregen, gij kunt niet begrijpen hoe het een jongmensch voor een meisje inneemt als zij goed schrijft en zoo ale onderwerpen weet te behandelen. Maar, zult gij vragen, waarom zegt gij mij dat? Luister, lieve Cateau, ik ben overtuigd dat gij mijne bedoelingen niet miskennen zult, ik mag dus wel een beetje vrij tegen u spreken. Is het niet jammer dat er in uwe jeugd van u zoo weinig werk is gemaakt?

– Hij schrijft met andere woorden aan de ene vrouw dat hij 'heerlijke brieven' van de ander heeft gehad, en voor de volledigheid laat hij die ander ook weten dat hij dat aan de ene heeft medegedeeld. Iedereen ongelukkig.

– Behalve zichzelf. Wat een eikel.

– Ik heb nu eigenlijk wel behoefte om hier wat meer over te lezen. We weten maar zo weinig over die Tine, of Eefje, of Everdine.

– Is het een idee om ons in dat kader eens wat te verdiepen in de roman die Nelleke Noordervliet over haar schreef?

– Nee, dat lijkt me niks. Ik wil gewoon verder gaan met Multatuli lezen.

– Dan sla je volgende week maar een keertje over. Wij gaan Noordervliet lezen!

5. Geheel gespeend van de brille en charme van Dekker

- Wiens idee was het ook weer om deze week *Tine of De dalen waar het leven woont* te lezen? Niemand?
- Ik vond het in ieder geval een briljant idee!
- Eens. Ik dacht dat ik niet zo van Nelleke Noordervliet hield, maar dit is een gaaf werkje. Dat iemand Tine, de vrouw van Douwes Dekker, zo weet te benaderen! Zo weet te schrijven vanuit haar persoonlijkheid, haar zo tot leven weet te wekken...
- ... Het is psychologisch heel knap gedaan. Everdine van Wijnbergen wordt neergezet als een vrouw die tegelijkertijd onzeker is, onder andere door alle problemen die ze in haar jeugd heeft gehad, en die daarom voor de zelfverzekerde Douwes Dekker valt...
- ... en tegelijkertijd als iemand die over voldoende trots beschikt om hem zo lang mogelijk trouw te blijven, ook als hij zich schofterig tegen haar gedraagt.
- Ik vind die passage fraai waarin ze vertelt hoe ze verliefd raakte op de arts Carl Bensen in een periode dat 'Dek' er weer eens niet was omdat hij de wereld zo nodig moest redden.

Ik wilde vredig over koetjes en kalfjes converseren, een handkus en een glimlach, de groet van zijn hand bij het wegrijden van het rijtuig; ik wilde vertrouwelijkheid, ik had hem nodig, maar hartstocht kwam mij voor als een gevaar, een bedreiging en bovenal als verraad. Het idee had bij mij post gevat dat hartstocht niet in overeenstemming was met mijn aard, Dek had het mij zo vaak gezegd, en daarom voelde ik mij in de eerste plaats onzeker over mijn eigen gevoelens.

En verderop:

Ik prentte me in dat ik door de omstandigheden zo tot de man werd aangetrokken. Want wat had hij voor op Dekker? Niets immers. Hij was betrouwbaar en vrolijk, een goed causeur, maar geheel gespeend van de brille en charme van Dekker.

- Ze klinkt zo eenzaam in die passage. De manier waarop ze zo onder de indruk is van Douwes Dekker dat ze alles aanneemt wat hij zegt over haar gevoelens. Hoe ze verliefd wordt op die andere man omdat hij anders is dan Dekker – betrouwbaar, bijvoorbeeld – terwijl ze hem tegelijkertijd om die kwaliteit minacht. Hoe ze nu aan Dekker probeert te ontsnappen terwijl haar dat niet lukt.
- Ja, het is natuurlijk iets wat iedereen zich afvraagt die over die vrouw leest: waarom bleef ze bij hem?
- Omdat hij haar optilde uit het grauwe leven. Je léést zijn charisma op iedere bladzijde die hij zelf schreef, maar ook in dit boek
- Nou, nou.

- Die Carl Bensen heeft trouwens echt bestaan. Hier, hij staat in Ter Laans *Multatuli Encyclopedie*. Maar die verhouding heeft Noordervliet verzonnen, of eigenlijk laat ze Tine verzinnen dat ze die verhouding had.

- Ik vind het ook knap hoe de schrijfster die naam *Tine* uitlegt: het is het personage dat Douwes Dekker van haar maakte in *Max Havelaar* – de bijna heilige vrouw die altijd maar achter haar man bleef staan. Zoals hij van zichzelf *Max* maakte.

- Met het verschil dat hij haar ook in het dagelijks leven *Tine* noemde, en zichzelf buiten zijn literatuur niet aanduidde met *Max*.

- Alsof hij zijn eigen vrouw alleen maar als romanpersonage zag.

- Wat ze strikt genomen ook in dit boek weer is. Daarom heet het boek ook *Tine*.

- Mooi hoor. Wat gaan we volgende week lezen? Nu maar weer verder met Douwes Dekker zelf?

- Ja, laten we doorgaan naar deel 9 van het Volledig Werk, over de periode dat Eduard en Everdine net getrouwd zijn, tot aan *Max Havelaar*.

6. Wat gaan er een aantal ideeën verloren terwijl men een hardheid schaaft

- Met dit deel 9 van de *Volledige Werken* begin ik er echt zin in te krijgen!
- Eens, hoewel ik ook niet kan wachten tot we aan deel 1 beginnen.
- Ja, *Max Havelaar!*
- Maar dit is in allerlei opzichten de aanloop naar dat meesterwerk.
- Alle opzichten? Laat me zien, dit deel heeft natuurlijk alle documenten over de *Lebak*-zaak. De papieren die Douwes Dekker waarschijnlijk al bestudeerd heeft voor hij naar Lebak ging om er ‘assistent-resident’ te worden en waaruit hij waarschijnlijk al de conclusie had getrokken dat er allerlei dingen mis waren – dat de ‘regent’, de Indonesische leider ter plekke, zijn mensen uitbuitte.
- En dan aantekeningen die hij zelf ter plekke maakte, en niet te vergeten de correspondentie met de bazen van Douwes Dekker.
- Die al heel snel behoorlijk uit de hand loopt. Douwes Dekker wil zo ongeveer vanaf het begin erkenning van wat een nobel mens hij eigenlijk is, terwijl zijn hoger geplaatsten vinden dat hij niet zo hoog van de toren moet blazen.
- Ja, dat viel me ook op. Je hoort meestal dat het conflict erover ging dat Douwes Dekker het onrecht wilde aanpakken en zijn bazen niet...
- ... de discussie gaat er dan hooguit over in hoeverre Douwes Dekker toch een aanhanger was van het koloniale systeem...
- Inderdaad! Maar dat is als je dit leest absurd. Niemand ontkende dat de problemen die Douwes Dekker opmerkte, reëel waren, ook zijn superieuren niet. Ze waren alleen geïrriteerd doordat hij binnen een maand al besloten had dat die regent corrupt is en grootscheepse maatregelen wil aankondigen. Zo’n snotneus!
- Hij was toen 36.
- Sorry hoor, maar ik zit nu een tijdje naar jullie te luisteren en dat is echt onzin. Douwes Dekker heeft het er zelf de hele tijd over dat hij opkomt voor de geknevelde Javaan. Bijvoorbeeld in de brief die hij schrijft aan de Gouverneur-Generaal, de hoogste ambtenaar in Nederlands Indië, als hij eigenlijk al ontslagen is:

Welnu Excellentie, ik zeg het U, alom wordt schandelijk misbruik gemaakt van de bevolking, overal wordt ze gekneveld, uitgezogen, verdrukt en mishandeld. Overal gebeuren gruwelen.
- Maar wat zegt dat?

– Waarom zouden wij het beter weten dan Douwes Dekker? Als hij zegt dat het een conflict is tussen een man die zich druk maakt om de knevelarij en een systeem die dat koud laat, waarom zou je dat dan niet aannemen?

– Maar hij komt hier zoals je zelf zegt pas heel laat mee, na de affaire zelf, als hij op zoek is naar een nieuwe bestemming in zijn leven. Die brief is al echt een ontwerp voor *Max Havelaar*. Een en al zelfmedelijden én retorica. Zelfs een van de beroemdste zinnen uit de Havelaar had hij al klaar:

Ik zal alle talen van Europa leren om het in vers te brengen, opdat de moeders voorzingen aan hunne kinderen: daar ligt een roofstaat aan zee tusschen oostfriesland en de schelde.

– Is dat wat jij zojuist bedoelde toen je zei dat dit boek ‘in alle opzichten’ een aanloop is naar *Max Havelaar*?

– Ja, zeker. Het is volkomen duidelijk dat Douwes Dekker in de stukken in deze bundel ook bezig is met schrijver te willen zijn, of te worden, of hoe zeg je dat.

– Ja, er staat die krankzinnige, eindeloos lange en meanderende brief aan de bevriende uitgever Kruseman in, die hij in het voorjaar van 1851 schreef, vijf jaar voor de Lebak-kwestie. Die brief is één lang pleidooi aan Kruseman om hem eindelijk uit te geven, en staat vol met gedichten, romanfragmenten en bespiegelingen.

– Over stijl bijvoorbeeld! En over zijn haat-liefdeverhouding met het schrijven. Hier:

O wat schreef ik gaarne voor 't publiek, wanneer ik maar iemand had, die het ‘grove werk’ voor mij deed! Ik meen niet alleen het ambachtelijke van Hugo de G. maar ik bedoel dat tweede ambacht, het letten op taal, stijl enz. – Wat gaan er een aantal ideeën verloren terwijl men een zin rondt, eene hardheid schaaft, (h r d h d s c h f t (van schaven gesproken! Zie je wat ik bedoel?) En zoo iemand zal ik nooit vinden. Dat kan niet. Elke boer wil keizer zijn, dat heet: hij Klaas – wil keizer zijn, maar met behoud van identiteit.

Zoo ook geef ik mijn’ stijl niet weg, want mijn stijl, – dat ben ik. Als 't noodig is om den broode, kan ik schrijven juist als anderen of nagenoeg, maar dat vermoeit mij.

– Ja, dat is toch wel het wonder van Douwes Dekker, en de reden waarom je hem nog kunt lezen. Op de een of andere manier wist hij een persoonlijkheid te creëren op papier. Je weet natuurlijk niet hoe hij in het dagelijks leven was, maar je krijgt het idee dat je hem kent. Hij is echt de enige persoon in al die stukken in dit deel van de *Volledige Werken*.

– Er zijn ook verder echt weinig Nederlandse schrijvers die dat talent hebben gehad.

– Vandaar misschien dat zijn eigen interpretatie van de gebeurtenissen, zoals die in Lebak, zo dwingend is.

– Mag ik concluderen dat we dit allemaal een fijn deel vonden om te lezen?

– Dat gevoel heb ik. Maar nu de *Havelaar*!

– Nee, laten we voor volgende week toch eerst nog deel 10 lezen.

7. Die soep heeft hoofdbreken gekost

– Dat deel 10 van de Volledige Werken, dat is echt wat! In sommige opzichten beter dan de *Max Havelaar!*

– Voor je verder gaat: Ik vind het wel een beetje raar dat we vorige week ineens niet bij elkaar gekomen zijn, En dat ik daar niets van wist.

– Kom, laten we nu geen ruzie maken. Er werd hier nu eenmaal verbouwd. Wat zei jij nu over de *Max Havelaar?*

– Dit deel is in de paar jaar onmiddellijk na voltooiing van dat boek geschreven. Douwes Dekker is echt op de toppen van zijn kunnen. Hij schakelt zijn ‘broeders’ van de vrijmetselarij in om het boek gepubliceerd te krijgen, maar die proberen in eerste instantie juist te voorkomen dat hij het inderdaad publiceert, door ervoor te ijveren dat hij een hoge ambtelijke of politieke functie krijgt.

– Ja, en omdat Jacob van Lennep een bekende vrijmetselaar is, en die Van Lennep zelf ook goed kon schrijven, is die hele affaire een briefroman geworden: je ziet de elite krampachtig aan het werk om te proberen Douwes Dekker te helpen.

– Ja, en tegelijk merk je ook hoe bizar onbuigzaam die Douwes Dekker zelf was. Een Jezus-complex, dat had hij. Het moest wel echt een hoge baan zijn, anders bleef hij liever arm. En liet hij zijn vrouw en kinderen ook liever voorkomen. Voor zijn Prin. Ci. Pes. Terwijl het helemaal niet zo duidelijk was wat voor principes dat dan precies zouden zijn.

– Maar eigenlijk lijkt ook iedereen hem gelijk te geven?

– Nou, minister Rochussen maakt toch ook wel vrij duidelijk dat hij hem maar een opgewonden standje vindt. Misschien hééft hij wel gelijk, maar hij blaast zichzelf zo op dat het moeilijk is om hem gelijk te geven.

– Ja, zulke mensen ken ik ook wel. Ze doen goede dingen, maar doordat ze zelf de hele tijd wijzen op hóé goed die dingen wel niet zijn, is het heel moeilijk om ze een compliment te geven.

– Omdat je denkt: nou, zó goed is het ook weer niet, wordt het moeilijk te zien of te zeggen ‘dat is wel goed’.

– En complimenten zijn nooit genoeg voor die mensen.

– Toch vind je uitgerekend in dit deel je een Douwes Dekker leert kennen, die je in zijn gepubliceerde werk nauwelijks ziet: een blijde, vrolijke. Het boek is binnen de kortste keren een enorme “rage”...

– ... ja, dat woord viel me ook op. Op de een of andere manier denk je dat dit een modern woord, is, maar kennelijk werd het 150 jaar geleden ook al zo gebruikt...

– ... mensen spreken hem op straat, “vooral vrouwen”. In alle kranten verschijnen recensies, en die zijn bijna zonder uitzondering positief.

– Ja, grappig dat die ook in deze *Volledige Werken* worden overgenomen. Ondertussen kun je ze natuurlijk ook grotendeels in Delpher opzoeken, zodat je ze ook in de originele opmaak kunt zien. Kijk, hier is bijvoorbeeld de recensie uit de NRC.

– Ja, dat is een korte recensie, maar die schrijver blijkt meteen gezien te hebben hoe *krachtig* het geschreven was, en tegelijkertijd wat de politieke implicaties waren: “Is het waar, wat men ons in *Max Havelaar* te lezen geeft, dan zal een ieder die gezond verstand heeft moeten erkennen, dat dit zoo niet blijven kan; want dat dit de zekere weg is, om ons Java binnen korteren of langeren tijd te doen verliezen.”

– Het is trouwens curieus dat in die hele recensie nergens de naam van de schrijver wordt genoemd. Ik vraag me af wanneer dat voor het laatst is gebeurd: een recensie van een boek waarbij er kenmerkend alleen maar een ‘men’ is die ‘ons iets te lezen geeft’.

– Douwes Dekker schijnt het verder niet uit te maken. Hij raakt door het dulle heen, begint meteen aan een roman, *Fancy*, waarvan Stuiveling beweert dat hij later tot Woutertje Pieterse zal worden. En ook zijn brieven worden duidelijk literairder. Hij vergelijkt zijn werk met de erwtensoep van zijn vrouw:

En zij is begonnen met die groene erwten soep ‘waarvan Dek zooveel houdt’. Ja, gedurende mijn heele Odyssee staarde ik met verlangen naar die spijs die nooit goed wordt klaargemaakt als te huis. Maar zij wist de maat niet, en Holland was in last. Die soep heeft hoofdbreken gekost. Moet er niet groente in? Moet dat eerst in ’t water staan? Hoelang kookt zoo iets? En hoe krijg je de schillen er uit, – of moeten die er in blijven? ’t Is perfect geworden. Ik zal blij wezen als mijn *Fancy* zoo uitvalt als haar soep.

– Tegelijkertijd zit er ook een heleboel gemopper in. Op Tine, omdat ze te korte brieven schrijft, op Van Lennep omdat hij zijn werk niet goed behartigt. Ook dat gemopper is aandoenlijk, omdat het nóg een kant van hem laat zien die je in zijn gepubliceerde werk nauwelijks vindt: zijn angsten, zijn afhankelijkheid van anderen.

– Ja, in 1859, als hij nog niet weet of het allemaal wat wordt, presenteert hij het schrijverschap als iets dat misschien een aardigheid is. Als het succes dan komt, heeft hij nooit iets anders dan schrijver willen zijn. Als hij dan toch weer teleurgesteld raakt, omdat hij niet meteen allerwegen tot de Allerbeste wordt aangewezen, neemt hij weer afstand.

– En dan zijn er natuurlijk ook weer de vrouwen. En de neiging om Everdine met hen te kwellen. Zoals met zijn nichtje *Sietske*:

Ik ben puur verliefd op Sietske. Dat is een engel. Je moet kennis met haar maken. Och, schrijf haar eens en zeg dat ik u gezegd heb dat ik verliefd op haar ben, en dat dat mag.

– Ja, die Sietske, dat wordt nog wat in de tweede helft van deel 10...

– Zullen we daar later nog op terug komen? Volgende week bijvoorbeeld? Het wordt al laat.

- Ja, laten we dat doen, want over die Sietske valt nog behoorlijk wat te vertellen. Ik heb ontdekt...
- ... Maar moeten we nu niet eerst de *Max Havelaar* lezen? Daar is het nu toch wel tijd voor? Douwes Dekker is zelf inmiddels al bezig met allerlei andere dingen!
- Vind ik ook, dat kunnen we toch niet langer uitstellen?
- Maar dan deel 10 voorlopig laten liggen? Dat vind ik ook vervelend, het is net zo spannend!
- Sorry, maar als ik om me heen kijk, denk ik dat de Havelaar-lezers in de meerderheid zijn!

8. Alle mensen zyn min of meer mededingers

– Ik raak toch ieder keer weer verpletterd onder ‘die afgrijselijke monumentale baksteen’, zoals Christiaan Weijts *Max Havelaar* noemde. Altijd blij als ik dat boek nog een keer kan lezen.

– Ja, ‘afgrijselijk’ is misschien wat sterk uitgedrukt, maar er zit toch wel wat in, in die kritiek? Vooral die ‘tafelgesprekken’ in het twaaalfde hoofdstuk zijn toch wel raar. Waarom moet de lezer met alle geweld op de hoogte worden gebracht van de wederwaardigheden van Max Havelaar in Natal.

– Omdat hij daar slecht behandeld is? Omdat het een voorbeeld is van de corruptie van het Nederlandse bestuur?

– Maar in dit geval betrof het toch vooral de manier waarop Havelaar zelf eventueel verkeerd behandeld zou kunnen zijn. In een aanklacht over de ‘knevelarij’ van de Javaanse bevolking mistaat dat toch enigszins.

– Anderzijds laat precies die aanklacht toch wel zien hoe vreselijk ongelijk die Weijts had. Het verhaal is toch nog steeds schokkend. Hoe vreselijk Nederland omging met de toestanden in het gebied dat het zelf in beheer had genomen!

– Maar waarom zou dat pubers moeten interesseren? Is het zo ingewikkeld om te bedenken dat zij niet bijster geïnteresseerd zijn in het regentschap Lebak in de negentiende eeuw?

– Maar waarom niet? Althans: wat er precies in dat specifieke gebied is gebeurd is natuurlijk niet zo interessant, ook niet als je geen puber meer bent. Maar dat was het in de negentiende eeuw voor veel Nederlanders ook al niet. Dat is dan ook een belachelijke reden om een boek te lezen, dat je geïnteresseerd zou moeten zijn in het gebied waar dat boek zich afspeelt.

– Net alsof pubers wel overmatig geïnteresseerd zijn in allerlei fantasiewerelden in romans.

– Ja, zoals ik een paar weken al probeerde te zeggen: Multatuli is vooral fascinerend omdat zijn werk gaat over de vraag ‘wat betekent het om mens te zijn?’ en vooral: ‘hoe moet ik een goed mens zijn’.

– Hij doet dat vrij direct, natuurlijk door van Max Havelaar zo’n nobel mens te maken, of door Droogstoppel en Wawelaar zo door en door belachelijk te maken.

– Zeker, maar hij doet het ook indirect. Het gaat bijvoorbeeld ook herhaaldelijk over de vraag of je wel zo over jezelf mag opscheppen. Zijn antwoord is: ja, dat moet zelfs, want zo creëer je hoge verwachtingen van jezelf, waar je dan aan moet voldoen.

– Droogstoppel schept ook op over zichzelf, maar die maakt zichzelf daarmee belachelijk.

– Hij heeft er trouwens ook een interessante passage over, de manier waarop we elkaar beoordelen. De kern ervan is:

Alle mensen zyn min of meer mededingers. We zouden gaarne élk ander geheel en in alles onder ons plaatsen. Dit echter te uiten, verbiedt de goede toon, en zelfs het eigenbelang, want zeer spoedig zou niemand ons geloven, ook al beweerden wy iets waars.

– Die rare tafelgesprekken vallen inderdaad in dat licht wel beter te begrijpen. *Max Havelaar* is minstens deels een roman over de vraag wat het betekent een goed mens te zijn...

– ... en een goed mens zijn betekent: opkomen voor de verdrukten, onbaatzuchtig.

– En dan zelf wijzen op je onbaatzuchtigheid.

– Mag ik ook nog wat zeggen? Jullie hadden het net over die jongeren die niets te maken hebben met Lebak. Het aardige is natuurlijk dat je tegenwoordig, bijvoorbeeld dankzij Google Earth, gewoon in Rangkasbitung kunt rondlopen, de plaats waar Max Havelaar als assistent-resident gevestigd was. Kijk, hier is het Multatuli-museum.

– Daar wapperen zelfs Nederlandse vlaggen!

– Zoiets moet toch alleen al genoeg zijn om zo'n puber die meent dat hij niks met Lebak te maken heeft eens met de neus op de feiten te drukken: *Oh nee? Wat doen die vlaggen daar dan?*

– Snap je nu trouwens waarom we onze club een *leescursus* noemen?

– Vertel op, ik brand van verlangen!

– In hoofdstuk 11 stelt Havelaar zelf voor om een leesclub te 'houden', maar hij noemt hem een 'lees-kursus':

Molière wist het wel... ik houd veel van Molière. Als je wilt, zullen we samen een lees-kursus houden 's avonds. Tine doet ook mee, als Max naar bed is.

Duclari en Verbrugge wilden dit gaarne. Havelaar zei dat hy niet veel boeken had, maar daaronder waren toch Schiller, Goethe, Heine, Vondel, Lamartine, Thiers, Say, Malthus, Scialoja, Smith, Shakespeare, Byron...

– Het zou misschien interessant zijn om onze eigen 'lees-kursus' ook naar die auteurs uit te strekken. Curieus dat er zoveel economen onder zitten.

– Hé, taalkundige, heb je nog iets meer te zeggen over dit boek dan alleen dat van die *lees-kursus!*

– Nou, aan Douwes Dekker is duidelijk een sociolinguïst verloren gegaan. In al zijn werk heeft hij heel veel aandacht voor hoe mensen praten. Ook hier komt al een heel klein beetje Amsterdams in voor, maar vooral ook een interessante observatie over dat dialect:

Een schryver is ydel als... een man. Spreek kwaad van zyn moeder of van de kleur zyner haren, zeg dat hy een amsterdamsch accent heeft – wat nooit een Amsterdammer toestemt

– wellicht vergeeft hy u die dingen.

– Kennelijk vonden Amsterdammers het dus heel erg *to be accused* van een Amsterdams accent. En kennelijk gold dit voor andere groepen niet, anders was het *not worth it* het te vermelden.

– Ja, we zien hier misschien de speciale status van stadsdialecten ontstaan, die toen al een bijzonder slechte naam hadden. Amsterdams was echt iets voor de lagere klassen – de kringen rond juffrouw Pieterse.

– Wat *ik* dan weer *interesting* vindt, is dat hij tegelijkertijd kritiek heeft op het gebruik van accenten om mensen te typeren:

Men voert een persoon sprekende in, die de taal niet verstaat of slecht uitspreekt, men laat een Fransman zeggen: ‘ka kauw na de krote krak’ of ‘krietje kooit keen kare kroente kraak wek.’ By gebrek aan een Fransman, neemt men iemand die stamelt, of men ‘schept’ een persoon die zyn stokpaardje maakt van een paar telkens wederkerende woorden. Ik heb een zotte vaudeville zien ‘réusseren’, omdat daarin iemand voorkwam, die gedurig zeide: ‘myn naam is Meyer.’ My komen zulke geestigheden wat goedkoop voor, en, om de waarheid te zeggen, ik ben boos op u als ge zoiets grappig vindt.

– Dat is trouwens sowieso iets dat hij voortdurend doet, allerlei beschouwingen inlassen over hoe een goede roman in elkaar hoort te zitten (‘Een uitweiding is hier nodig, en zelfs wil ik eens uitweiden over uitweidingen’, waarop inderdaad een gigantische uitweiding in een uitweiding volgt).

– Zijn personages zijn ook allemaal zelf geobsedeerd door taal. Droogstoppel heeft bijvoorbeeld iets met jongerentaal, te pas en te onpas brengt hij te berde hoe zijn zoon Frits dingen zegt en hoe dat anders is van wat hij zelf zou schrijven:

Frits zegt: raffineurs, maar ik schryf nadeurs. Dit doen de Rosemeyers ook, en die doen in suiker. Ik weet wel dat men zegt: geraffineerde schelm, en niet: geraffinadeerde schelm, maar dit is omdat ieder die met schelmen te doen heeft, zich zo kort mogelijk van de zaak af helpt

– Ook Max doet regelmatig observaties over taal:

O, er is iets zeer aantrekkelijks in het duel, vooral met de sabel, of ‘op’ de sabel, zooals ze ’t noemen... ik weet niet waarom.

– *Max Havelaar* is daarmee ook heel erg een boek over taal, en vooral zou ik zeggen: over de wens om je zo precies mogelijk uit te drukken, en dat dan op alle niveaus, van het welgekozen voorzetsel tot en met de ideale structuur van een roman als geheel.

– Ja, dat hangt denk ik ook wel samen met ‘mijn’ thema, *Max Havelaar* als zoektocht naar de manier om een goed mens te zijn. Precisie wordt regelmatig geprezen als een menselijke kwaliteit, en ook hier gaat het Multatuli en zijn personages geloof ik steeds om precisie.

– Mooi, dan zijn we eruit. Nu weer terug naar de brieven?

- Ik ben er eigenlijk wel voor dat we nu eerst *De man van Lebak* lezen, het boek dat de twintigste-eeuwse schrijver E. du Perron over de kwestie Lebak schreef..

- ...in een tijd dat je nog wél interesse mocht hebben voor wat er in Indonesië gebeurde...

- ...in een tijd dat pubers nog dingen lazen omdat ze nieuwsgierig waren naar de cultuur waarin ze opgroeiden, niet omdat ze per se alleen maar pret wilden hebben...

- Niet door mekaar mensen! Het aardige van het boek van Du Perron is dat hij zelf zegt dat hij er in 1937 aan begon, ‘ruim tachtig jaar na de Lebak-zaak’, en dat dit boek zelf nu ook alweer ‘ruim tachtig jaar’ achter ons ligt.

- Oké. Ik weet niet wat voor argument dat is, maar laten we inderdaad Du Perron dan voor volgende week lezen!

9. Het jongetje van de weggewaaid baret is nooit in hem gestorven

– Ik wil zeggen dat ik vreselijk kwaad op jullie ben!

– Hè? We beginnen net!

– Dit gaat nog over de vorige keer. Toen we het over *Max Havelaar* hadden. Dat jullie het toen eigenlijk alleen over Multatuli hadden, over zijn persoon, over zijn stijl, over weet ik wat. Terwijl er toch ook echt een heleboel ellende aan dat boek ten grondslag lag!

– Ellende?

– Van de Indonesiërs, van de Javanen! In *Max Havelaar* lees je toch wel echt hoe vreselijk die mensen het hebben gehad. Weliswaar worden ze in de eerste plaats door hun eigen hoofden uitgezogen, maar dat is wel een uitvloeisel van het koloniale systeem, dat er ook niets tegen doet!

– En dan is er het beroemde zinnetje in het verhaal over Saïdjah en Adinda over het dorp dat door de Nederlanders is ingenomen “en dat dus in brand staat”.

– Een zinnetje dat Du Perron ook aanhaalt in zijn boek *De man van Lebak*, dat we voor vandaag zouden lezen.

– Maar ook die Du Perron interesseert zich totaal niet voor de ‘inlanders’! Zoals bij al die Multatulianen gaat het alleen maar over wat al die blanken daar allemaal aan het doen waren, in Indonesië. Hij maakte dat boek nota bene nog in de koloniale tijd, maar geen moment komt de vraag aan de orde of je dat eigenlijk wel kan maken, in een ver land een beetje de dienst uitmaken.

– Nee, dat is niet waar, hij stelt de vraag wel degelijk. En hij citeert zelfs een hele brief van de regent van Lebak over Multatuli in het Maleis.

– Maar het blijft toch een door en door wit boek.

– We weten dat Douwes Dekker als ambtenaar een tijdje een dertienjarig meisje als concubine heeft genomen, Si Oepi Ketch. Haar vader had haar zogenaamd aan hem ‘gegeven’.

– Ja, jij presenteerde dat een tijdje geleden nog als een soort recente ontdekking.

– Maar Du Perron schrijft het op als iets dat iedereen ook in zijn tijd allang weet:

‘Si Oepi Ketch is zijn eerste vrouw geweest’, schreef Mimi later in de typische terminologie van die tijd.

– Tot zover de ‘held’ Multatuli met zijn grote hart voor ‘inlanders’ en voor vrouwen.

– Ook die Du Perron dacht nog behoorlijk koloniaal. Hij schrijft over een zekere Van Sandick die op zijn beurt verontwaardigd is dat de Javanen in Lebak 75 jaar na data nog wel denken aan hun

eigen inlandse regent, die hen dwong op zijn land te werken, en niet meer aan de heldhaftige Douwes Dekker, die hen wilde beschermen:

De oude regent leeft in Lebak voort en Dekker is er vergeten; de heer Van Sandick werpt zich naar aanleiding hiervan in een grote uitweiding over oosterse despoten en besluit: een volk dat de nagedachtenis eert van een monster als Amangkoe Rat, is niet te helpen door iemand die optreedt zoals Havelaar. Dergelijke gevolgtrekkingen zeggen niets, omdat zij voorop schijnen te stellen dat de kleine man op Java het eigenlijk wel prettig vindt mishandeld te worden; terwijl het er juist om gaat hem te redden van de dwaling waarin hij verkeert, door hem bij te brengen dat hij geen mystieke of historische redenen heeft om het leed en onrecht hem aangedaan tot een fraaie noodzakelijkheid om te dichten.

– Ja, Van Sandick wordt boos op die Javanen dat ze niet zien hoe de blanke man hen kwam redden, terwijl Du Perron begrip probeert op te brengen voor die ‘dwaling’ en hem te laten inzien dat hij heus niet hoeft vast te houden aan die achterlijke dwalingen van zijn eigen cultuur en dat prachtige westen zo kan omarmen.

– En dat zijn dan aanhangers van Multatuli!

– Du Perron is inderdaad waardevoller om zijn psychologisch inzicht dan om zijn politiek-correcte denken. Hij citeert veel brieven en stukken die we al hebben gelezen omdat ze ook in de *Volledig Werken* staan, maar hij doet dat met veel inzicht.

– Ja, hij behoudt een ironische afstand tot zijn hoofdpersoon, hij wil duidelijk niet meedoen aan de heldenverering van de ‘multatulianen’, maar hij moet al helemaal niets hebben van de tegenstanders van Multatuli...

– ... die hij *deurwaarders* noemt...

– Ja, omdat ze alles heel precies willen weten en Multatuli op feiten proberen te vangen!

– Doen deurwaarders dat dan?

– Ik denk dat het woord vooral de benepenheid van die mensen moet uitdrukken.

– Een mensensoort die inmiddels geloof ik echt is uitgestorven. In ieder geval ik heb nog nooit iemand ontmoet die vond dat Multatuli werkelijk een slecht mens was, en er alles aan deed om dat te bewijzen.

– Behalve onze feminist hier, met zijn bekommernis om Si Oepi Ketch!

– Nee, ik denk dat iedereen het er inmiddels over eens is dat Douwes Dekker nu niet bepaald een gemakkelijke man was en zeker ook geen lieverdje. Het doet er alleen niet meer toe.

– Nou, we hadden in onze club in het begin toch wel de leden X en Y, die vonden dat hij een voorbeeld was van waarheidsliefde.

- Die heb jij geloof ik inmiddels wel weggejaagd met je praatjes.
- Maar het doet er dan ook echt niet meer toe. Het lijkt me duidelijk dat Douwes Dekker volkomen onbesuisd handelde en zich eigenlijk nauwelijks interesseerde voor de mensen om hem heen. Als hij maar Het Goede kon doen, maakte het hem niet uit hoe dat voor andere mensen uitpakte.
- Het hoort bij wat Du Perron aan het eind van *De man van Lebak* als iets kinderlijks benoemt:

Ja, Multatuli is essentieel het voortleven van een zekere jeugd. Overgevoeligheid en frisheid van indrukken, drang naar daden en mogelijkheid tot dromen tegelijk, voortdurende behoefte aan zelfbevestiging, nooit verslappend gevoel voor onrecht, opstandigheid daartegen die nooit kamp geeft, het betekent trek voor trek: jeugd. Het jongetje van de weggewaaide baret is nooit in hem gestorven. Een ijdel jongetje dus? O ja, ijdel. Maar luister: ‘Wanneer iemand de geschiedenis der ijdelheid wist te schrijven, had hij de helft der cultuurhistorie onder de knie’. Het zijn woorden van de bedachtzame Huizinga.

- Mooi. Wat lezen we de volgende keer?
- Volgens mij moeten we de brieven uit 1861 en 1862 nog lezen, toch? De tweede helft van deel 10?
- Oh ja, de liefde! Leuk!
- Sorry, maar ik wil eigenlijk ook nog wel *De structuur van Max Havelaar* lezen, die klassieker van de letterkundige Sötemann. Staat ook online.
- He, bah, moet dat? Dat raadsel van onleesbaarheid? Kunnen we ons niet beperken tot de échte schrijvers?
- Sorry, maar het is de volgende keer bij mij thuis en dan mag ik bepalen wat we bespreken.
- Als je maar weet dat ik dan niet kom.
- Nee, als het al te wetenschappelijk wordt, blijf ik eerlijk gezegd ook liever thuis.
- Toch is dat boek van Sötemann prachtig, het wordt echt door veel mensen onderschat.
- Mooi, dan komen we volgende week samen met een kleiner gezelschap om over *De structuur van de Max Havelaar* te praten, en treffen we elkaar over twee weken om ons met z’n allen te buigen over de sappige brieven aan Sietske en Mimi.

10. Ik meen te mogen zeggen dat onder al deze opzichten *Max Havelaar* als een werk van aanzienlijke waarde mag worden beschouwd

– We zijn inderdaad vandaag wel met een klein gezelschap. Jouw aankondiging dat we vandaag over een literatuurwetenschappelijk werk zouden spreken heeft kennelijk echt veel mensen afgeschrikt.

– Ja, het is dan ook wel een boek met een geschiedenis: *De structuur van de Max Havelaar* van A.L. Sötemann uit 1966.

– Meer dan vijftig jaar geleden alweer.

– Maar het boek werd onder sommige Nederlandse intellectuelen vooral bekend door de karikatuur die Karel van het Reve ervan maakte in zijn *Literatuurwetenschap: het raadsel der onleesbaarheid*.

– Wie was Karel van het Reve?

– Iemand die zich erop liet voorstaan dat hij nooit iets uitzocht als hij erover schreef, omdat hij zo trots was op zijn gezonde verstand. Een ideale schrijver, daarom, voor niet-lezers. En daarom de lieveling van het Nederlandse lezerspubliek.

– Ja, en op zeker moment hield hij een lezing voor een publiek waarin ook allerlei literatuurwetenschappers zaten die hij dan belachelijk maakte.

– Ik durf het bijna niet te zeggen, maar ik vind die Karel van het Reve best een aardige schrijver.

– Oh ja? Wat schreef hij dan voor aardigs?

– Nou, eh, die geschiedenis van de Russische literatuur, en zo.

– Van het Reve is geloof ik de minst controversiële schrijver van Nederland. Ik ben nog nooit een Nederlandse intellectueel tegengekomen die niet in zijn knuistje lachte wanneer die man iets zei. Zo erudiet! En toch zo gewoon gebleven!

– Jongens, even terzake. Een van de doelwitten van Van het Reve was Sötemann en diens boek over *Max Havelaar*:

In dat boek vertelt hij ons, geheel naar waarheid, dat je aan de ene kant Droogstoppel hebt en aan de andere kant Havelaar, en dat het boek eerst geschreven wordt door Droogstoppel, vervolgens door een onduidelijke Duitser, zekere Stern, die volontair is op het kantoor van Droogstoppel, dat we ook pennevruchten van Havelaar te lezen krijgen en dat ten slotte ‘ik, Multatuli’ de anderen de pen uit handen neemt voor de slotperoratie. En dat wisten we allemaal al lang. Ik merkte dat reeds op toen ik als dertien- of veertienjarige het boek voor het eerst las. Is het nu, vraag ik mij af, zo dwaas van mij als ik, het boek van Sötemann over die Havelaar openend, de wens koester daar althans *enkele* dingen over de Havelaar aan te treffen die ik *niet* heb opgemerkt, die *nieuw* voor me zijn?

– Tjonge, ik had dat niet gelezen, maar dat is inderdaad wel erg flauw. Hij maakt een samenvatting van wat Sötemann zegt en haalt daar alleen de triviaalste dingen uit om vervolgens Sötemann te bespotten omdat hij zulke triviale dingen schrijft.

– Het hoofdstuk van Sötemann over die kwestie van het perspectief is inderdaad wel een stuk subtieler. Het gaat er niet alleen om dat die auteurs inderdaad om en om aan het woord zijn – en niet na elkaar zoals Van het Reve denkt –, maar dat Multatuli daar een aantal trucs bij gebruikt. Zoals dat het stuk van Droogstoppel echt van binnenuit het persoon is verteld, terwijl Stern altijd een beetje buiten de stof blijft staan.

– Zodat je als lezer het signaal krijgt dat die Stern veel betrouwbaarder is dan Droogstoppel – een oordeel dat uiteindelijk door ‘ik, Multatuli’ wordt bevestigd.

– Ik had het niet beter kunnen zeggen.

– Ik vind Sötemanns boek daarom juist heel prettige lectuur. Het is misschien een beetje stijf, en ik weet ook wel dat latere lezers als Saskia Pieterse erop hebben gewezen dat hij de compositie wel als héél hecht ziet, maar zelfs dat valt wel mee als je overweegt dat het een proefschrift is van meer dan 50 jaar geleden. Hij heeft een goed oog voor detail, en laat heel precies zien hoe Multatuli allerlei draden in zijn boek weeft waardoor het allemaal heel chaotisch lijkt, terwijl het uiteindelijk allemaal helemaal aan het eind heel precies in elkaar valt.

– Typisch Van het Reve, kortom: niks echt goed lezen en dat dan belachelijk maken. Hij vindt dat Sötemann er niets van begrepen heeft omdat hij niet wetenschappelijk aantoonde dat *Max Havelaar* een literair meesterwerk is...

– ... terwijl Sötemann dat in het slothoofdstuk in ieder geval wel probeert, maar dat heeft die Karel kennelijk inderhaast niet gelezen...

Ik meen te mogen zeggen dat onder al deze opzichten (...) Max Havelaar (...) als een werk van aanzienlijke waarde mag worden beschouwd.

– ... inderdaad. Precies waar Sötemann doet waarvan Van het Reve zegt dat hij het niet doet, maar wel zou moeten doen, is hij op zijn zwakst...

– ... en omdat Sötemann volgens Reve geen oog heeft voor de grappige tussenzinnetjes, want *die* maken dit boek pas echt een meesterwerk...

– Jongens, gaan we nu de hele avond over die vervelende dode Leidse professor praten?

– Ik vond dat je daarnet wel een beetje erg positief was over Sötemanns stijl, hoor. Neem nu een passage als deze, waar heb ik hem, die is toch wel meer dan alleen maar een beetje ‘stijf’:

Men zou de formulering die ik aan het einde van hoofdstuk v gegeven heb als generaliserend en abstraherend resultaat van de analyse van het cumulatieproces, nog verder kunnen toespitsen in dezelfde richting, en dan poneren dat het grondmotief van het werk is: de

gerechtigheid. Deze ethische categorie wordt door Multatuli gesteld als fundamenteel en absoluut postulaat, als categorische imperatief: de mens dient rechtvaardig te zijn – men zou bijna zeggen: bestáát om rechtvaardig te zijn – ongeacht de sociale en individuele situaties en consequenties, en eventueel zelfs tégen degenen in, die het willig slachtoffer zijn van onrechtvaardigheid. De verpersoonlijking van dit principe is een man die volstrekt eerlijk en zelfverloochenend het beginsel der gerechtigheid in de wereld tracht te verwerkelijken, met geduld en zachtmoedigheid; een man ook die, gegeven zijn persoonlijkheid, geen andere keus heeft dan dit na te streven.

– Goed, ik geef toe: het is geen pareltje. Maar Sötemann zegt hier wel wat ik hier al wekenlang te berde probeer te brengen: dat het Multatuli te doen is om de vraag wat het eigenlijk betekent om mens te zijn, en wat je dan eigenlijk moet doen.

– Rechtvaardig zijn, dus.

– En het verschil tussen mij en Sötemann is dat *hij* het ook echt bewijst vanuit de tekst.

– Maar is dit niet een beetje een ouderwets soort literatuurwetenschap? Dit soort *close reading* wordt toch niet echt meer gedaan, of in ieder geval is het niet langer het unieke onderwerp van een letterkundige studie? Het is op zijn best een instrument.

– Nee, maar dat betreur ik eigenlijk wel, in de literatuurwetenschap, dat iets wat vroeger werd gedaan nu terzijde wordt geschoven ‘omdat het achterhaald is’, terwijl dat ‘achterhaald zijn’ vaak alleen betekent dat men het nu niet meer doet...

– ... en niet omdat er een serieuze discussie is geweest en er afdoende argumenten zijn geweest tegen die nu kennelijk achterhaalde methode.

– Nu lijkt je zelf toch wel een beetje op een zekere Leidse professor.

– Denken jullie eigenlijk niet dat die Van het Reve meer op Multatuli leek dan Sötemann? Ook Multatuli vereenvoudigde behoorlijk om zijn gelijk te halen en en ander belachelijk te maken. Een wetenschapsman was hij niet.

– Maar de wereld is toch geen wedstrijd ‘wie lijkt het meest op Multatuli’? Hij was een geestige en interessante schrijver, maar ik zou het hem toch niet toevertrouwen om nu eens het werk van anderen te gaan bestuderen en analyseren.

– Je hebt mensen nodig die de dingen goed en scherp en grappig kunnen opschrijven en anderen die uitzoeken hoe het allemaal echt zit. De eersten willen graag doen alsof zij minstens evenveel recht hebben op de waarheid als degenen met nuance, alsof die laatsten alleen maar onnodig ingewikkeld doen. Maar zo zit het natuurlijk niet.

– Oké, mensen, ik denk dat we er nu wel uit zijn.

– Ho, wacht eens even, zijn we nu klaar met *Max Havelaar*? Er is nog zoveel meer over gezegd.

– Geduld! We zijn per slot van rekening een *Multatuli*-leescursus, he, en niet een club die van alles en nog wat *over* Multatuli wil lezen. Er zijn nu al zo weinig mensen....

– Geduld!

11. Ook zij is een engel van hoge liefde

– Iemand in deze club zei onlangs dat er geen mensen meer zijn die Multatuli haten.

– Ja, dat was ik.

– Maar je hebt na dit deel toch wel ongelijk. Ik *haat* die kerel. Wat een afschuwelijk baasje. Hoe hij met vrouwen omging! In de brieven uit 1861 die we deze keer hebben gelezen, begint Douwes Dekker een verhouding met zijn nichtje Sietske.

– Zeker, hij schrijft daarover in geuren en kleuren.

– Je verwacht dat inderdaad niet van een man die aan zijn eigen vrouw schrijft:

Ik verzeker je dat ik heel goed wat mijzelf aangaat haar zou kunnen afschrijven, maar het stuit mij geweldig haar alleen te laten staan, vooral daar ik haar dan de grief laat zich geheel te hebben blootgegeven en dat ik de deugdzame speel. Ik had dit dan ook eer moeten doen, maar ik had zoo'n hartstogt niet voorzien. Dit zal altijd jammer van je blijven dat je zoo iets niet geheel kunt begrijpen omdat je 't niet deelt, hetgeen louter een verschil van fysieke organisatie is. Je bent niet wellustig, en kunt dus niet geheel indringen in de positie van anderen die 't wel zijn. Weet je wel dat zulke stumperts dikwijls geheele nachten doorbrengen in razende begeerte?

– Ja, dus hij zegt tegen zijn eigen vrouw dat zij niet 'wellustig' genoeg is en hij vraagt haar daarom begrip dat hij het met zijn veel jongere nichtje aan heeft gelegd die kennelijk wel 'wellustig' genoeg is. Die bovendien niet alleen een lekker ding is, maar ook nog ontzettend goed kan schrijven en denken:

Maar ga je nu niet verbeelden dat S. alleen fysieke behoefte heeft en verder een prul is.

– En niet alleen dat! Als zijn vrouw het ook maar wáágt een beetje jaloers te worden over zulke liefdesbrieven die aan haar gericht zijn maar over iemand anders gaan, wordt hij woedend. Sommige van de beste kwade brieven van de Nederlandse literatuur zijn die van Multatuli aan zijn vrouw als ze het waagt die lyrische beschouwingen over Sietske niet zo heel geslaagd te vinden:

Je toon is niet liefderijk (...) Hoor eens, ik heb geen tijd om zulke brieven te beantwoorden! Je had liever geweest als je wat van de kinderen geschreven had. Daar zit ik nu weer! 't Is plezierig.

– Er zijn tegenwoordig websites die mensen waarschuwen om vooral geen relatie aan te knopen met een narcistische persoonlijkheid. Multatuli voldoet precies aan alle criteria die daar worden opgesomd: obsessief met zichzelf bezig, geen enkele kritiek kunnen verdragen, altijd maar weer nieuwe relaties aanknopen om de totale leegte te vullen.

– Dat lijkt me niet erg wetenschappelijk wat je nu aan het doen bent. Een dode schrijver psychologiseren, bah!

– Dan maar een keer niet zo wetenschappelijk. Het is in ieder geval erg opvallend.

– Ik vind dat jullie hem wel te hard vallen hoor. Je kunt ook zeggen dat Multatuli een pionier was op het gebied van de polyamorie: hij kon van meer dan één persoon houden, en dan ieder op een andere manier. Daarbij deed hij het tenminste niet stieken.

– Ja, zo kun je alles goed praten!

– Maar het is toch ook zo? Mij lijkt er geen reden om te veronderstellen dat hij niet inderdaad van Everdine bleef houden al was de lichamelijke liefde wat bekoeld.

– Ja, vandaar dat hij haar tussen neus en lippen door ook nog dingen kon schrijven als:

Ik, die geen geld heb voor u, voor mij, voor de kinderen heb een gezin gered dat gisteren f400.- nodig had.

– Tolstoj schrijft in *Anna Karenina* over iemand die denkt dat iedereen altijd wel heel blij zal zijn als hem iets goeds overkomt. Zo was het ongeveer met Multatuli: hij dacht dat iedereen heel blij zou zijn als hij iets *goeds* had gedaan voor een ander. Ook als dat ten koste ging van de mensen die zo blij moesten zijn.

– Jarenlang leeft Multatuli in afzondering van vrouw en kinderen omdat hij moet ‘werken’. Als Everdine hem vraagt nu toch een keer naar haar toe te komen, wordt hij alweer kwaad:

Nu dring je mij om vóór 10 april weer bij een te wezen. Dat valt mij heel hard. Niet omdat ik er niet aan hecht, maar juist omdat ik er zooveel aan hecht om bij u te zijn dat ik dadelijk thuis kwam met of zonder den datum van 10 april. Ik verzeker je dat als ik naar huis verlang het niet om een datum is

– Ja, los van het karakter van Douwes Dekker, kun je je ook wel afvragen wat voor karakter Everdine van Wijnbergen had dat ze zich dat allemaal maar liet zeggen.

– We weten dat niet omdat Multatuli haar brieven kennelijk niet de moeite van het bewaren waard vond.

– Volgens mij helpt het dan toch wel weer die websites te lezen voor mensen met een relatie met een narcistische persoonlijkheid. Het is een verslaving. Je denkt dat hij wel zal veranderen. Je bent blij als hij je af en toe een botje toegooit omdat daaruit blijkt dat hij toch echt heel veel van je houdt.

– Ooit gaat hij natuurlijk weg van die oppervlakkige grietjes met hun ‘wellust’ en komt hij gewoon weer bij je terug. Dat zegt hij immers zelf.

– Ja, en dan hebben we het er niet eens over gehad dat in de brieven van 1862 voor het eerst Mimi opduikt – zijn tweede vrouw, maar dan nog een meisje dat zich lijkt op te stellen als een soort groupie.

– Toch is dat een romantisch verhaal. Ze schrijft hem een anonieme brief en hij laat dan zonder haar naam te noemen op het omslag van de eerste bundel *Ideën* een oproep voor haar plaats en om in contact met hem te treden...

– ... je moet er wel even bij zeggen dat Sietske dan inmiddels uit beeld verdwenen is...

– ...Zeker. Maar hij schrijft haar dan meteen heel warme, om niet te zeggen ‘wellustige’ liefdesbrieven.

– Waarin hij nauwelijks melding maakt van Everdine, en al helemaal niet van Sietske. Al die ‘openheid’ waar hij zo enorm voor is in de liefde, telt dan ineens niet meer. Uit die brieven krijgt de oppervlakkige beschouwer makkelijk de indruk dat er slechts een persoon is op de wereld voor Eduard Douwes Dekker: deze Mimi.

– Nou, dat Sietske niet meer genoemd wordt, is niet waar hoor. Hij schrijft één keer over haar.

– Ja:

Mijn nichtje, een kind mijner zuster, ja zelfs haar broertje (van 14 jaar) noemen mij Eduard. Het oomschap vatten ze niet in mij.

– Daar wordt de aard van de verhouding toch niet meteen in duidelijk, inderdaad.

– En één keer moet, vrij in het begin, toch ook aan Mimi duidelijk gemaakt worden dat er meer kapers op de kust zijn:

Ik krijg veel brieven, o veel! Maar 't is zeer opvallend dat er speciaal van één meisje bij zijn, die zóó op Uwe brieven gelijken dat gij één ziel schijnt te hebben. Ook zij is een engel van hoge liefde. Toen ze zich 't eerst aan mij openbaarde dacht ik dat *gij* 't waart. Eenmaal zult ge haar kennen. Dat wil ik.

– Ja, het is allemaal lekker. Hoe dan ook, in deze jaren was hij ook wel hard aan het werk. Je noemde net al de *Ideën*, maar eerder verschenen al de *Minnebrieven*.

– Ja, ik wilde voorstellen om die dan voor volgende week te lezen.

12. t Is eigenlyk verdrietig, dat een genie als ik zo afhangt van allerlei kleinigheden

– Ik heb het idee dat Multatuli in zijn *Minnebrieven* overtuigend antwoord geeft op het feministische geraaskal dat sommige van jullie vorige week lieten horen.

– Geraaskal?

– Je bedoelt, dat hij zich schandalig tegen die vrouwen gedroeg door er altijd meer dan één aan het lijntje te houden en ze dan de hele tijd tegen elkaar afstreepte? Dat hij aan Everdine schreef dat zij de relatie met Sietske nooit zou begrijpen omdat ze nu eenmaal niet ‘wellustig’ genoeg was?

– Ja, dat bedoel ik. Geraaskal. Je kunt *Minnebrieven*, dat zijn relatie met Sietske en met Everdine op een literaire manier behandelt, toch niet anders lezen dan als een feministisch traktaat.

– Huh?

– Het lijkt me niet voor niets dat hij in die tijd zo populair was bij de toenmalige feministische vrouwen. Hij spoorde hen aan om zelfstandig te zijn en hij zei ook expliciet regelmatig dat ze evenwaardig waren aan de man:

’t Is maar een man, hy die altyd roept: ze is maar een meisje.

– Ondertussen gebruikte hij ze dus wel als gebruiksartikelen.

– Maar wat als dat nu niet waar was? Als hij oprecht meende dat je ook meer dan één persoon tegelijk kon beminnen? Je moet toegeven: hij vertelde het allemaal wel keurig aan die vrouwen, hoe pijnlijk het ook was. Dat getuigt op zijn minst van een zeker respect.

– Nou ja, waar je in het werkelijke leven meer medelijden krijgt met Everdine, die in de *Minnebrieven* (net als in de echte brieven inmiddels) *Tine* wordt genoemd, zie je verder vooral ‘Fancy’, voor wie Sietske onder andere model stond, een beetje weggezet worden, als een fantasiefiguur, als iemand wiens belangrijkste functie vooral is om het vuur aan te krijgen zodat ‘Max’ kan schrijven.

– Oké, kan dat gezever over of Multatuli wel langs de feministische meetlat paste, nu afgelopen zijn? Even aandacht misschien voor het feit dat *Minnebrieven* een lievelingsboek was van uiteenlopende schrijvers als Hugo Brandt Corstius en Arnon Grunberg?

– Niet meteen de meest vrouwvriendelijke aller schrijvers.

– Het is ook een prachtig boek.

– Misschien een beetje overdreven om het beter dan de *Max Havelaar* te noemen zoals Brandt Corstius deed?

– Het is in ieder geval een nog unieker boek dan zijn eersteling, bijvoorbeeld omdat het gaat over een schrijver die zijn haat-liefdeverhouding met zijn ‘Publiek’ (‘Ik veracht u met grote innigheid’) aan het uitvechten is. Hij vindt het vreselijk dat mensen hem zo *mooi* vinden schrijven, hij geeft een aantal parabels om te laten zien hoe hij daaronder lijdt:

Een netgekleed heer, goudgekettingd en tevreden, wandelde langs een der grachten van Amsterdam. Hy was in de stad voor ‘zaken’. Straks zult gy zien, wélke zaken. Daar wandelde voor hem uit, een dame met haar kind. Door ik weet niet welk toeval, viel het kind in ’t water. De moeder gaf een gil... en sprong het kind na, dat zy redde.

– En dan blijkt die ‘heer’ de dame een contract bij het toneel aan te bieden omdat ze zo mooi kan gillen.

– Hij weet dat hij een briljant schrijver is, maar hij wil niet briljant gevonden worden, hij wil dat mensen doen wat hij zegt.

– Dat beweert hij in ieder geval. Geloof jij het? Mij lijkt het een pose.

– In zijn liefdesbrieven lukte hem dat natuurlijk ook, mensen laten doen wat hij wilde. Die vrouwen slikten alles.

– Maar Everdine werd in het dagelijks leven natuurlijk wel jaloers. Daarom herschrijft Multatuli alles, zodat hij in ieder geval één lezer heeft die hem begrijpt.

– Dat was zijn psychologische probleem. Dat hij zichzelf zo vreselijk serieus nam.

– Tegelijkertijd heeft hij natuurlijk alleen kunnen doen wat hij deed, doordat hij zichzelf inderdaad serieus nam.

– Hij heeft het hier ook af en toe over zichzelf als *genie*. Hoe serieus was dat eigenlijk, denk je?

– Je kunt dat toch alleen maar ironisch lezen?

t Is eigenlyk verdrietig, dat een genie als ik zo afhangt van allerlei kleinigheden. Ja, dat is heel verdrietig! ’t Is een raar idee, maar ik vraag altyd hoe Christus zich zou gedragen hebben by zinkings of kramp? Hoe, als hy wissels te betalen had gehad, zonder ’t nodige daartoe? En, als hy gelukkig getrouwd was? – een doodsteek voor ’t genie...

– Mij lijkt het ’t geroep van iemand die in wezen heel onzeker is.

– Ja, het is ironisch, maar het is ook onderdeel van zijn levensproject. Zichzelf zo hoog mogelijke eisen stellen en die hoge eisen dan alvast aan iedereen vertellen alsof ze al werkelijkheid waren, zodat hij niet meer terug kon. Hier:

Ook ontbreekt hem de verwaandheid, want verwaand is hy niet. Dáártoe is hy te bang, dat men hem aan ’t woord houden zou, als hy voorgaf wat te kunnen, te kennen, te weten, of te willen. *Orgueil oblige*. Hy tekent nooit zo’n obligatie, uit vrees voor den vervaldag.

– Ja, ik vind dat toch wel bewonderenswaardig. Wég met al die belachelijke bescheidenheid, die er ook alleen maar toe dient dat je nooit echt je best hoeft te doen, want je bent immers toch maar een kleine sukkelaar!

– Iedereen moet het beste halen uit zichzelf. Ook de vrouwen. Dat zij niet precies bij zijn droombeeld pasten, was natuurlijk net zo min zijn schuld als de hunne.

– Is jullie opgevallen dat de allereerste brief van het boek, die aan Fancy, in verzen is? En dat het daarna meteen proza wordt? Omdat de worsteling tussen de poëzie en de werkelijkheid, zoals in Multatuli's hele werk, ook in dit boek een belangrijk thema is?

Myn lief kind, wie zyt gy eigenlyk? Hoe heet gy? Waar woont ge?
Moet ik u noemen met namen uit het Hooglied, u, de donkerkleurige Sulamite? Zyt gy de lelie van Saron, of de narcis in het dal?
Moet ik uw hals omvatten met den linkerarm, om u te strelen met myn rechterhand?
Moet ik poëzie scheppen uit uw blik; moet ik rymen op de kleur uwer haren?
Zal ik u heden zien, of morgen... of wanneer? Zal ik u zien na myn dood, voor het eerst?

– Dat is zoals je het nu voordraagt bijna jambisch!

– Wat ik toch ook wel een fascinerend thema vindt: de manier waarop hij met godsdienst omgaat. Hoe hij het inktzwarte christendom wil vervangen door iets levendigers:

Als ik God was, zou ik een profeet zenden met de boodschap dat ik veel hield van lucht, licht, leven, kleuren... en dat ik vermaak schiep in vrolykheid. 't Denkbeeld is my niet vreemd, dat de joden uitverkoren zyn, omdat zy hielden van wat opschik.

– Jongens, kunnen we hier niet volgende week op verder gaan? Dan gaan we toch over de *Ideën* praten?

– Ik wilde eigenlijk voorstellen om volgende week even iets anders te doen. Er is net een populaire Engelstalige biografie van Nietzsche verschenen: *I am Dynamite!* Mij vielen de vele overeenkomsten op tussen Nietzsche en Multatuli.

– Terwijl Nietzsche veel jonger was, en eigenlijk pas bekend werd toen Multatuli al dood was.

– Ja, maar daarom.

– En dan wil je het nu over dat boek hebben? Is dat niet wat vergezocht?

– We kunnen er dan misschien het boekje *Douwes Dekker en Multatuli* bijnemen van Menno ter Braak. Die ging ook uitgebreid in op die gelijkenissen met Nietzsche.

13. Zij waren stellig veel minder onmogelijke mensen dan Douwes Dekker, maar zij konden dat ook betrekkelijk gemakkelijk zijn

– Wat een man, die Nietzsche!

– Ik heb die nieuwe biografie, *I Am Dynamite!*, nog niet helemaal uit, moet ik bekennen.

– Dan moet het mooiste voor jou nog komen: de jaren dat Nietzsches zuster haar broer, met wie ze altijd een heel competitieve relatie heeft gehad, hem onder haar hoede neemt en probeert hem de huisfilosoof van A. Hitler te maken.

– Noem dat maar het mooiste!

– Wat ik interessant vind aan dit boek is dat het voornaamste gevoel dat je voor Nietzsche krijgt, er een is van *medelijden*. Die arme man, altijd maar worstelen en zwoegen, zonder veel succes. En als dat succes dan uiteindelijk komt, wordt hij gek.

– Noem dat maar succes!

– Voordat Hitler zijn onfrisse en ook heel duidelijk zeer oppervlakkige belangstelling voor de denker liet blijken, waren *alle* grote kunstenaars aan het begin van de eeuw onder de indruk van Nietzsche. Dat is succes, inderdaad.

– Vooral voor de vrouwen in zijn leven is Sue Prudeaux, de biografe, wel onbarmhartig. Niet alleen voor die zus en zijn moeder, maar ook voor zijn minnares, Lou Salomé, en de door hem een tijdje aanbeden vrouw van Wagner, Cosima. Je krijgt niet de indruk dat er ooit een vrouw erg aardig voor hem was.

– Wat wil je ook, met zo'n snor.

– Doe niet zo flauw.

– In ieder geval is dit een duidelijk verschil met Multatuli. Die domineerde de vrouwen in zijn leven; maar de vrouwen domineerden Nietzsche duidelijk.

– Ja, Prudeaux legt er erg de nadruk op dat veel mensen die Nietzsche ontmoetten hem zo zachtmoedig en keurig vonden. En eigenlijk weinig sprankelend.

– Anders dan onze held. Toch snap ik wel waarom jij over Nietzsche wilde praten in onze Multatuli-leescursus.

– Ja, en het was een goed idee om dat boekje van Menno ter Braak er ook bij te nemen, *Douwes Dekker en Multatuli*. Dat komt uit 1937 en gaat voor een groot deel over de overeenkomsten tussen Nietzsche en Multatuli.

Men heeft Douwes Dekker al te vaak vergeleken met zijn tijdgenooten Potgieter en Busken Huet. Met alle respect voor Huet (over Potgieter zwijg ik liever, omdat ik zijn stijl tot op den dag van heden niet kan verteren): deze figuren zijn geen portuur voor een *drama* als het leven van Multatuli. Men zou hem moeten vergelijken met andere Europeanen, die een dergelijk drama van de paradox, van een christelijke cultuur zonder de onwrikbare zekerheid van het christelijk geloof, hebben geleefd: Kierkegaard, Unamuno, Nietzsche... maar vooral met Nietzsche.

– Die vergelijking met Potgieter wordt nu toch niet meer gemaakt, dacht ik.

– Als iemand het überhaupt nog over Potgieter heeft.

– Ik denk dat Ter Braak in die passage de vinger legt op de centrale overeenkomst tussen Multatuli en Nietzsche. Ze waren allebei duidelijk van hun geloof gevallen, en behoorden tot de allereerste openlijke atheïsten, maar ze waren ook allebei duidelijk moralisten en hadden als zodanig te maken met de christelijke traditie. Ze wilden weten hoe je dan precies moest leven, zonder de steun van het christendom.

– Alleen nam Multatuli dan aan dat de mens eigenlijk zelf de rol van Jezus op zich moest nemen – het leed van zijn medemensen dragen.

– De naam zegt het al.

– Wat heb jij vandaag? Met je flauwe grapjes?

– Nou ja, hij noemde zich toch niet voor niks *Multatuli*? Dat hele idee van ‘veel dragen’ vond Nietzsche juist verwerpelijk, een voorbeeld van *slavenmoraal*. Je moest juist sterk zijn, krachtig, onafhankelijk. Niet zomaar allerlei leed van anderen op je nemen.

– Maar mij is niet duidelijk dat je daarom ook niet voor andere mensen zou mogen zorgen.

– Ik denk ook niet dat hij daar tegen was, maar toch wilde hij eerder Dionysos zijn, en extatisch dansen, dan dat hij nu heel veel wilde dragen.

– Ze schreven over hetzelfde probleem: wat te doen nu je niet meer gelooft? Maar Nietzsche durfde wel veel verder en dieper te gaan. Douwes Dekker leek te denken dat je ook zonder God wel min of meer op dezelfde manier kon voortleven. Dat dezelfde spelregels van rechtvaardigheid en medemenselijkheid nog steeds golden, ook al was de Grote Spelregelgever er niet meer. Nietzsche zag veel duidelijker dat de dood van God alles anders maakte, en dat we daar ook honderdvijftig jaar later nog steeds niet uit zouden zijn.

– Wat dat betreft leek Douwes Dekker uiteindelijk misschien toch wel meer op Huet en Potgieter dan op Nietzsche. Hij was wel arm en zo, maar hij hield het op een bepaalde manier toch ook knus.

– Ter Braak wijst erop dat Douwes Dekker een voormalig ambtenaar was en Nietzsche een voormalig hoogleraar filologie.

– Keurige banen.

– Ja, maar Nietzsche was toch wel wat radicaler in zijn keuzes. Hij gaf zijn baan op omdat hij die filologie maar gepruts vond, en is daar ook niet op teruggekomen. Hij heeft ook niet daarna nog decennia gejeremieerd over het verliezen van die baan, of hoe allerlei mensen hem eigenlijk geld moesten sturen.

– Nou, hij kreeg wel lange tijd een heel behoorlijk pensioen, ook al had hij pas na een paar jaar en op heel jonge leeftijd zelf ontslag genomen.

– Ja, dat is ook wel een verschil, natuurlijk: Nietzsche had zijn belangrijkste werk zo'n beetje al geschreven op een leeftijd dat Multatuli nog moest debuten. We zetten het werk van een jonge man tegenover dat van een man van middelbare leeftijd.

– Over Huet en Potgieter zegt Ter Braak nog:

Zij waren stellig veel minder onmogelijke mensen dan Douwes Dekker, maar zij konden dat ook betrekkelijk gemakkelijk zijn, omdat zij, sceptisch of traditionalistisch, ontsnapten aan het probleem, waarmee de larmoyante 'lijder' het te stellen had.

– Ook daar heeft Ter Braak wel gelijk. Maar tegelijkertijd ontsnapte Multatuli op zijn beurt dan toch ook wel weer de problemen waar Nietzsche echt mee worstelde. Hij zegt wel dingen als 'misschien is niets geheel waar, en zelfs dat niet', maar dat lijkt toch vooral een literair spel. De verschrikkingen van die zin – de afgrond die terugstaart als je lang genoeg over zoiets nadenkt – vind je bij hem toch niet echt terug. Zijn problemen zijn vooral praktische problemen, zoals hoe geef ik mijn vrouw en kinderen te eten.

– Multatuli:Huet = Nietzsche:Multatuli

– Ja, zoiets.

[A]lleen door de verschijning van Multatuli zijn wij in staat dat gansche milieu der Huets en Potgieters te relativeeren tot een liberaal spel, waaraan misschien soms het talent niet ontbrak, maar wel de stoutmoedigheid van den inzet.

– Ik vind Multatuli wel beter te lezen dan Nietzsche. Die laatste is vaak wel erg geëxalteerd. Zoiets vreselijk grappigs als *Woutertje Pieterse*, dat zou die snorremans toch echt nooit schrijven.

– Ja, ik heb nu toch wel zin, inderdaad, om het eerste deel van de *Ideën* te gaan lezen!

14. Zeg niet dat ik vreemde woorden maak

- Ja, de *Ideën*!
 - Dat wil zeggen: het eerste deel van de *Ideën*.
 - Nu ik het zo aan het lezen ben, valt me op hoe vorm en inhoud bij Multatuli altijd samenvallen.
 - Ja, daar zit wat in. Dat brokkelige, dat in de *Ideën* zijn definitieve beslag krijgt, dat is ook in zekere zin de boodschap.
 - “Misschien is niets geheel waar en zelfs dat niet”. Dan ga je niet vervolgens een boek schrijven waarin één bepaald standpunt wordt verdedigd.
 - Behalve dan dat de Javaan wordt mishandeld.
 - Mij lijkt duidelijk wat hier gebeurd is. Multatuli was ineens op zijn veertigste van een ambtenaar ergens ver weg ineens heel beroemd geworden. Nu wilde hij laten zien hoe het volgens hem allemaal zat, wat een grote, miskende intellectueel hij eigenlijk was, wat voor een denker. Hij had zoveel in te halen! Eindelijk zou de wereld hem zien zoals hij zichzelf altijd al zag!
 - Ja.
 - Maar wat hij te vertellen had was, ondanks die Javanen, niet één groot overkoepelend systeem. Het was iets dat alleen samenhang omdat het allemaal om de schouders van één man hing, van Multatuli.
 - Ja, want dat lijkt me de kernboodschap...
 - ... voor zover er een kernboodschap is...
 - Jullie praten hier nu over alsof dit iets geheel nieuws is, maar dit is dus gewoon *Het pak van Sjaalman*, hè? Iedereen weet dat dit een manier voor Multatuli was om zijn veelzijdige genie te demonstreren!
 - ‘De waarheid’ is altijd de waarheid van één mens. Alles kun je alleen maar zien op een menselijke maat. Heel Multatuli’s wereldbeeld is hyperindividualistisch.
- De roeping van den mens is *mens* te zyn. Daarheen moeten leiden: opvoeding, onderwijs, beroepskeuze, zedeleer, wetgeving, godsdienst.
- Ja op dat idee, nummer 136 geloof ik, volgt een hele reeks *Ideën* die zich richten tegen de godsdienst als systeem die mensen aan banden legt.
 - En meer. Hij pleit bijvoorbeeld ook tegen het onderwijs, hij vindt dat je als vader je eigen kinderen moet opvoeden.

– Mag ik even opmerken dat hij dat schreef terwijl hij dus zelf ver weg van vrouw en kinderen verbleef omdat hij zo nodig moest schrijven én allerlei jonge vrouwen moest redden? Of ben ik dan een zeur?

– Je bent dan wel een beetje een zeur.

– Het is op de keper beschouwd mysterieus wat ‘een mens zyn’ nu eigenlijk inhoudt. Multatuli lijkt enerzijds te denken dat dit een soort natuurlijke staat van zijn is, het is zoals je ter aarde komt, maar anderzijds is het iets dat je wel kan ontwikkelen:

Dit nu maakt me verdrietig, dat we veelal belet worden mens te zyn, omdat wy door opvoeding en onderwys zyn verschoold. Door beroepskeuze verambtenaard, vermilitaird, en verbeurst. Door zedeleer en wetgeving verwrongen en vermanierd. Door godsdienst verstelseld en verkérkt...

Zeg niet dat ik vreemde woorden maak. Het Volk zelf noemt dat alles in z'n dikwyls krachtige taal: verdokterd.

– De mens is alles wat niet in het systeem past? In dat opzicht was Multatuli natuurlijk zelf echt een mens, en wel een die je nog steeds vanaf de pagina's tegemoet spat.

– Het is op zich een opmerkelijk verschijnsel dat we geneigd zijn excentrieke mensen uit het verleden eerder ‘menselijk’ te vinden. Een brave huisvader uit de negentiende eeuw die allemaal aardige briefjes schreef aan zijn moeder vinden we toch minder ‘menselijk’.

– Terwijl de meeste mensen zo waren.

– En zo zijn.

– Mag ik even tussendoor opmerken dat die laatste opmerking uit dat citaat dat je net voorlas ook weer zo typisch Multatuliaans vindt? Altijd maar bezig commentaar te geven op taal.

– Ja, zo wordt je in Nederland een groot stilist, he: door de hele tijd expliciet te vermelden hoe belangrijk taal voor je is.

– Gaan we in dat kader ook nog eens dat boek van Willem Frederik Hermans over Multatuli lezen? Ook zo iemand die altijd bezig was met aanmerkingen te maken op andermans stijl en daardoor aan zijn eigen reputatie als stilist te werken?

– Mensen, rustig nou, ik wilde het nog wat meer hebben over dit idee 136. Een belangrijke zin in dit idee lijkt me:

Om myn denkbeeld over te brengen in een vergelyking, wil ik de menselyke fouten en verkeerdheden *ziekte* noemen.

– Let eens op de inhoud van die vergelijking. Er is dus kennelijk sprake van ‘fouten en verkeerdheden’. Nu zou je kunnen denken dat die ook horen bij het ‘mens zijn’, maar zo zit het dus niet. Je

moet die fouten en verkeerdheden wel degelijk genezen, alleen moet je die genezing niet tot een systeem maken.

– Ja, en een van Multatuli's eigen technieken, was dus heel arrogant zijn. Hoog opgeven van zijn eigen voortreffelijkheid. Dat was tegelijkertijd een soort contract waar hij zich dan aan moest houden door ook voortreffelijk te zijn.

– Mij valt overigens wel op dat hij hier toch ook echt wel onversneden feministisch is. Zijn kritiek op de godsdienst is voor een groot deel kritiek op hoe vrouwen worden behandeld:

Wat maakt gy van onze dochters, o zeden! Gy dwingt ze tot liegen en huichelen. Ze mogen niet weten wat zy weten, niet voelen wat ze voelen, niet begeren wat zy begeren, niet wezen wat ze zyn.

‘Dat doet geen meisje. Dat zegt geen meisje. Dat vraagt geen meisje. Zo spreekt geen meisje...’

Ziedaar schering en inslag van de opvoeding. En als dan zo'n arm ingebakerd kind gelooft, berust, gehoorzaamt... als ze, heel onderworpen, haar heven bloeityd heeft doorgebracht met snoeien en knotten, met smoren en verkrachten van lust, geest en gemoed... als ze behoorlyk verdraaid, verkreukt, verknoeid, heel braaf is gebleven – dat noemen de zeden braaf! – dan heeft ze kans dat deze of gene lummel haar 't loon komt aanbieden voor zoveel braafheid, door 'n aanstelling tot opzichtster over z'n linnenkast, tot uitsluitend-brevetmachine om zyn eerwaard geslacht aan den gang te houden. 't Is wel de moeite waard.

– Ja, dat is heel krachtig gezegd. Multatuli op zijn best.

– En tegelijk heb je soms toch ook de indruk dat Multatuli vooral één recht voor de vrouw opeist. Haar recht op grote liefde, voor een geweldige man, een genie.

– Sorry, maar dat doet er niets aan af dat het geluid dat we net hebben gehoord in 1861 toch nog niet heel vaak eerder was gehoord in Nederland, en zeker niet op zo'n sterke manier.

– Jongens, het is alweer laat, ik wil naar huis...

– We zijn nog niet heel erg ver gekomen met deze *Ideën*....

– Zullen we volgende keer dan nog een keer over het eerste deel praten?

– Ja, fijn! En dan over *Woutertje Pieterse*!

15. Toen hy, jaren later, die schuld wilde afdoen, waren er geen duiten meer, en Leentje was óók dood

– Stelling: als Multatuli alleen het verhaal van Wouter Pieterse geschreven had, was hij wereldberoemd geweest.

– Maar hij hééft dat verhaal toch geschreven? Hoezo zou zijn andere werk dan die roem in de weg hebben gestaan?

– Nou, je hebt natuurlijk als beginnende Multatuli-lezer toch eerder het idee dat je met *Max Havelaar* moet beginnen. En dat is om een aantal redenen ontoegankelijker, bijvoorbeeld omdat er allerlei min of meer zakelijke informatie in het boek verwerkt zit over hoe het bestuur in Nederlands Indië precies in elkaar zat.

– Ja, dat is wat moeilijker te verteren dan fantasie. In die zin is het Wouter-verhaal natuurlijk wel meer een zelfstandig verhaal.

– Behalve dat het dus verweven zit in de *Ideën*, waar je dan weer allerlei informatie krijgt voorgeschoteld over het kiesstelsel in de 19e eeuw.

– Toch kun je het verhaal daaruit wel losweken. Dat is in het verleden ook wel gebeurd: aparte uitgaven van de roman *Woutertje Pieterse*.

– Nou, ik vind dat toch geen idee, hoor. Het punt bij Multatuli is toch wel dat hij met verhalen ook altijd de lezer ergens van wil overtuigen.

– Er zijn dan ook allerlei verbanden met de *Ideën* die eraan vooraf gaan en die erdoor heen staan.

– Over de godsdienst, bijvoorbeeld.

– Ja, bijvoorbeeld. Multatuli is toch wel echt een atheïstisch schrijver, en wel een met een enorme obsessie voor het geloof:

Ik heb in veel opzichten eerbied voor Jezus, maar niet voor 't zogenaamd Christendom. Er zyn door Jezus dingen gezegd, die 'k geloof – schoon ik ze niet geloof omdat hy 't zeide – maar in 't Christendom zelf geloof ik niet. Ik ontken 't bestaan van dat Christendom. Ik heb 't nooit ontmoet, nooit waargenomen, en ben overtuigd dat Jezus, op aarde terugkomende, heel verwonderd wezen zou te horen dat men zich naar hem noemde. Ik heb een neefje die spelfouten maakt, en zich daarom Multatulist noemt. Wat zou m'n aanhang groot wezen, als dat opging.

– Toch weer even de taal, en de spelling erbij halen, he! Een constante in zijn werk. Geen Nederlandse schrijver was zo geobsedeerd door spelling.

– Terwijl hij zich tegelijkertijd smalend uitlaat over 'schoolmeesters, die taal, geest, genie, ondergeschikt achten aan spelling'.

– Ja, Multatuli heeft het vak van leraar Nederlands wel voor altijd veranderd. Je moet sinds zijn tijd eigenlijk doceren dat een van de grootste schrijvers zich tegen een bepaald soort schoolmeesterij keerde. Dat is toch wel charmant.

– Nog even over die godsdienst. Je zou denken dat je in die tijd alleen maar zwaar christelijk kon zijn en dat je als atheïst een paria was.

– Nu ja, Multatuli had daar mogelijkwijs maling aan. Hij gaat in de passage die jij net citeerde ongegeneerd tekeer tegen het christendom.

– En nooit tegen de islam, moeten we erbij vermelden. Terwijl hij dat toch in Nederlands Indië van nabij had leren kennen. Wat een lafaard! zouden sommige moderne lezers zeggen.

– Als ze Multatuli zouden lezen.

– Dat hij die islam niet zo serieus nam, was dat niet ook een vorm van racisme? Hem interesseerde alleen de onzin die de witte mensen geloofden?

– Wie zal het zeggen. In Wouter Pieterse valt natuurlijk toch wel het autobiografische op. Wouter is minder Eduard Douwes Dekker dan Max Havelaar was – de structuur van het gezin klopt al niet, met alleen een moeder, maar Wouter droomt wel van Fancy, die we ook in het vlak daarvoor verschenen *Minnebrieven* waren tegengekomen.

– Waarin Max brieven aan haar schreef. Max en Wouter waren dus wel degelijk één.

– Maar, jongens, het wordt me nu toch allemaal wat te analytisch. Wat een heerlijk *boek* zijn deze *Ideën* toch, met of zonder dat verhaal van Woutertje Pieterse.

– Ja, en dat verhaal en de meer beschouwende *Ideën* zijn toch wel een eenheid.

– Dat bedoel ik. Door Wouter begrijp je Multatuli ineens veel beter. Een groot deel van zijn strijd is een strijd tegen burgerlijkheid. Het systeem waarin Woutertje opgroeit, met dat verstikkende, hypocriete christendom, de avondjes op tweehoog achter, waarin iedereen elkaar voortdurend sociaal zit te taxeren.

– Wouter ontsnapt daaraan door over het meisje *Fancy* te fantaseren, zoals Max dat deed in de *Minnebrieven*. Alleen was Max een volwassen schaduwbeeld van Douwes Dekker zelf. Wouter is moeilijker te plaatsen: hij lijkt bijvoorbeeld eerder aan het eind van de 18e eeuw geboren te zijn.

– Ja, jullie vonden het eerder zo schandelijk dat Douwes Dekker het aanlegde met zijn nichtje, maar hier begin je er toch meer van te begrijpen. Zijn leven was één poging om niet bekrompen te zijn. Dat was mens zijn voor hem: vrij zijn.

– Uit dit boek blijkt toch wel dat Multatuli niet alleen een groot psychologische inzicht had – in ieder geval als hij over andere mensen schreef –, maar vooral een groot sociologisch inzicht:

Want Wouters moeder heette ‘juffrouw’, om de schoenmakery. De jongejuffrouwen waren z’n zusters, die dansen geleerd hadden. En z’n broer was ‘m’nheer’, sedert diens benoeming tot derden ondermeester aan de stads-tussenschool. Hy had toen verlengstukken aan z’n buis gekregen, om ontzag in te boezemen aan de schooljeugd, en ‘Stoffel’ paste toen niet langer, meende Wouters moeder. Maar dezen noemde Leentje eenvoudig Wouter, omdat-i nog maar ’n kleine jongen was. Ook was hy haar drie stuivers schuldig, of eigenlijk zesentwintig duiten, die hy ‘r nooit heeft teruggegeven, want toen hy, jaren later, die schuld wilde afdoen, waren er geen duiten meer, en Leentje was óók dood.

– Die laatste woorden laten trouwens zien dat Multatuli niet alleen een meester was van de grappige tussenzin, maar ook van de tussenzin die je hart breekt.

– Ja, dat is ook echt wel een talent dat hij in Woutertje Pieterse uitleeft. Voortdurend wordt er tussen neus en lippen nog iets gezegd waarover je bij wijze van spreken nog een roman zou kunnen schrijven:

Ze hield ’t ganse gezin ‘heel’ en verstond de kunst om een broek, twee buisjes en ’n lakens pet te maken uit ’n duffelse jas, en toch schoten er nog lappen over voor de sous-pieds die Stoffel nodig had voor z’n examen als secondant naar de Kaap. Dat niet lukte, door ’n fout in Euclides.

– Maar ben ik nu vreselijk simpel als ik dit verhaal toch vooral ook lees als een boek over een jongetje? Was er vóór Multatuli ooit een schrijver die zo in de geest van een kind kon kijken?

Ook verveelde hem z’n broer Stoffel, en zyn zusters, en juffrouw Laps, en huisdominee en alles. En hy begreep niet waarom de hele familie niet naar Italië ging, om daar ’n behoorlyke rovery op te zetten.

– Nou, niet overdrijven, he. Hieronymus van Alphen was al 17 jaar dood toen Multatuli geboren werd. Die kon toch ook wel vanuit een kinderlijk perspectief schrijven.

– Maar je hebt wel, gelijk. Woutertje Pieterse is heerlijk. Een verhaal over een jongen “met ’n stadskleurig gezichtje” die zo van de pagina’s komt stappen, verpakt in een satire die nog steeds grappig is, en met tal van ontroerende momenten.

– Die satire is soms bovendien nog behoorlijk actueel, bijvoorbeeld waar hij de neiging bekritiseert om, vooral in het onderwijs, steeds andere namen te verzinnen voor wat toch altijd hetzelfde blijft:

Hoe dit zy, de man heette meester, z’n school was ’n school, en geen instituut, wat dan ook de zaak minder goed uitdrukt, en ik vind het ’n vreemde manier van vooruitgang, de dingen anders te noemen dan ze werkelyk heten.

– Jongens, ik ben helemaal enthousiast!

– Mooi, ik wilde voorstellen om volgende week het proefschrift van Saskia Pieterse te lezen: *De buik van de lezer. Over spreken en schrijven in Multatuli’s Ideën*, uit 2008.

– Is dat familie van?

– Doe niet zo flauw. Ik heb veel goeds gehoord over dat proefschrift. Ja, laten we dat inderdaad volgende week gaan lezen! De literatuurwetenschap die we tot nu toe hebben gelezen was toch allemaal een beetje, laten we zeggen, ouderwets.

16. De historicus moet veel werk verzetten

- Man, ik zou je wel kunnen zoenen!
- Dankjewel.
- En mogen we ook weten waar deze spontane uiting van genegenheid vandaan komt?
- Nou, ik had dit boek van Saskia Pieterse nog nooit gelezen. Het heeft helaas ook niet in grote stapels in de winkel gelegen, toen het tien jaar geleden verscheen. Terwijl het voor mij nu al één van de boeken van 2019 is.
- Vond je? Ik vond het een beetje chaotisch.
- Welnee! Ik heb uit dit boek echt honderd keer meer geleerd dan uit dat vervelende boek van Sötemann dat we onlangs van jou moesten lezen.
- Die man was tenminste methodisch. Hij liet heel precies zien wat hij wilde en hoe hij met strenge methoden kon vaststellen hoe knap *Max Havelaar* in elkaar zat.
- Tja, maar Pieterse heeft juist veel meer oog voor de open eindjes in het werk van Multatuli. Ze laat juist overtuigend zien dat het niet alleen weinig zin heeft om een springerig, open werk als de *Ideën* in een streng kader te willen vangen, maar dat dit werk zich juist expliciet verzet tegen afbakeningen.
- Ik moet bekennen dat ik het deze week heel ‘drok’ had, zoals Multatuli zou zeggen, en dat ik daardoor niet echt aan lezen toegekomen ben. Wat is dit dan voor boek?
- Pieterse zegt dat ze de eerste is die een boek over de *Ideën* schrijft, maar tegelijkertijd bespreekt ze allerlei andere werken van Multatuli en ze geeft zelfs een volkomen originele nieuwe interpretatie van *Max Havelaar*.
- Zo.
- Ze bespreekt in vier hoofdstukken vier belangrijke thema’s in het werk: het *ik*, de *natuur*, de *geschiedenis* en de *literatuur*. Ze laat zien wat een ingewikkelde gedachten Multatuli juist door zijn brokkelige vorm weet te geven aan ieder van die onderwerpen...
- ...Nou, over zijn *ik* had Douwes Dekker natuurlijk wel het een en ander te zeggen....
- ...van die onderwerpen. Pieterses proefschrift bestaat, zou je kunnen zeggen, uit gemengde technieken. Ze gebruikt heel verschillende denkers als Rousseau en Derrida om dingen duidelijk te maken over Multatuli’s werk....
- Derrida! Geef mijn portie maar aan fikkie!

- Doe niet zo onnozel. Er zijn een paar concepten van Derrida die Multatuli precies lijken te passen. Derrida heeft bijvoorbeeld nogal veel werk gemaakt van de verschillen tussen *schrijven* en *spreken*. Hij wijst erop dat er in de westerse traditie een lange lijn is van mensen die deze twee tegenover elkaar plaatsen en daarbij het schrijven zien als dood tegenover het levendige spreken, als een verstenende vorm waarin alles verstart,
- En inderdaad zet Multatuli zich in tegen allerlei vormen van verstarring, zoals bijvoorbeeld in de georganiseerde godsdienst, die zich baseert op een heilig boek dat hij juist met liefde herschrijft.
- Het was mij ook al opgevallen, die enorme liefde die Multatuli heeft voor beweging.
- Ja, Pieterse noemt niet eens die tirade in *Max Havelaar* tegen de stilstand en daarom tegen de schilderkunst, waarin immers alles stilstaat. Terwijl dat haar punt uitstekend illustreert.
- Maar wat heeft ze nu over dat *ik* te melden?
- Ze wijst er een aantal keer op dat de vraag hoe authentiek je als schrijver kunt zijn, voortdurend onderhuids terugkeert in zijn werk.
- Ja, bijvoorbeeld waar hij zich Multatuli noemt, terwijl iedereen mag weten dat hij eigenlijk Douwes Dekker heet. Hij laat meteen als zijn eerste boek uitkomt een portret van zichzelf verspreiden, dus erg anoniem blijft hij niet.
- En dan een boek schrijft waarin *Max Havelaar* duidelijk een andere afsplitsing van hem is.
- En vervolgens die Max brieven laat schrijven in *Minnebrieven* en uiteindelijk zelfs tot tweemaal toe een *Brief van Max Havelaar aan Multatuli*,
- Ik heb dat altijd een beetje als het uitmelken van eerdere successen gezien.
- Pieterse laat zien hoe hij met die verschillende namen en afsplitsingen speelt om te komen tot een oplossing voor de vraag: hoe eerlijk kun je eigenlijk zijn over jezelf?
- Vandaar die Rousseau die je eerder noemde.
- Precies. Rousseau speelt sowieso een belangrijke rol in deze studie.
- Sorry, maar op zich vind ik dit allemaal niet het interessantst aan dit boek. Ja, Multatuli werkte met allerlei Ideeën die eerdere schrijvers ook al hadden aangeraakt.
- En latere!
- En latere. Maar dat kun je natuurlijk van iedere willekeurige schrijver vaststellen. Zo verschrikkelijk oorspronkelijk als denker was Multatuli nu ook weer niet. Hij was eerder een popularisator van Ideeën als het atheïsme en het feminisme dan dat je kunt zeggen dat hij zulke dingen nu zelf had uitgeknobbeld.

– Dat hoeft toch ook niet?

– Nee, maar dat betekent dus ook dat je zijn werk niet per se leest voor de ideeën. Ondanks de titel van een groot deel van dat werk.

– Ik ben het daar niet mee eens. Zoals Pieterse laat zien, wist hij een en ander wel degelijk in een oorspronkelijk verband te brengen.

– Of juist een gebrek aan verband.

– Goed, hoe dat ook zij, toch zou zelfs Saskia Pieterse volgens mij niet zo'n boek over Multatuli hebben kunnen schrijven als hij net zo belabberd had geschreven als ik me nu aan het uitdrukken ben.

– Nee, hij is vooral interessant als schrijver. Maar ook wat betreft kom je in dit boek aan je trekken, want die Pieterse is een geweldig lezer, die je voortdurend confronteert met allerlei dingen die je nog niet had gezien. Of in ieder geval *ik* niet.

– Nou, dat zal mij benieuwen.

– Je herinnert je die scene uit Wouter Pieterse in het eerste deel van de *Ideën*, waarin hij een *rooverslied* heeft geschreven bij de poëzie-opdracht op school en dan droomt dat hij daarvoor rijkelijk beloond zal worden, terwijl hij op zijn kop krijgt.

– Nou, en of!

– Pieterse – Saskia, meen ik – wijst er in haar boek op dat dit vrijwel precies het verhaal is van Multatuli en zijn Max Havelaar. Hij schreef een boek en dacht dat hij daardoor op zijn minst Gouverneur-Generaal zou worden, én Tweede Kamerlid:

Multatuli reageerde daarmee niet anders dan Wouter Pieterse, die op basis van enkel zijn 'rooverslied' verwacht door de paus te worden aangesteld als hoofdover.

– Verrek, dat is inderdaad briljant gevonden.

– Nog een voorbeeld. Pieterse wijst erop dat Multatuli in zijn *Ideën* – dit gaat over latere bundels die we nog niet gelezen hebben – zowel de conservatief Bilderdijk als de liberaal Thorbecke uitgebreid aanvalt, en dat die aanvallen sterk op elkaar lijken. Hij maakt in beider gevallen bijvoorbeeld de stijl uitgebreid belachelijk. Maar vooral verwijt hij hen dat ze te gemakzuchtig met de geschiedenis omgaan. Ze nemen wat er is overgeleverd te veel voor lief en daardoor nemen ze die geschiedenis te weinig serieus:

Rode draad in al die kritieken is de noodzaak van arbeid. De historicus moet veel werk verzetten, zeer intensief en kritisch alle bronnen lezen. Multatuli verwijt Thorbecke en Bilderdijk vooral hun traagheid: ze doorboren hun materiaal niet, ze analyseren niet, maar nemen genoegen met het beschikbare.

- Wat dat betreft betoont Pieterse zich hier dus een ware Multatuliaan, want precies door dit soort vergelijkingen te trekken laat ze zien dat ze dit werk wel degelijk ‘doorboord’ heeft.

- Toch heeft ze allerlei dingen niet gezien...

- Nee, ze heeft ze niet opgeschreven, want dan had ze een boek moeten schrijven dat minstens even dik was als de *Ideën*. Voor mij is dit boek echt wat een proefschrift hoort te zijn: een meesterstuk. Ik heb het idee dat ik Multatuli daardoor beter heb leren begrijpen.

- En ik ben blij dat me dat een zoen heeft opgeleverd.

- Maar kunnen we nu dan eindelijk aan de brieven in deel 11 van het Volledig Werk beginnen?

17. Jy, Mimi, jy houdt den zakdoek voor den neus en roept: ‘Wat is ’t vuil hier!’

- Tjonge, mensen, wát een taai deel is dit, dat deel 11 van de Volledige Werken!
- Taai? Man, het vuur spat er vanaf! Ik heb rode koontjes gehad! Zelden zulk meeslepend proza gelezen, zelfs bij Multatuli.
- Echt?
- Ja, dit deel bevat toch wel enkele van de mooiste liefdesbrieven uit de Nederlandse geschiedenis.
- Ah, dan moet ik misschien bekennen dat ik het na 1862 heb opgegeven, al dat gecorrespondeer met de uitgever over allerlei details.
- Nou, voor mij begint de spanning al in het voorwoord, waarin de edituur G. Stuiveling uitlegt waarom hij 15 jaar heeft gedaan over het samenstellen van dit deel:

[I]n de jaren '60 verloor het hoogleraarschap in een hoofdvak met vele honderden studenten het laatste marginale restje vrije tijd, mede doordat de sprongsgewijs toenemende universitaire verplichtingen en ontwirkingen het onderwijs moeilijk maakten en het onderzoek vrijwel onmogelijk.
- Ja, het begon toen al, zou je kunnen zeggen...
- ... het eeuwige geklaag van de geleerden die te lui zijn om te werken en dat dan aan externe factoren wijten...
- ... nee, de waanzinnige dingen die je moet doen. Het onderzoek was in Stuivelings tijd al *vrijwel onmogelijk*. Kun je nagaan hoe het nu is, na 40 jaar verslechtering.
- Opvallend aan dit voorwoord is trouwens ook dat Stuiveling zegt dat het hem allemaal te doen is om de wetenschappelijke kwaliteit. Saskia Pieterse, die we vorige week lazen, zegt in haar voorwoord expliciet dat ze geen gebruik heeft willen maken van deze *Volledige Werken* vanwege hun belabberde kwaliteit.
- En die lezen wij dan! Met de OCR-foutjes die de DBNL nog heeft toegevoegd!
- Maar voor de brieven hebben we ook niks beters, he. En het staat ieder vrij die andere werken elders te lezen.
- Mensen, gaan we nu echt de hele avond over het voorwoord praten?

– Nou, eigenlijk valt me in dit deel nog iets anders op. De beschrijving die Stuiveling geeft van 1863. De brieven van het jaar ervoor zijn inderdaad allemaal nogal saai en gaan vrijwel alleen tussen Multatuli en zijn uitgever. Dat komt doordat Multatuli in dat jaar zo ontzettend hard werkt, hij had waarschijnlijk geen tijd voor wat anders.

– Er staan hier trouwens ook weer van die wonderlijke brieven in, waarvan je je afvraagt wat ze eigenlijk moeten. Zoals deze van een zekere Dr. A. de Lespinasse te Vaassen aan Multatuli's uitgever:

't Schijnt dat Multatuli in de pijp begint te branden. Al wat ik van zijn persoonlijk zijn gehoord heb, heeft mij danig gedesillusioneerde!-

– Wat betekent in hemelsnaam 'in de pijp beginnen te branden'? En waarom moeten we geïnteresseerd zijn in de mening van Dr. A. de Lespinasse te Vaassen?

– Genoeg!

– Jij had het daarnet over die liefdesbrieven.

– Ja, aan Mimi. Jongens wat is dat mooi. Er zou echt een keer een boek moeten verschijnen met die liefdesbrieven, en dan in een editie die ook Saskia Pieterse kan behagen. Als je jongeren van vandaag een inleiding tot Multatuli wil geven, moet je ze misschien die liefdesbrieven geven. Je wordt helemaal meegesleept.

– Je krijgt warempel zin om zelf verliefd te worden.

– Sterker, ik *werd* verliefd tijdens het lezen van die brieven. Als de juiste persoon in de buurt was geweest had ik hem vast gegrepen.

– In het begin is hij duidelijk helemaal overrompeld door verliefdheid. In zijn eerdere correspondenties, met Everdine en met Sietske, zie je dat niet zó sterk. Hij verliest nu zelfs zijn stijlgevoel en bezondigt zich onbekommerd aan allerlei clichés:

Lieve Mimi, één blaadje uit je hart is belangrijker dan 1000 blaadjes uit 'n gemaakt boek.

– Tegelijkertijd is dat natuurlijk toch ook een echt Multatuliaanse gedachte. Hij hield niet van 'gemaakte boeken'.

Waarom moeten wy gescheiden zyn, Mimi? Waarom leeft, denkt, werkt, slaapt en droomt gy – alleen? Waarom niet met my, naast my? Waarom rust uw hoofd niet op myn schouder, waarom myn hoofd niet op uw schoot? Waarom geef ik niet u den laasten kus als je inslaapt, waarom mag ik je niet wakker kussen? Waarom mag ik je niet aanraken, niet omvatten, niet aan myn hart drukken als myn eigendom!
Geen omweg, ik heb je lief, en ik heb je ook zinnelyk lief, ziedaar! Wees gy nu boos en stoot my terug, maar bedenk dat ik goed gestreden heb, en altyd anders heb gehandeld dan die passie ingaf.

– Ja, daar op het laatst zegt hij dus onverbloemd dat hij met haar naar bed wil.

– Zou het feit dat hij op haar zoveel verliefder was, veroorzaakt hebben kunnen zijn door het feit dat ze zo onbereikbaar was? Haar vader verbood alle omgang.

– Net als twintig jaar eerder Carolines vader dat had gedaan. Zijn grote liefde, voor wie hij katholiek was geworden.

– Ja, dat viel me ook op, dat hij hier voor het eerst ergens ineens positieve dingen begint te zeggen over de katholieke kerk...

– ... alsof hij in Mimi eindelijk een nieuwe Caroline had gevonden!

– Maar gaandeweg begint hij Mimi als een serieuze gesprekspartner te ontdekken.

– Een mooie passage vind ik die waarin hij tussen neus en lippen door een mooi psychologisch zelfportret geeft. Hij vertelt dat hij in de verleiding heeft gestaan om naar Polen af te reizen om tegen de Russen te gaan vechten. Eerder had hij ook al naar Italië gewild om Garibaldi bij te staan.

Wat doe je in Polen? vraag je. Lieve, – schryven, redeneren, betoogen in Holland helpt niets. Er zal moeten gehandeld worden, grof, ruw, voelbaar. Daarvoor moet ik me coûte que coûte tot held maken. Naar Italië kon ik niet toen 't tyd was. Ik had geen geld voor de reis, en 't lag niet in myn plan om daar aantekomen als een vagabond, of iemand die de vryheid liefheeft om een plaatsje aan de gamelle. Als vandaag of morgen (wat ik niet geloof) in Italië wat gebeurt, ga ik, en neem sommigen meê. Maar heel lang moet 't niet meer duren, want dan kan ik weêr niet. Nu kan ik me nog equiperen en over drie maanden niet meer. Ik heb noch met Polen noch met Italië te maken. Ik wensch Italië, en wenste Polen te gebruiken, om held te worden of zoo iets.

– Ja, dat is een terugkerend thema bij hem. Hij wil held worden en hij ziet zelf ook wel het donquichotteske van die wens. Het is ernst en zelfspot ineen.

– Hij zegt tegen haar dat hij haar alles wil vertellen, en dat doet hij ook. Ook de nare kanten van zijn karakter verheelt hij niet.

– Zoals trouwens ook in deze correspondentie inmiddels weer opduikt dat hij erop vertrouwt dat de vrouw wel zal begrijpen dat er ook nog allerlei andere vrouwen zijn.

En als ik dan heel hartelyk ben tegen Francis doe ik dan kwaad? Ben ik je ontrouw? Help my regt zien. Maar wel zeg ik haar hoe ik jou in 't hart draag – ja, dat spreekt van zelf!

– Bovendien wordt hij, ook weer heel kenmerkend, kwaad als een vrouw al die openhartigheid wat minder waardeert:

Ik noodig je in myn woning, en met innige gemeenzaamheid leid ik je in de slordige (maar schilderachtige!) achterkamer, en jy, Mimi, jy houdt den zakdoek voor den neus en roept: 'Wat is 't vuil hier!' Zóó is het! Meisje!-

– En tegelijkertijd is hij hier toch ook weer door en doorfeministisch. Hij legt uit waarom hij denkt

dat hij uiteindelijk alleen met vrouwen zijn strijd kan voeren, en in mijn oren klinkt dat heel oprecht:

Waar ik aanhankelykheid vond was 't meestal by vrouwen. Heel natuurlyk. Zy zyn de Samaritanen van dit Judea! De paria's dezer maatschappy. Zy mogen niet dit, zy durven niet dāt, – zy zyn voorbeschikt te hooren naar elke blyde boodschap van verlossing. En ik, met myn 'malle begeerte om de smarten der wereld te dragen' ik was voorbeschikt te lyden onder hare ontbering van vryheid.

– Zeg, het is al laat en we hebben heel 1864 en 1865 nog niet behandeld. Zullen we dat volgende week doen?

– Zijn die ook zo vurig?

18. Zou u mij ook kunnen zeggen wie toch die Mukkelitukkeli is?

- Het is toch interessant hoe belangrijk brieven voor Multatuli waren. Als hij een tijdje niet publiceerde, had hij kennelijk altijd wel een correspondentiepartner aan wie hij brieven schreef die zo gedrukt konden worden.
- En die dat natuurlijk ook uiteindelijk zijn. Bijvoorbeeld in dit deel van de *Volledige Werken*.
- Je vraagt je af wat dat voor de schone letteren in onze tijd betekent. Die manier om een motortje aan te laten slaan is voorgoed verdwenen.
- Je kunt natuurlijk altijd nog brieven schrijven. Of lange e-mails.
- Maar dat heeft toch iets onnatuurlijks. Twintig jaar geleden, ja, toen werden er nog lange mails geschreven, maar ik hoor daar nu nooit meer iemand over. Ik vraag me af of mensen nog zulke brieven schrijven zoals deze van Multatuli aan Hotz.
- Ja, daar staan treffende stukken in. Zoals waarin hij klaagt over het geringe niveau van het Nederlandse volk:

Het volk spreekt niet, het wawelt of twist. Het zingt niet, het lolt. ('t is me om 't even of ik grof schyn in de keus myner woorden, myn hoofdoel is waar te zyn, onverschillig of die waarheid ruw klinkt of liefelyk.) De zaken die ik behandel zyn ook niet fyn.

Het volk wandelt niet, het slendert. Het volk vermaakt zich niet, het zoekt in luidruchtigheid – met of zonder opwinding door drank – een middel ter verdooving.

- Er is sinds 1864 de televisie bij gekomen, en Facebook, maar het patroon blijft wel hetzelfde.
- En dan verderop, waar hij schrijft over een bezoek aan de Amsterdamse kermis;

Men joelde, verdrong zich, en... maakte veel geluid. Dat geluidmaken bestond in 't vry vervelend herhalen van twee of drie maten zang. Om exact te zyn mag ik niet zeggen dat men 'liedjes' zong. Het eentoonig geschreeuw bestond in ééne uitboezeming... de diepzinnige beschouwing der crinoline. Velen noemen het een 'onzedelyk lied'. Dit is myns inziens onjuist gezegd, in dien zin namelyk, dat de onzedelykheid niet zoozeer is gelegen in de zeer laffe toespeling op geslachtsdeelen, als wel in de verwaarloozing van 't schoonheidsgevoel. Niemand is slecht omdat hy blyk geeft te weten hoe de mensch gevormd is, vrouw of man om 't even, maar wèl is 't een bewys van zedelyke dégradatie, dat onophoudelyk uitschreeuwen van diezelfde waarheid (waarnaar niemand vraagde, en welker herhaling dus vry overbodig was) te maken tot een uitspanning.

- Ik wacht toch nog steeds met spanning op een studie naar de Multatuliaanse tussenzin. Ik begin toch echt steeds meer te geloven dat daar een belangrijk deel van zijn kracht zat. Zoals hier dat 'waarnaar niemand vraagde, en welker herhaling dus vry overbodig was', tussen haakjes.

– Ja, vaak vestigt hij de aandacht op iets volkomen onverwachts in zo'n tussenzin. Niemand vraagt zich af als hij een paar dronkenlui ziet schreeuwen wie er nu precies om de met dat schreeuwen geleverde informatie gevraagd heeft.

– Door dat te benadrukken, krijg je dan een absurd effect, inderdaad. Interessant!

– Het is hoe dan ook een scene die je nog steeds op de kermis kunt vinden, of rondom het voetbalveld. Zuipen en dan schunnige liedjes zingen. Er is weinig veranderd.

– Behalve dat nu niemand zich er meer zorgen om schijnt te maken dat het gebeurt. Iedereen lijkt inmiddels te aanvaarden dat dit een deel van het leven is, niemand wil nog iets aan die liedjeszangers veranderen of verbeteren.

– Interessant aan die brief is ook de genadeloze analyse van het kapitalisme, en dan met name van het beurskapitalisme. In een paar zinnen laat Multatuli precies zien waar de angel zat, en waar hij nog steeds zit. De trots van de kapitalist op zijn enorme prestaties die meestal uit niet meer bestaan dan handig en onethisch gebruik van het werk van anderen, gemengd met wat gelukkig gokken.

– Hij was een ziener!

– Je kunt zoiets niet meer zonder ironie zeggen, maar hij zag eigenlijk toch wel veel maatschappelijke dingen goed. Juist door zijn geneigdheid steeds tegen de keer in te gaan.

– Opvallend in dat verband is, nog steeds in die brief aan Hotz, dan wel zijn enorme voorkeur voor vlees eten.

– Ja, dat viel mij ook op. Hij was een atheïst, een feminist, een antikapitalist, maar bepaald geen vegetariër.

– Zou dat in die tijd al hebben bestaan?

– Was Tolstoj geen vegetariër?

– Ja, maar dat was toch enkele decennia later? Multatuli keert zich ook niet speciaal tegen vegetariërs, die onttrekken zich aan zijn blikveld. Het gaat hem er vooral om dat Nederlandse boeren en arbeiders maar zo weinig vlees eten. Vlees, dat is voor hem echt het ultimatum van voedszaam eten.

– Ja, dat leest echt heel vreemd. Wij zijn toch niet meer geneigd te denken dat een arm volk vooral veel vlees moet eten.

– Even wat anders. Wat ik heel interessant vindt aan dit deel is dat je in dit deel van de *Volledige Werken* ook regelmatig anderen over Multatuli te lezen krijgt. Hij is nu bekend genoeg dat mensen het de moeite waard vinden om iets over hem te schrijven. Zo houdt zijn uitgever kennelijk een tijdje een soort dagboekje bij waarin hij anekdotes over de schrijver opneemt. Die gaat een keer naar Frascati en komt dan aan een tafeltje te zitten met een man en twee jonge vrouwen:

Eensklaps vroeg hem de man ‘Ik moet u toch eens een vraag doen Mr, u schijnt nog al van veel dingen verstand te hebben, zou u mij ook kunnen zeggen wie toch die Mukkelitukkeli is, over wien ik tegenwoordig zoo dikwijls hoor spreken?’ ‘Ja, was het antwoord, wat zal ik u daarvan zeggen, die man schijnt al een zeer vreemdsoortig wezen te zijn; ook ik heb zeer veel over hem hooren spreken, gewoonlijk niet veel goeds. Ik weet niet wat ik van hem denken moet; ontmoet heb ik hem nooit, en wat men van hem vertelt is zoo vreemd en zoo tegenstrijdig dat men niet weet wat men te gelooven heeft. Er zal deze week een comediestuk gespeeld worden, dat hij gemaakt heeft, dat zult u stellig wel weten, welnu de menschen vertellen, dat het wel 50 of 60 jaar geleden is sedert hij dat ding schreef; men zou dus moeten veronderstellen dat hij op zijn minst een man is van 70 of 80 jaar, en toch heb ik van eene andere kant voor stellig hooren verzekeren dat hij voorleden week twee meisjes heeft geschaakt, met wie hij naar Engeland is gevlugt. Hoe is dat nu met elkaar te rijmen. Maar weet u wat men mij dan trouwens ook voor zuivere waarheid heeft verteld, dat hij zeer goed Hollands spreekt, maar dat hij eigenlijk een verkleedde Engelschman is.

– Ik vind dat nogal studentikoos gedrag. Multatuli was inmiddels al 45.

– Dat vind ik juist een van de charmes van Multatuli, dat hij zich door zijn toevallige leeftijd niet laat weerhouden van een studentikoze grap.

– Ook Everdine komt regelmatig aan het woord in dit deel, omdat ze brieven begon te schrijven aan haar vriendin Stéphanie.

– Die deze brieven, anders dan Multatuli, wél bewaarde.

– Maar die brieven zijn heel ontroerend. Hoeveel ze van haar man hield, hoe moeilijk ze het had, door al zijn strapatsen, en doordat hij niet in staat was haar een beetje te verzorgen in materiële zin.

– Ja, ze houdt zich groot, maar af en toe schrijft ze dan ineens iets hartverscheurends, bijvoorbeeld over haar zontje:

Sais-tu, je suis très contente que mon Edouard ne sera jamais un génie.

– Ja, haar man was een ‘genie’, daarover waren veel mensen het zich eens. Maar het was verschrikkelijk om met een genie getrouwd te zijn.

19. De zwarte slaverny was inderdaad een gruwel, maar... ze was openlyk, oprecht, frank

– Als je de brieven leest die Multatuli schreef tijdens het werken aan de tweede bundel *Ideën*, krijg je het idee dat het allemaal maakwerk was. Hij moest nu eenmaal gedachten uit zich persen om geld te verdienen. Maar als je die bundel zélf leest, vind je de ene briljante zin na de andere.

– Je zou bijna spreken van schrijfplezier!

– Nou, maar er staan ook wel hele stukken in die hij voor elders had bedoeld. Zoals die brief van Max Havelaar aan Multatuli, of dat lange antikapitalistische manifest.

– Maar sommige van die *Ideën* zijn aforismen, en als zodanig veel sterker dan die in deel 1.

– Ja, dat vond ik nou ook. ‘Misschien is niets waar en zelfs dat niet.’ Duh!

Niemand schat hoog genoeg wat-i kan zyn. Niemand laag genoeg wat hy is.

– Tegeltjeswijsheid!

– Je zou het zo op een tegel kunnen zetten, dat is waar. Tegelijkertijd is het toch ook wel kort samengevat Multatuli’s mensbeeld.

– Behalve dat je niet het gevoel krijgt dat hij nu zo zijn best deed zichzelf wat lager in te schatten dan hij deed.

– Begin je weer? Ik vraag me soms af waarom jij nog op deze leescursus zit.

– Ik moet toegeven dat er inderdaad mooie aforismen in deze bundel staan:

Stipte terminologie in wetenschap is onmisbaar. Stiptheid van terminologie buiten de wetenschap, is pedant.

– of:

Er zyn weinig fouten – ja, misschien geen – die niet voortkomen uit luiheid.

– Dat laatste had ook wel een motto van deze bundel kunnen zijn. Hij veegt zowel de liberale politicus Thorbecke...

– „, en *liberaal* betekende in die tijd ‘links’ he, net zoals nu nog in Amerika...

– ... de liberale politicus Thorbecke de mantel uit vanwege zijn bundeltje artikelen...

– ... dat gelukkig inmiddels ook op internet staat...

- ... vanwege zijn bundeltje artikelen over politiek, dat hij belabberd geschreven vindt, en flinterdun...
- ... nou, dat klopt ook wel. Al kunnen we niet zeggen dat het oeuvre van Mark Rutte nu zoveel indrukwekkender is...
- ... en flinterdun, als de ‘liberale’ dominee Zaalberg, die een combinatie van ratio en geloof voorstaat.
- Gehakt maakt Multatuli van beide! Hij vindt geloof ik van zowel Thorbecke als van Zaalberg dat ze door een ‘nette’, ‘geaccepteerde’ vorm van vooruitstrevendheid voor te staan de boel bedriegen.
- Een beetje het soort verwijt dat de SP de PvdA maakte, toen die laatste partij nog wat voorstelde.
- Ze willen de kool en de geit sparen, die zijn zelfs een rode draad in zijn hoon voor Zaalberg, die kool en die geit. Multatuli vindt dat je ergens voor moet staan.
- En dat je dan dus ook hard moet werken. Dat je niet de fout moet maken van de luiheid. Die luiheid, daar had hij echt een enorme hekel aan.
- Ik vond nog twee aforismen heel treffend:

Er zyn weinig talen, en zeer veel dialecten.

De wetenschap heeft meer verplichting aan leken, dan leken aan de wetenschap.

- Ah, de taalwetenschapper en de wetenschapscommunicator aan het woord.
- Ik geloof dat hij met die eerste mededeling niet speciaal iets taalkundigs bedoelt, ik geloof meer dat hij met ‘dialecten’ in dit geval bedoelt ‘eigen manieren van spreken van een bepaalde groep of een bepaald individu’.
- Met alleen een taal leren ben je er nog niet.
- Ik houd toch meer van de wat langere, essayistische stukken. Hij had soms echt originele ideeën. Bijvoorbeeld in wat jij daarnet dat ‘antikapitalistische stuk’ noemde. Hij praat dan over de armoede van de Nederlanders en zegt dat ze beter af zijn dan slaven:

De zwarte slaverny *was* inderdaad een gruwel, maar... ze was openlyk, oprecht, frank. En: de slaaf werd beschermd door de wet. Wie beschermt den witten slaaf? Wie verzacht of geneest den kanker van de blanke slaverny? Ook *dát* is een *gruwel*, filanthropen, en een gruwel met toebehoren van huichelary en valsheid.

- Echt? Dat vind jij wel wat? Ik vind het afschuwelijk, een vorm van *white privilege* avant la lettre. Het onnoemelijke leed van de slaven ontkennen, net doen alsof wat de witte mensen ondergaan eigenlijk veel erger is.

– Maar hij heeft toch een punt? Als slaaf had je niets, maar was je iemands eigendom en die persoon was volgens de wet voor jou verantwoordelijk. Vergelijk dat eens met de staat van een arbeider in een rauwe vorm van kapitalisme. Je bent weliswaar niet iemands letterlijke bezit, maar wel volkomen van die persoon afhankelijk. Terwijl die persoon geen enkele verantwoordelijkheid voor je heeft: als je bezwijkt, neemt hij gewoon een ander.

– Ik blijf dat een manier vinden om het zwarte leed goed te praten.

– Hij wijst er toch steeds op dat het inderdaad een ‘gruwel’ is?

– Ja, maar wel ‘openlyk, oprecht, frank’.

– Het erge van de slavernij lijkt me vooral ook voort te komen uit het zeer diepe racisme dat erin zit. Dat je meent dat *bepaalde* mensen iemands eigendom kunnen zijn.

– Ik heb hier geen zin meer in. Moet ik echt nog met deze karakters verder praten?

– Gelukkig staan er tegen het einde weer een paar fraaie episodens in van het Wouter-verhaal.

– Oh, ga je de boel sussen?

– Het is toch ook een prachtig verhaal? Alleen al hoe hij speelt met zijn status van verteller. Het stukje waar hij overgaat van zijn betogen naar het eigenlijke Wouter-verhaal:

Ik denk dat juffrouw Pieterse een erfenis had gekregen. Want de Pietersens verhuisden op eenmaal naar ’n ‘fatsoenlyker’ buurt, en de jonge-juffrouwen kenden geen enkele meer van de meisjes waarmee ze waren ‘op naaien geweest’. Zulke dingen horen by erfenissen, of by verhuizen ‘met verbetering’. En er waren nog andere blyken. Leentje werd plechtig uitgenodigd haar verleden deelwoord ‘gezeid’ te veranderen in: ‘gezegd’, want juffrouw Pieterse had opgemerkt, dat ‘de mevrouw van hiernaast’ zo conjugeerde. Dus zou ’t wel goed wezen.

– De verteller vertelt iets dat hij kennelijk ook niet zo precies weet: hij *denkt* dat juffrouw Pieterse een erfenis heeft gekregen. Een vroege voorbode van het begin van *Het proces* van Kafka!

Iemand moest Josef K. belasterd hebben, want zonder dat hij enig kwaad gedaan had, werd hij op zekere ochtend gearresteerd.

– Ja, dat modale *moest* heb ik ook altijd mooi gevonden. “Ik weet het ook niet, maar kennelijk is het zo.” Over iets wat je zelf verzonnen hebt.

– En dan weer die fijne weergaven van spreektaal, bijvoorbeeld van de moeder van Wouters vriendinnetje Femke, een vrouw die was op de bleek legt terwijl ze iets probeert te vertellen over het weduwnaarsschap:

Och, ’t is ’n hele historie. Z’n vrouw was m’n mans nicht, weet je, want we zyn rooms, en ze deed haar geloof goed... leg ’n steentjen op die asseldoekies, Femke, anders waaien ze

weg... ja, jongeheer, 't is 'n heel ding met zo'n bleek, je heb 'r geen begrip van, zo'n ding als 't is... nu, ze onderhield haar godsdienst, en daar deed ze goed aan, want – dat zal je ook wel weten, jongeheer – als 'n mens z'n godsdienst niet doet, is er niet veel aan, maar hy... trek dat hemd wat na je toe, Femke, de mouw hangt in de sloot... maar hy gaf er niet om, en zei dat 't allemaal gekheid was... maar toen ze stierf, en hy zag hoe ze bediend werd... 't was pater Jansen die 'r bediende, jongeheer, je zal hem wel kennen... hy loopt altyd met zo'n zwart stokkie, en raakt er nooit mee aan den grond...

– Ja, het gewone, ongerichte geouwehoer dat je nu ook nog de hele dag kunt horen. Dat het toen ook al zo was en dat iemand dat een keer zo opschreef.

– Sorry, mensen, maar ik heb het echt wel een beetje gehad met die Multatuli. Ja, witte Amsterdamers kan hij beeldend beschrijven, maar voor mij hoeft het niet meer. Mij zien jullie de volgende keer niet terug.

– Kunnen we daar niet nog eens over praten?

– Wat lezen we eigenlijk volgende week?

– Het lijkt me tijd voor *De bruid daarboven*, dat toneelstuk waaraan Multatuli decennia had gewerkt, waaraan hij al lang voor *Max Havelaar* was begonnen en dat ongeveer tegelijkertijd met dit deel van de *Ideën* verscheen.

20. Gy weet, freule, ik hoor het niet gaarne dat ge my mama noemt.

– Het viel me niet mee, deze week. Wiens idee was het, om *De bruid daarboven* te lezen?

– Wat een draak van een stuk, inderdaad!

– Het idee van deze leescursus is om zo'n beetje alles van Multatuli, en een heleboel *over* hem te lezen dat we kunnen vinden.

– Maar tot nu toe waren de brokken uit het *Volledig Werk* groot genoeg dat je af en toe iets kon overslaan zonder dat iemand het merkte.

– Ja, en nu moeten we ons door proza heenworstelen als

Er rust een vloek op myn bestaan, freule! Laat my gaan... laat my gaan... en als later uw schoon hart niet geheel door nieuwe indrukken beheerst wordt, zal het my tot troost strekken te weten dat gy u soms de heerlyke ogenblikken herinnert, die ik in uw byzyn heb mogen doorbrengen.

– Ik geef toe, als Douwes Dekker de kwestie Lebak niet had beschreven, hadden we het nooit over *De bruid daarboven* gehad. Maar het is nu op zijn minst interessant omdat de hoofdpersoon, Holm, al in allerlei opzichten een Multatuliaanse hoofdpersoon is. Een Max Havelaar, een Wouter Pieterse, maar dan in een sentimentalistisch kader.

– Zo, zo.

– Holm is iemand die zich opoffert, bedoel je dat?

– Zeker, maar het is niet het enige. Hij heeft zo'n nobele inborst dat hij de schuld voor een misstap van een vriend op zich heeft genomen, ook al had hij er niets mee te maken. Ook in zijn mateloze liefde voor Caroline zet hij uiteindelijk graag een stap opzij.

– En dan is er de scene met de brand:

Ach God, de kleinen waren op de achterkamer... hoe hadden ze de vensters aan de straat kunnen bereiken? 'Dáár... dáár, riep men, daar is hy!' Ik zag een gedaante in de vlammen voor het venster... daar viel een kind op het bed voor myn voeten... het was myn Albert... nog een... het was myn Louise... en toen sprongt gy! Ge werd als dood weggedragen!

– Ja, altijd je maar opofferen. In die zin was Jezus ook een Mutatuliaanse hoofdpersoon...

– ... met wie hij zich dan ook identificeerde.

– We hebben het al gehad over het verband dat Ter Braak zag tussen Multatuli en Nietzsche, omdat ze beiden antichristelijk waren en voorstanders van stoerheid. Maar in dit opzicht, Multatuli's mate-loze fascinatie voor het offer voor andere mensen, is hij door en door christelijk.

- Een slavenmoraal, zou Nietzsche hebben gezegd.
- Maar dan wel een slavenmoraal met opgeheven hoofd. *Trots* speelde een belangrijke rol in Multatuli's wereldbeeld: trots, zelfs hoogmoed, over het feit dat je jezelf ten dienste stelde van anderen.
- Maar wat maakt ons dat uit? Waarom moeten we ons nu nog bezighouden met de moraal van een of andere negentiende-eeuwse Amsterdamse schrijver?
- Omdat die kwestie ons nu nog steeds aangaat? Of we niet zouden moeten proberen goed te doen om dan trots te kunnen zijn op dat goed doen?
- Multatuli als schutspatroon van de deugmens!
- Ja, precies, het wordt nu als een verwijt gebruikt: jij doet alleen maar goed omdat je er trots op wil zijn. Multatuli vond dat nu juist een uitstekend uitgangspunt voor een moraal.
- Er zijn natuurlijk meer aspecten die Holm een Multatuliaan maken. Zijn wat naïeve dichterlijkheid, bijvoorbeeld. Multatuli heeft, ondanks al zijn bezwaren tegen het schrijverschap, nooit een held geschapen die niet ook een dichter was.
- En wat mij opviel: net als in zo'n beetje alle andere werken van Multatuli worden er ook hier weer observaties gemaakt over de sociale verschillen in taalgebruik:

Gy weet, freule, ik hoor het niet gaarne dat ge my mama noemt. In myn tyd was dat anders... moeder is gedistingeerd geworden, sedert men elken schoenpoetser van zyn mama hoort spreken.
- Ja, het grappige is dan nog dat deze oproep om *moeder* te zeggen komt van een personage dat zelf te pas en te onpas Franse woorden gebruikt. Het soort humor waartegen Multatuli zich in *Max Havelaar* afzette.
- En dan is er nog het feit dat de geliefde *Caroline* heette. Net als Multatuli's eigen geliefde in de tijd dat dit stuk tot stand kwam. De jaren 40, hij was een jonge twintiger.
- En kennelijk had zijn idee over hoe je mens moet zijn zich dus al gevormd.
- Oké, oké, dus *De bruid daarboven* is misschien razend interessant voor wie iets meer van Multatuli's mensbeeld wil weten....
- Ja, dat beeld had zich kennelijk al heel vroeg, vele jaren voor zijn debuut, gevormd. Waar zou het vandaan gekomen zijn?
- Volgens *Wouter Pieterse*: uit wat hij gelezen had, heldenverhalen. De wens zich te identificeren met die fictieve karakters.

- ... voor wie iets meer van Multatuli's mensbeeld wil weten. Maar het blijft een draak van een stuk!
- Een en al zoetsappigheid inderdaad.
- Maar heb je de 'Enige opmerkingen als naschrift' gelezen, die Multatuli in de jaren 60 toevoegde?
- Nee, moest dat?
- Niks moet, maar volgens mij vormen die opmerkingen zo'n beetje de rechtvaardiging om die tekst toch te publiceren en nu ook alsnog te lezen.
- Het is een heel curieuze tekst, inderdaad, dat naschrift. Hij wijst allerlei 'fouten' aan in zijn eigen tekst, op allerlei niveaus, maar beweert dat het desalniettemin toch geen kritiek verdient:

De eis der waarheid is onvolmaaktheid. Vólmaakt is gemaakt, dus ónnatuurlyk, ónwaar.

- Ja, je kunt dit eventueel zeggen over al het latere werk van Multatuli dat als het ware expres onvolmaakt is, en een brokkelige structuur heeft. Maar toch niet over *De bruid daarboven* waar de onvolmaaktheid vooral komt doordat hij zijn vak gewoon nog niet zo goed verstond.
- Hij wijst daar zelf ook op, met een originele observatie over zijn eigen werk:

Het zou weinig moeite kosten, aan te tonen dat geen myner latere werken zo weinig afwykt van de eisen ener 'school' – welke dan ook – als dit drama. Al wat ik later schreef, gelykt op niets. De 'Bruid' integendeel schynt zich in te spannen, op alles te gelyken.

- Ja, zijn overige werk leek 'op niets', het heeft ook in alle ruwe brokkeligheid nooit échte navolging gekregen.
- Bovendien was hij natuurlijk geen toneelschrijver, zoals hij ook geen dichter was. Hij was op zijn best als hij commentaar kon geven. Eventueel in de vorm van dialogen. Maar als er niet uiteindelijk een verteller was, iemand die besliste hoe het zat, zakte het in.
- Mooi. Wat gaan we volgende week lezen?
- We hebben de brieven uit 1866 in deel 11 nog te goed. Volgens mij zijn we daar chronologisch gesproken wel aan toe.
- Oh ja, de correspondentie met Busken Huet! Ik kan niet wachten!

21. Ik houd zoveel van Heine, dat ik bly ben hem nooit ontmoet te hebben.

Beste allemaal,

Bij dezen meld ik me af van de Multatulileescursus. Het spijt me, ik heb natuurlijk niets tegen jullie, en ik hoop dat we buiten de leesclub ook gewoon met elkaar kunnen blijven omgaan, maar ik zie er iedere keer meer tegenop om weer dat werk te lezen. Om weer met jullie over dat werk te praten.

Eduard Douwes Dekker kon onmiskenbaar goed schrijven – wat dat ook moge betekenen. Er is iets in zijn stijl dat je meesleept. Hij noemt zelf regelmatig ‘beweging’, hij zet zich af tegen stilstand, ook in taal en in stijl, en ik denk dat je juist door die beweeglijkheid al snel het idee krijgt dat je hem kent.

En dat je sympathie voor iemand krijgt die je kent,

Welnu, ik herinner me dat Multatuli schreef ‘Ik houd zoveel van Heine, dat ik bly ben hem nooit ontmoet te hebben.’ Multatuli ontmoet je in zijn werk. Ik houd zoveel van Multatuli, dat ik het jammer vind dat ik nu zoveel van hem gelezen heb.

Hij hangt zijn werk aan zichzelf op, en het is makkelijk om hem te bewonderen. Marita Mathijssen heeft gelijk als ze zegt dat het beeld van Van Lennep in de Multatuli-zaak scheefgetrokken is door Multatuli. Ik geloof dat het beeld van Douwes Dekker zelf in veel opzichten is scheefgetrokken door zijn stijl, dat mensen – en daarmee bedoel ik ook veel van jullie – geneigd zijn om hem sympathieker te vinden dan hij is.

Simpelweg omdat ze het gevoel hebben dat ze hem kennen.

Ik was nu de brieven uit 1866 aan het lezen, en ineens had ik er genoeg van. Dat grenzeloze egoïsme van die man, die zijn vrouw en kinderen simpelweg laat verkommeren omdat hij met zijn vriendin in Duitsland zit, op de vlucht voor een gevangenisstraf omdat hij, o zo edelmoedig, een paar mannen op hun bek heeft geslagen.

Ja, je moet literatuur amoreel lezen. Maar kan dat bij een auteur die er de hele tijd op hamert dat het zo verschrikkelijk is dat men hem ‘mooi schrijven’ vindt en dat niemand zich nu eens om zijn zaak bekommert?

Zo is het met alles. Hij hoont politici als Thorbecke die tenminste iets proberen en daarbij compromissen sluiten. Hij is enorm voor arme mensen en vrouwen en wat niet al, maar vindt toch vooral dat hijzelf eerst in de watten moet worden gelegd. Zijn hele oeuvre lijkt te gaan over hoe hij het allemaal beter weet, en voortdurend loopt hij tegen mensen aan die hem een genie vinden, maar nooit is hij tevreden.

Ja, ondertussen schrijft hij fraaie zinnen met grappige tussenzinnen. Is dat genoeg? Volgens hem niet.

En volgens mij ook niet, heb ik besloten. Je kunt Multatuli niet lezen als je hem niet bewondert, en ik bewonder hem niet. Ik wil jullie niet meeslepen in mijn negativiteit, ik zie dat velen van jullie nog oprecht van dat werk kunnen genieten. Maar ik niet meer.

Hartelijks,

22. Wat men zeker weet, kan op een klein blaadje

– Dat was wel een heftige brief.

– Ja, ik zag het al een tijdje aankomen. Het is misschien ook wel waar dat je enige sympathie voor Eduard Douwes Dekker moet kunnen opbrengen om dit werk te kunnen lezen.

– Ja, en dat wordt je met die brieven uit 1866 ook niet gemakkelijk gemaakt. Dekker verkeert weer eens in grote armoede, maar gaat wel met zijn vriendin in Duitsland wonen terwijl zijn vrouw en kinderen het maar zelf moeten uitzoeken.

– En als dan een groepje van zijn vrienden hem wil helpen door middels een ‘circulaire’ geld in te zamelen voor die vrouw en kinderen is hij daar geïrriteerd over, omdat het ’t beeld geeft dat hij een verspiller is die niet goed voor vrouw en kinderen zorgt.

– Wat natuurlijk waar is.

– Je merkt trouwens ook bij sommige van zijn vrienden de irritatie toeslaan. Zoals bij Ablaing, die dan een aantal jaren zijn uitgever is geweest, en bakken geld heeft geïnvesteerd in voorschotten voor nog altijd te schrijven werken:

Hij schijnt, zijn pseudoniem Multatuli getrouw, nu hij toch reeds zooveel gedragen heeft, maar voor goed den bedelzak opgenomen te hebben. Dat is gemakkelijker avontuurlijker en intressanter dan als de eerste de beste te werken voor zijn brood. Gouverneur Generaal van N.I of landlooper, – welke andere keus is er voor een genie dat zoo ver boven den tegenwoordigen maatschappelijken ontwikkelingstoestand verheven is, als Max Havelaar?

– Daar had die Ablaing groot gelijk in. Douwes Dekker zit maar te jammeren dat hij niet kan werken om uit de ellende te komen omdat hij zich eerst minder ellendig moet voelen om te kunnen werken.

Is ’t genoeg? Wat heb ik U, vVloten, vdValk gedaan dat ge my zoo hebt vernietigd! Hoe moet ik die circulaire ontzenuwen? Door te werken. Hoe myn gezin onderhouden? Door te werken. Hoe myn kinderen weerzien waarover myn hart bloedt. Alles alles door te werken! Werken in zoo’n toestand, in zoo’n stemming! Waarlyk ik had behoefte gehad aan wat rust, en daar op hoopte ik zoo, na de verzekeringen myner vrouw. Inplaats daarvan, dieper smart dan ooit, verder van de kalmte die ik zocht, dan ooit. En wien zal ik nu vragen om my te helpen, nu ik door welwillende vrienden ben uitgemaakt voor een verkwister? Ik had niets te verkwisten. Ik wou dat het waar wàs, ik wou dat ik een verkwister wezen kon. –

– Toch staan er ook een paar vertederende stukken in. Als hij bijvoorbeeld aan Huet *smeekt* om hem uit te leggen hoe hij ‘objectieve’ krantenstukjes over Duitsland kan schrijven voor de *Oprechte Haarlemsche Courant*, zo’n beetje de enige bron van inkomsten die hij, inmiddels 46 jaar oud, heeft.

– Ja, en in de brieven aan Everdine komt toch ook nog echte tederheid voor, en echt verdriet. Ik vind dit bijvoorbeeld een aangrijpend detail:

Verbeelje ik ben op een verdrietige manier myn horloge kwyt geraakt. We hadden een wandeling gemaakt over bergen, 't was stik heet en we rustten uit aan den weg. Daar 't een eenzame streek was trok ik myn jasje en vest uit (om te droogen,) en hing myn horloge aan een struik. By 't weggaan vergat ik het. Ik merkte 't eerst in een dorp vry ver van die plek en liep terug, maar 't was weg. Ik had me al zoo dikwyls verheugd dat het maar van koper was, en dus niet uit nood kon verkocht worden. Nu is 't toch weg, 't liep zoo goed, en ik had er zooveel plezier van.

– Zoiets verscheurt mijn hart, je kunt het je zó voorstellen. Het enige dat je hebt, van geen enkele materiële waarde maar des te meer van persoonlijke waarde, laat je, stomkop, ergens hangen.

– En wordt dan gejat.

– Ik vind ook dat hele morele gedoe niet zo interessant. Natuurlijk was die Multatuli een moralist, maar daarom hoeven wij dat toch nog niet ook te zijn. Dat zo'n uitgever zich dood aan hem ergerde, is ook goed te begrijpen, maar ook daar heb ik als lezer niks mee te maken. Het aantrekkelijke van literatuur is nu juist dat je je kunt verplaatsen in verschrikkelijke figuren met wie je in het dagelijks leven nooit iets te maken zou willen hebben.

– Een nog niet veel besproken aspect van Dekker is natuurlijk zijn neiging tot geweld. De vader van zijn eerste verloofde Caroline klaagde al dat hij klappen uitdeelde. Die gevangenisstraf die hij moest uitzitten was ook weer het gevolg van klappen, aan mannen uitgedeeld omdat ze een actrice beledigden.

– Tot op zijn 46e een *gentleman*.

– Zijn vrouw bleef hem ondertussen maar steunen. Haar hele leven verwoest door zijn edelheid en zijn genie, maar dan nog schrijft ze aan haar vriendin:

Il y a quelques jours, Dekker m'écrivait: 'Hier soir j'ai eu le malheur, la maladresse ou le plaisir de souffleter quatre messieurs, qui se moquaient d'une actrice distinguée et honnête femme sur le marché. La salle était en émoi, tout le monde me donnait tort, naturellement; car 'tout le monde', est stupide et cruel. De chevalerie pas la moindre notion'. (...) Voilà l'humor de la nature. Il était venu au théâtre pour aspirer quelque chose de beau, de délicat, de ces impressions qui délassent – et dame nature, au lieu de tout cela, lui donne des messieurs à souffleter.

– Even tussendoor, wat ik ook een lief detail vind is dat Douwes Dekker af en toe in zijn brieven aan Everdine het woord *kassian* blijft gebruiken. In zijn correspondentie met anderen doet hij dat nooit. Ze blijven verbonden door Indië.

– Overigens viel de correspondentie met Huet me dan weer een beetje tegen. Je merkt hoe warm Huet voor Multatuli is en hoe Multatuli zijn best doet voor Huet omdat hij hem echt respecteert. Maar heel veel zeggen die brieven toch verder niet.

– Afgezien dan van die brief waarin Multatuli reflecteert op onder andere de wens van de krantenredactie om alleen 'objectief nieuws' te brengen. Wat hij daarover zegt, geeft nog steeds te denken:

Dat streven naar objectiviteit zou ik toejuichen – neen, ik juich het toe, maar – dan moet men geen courant uitgeven. Wat men zeker weet, kan op een klein blaadje. Nu, de Haarlemmer wijkt er dan ook vaak van af, en geeft (zooals ik ook wel gedwongen ben te doen om niet niets te zeggen) het bestaan eener meening als objectief feit. Dusdoende is 't begrip van objectief en subjectief zeer betrekkelyk, niet waar? Zóó is 't bestaan van Beelzebub een feit in meening, en de maan heeft, zeer objectief wáár, een menschegezig in de verbeelding van 't kind.

– Ja, zo'n passage ontnemt aan mij in ieder geval alle lust om ook af te haken. Iemand die af en toe zo'n parel strooit mag mij tot zijn zwijnenkudde rekenen.

– Verderop komt hij ook nog te spreken over Van Lennep.

Wat me in *Klaasje Zevenster* waarschyglyk hinderen zou, is die eentoonige tic om de deugd der heldin zoo heelemaal terugtebrengen tot het – ja hoe moet ik zeggen? Zal ze al of niet trouwen of sterven als maagd? Die plumpe moraal heerscht in al die dingen. Pamela, Clar. Harlowe, Susanna Bronkhorst, ja zelfs in Saartje. (die ik anders graag lyden mag.) Ik heb altyd lust zoo'n vervolgte deugdheldin toeteroepen: 'ga toch in sHemels naam gauw met dezen of genen te bed, dan is 't uit! Verveel ons niet vyf deelen lang met je deugd die après tout, zeer zelden deugd is.' Ik blyf er by de eer woont boven den navel.

– Overigens noemt Multatuli nog een schrijver, van wie ik nooit gehoord had en die me toch mate-loos fascineert, omdat hij hem presenteert als een soort Duitse Multatuli, Johannes Scherr:

Kent gy Dr. I. Scherr, professor te Zurich? Hy is, als schryver, eene zeer eigenaardige persoonlykheid. Als ik zyn hoofdfout er afreken – de zeldzame fout van exuberantie van rykdom in uitdrukking – stel ik hem boven alle schryvers die ik ken. Hy haalt nu en dan Shakespere aan, en ik geloof waarachtig uit coquetterie om den lezer te doen zeggen dat hij (Scherr) toch ryker is. Als gy hem leest – ik recomm. U Blücher u seine Zeit – meen dan niet dat ik alles mooi vind, maar zeker bestaan zyn schryvers-ondeugden in overmaat van deugd. De natuur is gul geweest, toen ze dien Scherr maakte, ze had met niet meer moeite uit zyn stof een paar geschiedschryvers kunnen daarstellen, plus een wysgeer, plus een dichter, en nog een en ander op de koop toe. Maar nog eens, juist daardoor is Scherr te vol.)

– Dat boek over Blücher van Scherr staat overigens inmiddels ook op internet.

– Zullen we dat dan lezen? Of toch liever dat boek over de rechtszaak tussen Multatuli en Van Lennep?

– Ik heb vooralsnog, na onze morele uitbarsting van vorige week, wel behoefte om het boek van Willem Frederik Hermans over *De raadselachtige Multatuli* te lezen. Staat ook op internet.

– Want Hermans was wél een moreel hoogstaand mens?

– Nee, Hermans moest juist niets van morele pretenties weten. Dat maakt zo interessant waarom hij dan toch zo gefascineerd was door Multatuli.

– Accoord, doen we dat. Dat boek over de rechtszaak behandelen we dan de week erna. Of we aan Scherr toekomen, zien we nog wel een keer.

23. De tropennachten moeten in die tijd langer geduurd hebben dan heden

– Dat was een goed idee, om *De raadselachtige Multatuli* te lezen. Heel verfrissend! Ik denk dat de uitgever er goed aan doet dit boek van Willem Frederik Hermans volgend jaar te herdrukken, want het blijft misschien wel de beste, compacte inleiding op Multatuli.

– Maar Hermans slaagt er wel in om van Multatuli een echt Hermansiaans personage te maken, hè.

– Hoe bedoel je dat?

– Douwes Dekker was iemand die altijd naar het hoogste streefde, maar Hermans heeft vooral oog voor de mislukkeling.

– Hij doet dat hoe dan ook op een voortreffelijke manier. Stilistisch is Hermans scherper dan ooit, zonder dat hij nu ineens Multatuli wordt:

Geld verspelen, klappen uitdelen: niet om het een of ander, maar Caroline's papa is scherp van blik geweest. Het waren neigingen die hem lang zouden bijblijven en zijn lot diepgaand zouden beïnvloeden. Later in zijn leven hadden sommige meisjes geen papa die zijn veto uitsprak en deden andere niet wat hun papa wilde. Of Caroline gelukkiger is geworden dan die anderen, weten we niet.

Multatuli was agressief en argeloos tegelijk, en zijn maatschappelijke nederlaag moet toegeschreven worden aan deze combinatie van eigenschappen, een waarmee grootse literatuur is voortgebracht, maar nog nooit een overwinning in de jungle behaald.

– Ja, dat is allemaal Hermansiaans. Een man die uit alle macht streeft naar het goede en juist daardoor grote mislukkingen over zichzelf afroept.

– Je weet zeker dat als je Hermans en Douwes Dekker een half uur in een kamer had opgesloten, ze binnen de kortste keren de grootste ruzie hadden gehad.

– Ik geloof dat Hermans dat zelf eigenlijk ook wist. Dat maakt dit boek zo goed: zijn fascinatie voor iemand die zo anders was dan hij, en die hem duidelijk vooral aansprak omdat hij zo'n briljante schrijver was.

– Mij doet dat toch vooral verlangen naar het moment dat we een keer een echte biografie van Douwes Dekker gaan lezen.

– Nee, echt, ik vind dat je heel veel plezier kunt beleven aan Hermans, en zijn lucide kijk op de dingen. Wat mij betreft is wat hij over Lebak zegt wel zo'n beetje het laatste woord. Hij wijst erop dat Multatuli ongetwijfeld in de grond gelijk had met zijn aanklachten, maar dat het er ook wel een beetje op lijkt alsof het hem erom te doen was zo snel mogelijk stampij te maken. Hij had nauwelijks de tijd genomen om zelf een en ander echt tot de bodem te gaan uitzoeken. Alsof hij al ter plekke aankwam om Max Havelaar te worden:

In Max Havelaar (wordt) verteld dat Havelaar in z'n eentje nachtelijke tochten maakte van twintig uur lang, waar niemand iets van wist en zonder dat iemand hem zag. Menigmaal

had hij ergens al een misstand ontdekt in een afgelegen gehucht, vóór de inwoners zelf zich daarover bij hem kwamen beklagen. De tropennachten moeten in die tijd langer geduurd hebben dan heden. De wegen moeten ook veel beter (en beter verlicht) zijn geweest dan in onze tijd, waarin de dorpen van dit gebied, zeker in het natte seizoen, haast alleen met Landrovers en dergelijk materieel zijn te bereiken.

– Wat mij trof, was hoe goed Hemans het werk, of in ieder geval Max Havelaar, gelezen had. Hij wijst erop dat Brest van Kempen, de resident die model had gestaan voor de slome ambtenaar die Multatuli *Slymering* noemde, een aantal jaar na de Havelaarszaak werd opgenomen in een gesticht. En hoe dit eigenlijk in *Max Havelaar* al werd aangekondigd:

Merkwaardig is dat Multatuli hem laat spreken ('Omdat. Hij. Het. Zo. Druk. Had. ', met achter ieder woord een punt) zoals lijdens aan sommige vormen van krankzinnigheid een brief schrijven. Brest van Kempen zou negen jaar later krankzinnig sterven. Hij kan in 1856 al in een pre-psychotisch stadium hebben verkeerd. Zijn manier van spreken wijst daar niet alleen op, maar ook zijn door Multatuli naar voren gehaalde saaiheid, zijn gezicht waarop 'zijn neus zich verveelde omdat er zo weinig op voorviel', zijn koude blik, waarin iets lag dat 'denken deed aan een logarimentafel', – zijn contactarmoede zegt de moderne psychiater.

– Ik vind het wel raar dat Hermans eigenlijk alleen op *Max Havelaar* ingaat.

– In zijn inleiding zegt hij dat zijn boek anders veel te dik zou zijn geworden en veel te duur.

– Misschien. Mij valt naar mate we vorderen met onze 'leescursus' toch steeds meer op hoeveel van alle geredekavel over Multatuli eigenlijk gaat over die 84 dagen dat hij Lebak was: wat deed hij toen precies, wat deden anderen. Mij interesseert dat geen klap.

– *Max Havelaar* was natuurlijk wel zijn meesterwerk. Of op zijn minst het boek waarmee hij beroemd werd, en waar hij later ook naar zou blijven terugverwijzen.

– Zijn debuut. Maar zijn overige werk is misschien nog een stuk grilliger dan *Max Havelaar*, maar toch minstens even interessant.

– Hij gaat er wel een beetje op in. Vooral, vreemd genoeg, op *Vorstenschool*...

– ... dat hij mislukt vindt.

– Daar zijn ze weer, de mislukkingen. Welkom in het universum van Willem Frederik Hermans.

– Toch heeft hij ook heel interessante psychologische dingen op te merken. Hij wijst er bijvoorbeeld op dat Multatuli lang voor Lebak al af en toe dreigde ontslag te nemen als hem iets niet beviel. En dat hij dan zijn superieuren al probeerde te chanteren met het gebrek dat vrouw en kinderen dan moesten lijden.

– Ja, honger:

Diep innerlijk was hij ervan overtuigd dat ze niet deugden en dit toonde hij aan door honger te lijden.

– Saskia Pieterse wees er ook al op dat Multatuli een obsessie had met eten: goed eten (vlees – Hermans vertelt dan weer dat hij van gehakt hield) en slecht eten (zoetigheid – Hermans vertelt dan weer dat hij zich in Duitsland boven een banketbakker vestigde en omdat hij te arm was om brood te kopen soms oude taartjes moest eten).

– Volgende week gingen we de dat boek over de rechtszaak tegen Van Lennep lezen, toch?

– Ja, hoezo?

– Omdat Hermans over Van Lennep ook wel grappige dingen over te zeggen heeft:

Van Lennep, rijksadvocaat van Noord-Holland en geroutineerd amateur-schrijver van de derde rang, vindt het blijksems mooi ('bl... mooi'). Maar het vergaat hem zoals alle zoveelsterangsschrijvers die iets nieuws lezen van een eersterangsschrijver: 'Indien deze schrijver meent dat hij ons heel veel nieuws leert, geloof ik dat hij zich vergist.'

– Hermans vindt alle Nederlandse schrijvers, behalve Multatuli en zichzelf, maar niks. Ook over Busken Huet heeft hij alleen maar onaardige dingen te zeggen.

– Jongens, ik ga ervandoor!

24. Daar zij het zich tot een EER rekenen in dergelijke vuile, rustversturende blaadjes te worden gehemeld

- Nou, dat boek over de rechtszaak tussen Multatuli en Van Lennep was nu eens een boek waaruit je echt helemaal niets te weten komt over Multatuli.
- Maar wel het een en ander over de wereld waarin hij werkte, toch? Ik vond het wel aardig om die juristen te lezen over de rechtszaak tussen Van Lennep en Multatuli: had Van Lennep inderdaad het recht om zomaar van alles in dat boek te veranderen? Had Multatuli daarna het recht om het boek alsnog naar eigen inzichten uit te geven? Hoe zat dat met het auteursrecht in die tijd?
- Tja, ieder zijn meug.
- Als we binnenkort nog eens tijd hebben, wil ik eigenlijk wel wat meer van of over Van Lennep lezen.
- Sorry, maar ik vind dat we volgende week toch wel weer naar de *Volledige Werken* terug moeten.
- Ik vond dit wél een heerlijk boek. Ik vind het fijn dat de Nederlandse literatuur in ieder geval één auteur heeft over wie alles nageplozen wordt. Ik vind het fijn als dingen eindeloos worden uitplozen. Dat is voor mij één van de fascinaties van Multatuli: dat er zo'n uitgebreide literatuur over hem bestaat.
- Dit boek bevat ook allerlei stukken die in de *Volledige Werken* hadden moeten worden opgenomen: stukken uit de juridische archieven.
- Maar er is toch wel iets raars mee. Dit boek laat toch ook wel zien hoe de obsessie voor Multatuli eigenlijk een obsessie is met *Max Havelaar*.
- Maar ja, het moest over een rechtszaak gaan. En over de Havelaar voerde nu Douwes Dekker nu eenmaal rechtszaken.
- Maar wat dat betreft is de zaak uit januari 1866 toch veel interessanter? Over die klap die hij in december had uitgedeeld aan mannen die het hadden gewaagd een actrice in de Nes te beledigen? Daar zou ik nu weleens meer over willen weten, hoe dat juridisch precies in elkaar zat.
- Ja, daar hebben we net over gelezen in de *Volledige Werken*.
- Mag ik bij dezen reclame maken voor de *Multatuli-encyclopedie* van K. ter Laan? Staat ook helemaal op internet. Met onder andere dit korte artikel over 'de klap':

Tijdens een optreden van de muzikale familie van Hubert Sauvlet in de Salon des Variétés van Duport in de Nes te Amsterdam, deelde M. op 1 december 1865 een oorvijs uit 'aan eenige heren, die zich voor tien stuivers entree 't regt aanmatigden zeer verdienstelijke ar-

tisten te beschimpen' (zie hiervoor m.'s advertentie in het *Algemeen handelsblad* van 5 december 1865, vw xi, p. 523-524). De gedupeerden, Jacob Jacobs en Jesaja de Vries, spanden vervolgens een proces aan tegen M. Op 17 januari 1866 moest hij voorkomen (proces-verbaal, vw xi, p. 545-548). Omdat hij, naar eigen zeggen, te lang op de afhandeling van zijn zaak moest wachten, vertrok hij naar Keulen, waar hij al met Mimi had afgesproken. Op 18 januari werd hij veroordeeld tot 15 dagen gevangenisstraf, twee boetes van f8,-, en de kosten van het geding (zie het vonnis, vw xi, p. 550-552).

– Dat is toch allemaal bizar? Wat werd hem nu precies ten laste gelegd? Wie waren die Jacob Jacobs en Jesaja de Vries? Waarom vond hij het niet de moeite waard om te wachten op het oordeel van de rechter? Daarover lees je veel minder dan altijd maar over die kwestie met Van Lennep.

– Ik vond op internet wel iets over 'de muzikale familie van Hubert Sauvlet'. Op [deze pagina](#) haalt een verre nazaat van Sauvlet allerlei stukken op over de rechtszaak, maar ook over de eerdere wederwaardigheden van deze familie. Hij laat bijvoorbeeld een advertentie uit 1854 – 11 jaar voor 'de klap' – zien, waaruit blijkt dat ze ook toen al op *hoon en laster* konden rekenen:

Hoe ongaarne de **ONDERGETEEKENDEN** zich tegen dergelijken laster, voorkomende in **HET AANBEELD**, Bijvoegsel van de beruchte **ASMODÉE**, trachten te verdedigen, te meer daar zij het zich tot eene **EER** rekenen, in dergelijke vuile rustverstorende en beneden alle waarde zijnde blaadjes te worden geheld, waarin niet alleen verschillende respectieve Directien en voorname Artistes, maar zelfs onze geëerbiedigde Koning, benevens andere aanzienlijke Personen des Lands worden gehoond; zoo vinden zij zich verpligt, zoowel uit achting voor het geëerde Amsterdamsche Publiek, dat huu Muziekgezelschap met zoo veel bijval bekroonde, als tot hunne verdediging tegenover de Directie, waarbij zij gedurende deze Kermis waren geëngageerd, het voorkomende Artikel in genoemd Bijvoegsel voor **HOON** en **LASTER** te houden, waarmede men zoowel de Directie als de Artistes hoofdzakelijk tracht te benadeelen.

Overigens nemen zij deze gelegenheid te baat, zich bij voortdoring in de gunst van het geëerde Amsterdamsche Publiek aan te bevelen, hetwelk zij bij hun vertrek naar Parijs, een hartelijk **VAARWEL** toewenschen.
(14375)
DE FAMILIE SAUVLET.

– Ze zouden dus toch weer uit Parijs terugkomen om op Nederlandse kermissen beschimpt te worden.

– Ik zou dat artikel nu toch ook wel willen lezen.

– Dat satirische blaadje *Asmodée*, waar deze familie zoveel last mee had, daar zou Multatuli nog een interessante relatie mee krijgen.

– Mag ik nogmaals de Encyclopedie aanbevelen, met [een goed artikel over *Asmodée*](#).

- Over dat blaadje zou ik ook weleens een boek willen lezen. Het zou ook leuk zijn als de DBNL het zou digitaliseren. Het werd in zijn tijd enorm goed gelezen.

- Ik wil dat boek over Multatuli tegen Van Lennep dat we voor vandaag gelezen hebben toch ook nog wel verdedigen, hoor. Ik vind bijvoorbeeld het artikel van Marita Mathijssen over Joost de Ruyster heel interessant, de eerste uitgever van de *Max Havelaar*. Hij blijkt een soort huisdrukker voor Van Lennep geweest te zijn.

- Ja, en een beetje een bangige man. Die *Max Havelaar* alleen maar deed omdat de grote Van Lennep dat graag wilde, maar er verder zo min mogelijk mee te maken wilde hebben. Al dat politieke gedoe, dat was alleen maar lastig.

- Mathijssen noemt hem een soort Droogstoppel, ook omdat hij er geen been in zag kinderen en hoogbejaarden in zijn bedrijf te nemen, waarschijnlijk om de kosten te drukken.

- Ja, het geeft je een interessant kijkje in het uitgeversbedrijf van die tijd, dat hoofdstuk. Zoals de andere hoofdstukken je natuurlijk ook wel wat leren over de wereld waarin Multatuli opereerde. Dat brengt je met een omweg toch wel weer wat dichterbij de schrijver, denk ik dan.

- Maar ik snak toch echt nu wel naar weer wat werk van de Meester zelf.

- Volgens mij zijn de brieven uit 1867 nu aan de beurt.

- Toen Multatuli in Duitse ballingschap zat vanwege *de klap!*

25. Ik voel dit aan myzelf, hoeveel trotscher, flinker ik gestemd ben wanneer ik werk, dan als ik mymerend ronddool

- Wat mij ineens opviel: hoe aardig Multatuli ook kon zijn. Als hij niks van de mensen moest, kon hij ze buitengewoon hoffelijk bejegenen.
- Zeker, de ellende begon als hij ze nodig had, dan werd hij een lastpak.
- Ja, de brieven uit 1867! Het moet een naar jaar voor hem zijn geweest, hij zat daar in Duitsland in een soort ballingschap omdat hij niet naar Nederland kon vawege die kleine gevangenschap die hem boven het hoofd hing. Ondertussen zaten Tine en de kinderen in Milaan. En voor het geld moest hij die saaie stukjes schrijven over wat er allemaal in de Duitse kranten had gestaan.
- En toch bleef hij dus aardig.
- De brief aan die molenaarsknecht met de onsterfelijke naam Klaas Ris:

Waarde Ris, het deed my inderdaad genoegens iets van u te hooren, schoon ik liever gunstiger berigten van u ontvangen had dan dat uwe vrouw en dochter lydende zyn. Leven is tobben! Als er een God was (hetgeen ik, zooals gy weet, ontken) zou hy zich moeten schamen.

- Die brief is zelfs los van die aardigheid steengoed, vind ik. Hij zet uiteen wat hij tegen de arbeidersbeweging heeft: ze verzetten zich tegen de verkeerden, tegen de patroons die vaak dezelfde problemen hebben als zijzelf. Terwijl ze zich moeten keren tegen de speculanten, degenen die rijk worden door niets te doen.

Maar ook de (zoogenaamd) geringe stand maakt dikwyls onbillyke aanspraken. Zy willen met de anderen maaïen, zonder meê gezaaid te hebben. Onder de mee-maaïers zyn er velen die ook niet zaïden. Dit is zeer onbillyk, maar het geeft aan anderen het regt niet om aantedingen op dezelfde onbillykheid. Eene onregtvaardigheid wordt niet hersteld door haar uittebreiden, maar door haar te vernietigen

- Wel een beetje gemakkelijk gezegd misschien? Hoe moest zo'n molenaarsknecht precies de speculanten aanpakken?
- Wat mij betreft, ik onderschrijf echt zonder reserve alles wat Multatuli in die brief zegt. Dat arbeiders ook niet echt heiligen zijn, en dat ze vooral ook niet zo moeten klagen, maar hun lot in eigen hand nemen.
- Moet je horen wie dat zei! De grootste klager van de Nederlandse letteren!
- Nu, je kunt moeilijk zeggen dat hij zijn lot *niet* in eigen handen nam.
- Ik vind zo'n passage als deze om in te lijsten.

Die 99/100 staan achter de spelers als lakeien in de zaal te Homburg, en wachten met lakeiachtige onderdanigheid of er iets afvalt van de winst. Dit *vernedert*. *Arbeid* (in anderen zin dan 't oprapen van de toe gesmeten guldens) voortbrengende, scheppende arbeid zou *veredelen*, aanspraak en geschiktheid geven tot meeoordeelen. (Ik voel dit aan myzelf, hoeveel trotscher, flinker ik gestemd ben wanneer ik *werk*, dan als ik mymerend ronddoel.)

– Het weerspiegelt precies wat ik denk: wat je iedere mens gunt is ‘voortbrengende, scheppende arbeid’. Als er een partij was die daarvoor pleitte, zou ik erop stemmen, wat hun standpunten ook verder waren.

– En dat hij die Ris adviseert om ook hard te werken. En dan volgt er een passage die volgens mij heel onthullend is voor Multatuli's Ideën over taal:

Waarom hebt ge niet sedert lang u toegelegd op wat schoolsche vaardigheid, een nietigheid als 't kleet dat onze naaktheid bedekt, maar dat we niet missen kunnen. Leer goed spellen. Volg my niet. Ik schryf anders dan anderen, uit wrevel tegen schyngeleerdheid. Om zich dat buitengewone te veroorloven, moet men het gewone zyn doorgelopen. U raad ik aan, het gewone u eigen te maken, opdat niet uwe, meestal zoo goede gedachten aan de deur worden afgewezen als een slecht gekleedde bedelaar. Gy denkt te juist, om zoo slordig uw gedachten aantekleeden. Het ontnemt de waarde aan veel goeds, en geven schyn van overwigt aan anderen die niet of slecht denken, doch meester zyn van de vorm.

– Wat raar.

– Om deze passage te begrijpen, moet je geloof ik weten dat in deze tijd de spellingdiscussie net een beetje ten einde kwam tussen de aanhangers van Siegenbeek, die voor een eenheidsspelling waren (zoals iedereen dat tegenwoordig is) en die van Bilderdijk (die vonden dat genieën zich bepaalde verfraaijingen mochten veroorloven).

– Hé, een college!

– Multatuli's opvatting leek een beetje op die van Bilderdijk, blijkens deze passage: hij vond dat hij als schrijver bepaalde dingen mocht die een molenaarsknecht zich beter niet kon veroorloven.

– Quod licet Jovi non licet Klaas Ris.

– Tegelijkertijd waren Multatuli's afwijkingen niet gebaseerd op al dan niet zelfverzonnen etymologie of andere randgeleerdheid, maar op pogingen om zo ‘natuurlijk’ mogelijk te zijn.

– Wie wil er nog wat drinken?

– Hebben jullie trouwens gezien dat hij later dat jaar ook een brief schreef aan niemand minder dan Te Winkel? Ook al zo aardig!

– Te Winkel?

– Van de spelling De Vries en Te Winkel, die aan het geharrewar tussen Siegenbeekianen en Bilderdijkianen een einde moest maken.

– Heb jij daar niet eens over geschreven, over de relatie tussen Multatuli en Te Winkel?

– Dat de eerste beweerde ‘verliefd’ te zijn op de tweede? Dat schreef hij aan Huet, toch?

O, O, denk eens welke kennismaking my het innigste genoeg heeft gedaan? Dat raadt gy nooit! Ik ben puur verliefd op Dr te Winkel. Die man is zoo innemend vind ik, en ik sprak zoo gaarne met hem, dat ik om die kennismaking alleen myn heele reis niet betreur

– Ja, de brief die Multatuli aan Te Winkel schreef, lijkt in 1867 inderdaad zo’n beetje zijn enige liefdesbrief te zijn.

Daar ik U zoo goed en vriendelyk vond, sneed het my door de ziel, dat ik gefulmineerd heb op uw woordenboek. Zietge, in oogenblikken van opwekking ben ik verwaand, en meen alles beter te weten, en dan word ik driftig tegen ieder die my (genie, d.i.: een professor zonder tractement) wil vertellen hoe ik spellen moet. Maar ook in minder verwaande stemming, in ‘heele fatsoenlyke’ buien denk ik over spelling en taal geheel anders dan – byna iedereen.

– Ja, de spelling is wel een thema voor Multatuli in die jaren. Niemand moet hem vertellen hoe hij spellen moet, maar ondertussen vertelt hij dus wel aan anderen hoe ze spellen moeten. Niet alleen Klaas Ris, maar ook zijn eigen zoon moet eraan geloven:

De brieven van myn ventje zyn curieux. Ik zie in dat er een strenger opzigt noodig is, om hen te dwingen tot wat oefening in het gewone. Hij bemoeit zich met sterrekunde, ontleedkunde, botanie – que saisje! maar kan nog altyd niet behoorlyk spellen. Myn grieven daarover zyn doodelyk voor my.

– Ook verder heeft hij over taal nog allerlei gedachten...

– ... sorry, het wordt al laat...

– Alleen dit nog! Verder heeft hij dus over taal...

– Ja, ik weet hoe het is als jij over taal begint: dan zitten we hier morgen nog.

– ... allerlei gedachten, die soms helemaal niet zo gek zijn. Waar zo’n beetje in de negentiende eeuw panisch wordt als hij maar een Duits leenwoord aan ziet komen, zegt Multatuli doodleuk, volgens een verslag van een lezing die hij ergens geeft:

Spreker is van gedachte, dat men niet te veel luisteren moet naar die geleerden, die den veto uitspreken over het gebruik van de rijkdommen, welke de vreemde verwante talen ons aanbieden; wij moeten toegevend zijn in het toestaan van burgerrecht aan goede uith-eemsche uitdrukkingen, die in onze taal ontbreken, en ter staving van zijne zienswijze haalt hij eenige Hoogduitsche woordvormen en zinswendingen aan, waarvan eenige in onze letterschat eene ware leemte zouden aanvullen.

Waar is het woord, waarmede wij het Hoogduitsche *ermöglichen* zoo bondig teruggeven kunnen? Wat hebben wij voor *rechtsanschauung*, en het schilderende *schrittweise*? Is het woord *betheiligen* niet veel korter dan ons: aan eene zaak deelnemen? Verdient het laconieke *anfangs* niet de voorkeur op ons: in den beginne?

– Ja, hij woonde duidelijk al een tijdje in Duitsland.

– Ik was hier dus al bang voor. Ik moet morgen weer vroeg op, he? Jullie mogen nog wel even doorgaan, maar wat lezen we voor volgende week?

– Het lijkt me nu tijd voor *Een en ander over Pruisschen en Nederland*, het enige werk dat hij dat jaar publiceerde.

– Zijn we het daar allemaal mee eens?

– Het is niet zo'n lange tekst. Ik zou willen voorstellen dat we daar dan ook het artikel bij lezen dat Busken Huet in hetzelfde jaar over die brochure van Multatuli schreef.

– Ik vind het allemaal best. Mag ik dan nu gaan slapen?

26. Een knal gelijk klinkt het ruwe vloekwoord van den matroos door 's heeren Bosscha's welgemeubelde vertrekken

- Ik heb ontdekt dat één reden waarom ik van het werk van Multatuli houd is dat ik dol ben op commentaar.
- Zoals het werk dat we deze week gelezen hebben, Een en ander over Pruisen en Nederland, commentaar is op een brochure van J. Bosscha over ... de relatie tussen Pruisen en Nederland.
- Hadden jullie gezien dat die brochure ook op internet staat? Bij Het Geheugen van Nederland?
- Net als het commentaar dat Busken Huet dan weer schreef op Multatuli's stuk.
- Nooit eerder in de wereldgeschiedenis was het zo makkelijk om al die stukken in samenhang te lezen. Zelfs in Multatuli's eigen tijd had je ze niet zo gemakkelijk bij elkaar.
- Maar luister nu, het zijn niet alleen deze verschillende brochures. Multatuli voegde ook graag later nog voetnoten in, ook in deze brochure heeft hij dat gedaan, met commentaar op zijn eigen werk. Zoals hij ook voortdurend verwijst naar zijn eigen eerdere werk, en al zijn geschriften dus commentaar zijn op al zijn eerdere geschriften.
- En wat is daar zo mooi aan?
- Het is een vorm van denken, voortdurend de dialoog zoeken.
- Tegelijkertijd maakt hij die Bosscha wel met de grond gelijk in deze brochure.
- Nou, in zekere zin probeert hij hem juist in ere te houden. Bosscha was kennelijk een bekend politicus en een geleerde. In zijn brochure probeert hij Nederland uit te leggen welk gevaar er nu eigenlijk te duchten is van het Pruisen van Bismarck. En dan wil hij iedereen vooral geruststellen. Het zal zo'n vaart niet lopen...
- Precies, en met 'het zal zo'n vaart niet lopen' was je bij Multatuli aan het verkeerde adres! Die begint er enorm op in te hakken, en laat zien dat een heleboel van die argumenten van Bosscha 'farsen' zijn. Dat Bosscha bijvoorbeeld zegt dat Pruisen wel zal uitkijken om Nederland aan te vallen, omdat het zoveel handelsbelangen heeft.

Ik geloof niet dat wy zaken doen met Abyssinië, en zou dus voor Abyssinischen invloed of veroveringszucht minder bevreesd zyn, maar 't omgekeerde, hoe men dóór 'zaken' met elkander te doen, van lieverlede geraakt tot het doen van zyn *eigen zaken*, leert dunkt my de ondervinding. Ik weet niet of er aan het hof des Sultans van Bantam brochureschryvers waren, maar ik geloof dat men 't daar vreemd zou gevonden hebben, als een gewezen mantri of penghoeloe het volk omtrent de veroveringszucht der Hollanders had willen gerust stellen door de opmerking dat die natie Bantamse peper kon gebruiken.

- Ja, maar meteen daarna laat Multatuli zich wel gaan en trekt hij de redenering tot in het absurde door terwijl hij zichzelf vrijpleit door te zeggen dat het eigenlijk niet mag wat hij doet:

Als wy Bosscha's stelling omkeren (wat niet altyd mag, dat weet ik wel, maar gesteld eens), zouden wy byna tot de conclusie komen dat er een inval van Maanbewoners voor de deur stond, omdat we nooit koffie expediëerden naar die planeet.

- Ja, dan heeft hij het ondertussen tóch maar gezegd. En is zijn brochure ook weer vol.
- Uiteindelijk gaat deze hele brochure echter over slapheid. Hij zegt: nou, als de Pruisen hier eenmaal voor de deur staan, kunnen we wel inpakken, want het Nederlandse volk ligt alleen maar te slapen en wentelt zich in frasen.
- Ja, die stukjes waar hij zich hartstochtelijk verzet tegen het gebrek aan hartstocht, die zijn geweldig.

Er is een kleinheid, een bekrompenheid van oordeel, die ons hele land niet ongelyk maakt aan 't dorpsbrugje waar de boeren zondag-namiddag hun praatbeurs houden, om uit te maken of 't horloge van Kees goud is of spinsbek, of Klaas schuld heeft aan de bevalling van Griet, of de bef van den dominee wel breed genoeg was, en of 't de dochters van Michiel wel past hoeden te dragen 'krek als de vrouwlui in stad'? Borrelpraat! En spreek daartegen, redeneer, betoog, kweel liefelyk of donder bars tegen dat gewawel in, of zwyg zelfs, wat al heel dikwyls de beste wyze van spreken is, het mag alles niet baten: 'Jae, 't zou toch wel konne wezen, zie je, det Klaes er skuld an hadde.' In Godsnaam! We willen voor Klaas hopen dat hy zich wete te redden.

- Interessant is ook wel die boerentaal die hij hier gebruikt. Dat doet Multatuli verder niet veel, want hij is eigenlijk een stadsschrijver, ondanks zijn ervaringen in Indië. Die boeren lijken hier een soort oostelijk Nederlands te spreken.
- Dat is decennia het cliché geweest in de Nederlandse literatuur: vanaf de zeventiende eeuw tot eigenlijk de dag van vandaag praten boeren altijd oostelijk Nederlands.
- Maar is dit juist niet eerder Zeeuws?
- Naar mijn indruk is het West-Fries. Dat kende hij ook.
- Mag ik de sociolinguïsten verzoeken wel even bij de les te blijven?
- Excuus, je hebt gelijk. Hij keert zich trouwens af en toe ook wel degelijk tegen Bosscha zelf, ook als iemand die slap is.

Geen wiegeliëd veroorzaakt wakkerheid. Daartoe is 't schel geluid nodig van de trompet, en by gebreke daarvan of onvoldoendheid, een stomp, een stoot, hevige schudding. En de slaapdrunkene moge toornig zyn over 't verstoren van zyn rust, misschien verandert die toorn in dankgevoel, wanneer hy later inziet dat er welwillendheid lag in de ruwheid waarmee men hem aanvatte.

- Ja, het is een groot pleidooi tegen 'luiheid van verstand en hart'. Hij wil ook echt doordringen in Bosscha, hij wil hem beter snappen dan Bosscha zichzelf snapt. Zijn commentaar verheldert eigenlijk wat Bosscha ook wil laten zeggen. Bijvoorbeeld laat hij zien dat Bosscha zelf het gevaar

wel degelijk zag, en dat je dat kunt lezen als je al zijn geruststellende ‘frasen’ goed onder de loep legt.

– Dat er dan weinig reden voor gerustheid over was. Dat Pruisen wel degelijk een gevaar was.

– Toch had Bosscha achteraf gelijk. Pruisen heeft Nederland niet aangevallen.

– Ja, omdat ze drie jaar na deze brochure de handen vol hadden aan een oorlog met Frankrijk. Wat Multatuli overigens ook voorziet, maar Bosscha niet.

– Het is al laat, maar ik wilde het nog even hebben over het commentaar van Busken Huet hier dan weer op.

– Ja, we hebben vorige week al in de brieven gelezen dat Multatuli heel blij was met dat commentaar. Hij voelde zich echt gegrepen.

– Busken Huet is dan ook heel lovend over Multatuli.

– En tegelijkertijd leest hij toch ook wel heel scherp. Hij begint al meteen te vertellen dat Multatuli wel wat lang van stof was:

Van Luther’s drie lessen voor den volksredenaar:

Trete frisch auf,
Thue das Maul auf,
Höre bald auf, –

is de laatste in *Een en Ander* even onbedachtzaam door den heer Douwes Dekker in den wind geslagen, als hij de tweede en de eerste, de eerste vooral, op voorbeeldige wijze ter harte genomen en in praktijk gebracht heeft.

– Ja, en mooi is ook zijn analyse van de functie van het woord *godverdomme* dat daar toch maar mooi staat.

– Is dat de eerste keer in onze literatuur?

– Het zou me niet verbazen. Multatuli bespreekt hoe Bosscha allemaal fraaie praatjes heeft over wat we wel niet kunnen verwachten van onder andere onze matrozen, als de nood aan de man is. En hij – Multatuli – schrijft dan:

Dat is... godverdomme gemeen, zou een matroos zeggen, als hy ten minste aan den Moerdyk zyn Hollands niet verleerd had. En zó’n matroos met zyn ongerymde taal, zou ik graag de hand geven, al was ’t niet in een ‘binnenkamer’. Niet omdat ik zyn onbeschaafd vloeken mooi vind; niet ook omdat het *baat*, maar wyl ’t dan toch aangenaam afsteekt by de oudwyfse praat die wy uit ‘fatsoenlyke’ kringen te horen, en in sommige brochures te lezen krygen.

– Ja, en Busken Huet schrijft daar dan weer over, met dezelfde stilistische bril:

Een knal gelijk klinkt het ruwe vloekwoord van den matroos door 's heeren Bosscha's welgemeubelde vertrekken, waarin juist een talrijk en wellevend gezelschap den avond doorbrengt. De gasten, ongewoon op zulk eene plaats zulke taal te vernemen, zien om en op. De verontwaardigde oogopslag der meesten spelt de vraag: 'Wat wil die vlegel hier?' Doch reeds is Janmaat man van de wereld geworden, even weldenkend en welopgevoed als zij zelf. 'Heeren en dames,' zegt hij, 'meent niet dat ik een vriend van vloeken ben, of aan de kracht van zulke stopwoorden geloof sla. Ik gevoelde alleen behoefte aan een treffenden vorm om u bekend te maken met mijn oordeel over uwe konversatie.'

– Ja, die Busken Huet was een begaafd lezer en een briljant commentator.

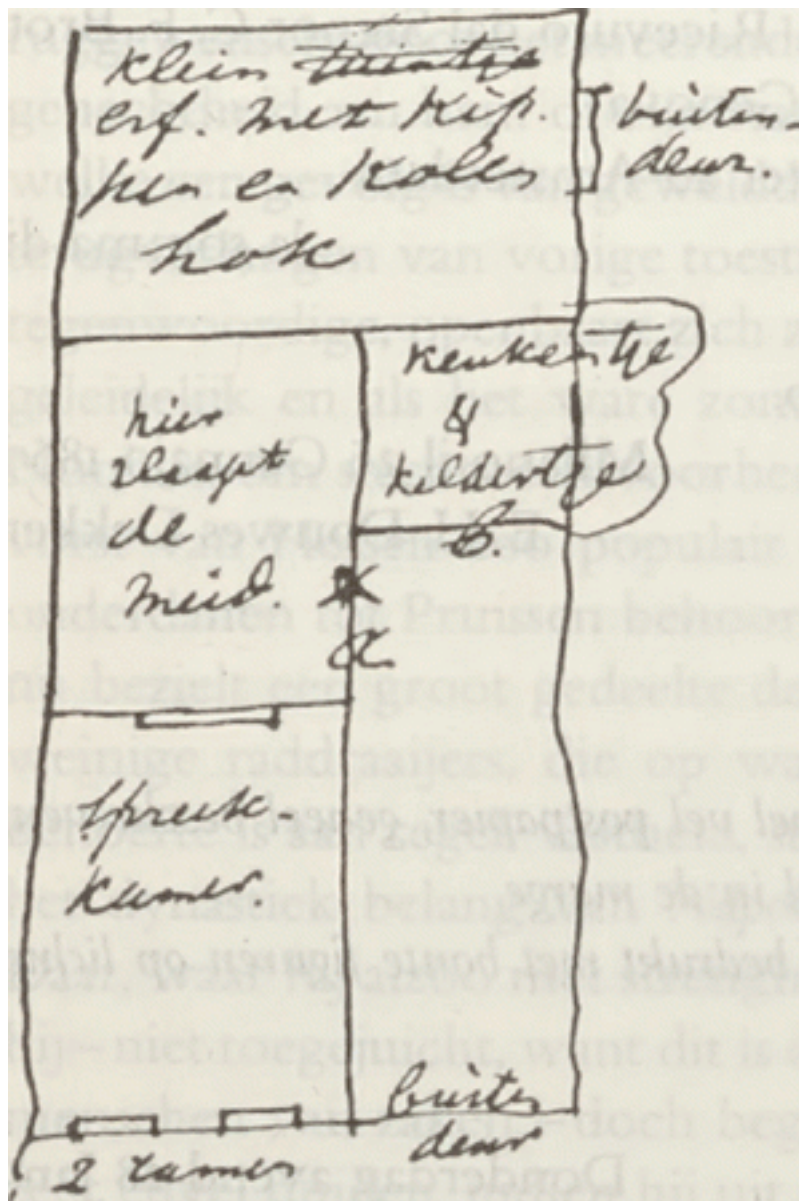
– Ik begin nu wel in te zien waarom jij zo van dat commentaar houdt. Een ondergewaardeerd genre in de literatuur, de kritiek.

– En volgende week?

– De brieven uit 1868 in deel 12 en deel 13!

27. Je dois toujours lutter, avec les circonstances et avec moi même

- Deze week leverde voor het eerst een wel wat tegenvallende leeservaring op. Ik ben door alle stukken en brieven uit deel 12 en deel 13 van de *Volledige Werken* heengegaan, maar er was echt niet veel aan.
- Het kwam natuurlijk ook doordat er zo weinig brieven van Multatuli zelf instaan.
- Het zijn van zijn hand vooral die nogal droge stukjes *Van den Rijn* die hij voor de krant schreef en waarin hij navertelde wat de Duitse kranten aan Duits nieuws brachten. Je moet echt wel heel veel belangstelling hebben voor het reilen en zeilen van Duitsland in die dagen om dat geboeid te lezen.
- Nou, lekker, daar zitten we dan. Zullen we dan vandaag maar eens alleen port drinken? En keuvelen?
- Iemand *The Passion* gezien?
- Wacht, er is toch wel iets. Een reden waarom er zo weinig brieven zijn is natuurlijk omdat het in 1869 allemaal even goed leek te gaan: Multatuli woonde met zijn twee vrouwen, met Tine én Mimi, in Den Haag.
- Je bedoelt dat hij daarom geen brieven aan hen schreef.
- Precies. Wel schreef hij de *Causerieën*...
- Die Stuiveling ‘geniaal’ in zijn commentaar noemt, ik ben benieuwd!
- Mij lijkt dat samenwonen vooral een tragedie te zijn geweest.
- Precies, en die kun je als je goed leest ook wel uit sommige brieven teruglezen. Er zijn de brieven aan Tine, vlak voor ze naar Nederland terugkeert. Het huis is al gekocht, en Multatuli zal haar eens even vertellen hoe het eruit ziet.
- Ja, zoals deze brief, met zelfs twee plattegronden.
- Grappig, *twee* plattegronden, ja terwijl het huis nog een extra verdieping moet hebben, ‘boven’, waar de kinderen slapen. Die tekent hij om de een of andere reden niet, het maakte kennelijk niemand wat uit hoe dat eruit zag.
- Misschien had die zolder ook geen indeling in kamers?
- Hoe dan ook, de begane grond ziet er zo uit:

– Hij schrijft daarover:

Je ziet dat er geen van ons beneden woont. Dit is om de vochtigheid die ik veronderstel. In die achterkamer waar de meid zal slapen (nu is er een werkster) zyn ook kasten voor huishouden, weegschaal, kapstok &c

– Voor die ‘meid’ was de vochtigheid kennelijk geen probleem.

– En dan dat spreekkamertje, wat was dat? Volgens hem was het ‘zeer eenvoudig gemeubileerd’, maar waar werd dat dan voor gebruikt? Voor visite die snel weer weg moest?

– Bij de letter a bevond zich de trap naarboven en daarnaast de ‘plé’.

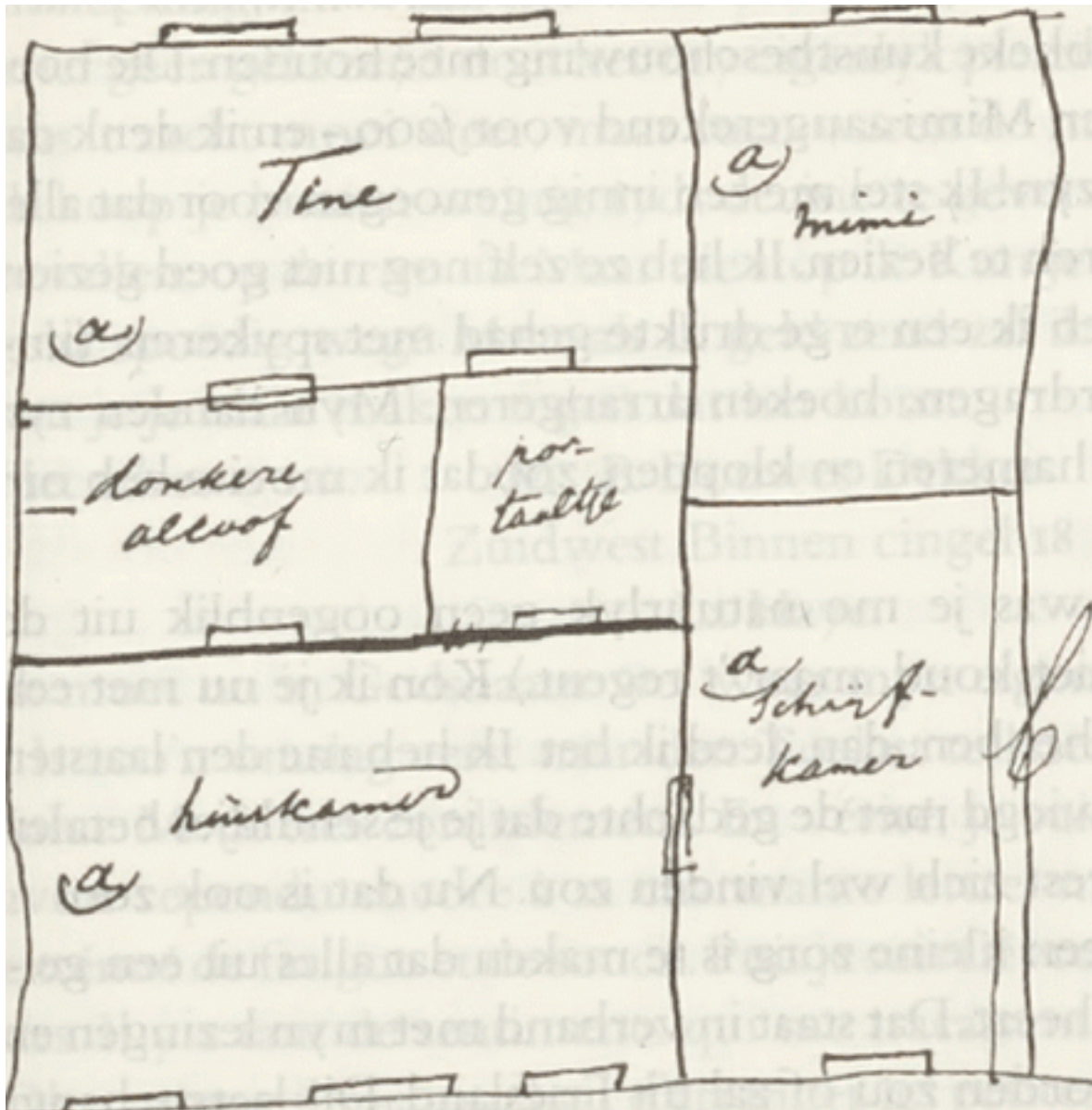
– Ja, die volgens een volgende brief van Multatuli naar Tine wel wat gehorig was. Leuk voor die meid!

– De grote schrijver komt zo wel wat erg dichtbij.

– Zou Multatuli er ooit rekening mee hebben gehouden dat zijn brieven ooit gepubliceerd zouden worden?

– Ik heb eigenlijk niet het idee, in ieder geval niet in de perioden tot nu toe. Hij oefende wel af en toe iets dat hij later in zijn eigenlijke werk kon gebruiken, maar als hij dacht dat hij met een schrijfsel geld kon verdienen, zou hij het wel onmiddellijk naar een uitgever brengen, denk ik.

– En dan is er de verdieping, de ‘eigenlijke woning’:

– De a's duiden kachels aan, die de ‘meid’ beneden dus ook niet heeft. De b is een rij boekenkasten.

– Er was dus een kamer voor Tine en een voor Mimi. Boven sliepen de kinderen. Belangrijke vraag: waar sliep Dek?

Hij schrijft zelf ergens:

De huiskamer, mimi's kamer, jou – of onze – kamer zyn allerlieftst.

- Dus ik ga ervan uit dat hij bij Tine sliep.
- In ieder geval wil hij dat haar hier dus wel subtiel laten weten.
- Maar verderop telt hij dan weer hoeveel kachels er zijn:

Jij, *Mimi*, ik, huiskamer, beneden suite, en keuken.

- Dus dan is de schrijfkamer de zijne.
- En dan heb je nog die geheimzinnige ‘donkere alkoof’, waarin dacht ik ook wel geslapen werd.
- Hoe dan ook was het allemaal niet echt veel ruimte, voor drie volwassenen en twee kinderen.
- Jongens, waar zijn we hier mee bezig? Dit is op zijn best een studie van het negentiende-eeuwse huis. Moeten we hier ons literair of menskundig genot uit halen?
- Je hebt gelijk, maar ik wil toch ook nog wel dat lijstje met klokjes noemen, een literair hoogtepuntje in dit deel van de *Volledige Werken*. Douwes Dekker is zó enthousiast over alle klokken die er in huis zijn dat hij ze opsomt:

1 klein klokje voor de kinderen op zolder tusschen hun kamertjes in. (gemeenschappelyk eigendom)
 1 zeer goede pendule in de huiskamer
 1 aardige koekkoek in myn kamer
 1 klokje in de gang by ’t keukentje
 1 staand klokje (met nachtlicht) in jou kamer
 2 horologies by Mimi (1 ouderwets van haar grootpapa en een dat ze van haar mama had, en dat in Duitschland 11 maanden van ’t jaar in de bank van leening was, doch eindelyk gelukkig gered.
 1 horlogie van my (present van Sneek)

- Ja, aandoenlijk. Maar een literair hoogtepuntje? Het is dat we met Multatuli bezig zijn, anders wil ik echt niet over een willekeurige negentiende-eeuwer weten hoeveel klokjes hij in huis had en waar die hingen.
- We komen hier overigens wel te weten dat de kinderen op die zolder wel degelijk aparte ‘kamertjes’ hadden.
- En uiteindelijk loopt het allemaal natuurlijk toch niet goed af. Althans, Douwes Dekker heeft het allemaal voor mekaar zoals hij het hebben wil, wat Mimi precies denkt weten we niet, maar Tine schrijft in december een wanhopige brief aan haar vriendin Stéphanie. Met alle stilistische tekortkomingen is die hartekreet het échte hoogtepunt van dit deel:

Je suis honteuse, on ne peut plus. (...) Si je pouvais te parler, oh, ma foi, je serais sincère, je n'aurais pas de secrets pour toi; mais je ne puis écrire des lettres, du moins pas dans certaines circonstances, où je ne sais par moi-même ce que je dois faire. Où tout est dénaturé, je ne suis pas moi-même. L'un jour j'ai quelque espérance de voir un rayon de lumière, l'autre jour au contraire tout est aussi sombre et obscur que la nuit la plus noire. Je dois toujours lutter, avec les circonstances et avec moi même.

– Vertaling!

Ik schaam me, we kunnen niet meer (...) Als ik met je kon praten, o, geloof me, zou ik eerlijk zijn, ik heb geen geheimen voor je. Maar ik kan geen brieven schrijven, in ieder geval niet onder sommige omstandigheden waarin ik zelf niet meer weet wat ik moet doen. Waarin alles tegennatuurlijk is, ik ben mezelf niet meer. De ene dag heb ik wat hoop een straaltje licht te zien, de andere dag is daarentegen alles zo somber en duister als de zwartste nacht. Ik moet altijd strijden, met de omstandigheden en met mezelf.

– Nu ik het zo sta te vertalen, krijg ik toch even tranen in mijn ogen. Dat heeft dus echt een vrouw van vlees en bloed in haar dooie eentje zitten neerpennen, daar in die 'mooie kamer' aan de achterkant van het huis. Haar man mocht het niet weten, maar ze wilde weg.

– Ja, ze vertelt dat zij en haar kinderen zo naar Italië verlangen. Weg, weg, uit Nederland.

– En de naam van Mimi wordt nergens genoemd, in die hele brief niet, alsof zij inderdaad niets meer is dan een van de 'omstandigheden'.

– Leuk, allemaal mensen, maar gaan we nu weer echt iets lezen?

– Die geniale *Causeriën* dan maar?

28. Nonni, ieder lezer die zich respecteert behoort haar te kennen

– Toch gek, dat die *Causerieën* zo populair zijn onder de deskundigen.

– Populair?

– Nou ja, dat is misschien inderdaad niet het beste woord voor een werk dat nooit apart is uitgegeven. Maar ze zijn een soort *Geheimtip*. Stuiveling noemt ze geniaal, en op de website van het Geheugen van Nederland wordt gezegd dat ze *pareltjes van essayistiek* zijn.

– Ja, dat is inderdaad gek. Het is toch vooral allemaal een beetje chaotisch en moeilijk te volgen doordat het heel veel gaat over indertijd actuele kwesties die nu niet meer aan de orde zijn.

– Je kunt dat ook experimenteel noemen, ik vind het wel interessant hoe hij allerlei genres aan elkaar knoopt.

– Ja, het heeft dus enerzijds de vorm van ‘causerieën’, praatjes over allerlei onderwerpen...

– ... in die jaren begon Multatuli natuurlijk ook door te breken als spreker. Hij klaagt ergens in een brief aan Busken Huet dat als hij een avond gesproken heeft, hij de volgende dag niet schrijven kan...

– .. en hij stond al een paar jaar droog als auteur, had nog maar weinig gepubliceerd, dus dit was misschien een vorm om weer op stoom te komen...

– ... praatjes over allerlei onderwerpen, en af en toe is er dan ook sprake van een ‘markies’, die dus op een avondje die meningen te berde brengt, onderbroken door anderen.

– Een beetje zoals deze leescursus!

– Jaja, wij weten wel welk model we moeten nemen voor onze avondjes.

– Hoe dan ook, nemen de *Causerieën* dan af en toe ineens de vorm aan van een brief, zonder dat precies duidelijk wordt waarom.

– Het is net alsof hij dacht: ze vinden toch alles zo ‘mooi’ wat ik schrijf, wat kan mij het schelen, ik knal het gewoon op papier.

– Zoals hij ook tussen neus en lippen opmerkt dat hij vindt dat zijn lezers eigenlijk alles van hem moeten hebben gelezen. Wie denkt ‘die Multatuli lijkt me wel interessant, laat ik eens bij die pareltjes beginnen’, die wordt terecht gewezen. Hij begint ergens zomaar plompverloren over zijn dochtertje en zegt dan:

Mijn kleine meid – Nonni, ieder lezer die zich respecteert behoort haar te kennen – had zich sedert vele weken verheugd in ’t vooruitzicht haar hartje eens terdege aan die snoepery op te halen.

– Ja, nee, dat zou onverdraaglijk zijn als je niet zou weten hoe de dochter van de schrijver heet.

– Nu ja, die naam wordt ook in *Max Havelaar* genoemd, he.

– Precies. ‘Een rare naam’, wordt erover gezegd.

– Maar die gespreksvorm was wel degelijk ook een manier om zijn gedachten vorm te geven.

– Ja, want in zo’n dialoog kun je inderdaad ook heel veel kwijt. Bijvoorbeeld tegenstrijdige gedachten.

– Precies! Of juist bijval voor je eigen ideeën.

– Toch staan er hoe je ook naar die vorm kijkt briljante passages in. Observaties over andere dialecten dan het Amsterdams!

Ik herinner me – och, ’t is zo lang geleden! Het was lang, lang voor ik naar Indië werd gezonden voor myn educatie – ik herinner me dan hoe ik eens in een dorp naby Purmerend door boerenjongens werd nagelopen en uitgejouwd, omdat ik een broek droeg die tot nederigheid werd gedwongen door een paar souspieds.

– Kaik, hai heit skoytjes an... luidde het Ilpendammer: Kruist hem! en ik liep zo hard weg, als myn skoytjes gedoogden.

– Het Ilpendammer van Multatuli! Misschien was dat dan wel het dialect dat we vorige week zagen!

– Er staan sowieso veel opmerkingen over taal in deze causerieën, dat was toch zo’n beetje altijd Multatuli’s belangrijkste nevenbelangstelling:

Ik weet waarlyk niet meer hoe ik my moet uitdrukken, als ik iets prachtig vind. ‘Prachtig’ is tegenwoordig alles waarover men niets te zeggen weet.

– Grappig, die uitspraak heeft nu, 150 jaar na dato niets aan zijn nietszeggendheid ingeboet.

– Zoiets geldt geloof ik ook voor:

‘Verste verte’ recommandeer ik aan verzamelaars van verlepte taalnieuwigheidjes. Het zou kunnen geplaatst worden onder de rubriek: Litterarische ploerterijen, en gerangschikt tussen: ‘bepaald’, en: ‘ik weet er alles van’.

– Wat ik ook een heel fijne opmerking vind is die over het Fries:

Het woord: brood wordt met een d gesloten ‘omdat men in ’t meervoud broden zegt’. De Friezen noemen van meel en water gebakken voedsel inderdaad: brood, en laten die d horen, halve Schotten als ze zyn. Maar in Holland en limitrofe provinciën heet bedoeld

gebakken deeg wel degelyk: broot, en niet brood. Men geeft by 't uitspreken den drommel van 't meervoud, en daar heeft men gelyk in.

– In het Nederlands en het Duits komen *d*'s aan het eind van een woord niet voor. In het Engels bijvoorbeeld wel, en kennelijk in het Fries van de negentiende eeuw ook nog. Pas in de loop van de negentiende eeuw is het Fries, misschien onder invloed van het Nederlands, ook *broot* gaan zeggen.

– Maar er zijn toch ook opmerkingen over allerlei andere onderwerpen. Bijvoorbeeld over de laffe pogingen van geschiedschrijvers om van de geschiedenis zo'n evident heldenverhaal te maken dat niemand er meer in gelooft:

De Belgen vloden als hazen en de Hollanders vochten dapper. Hoe men z'n dapperheid kan ten toon spreiden tegen hazen, begryp ik niet, en tot eer van myn elfjarig verstand moet ik verklaren dat ik dit reeds in 1831 niet begreep.

– Heel mooi vind ik die causerie waarin hij begint te fantaseren over een avondje waarop allerlei beroemdheden op een feestje bij elkaar komen, en hij ook.

Daar kwamen Heine die blind was en Byron die hinkte. Die twee schenen elkander familiaar te kennen, want ze zetten zich terstond in een hoekje aan een écarté-tafel. Goethe wou meespelen, maar ze wezen hem terug en lachten om z'n dikken buik. Nu, daarin hadden ze gelyk, vind ik. De profeet Elias verscheen op de eerste invitatie, maar kon geen gebruik maken van den hem aangeboden stoel omdat hy zich spreekwoordelyk gebrand had.

– Ja, en de stoet met beroemdheden is dan eindeloos.

– Eigenlijk zou je uit het werk van Multatuli vooral bloemlezingen moeten maken, met de mooie stukken die niet al te veel gaan over allerlei gemier in zijn eigen tijd, en waarin je ook de ingewikkelde structuur van al die teksten niet nodig hebt.

– Ja, dat is de ironie van de schrijver die álles met álles in verband wil brengen en eist dat zijn lezers zelfs van zijn privé-leven op de hoogte zijn: uiteindelijk kun je hem het beste in stukjes lezen.

– Dat doet geen recht aan wat wij doen met onze leescursus, toch? Juist door dat hele verband te zien, vind ik Multatuli eigenlijk steeds interessanter worden.

– En door af en toe iets over hem te lezen...

– Hoeveel mensen lezen jouw verslagen van onze cursus eigenlijk?

– Ik zal het eens opzoeken!

– Mensen, het wordt al laat, wat gaan we doen?

– Nu, ik wilde dus voorstellen om volgende week het artikel van Maartje Janse te lezen over Multatuli en de Maatschappij tot Nut van de Javaan. Want die kwestie wordt in deze Causerieën ook behandeld, en ik vind dat een heel prettig artikel.

29. Wij hebben iets meer nodig dan romantiek, cursiefletters, verdichtsel en holle klanken

– Wat schrijft die Janse briljant!

– Ja, dat je een geleerd artikel zo begint:

Op 5 oktober 1869 ontstak Eduard Douwes Dekker in grote woede bij het lezen van zijn post. Iemand had iets geschreven waardoor hij zich miskend voelde. Hevig verongelijkt zette hij zich aan zijn schrijftafel en diende de onbeschaamde stevig van repliek. Hij zou in de komende jaren wrok blijven koesteren en in woord en geschrift regelmatig terugkomen op deze episode. Kortom: het was een dag als alle andere.

– Het is niet alleen prettig opgeschreven, het is inhoudelijk ook nog eens scherp. Ze zet niet alleen de twee protagonisten, Douwes Dekker en Willem Bosch duidelijk neer, met hun goede kanten én hun feilen, ze geeft ook nog de eminente Cees Fasseur, halfgod van geschiedkundig Leiden, waar ze zelf werkt, een klein tikje als ze laat zien hoe kritiekloos hij gewoon maar geloofde wat Multatuli over dit conflict had geschreven.

– Sorry, ik was deze week even met iets anders bezig. Wat was dat voor conflict?

– Bosch had een Maatschappij tot Nut van den Javaan opgericht, om de Javanen te helpen. Prachtig zou je denken. Maar die Maatschappij had de euvele moed gehad om een brochure waarin werd gevraagd om geld bij Douwes Dekker in de bus te doen!

– Geld vragen! Aan Multatuli!

– Ja, precies. Dat was dus die post waardoor Multatuli zich miskend voelde – volgens Janse is dat een grote drijfveer in zijn oeuvre, zich voortdurend miskend voelen – dus hij schreef meteen een korte brochure met onder andere de mededeling:

Het kon u toch, naar ik meen te mogen veronderstellen, bekend zyn, dat ik aan 't welzyn der inlandsche bevolking van Nederlandsch-Indië heb ten-offer gebracht wat 'n mensch offeren kan. Ik meen 't dus zonderling te mogen vinden, aangesproken te worden om hulp, namens de door U vertegenwoordigde Maatschappij, die naar m'n innige overtuiging, door de oogen des volks afteleiden van de ware oorzaken der kwaal, het hare bydraagt om die kwaal te bestendigen en ongeneeslyk te maken.

– Het blijkt in de pen van Janse tot een interessante kwestie uit te groeien. Bosch en Douwes Dekker leken in sommige opzichten op elkaar...

– ... ze hadden beiden een messias-complex...

– ... ze konden allebei niet tegen kritiek omdat ze vonden dat het voor iedereen meteen duidelijk moest zijn dat zij altijd aan de goede kant stonden.

– Tegelijkertijd was Bosch veel praktischer. Die richtte dus die Maatschappij op om echt iets te betekenen voor die Javanen, terwijl Multatuli's handelen er toch vooral eruit bestond dat hij woedende stukken schreef.

– Janse citeert een artikel van een zekere Van Lier:

Dat streven is schoon en edel, maar dat doel wordt niet bereikt door declamatie en louter overdrijving. (...) Tot dusverre heeft de heer E. Douwes Dekker twee boeken (en later meer) geschreven op hetzelfde thema, n.l. om de natie wakker te schudden. Welnu, gesteld, dat het volk ontwaakt zij, dan hebben wij iets meer noodig dan romantiek, cursief-letters, verdichtselen en holle klanken, en dan moeten wij weten wat er behoort gedaan te worden.

– Toch is het wonderlijk dat zo'n man als Bosch dan uiteindelijk vrijwel uit de geschiedenisboekjes verdwijnt terwijl Multatuli voort blijft leven.

– Zou het er niet om gaan dat we mensen ons herinneren die *nu* nog iets betekenen, omdat ze als voorbeeld kunnen dienen of omdat we hun werk simpelweg nu nog kunnen waarderen? Wat Bosch deed was in zijn tijd natuurlijk nuttig, maar we hebben er nu niks meer aan. Ja, als die Maatschappij nu Java had losgemaakt van Nederland, dan had het implicaties gehad voor de rest van de geschiedenis. Maar je kunt in Nederland anno 2019 best verder met je leven zonder ooit van Bosch gehoord te hebben.

– Je kunt toch ook zonder Multatuli verder?

– Nee, dat is toch wat anders. Door Multatuli te lezen kun je nu ook je leven nog verrijken.

– Toch had ook Multatuli niet helemaal ongelijk met zijn kritiek op die Maatschappij. Het sociale werd meteen ook een doel op zichzelf. Hij stond voor zijn principes, en was bereid daar armoede voor te lijden, maar de leden van die club profiteerden zelfs van hun eigen edelmoedigheid:

Het is tegenwoordig recht fatsoenlyk lid van die Maatschappij te wezen. Het poseert 'n mens. Zo'n ding is bijna zo bruikbaar als een congres (...) om zich ook eens op de voorgrond te stellen. De waardigheid van voorzitter of secretaris ener stedelyke afdeling kan men zo ongeveer gelyk stellen met die van ouderling of diaken, en klinkt veel moderner. Of er crediet aan verbonden is by koolpui weet ik niet, maar by de kiezers zeker. Dat lidmaatschap heeft voorts de goede hoedanigheid dat men er mee terecht kan intra et extra, binnen en buiten de grenzen van een kamp. 'Werda, parool?' roept de schildwacht en op een luid: 'vriend, evangelisatie!' wordt men doorgelaten. 'Werda, parool?' roept de wacht en 'vriend, vry-arbeid!' wordt er geantwoord met gelyk succes. Kortom, 't is een kostelyke zaak.

– Ja, er zaten twee kanten aan dit conflict, dat maakt het precies zo boeiend. Voor zowel Multatuli als voor Bosch valt nog wel wat te zeggen.

– Het is natuurlijk een vraag die je je nog steeds kunt stellen: kun je beter als eenling opereren voor de goede zaak? Of moet je je daarvoor altijd compromitteren aan inherent smoezeliger samenwerkingsverbanden?

– En wat lezen we na deze stichtelijke woorden – dankjewel, ouderling! – volgende week?

– Het lijkt me nu wel weer tijd worden om de meester zelf te lezen. Volgens mij zijn we in 1870 gebleven – deel 14 van de *Volledige Werken* dan maar?

30. Geene meening is zoo ongerijmd, dat ze niet hare aanhangers heeft

– Dat 1870 was wel een wonderlijk jaar!

– Ja, de Frans-Duitse oorlog!

– Nee, ik bedoel in het leven van Multatuli. Vreemd genoeg schrijft hij in zijn brieven zelfs nooit over die oorlog.

– En dan vind jij het desbetreffende jaar wonderlijk?

– Dat bedoelde ik niet. Ik had er eerlijk gezegd niet eens bij stil gestaan dat die oorlog ontbrak totdat jij erover begon.

– Hoewel Multatuli in zijn brochure over Pruisen en Nederland die oorlog wel had aangekondigd.

– Ja, maar hij was in deze jaren duidelijk met heel andere dingen bezig. Aan de ene kant barstten zijn creatieve aderen weer open. Hij begon aan allerlei boeken tegelijkertijd: het derde deel van de *Ideën*, de *Miljoenen-Studiën*, *Nog eens: vrye arbeid in Nederlandsch Indië* en *Specialiteiten*.

– Ja, hij had zich voorgenomen dat hij dan maar van de pen moest leven en dat maakte kennelijk van alles los.

Ik werk! Ik werk!! En met 'n plezier, en een gang dat het verbazend is. Het geld zal stroomen.

– Hij was vijftig toen hij dit schreef, maar hij bleef naïef. “Het geld zal stromen!”

– Ja, want binnen de kortste keren wachten hem bittere teleurstellingen. Het *Dagblad van het Noorden* vindt de *Miljoenen-Studiën*, die hij er als feuilleton schrijft te ‘onbegrijpelijk voor de lezers’, ook andere pogingen in kranten te komen mislukken en de uitgever van de *Ideën* komt niet over de brug met betalingen voor het derde deel.

– Die argumentatie van het *Noorden* beschouwt hij trouwens als een smoesje, hij denkt dat ze meer ruimte voor ‘oorlogsberichten’ willen in de krant. De Frans-Duitse oorlog hoor je dus wel degelijk op de achtergrond meedreunen.

– Maar Douwes Dekker houdt het kennelijk bewust buiten zijn werk.

– Het was zijn thema niet. Nederland was zijn thema.

– Hoe dan ook, met die tegenslagen begint de ándere kant van 1870 voor Multatuli: die van her-nieuwde armoe...

– ... en mensen die comités oprichten om hem te helpen...

– ... en woede van Multatuli over die mensen, omdat hij niet geholpen wil worden, of niet op die manier, of omdat hij meer geld wil krijgen dan zij bij elkaar kunnen scharrelen.

– Ik vind het toch wel eigenaardig dat de redacteur van de *Volledige Werken*, Stuiveling, zo duidelijk partij kiest voor Multatuli:

Maar zelfs als men vindt dat Multatuli zich te snel gekwetst en ten onrechte bedrogen heeft gevoeld, blijft het uitermate beschamend hem behandeld te zien op het niveau van de publieke liefdadigheid. En het feit dat een vijftal ‘goedwillende prominente Nederlanders in alle argeloosheid hebben gemeend dit te mogen doen, maakt het bepaald niet beter.

– Misschien was het ‘beschamend’, maar het is volkomen onduidelijk hoe het dan wél goed gedaan had kunnen worden. Zou Stuiveling als hij in de tijd van Multatuli had geleefd niet in zo’n comité plaats hebben genomen? Wat zou hij hebben gedaan? Waarom vertelt hij dat niet in plaats van wat goedwillende negentiende-eeuwers te beknorren?

– Multatuli heeft de weg geopend voor een Hollandse traditie (Willem Frederik Hermans, Jeroen Brouwers) van schrijvers die op een volkomen onredelijke manier reageren als hun geld wordt aangeboden en ze vinden dat dit te weinig is.

– Mij interesseerde eigenlijk in dit geval ook wel de psychologie van mensen als Van Genneep: een advocaat uit Batavia die in Nederland verblijft en die vindt dat er hoognodig iets voor Multatuli moet gebeuren. Ook als Multatuli alles doet om die Van Genneep van zich te vervreemden.

– Ja, interessante man was dat. In zijn oorspronkelijke oproep drukt hij zich heel pathetisch uit, en geeft een karikatuur van de stijl van Douwes Dekker:

[I]k constateer slechts den geest; en die geest, welke nog dagelijks veld wint, gaat reeds dagelijks voort nieuwe vruchten af te werpen. En hij, de man, die dien geest heeft wakker geschud, wiens persoonlijkheid dus in zoovele opzichten de onze is geworden? Goud, eer en aanzien vallen den veldheer toe, die het meest heeft uitgemunt in het slachten zijner nevenmensen. Maar hij, die veldheer der gedachte, die toenadering en liefde heeft gekweekt tusschen millioenen? Die man, medeburgers! is arm, maar arm als Job op den mes-thoop.

– Maar uiteindelijk aarzelt hij niet om de grote man tegen te spreken. Zelfs al blijft hij hem steunen:

Wie altijd en tegen alles uitvaart verliest zijnen kracht en brengt slechts eenen onaangename indruk te weeg, waartegen het beter ik strijdt. Modderen en schipperen is dus in den aard der gezellige moerasbewoners wat echter het genie niet belet zijne adelaarsvleugelen boven de hoogste bergen uit te slaan. Van daar echter op die moerasbewoners te schimpen, omdat het zich eenig en verlaten gevoelt, is eene miskennis der natuurwet, waaraan zij evenzeer als hij zijn onderworpen. Zoodra zij volgens de Darwinsche theorie ook adelaartjes zijn geworden zullen zij zich insgelijks verheffen.

– Ondertussen wordt Multatuli woedend omdat de commissie doet wat hij oorspronkelijk wilde. De heren zouden hem eigenlijk een toelage geven, maar als ze dan in de *Ideën* lezen dat hij het beter

vindt als kunstenaars op eigen benen staan, besluiten ze dat maar niet te doen. Maar dat is natuurlijk niet de bedoeling! Multatuli's vriendin Mimi herinnert zich later:

De indruk die dit schryven op Dek maakte was zeer pynlyk. Het eerste wat de Commissie van zich deed hooren was de betuiging dat ze Multatuli's meening deelde, dat een kunstenaar zich zelf moet helpen. Dit gevoelen had hy geuit in het zesde vel van den iii Bundel Ideën, en dat vel was toen nog niet verschenen!

Bovendien was het een stuitend thema dat Dek aan fl. 20 of 25 's weeks wel genoeg zou hebben. Wat de allereerste levensbehoefte aangaat kan een zoo matig mensch als hy was zeer zeker van zulk een sommetje leven. Maar er waren ook andere eischen, daargelaten nog het pynlyke voor hem, zich verwezen te zien naar de lagere sporten van de maatschappelyke ladder en dat door vrienden, door menschen die blykens hun optreden vóór hem, bewys hadden gegeven van sympathie, en die hem nader schenen te staan dan anderen.

– Ja, als vrienden lazen dat hij vond dat hij niet geholpen moest worden met geld, moesten ze dat natuurlijk begrijpen als een oproep hem grote geldbedragen toe te stoppen.

– Maar, nogmaals: wat bewoog zo'n Van Gennepe? Je kunt je toch niet voorstellen dat als nu een willekeurige advocaat ter ore zou komen dat pakweg Désanne van Brederode van een bijstandsuitkering moest leven...

– Hè? Moet Désanne van Brederode van een bijstandsuitkering leven?

– Nee, dat is maar een voorbeeld. Ik weet niets van haar, behalve dat zij zich inzet voor Syrische vluchtelingen en in die zin probeert op Multatuliaanse wijze de ogen van de Nederlandse samenleving te openen. Maar stel nu dat zij wél van zo'n uitkering moest leven. Dan geloof ik niet dat er iemand zou opstaan om geld voor haar in te gaan zamelen. En al helemaal niet als zij zou zeggen dat het wel een vorstelijk salaris moest zijn.

– Ja, uit alles blijkt wel dat mensen zich toen meer betrokken voelden bij het lot van een schrijver. Men vond echt dat 'het volk van Nederland' 'den grooten Multatuli' iets verschuldigd was, en dat lijkt me een sentiment dat nu toch niet meer voorkomt.

– Nee, ik geloof dat ook niet. Er zijn mensen die van Désanne van Brederodes werk genieten...

– Ik hoor daarbij...

– ...maar er zijn geloof ik geen mensen die vinden dat Nederland haar iets verschuldigd is.

– De vraag is wel: ligt dat nu aan deze tijd, of ligt dat aan Multatuli? Bij mijn weten werden er ook in zijn tijd geen commissies voor allerlei andere schrijvers ingericht. Hij was misschien wel een man die over zich afriep dat anderen zich financieel over hem wilden ontfermen.

– Ondertussen schreef de meester zelf in dat jaar ook wel een paar mooie brieven. Niet heel veel, maar toch genoeg voor een menschenleven. Zoals deze, over de bereidheid van mensen om onzin te geloven:

Geene meening is zoo ongerijmd, dat ze niet hare aanhangers heeft, en geene dwaling is zoo zot, dat zij niet nu en dan door zoogenaamde wijsgeeren in bescherming genomen is, vooral door hen die de wijsbegeerte – eene roeping van alle menschen – tot een beroep van enkelen hebben gemaakt.

In den tijd toen allen nog aan alle spoken geloofden, vond men geleerden, die over den aard en de werking dier spoken lange verhandelingen schreven, en nog heden ten dage bestaat een groot gedeelte onzer litteratuur, uit nasporing der eigenschappen van dingen die er niet zijn.

In 't algemeen is 't volk gretig naar verklaring van 't onware. Niemand zou de moeite nemen te luisteren naar een betoog dat $2 \times 2 = 4$ is, maar de verkondiger van de onwaarheid dat 2×2 meer of minder is dan vier, zal ten allen tijde op een talrijk auditorium kunnen rekenen, als hij slechts zorg drage zijne baroque stelling eenigszins te ontwikkelen met geleerd-schijnende frazen.

– Ja, bij dat laatste denk je toch onwillekeurig aan zekere politici die allerlei antiwetenschappelijke onzin beweren en daarmee aanhang verwerven omdat ze af en toe een Latijns woord gebruiken en in een onbewaakt ogenblik een doctorstitel hebben opgespeld gekregen. Beweren dat er geen klimaatprobleem is, of dat er ooit een tijd is geweest dat er in Nederland niet door vreemdelingen werd overspoeld, is nu eenmaal interessanter dan de waarheid zeggen.

– Oké, om de een of andere reden sluipt vandaag de politiek onze discussies binnen. Wat gaan we nu lezen?

– Ik stel voor: de derde bundel van de *Ideën!*

31. Niets doen, niet streven, is in stryd met de gehele Natuur

– Het is aan het begin van deze Derde bundel *Ideën* duidelijk dat Multatuli inmiddels besloten had om broodschrijver te worden.

– Ja, een groot deel van de *Ideën* bestaat uit reflectie op het schrijverschap.

– Of minstens even belangrijk: het redenaarschap. Daarover heeft hij eigenlijk nog meer te zeggen dan over het schrijverschap. Alsof hij besloten had broodspreeker te worden.

– Heel grappig vond ik zijn parodie op het gekwebbel waarop een redenaar die in een stadje gaat optreden wordt onthaald. Vanaf het moment dat men hem van het station begroet.

– Lees eens voor, dat kun jij zo mooi!

Myn naam is... Rammelslag... om u te dienen. Ik heb alles van u gelezen... mooi, hoor! Mag ik 't plezier hebben, u m'neer Huilders voor te stellen... ook 'n geestverwant van u. Sakkerloot, wat is die vertelling van Sa... Sa... Sa... hoe heet-i ook weer? Och, help men-eens... dien javaansen jongen, meen ik... 't is mooi, hoor! Dat 's m'nheer Van Stryen... ook al 'n aanhanger van je... denk je dat-i wat gelooft? Geen bliksem! Ge zyt hier onder vrienden, dat verzeker ik u. Kom, nu gauw naar m'n huis. M'n vrouw wacht met de thee... Lasman, kom mee! Hier... dezen weg op! A-propos, wat zeg je van de onderwyswet? Huilders, waar blyf je? Ja, de onderwyswet, hoe vind je 'm? Dat gebouw daar, is 't Raadhuis. Je moet onzen burgemeester 'ns zien, 'n kerel van 't jaar nul. En den gemeenteraad... allemaal prullen van 't eerste water. 't Is hier 'n 'beroerde boel. Nou, 't zal vol wezen vanavond. Eergister waren er al dertien plaatsen genomen. De dominee komt ook... hy is modern, weet je... 'n heel fidele kerel. Wat zeg je van ons plaveisel? Beroerd, he? Nu deze straat in, straks den hoek om, dan nog één straat, en dan zyn we 'r gauw. Je moet het maar voor lief nemen, zoals je 't vindt. We hebben 'n logeetje... anders kreeg je 'n mooier kamer. M'n vrouw is een beetje onwel dezer dagen. Ze heeft te veel gedanst in de Harmonie, maar anders... wie groette ons daar? 't Is Apeling... hy is ontvanger... nou, die komt vanavond ook... 'n royale kerel. Hy is van z'n vrouw gescheiden... maçon ook, weet je, 'n éérste, hoor.

– Enzovoort, enkele pagina's lang. Het is duidelijk waar de Nederlandse cabaretiers de mosterd hebben gehaald: van Douwes Dekker.

– Is dat een aanbeveling? Ik zou eerder zeggen: de *Ideën* zijn satire in de klassieke zin: een mengeling van van alles, met humoristische kritiek als een belangrijk ingrediënt.

– Ik vind zijn serieuze verdediging van het kunstenaarschap juist heel mooi. Een kunstenaar is iemand die de zaak in beweging houdt en zo de andere mensen helpt om een echt menselijk te zijn. Iemand die de anderen er voortdurend aan herinnert dat we er niets van snappen:

[N]iets doen, niet streven, is in stryd met de gehele Natuur. Niets doen, niet bewegen, is verkrachting van ons zyn, dat uit beweging bestaat, miskenning van onze roeping, die

stryd wil ter verovering van het onbekende... niet streven naar waarheid is de eigenlyke, alleen strafbare, alleen verfoeilyke zedeloosheid!

- Ja, dat vatte de persoon Eduard Douwes Dekker wel samen: rusteloosheid als leidraad.
- Dat is overigens een Aristotelisch idee, hè, dat de natuurlijke staat van zijn beweging is. Je vindt het ook in de middeleeuwen. Bij Dante: alleen in de diepste krochten van de hel, waar de Satan zelf woont, staat alles stil. De natuurlijke beweging is omhoog, naar God.
- Ja, terwijl iemand als Pascal beweerde dat het ongeluk van de mens juist voortkomt uit de onmogelijkheid stil te zitten. Voor hem was dat dus niet de hel, maar de hemel.
- Multatuli's levensloop lijkt Pascal geen ongelijk te geven.
- En toch had Multatuli zelf ook geen ongelijk.
- Ziedaar de menselijke tragedie. De mens kan niet gelukkig zijn zonder zich te ontplooien, maar door zich te ontplooien stoot hij voortdurend tegen van alles aan.
- Toch vind ik het beeld van wat nu precies een kunstenaar is volgens Multatuli, of eigenlijk: wat de relatie is tussen een kunstenaar en de samenleving, niet altijd gemakkelijk te begrijpen.
- Hij vindt dat de samenleving de kunstenaar moet geven waar hij recht op heeft, toch?
- Ja maar, hij behandelt nergens de cruciale vraag: wie bepaalt dan dat iemand voldoende 'kunstenaar' is om aanspraak te maken op zo'n behandeling? Hij erkent zelf dat er allerlei mislukte prulkunst is, en hij zal toch niet vinden dat die mislukkelingen ook allemaal recht hebben op steun?
- Nee, hij gaat ervan uit dat het voor iedereen duidelijk is wie zo'n behandeling dan wel verdient.
- Bovendien lijkt hij op een bepaald moment geen onderscheid te maken tussen bijvoorbeeld een wiskundeleraar en een kunstenaar:

Wie verveelt, heeft ongelyk. Er bestaan dan ook geen vervelende onderwerpen. Alles ligt aan de wyze van behandeling. Een leraar in de wiskunde, byv. die z'n onderwys niet behaaglyk weet te maken, mag zich niet beroepen op de dorheid van z'n taak. Hy is dor, en niet de wetenschap, die in haar eenvoudige strenge logiek, een der duidelykste en dus schoonste uitdrukkingen is, der eigenschappen van het alles-omvattende: zyn.

- En even later dan ook nog:

Dus: gy, matematikus... wees mens. Gy, geleerde... wees mens. Gy, diplomaat, theoloog, ambtenaar, astronoom, mechanikus, taal- en geschiedkenner, staatsburger, vader, vrouw, zoon... weest mensen, d.i. redelyke wezens, waarheid zoekende op elk gebied waar de geest kan doordringen.

– Inderdaad, terwijl dat ‘menselijke’, dat zoeken naar waarheid nu juist hét kenmerk van de kunstenaar was. Eigenlijk moest iedereen er volgens hem naar streven om kunstenaar te zijn.

– En dan wordt het dus onduidelijk wie dan in de levensbehoeften van al die kunstenaars moet voorzien.

– Een heel vreemde passage vind ik ook die waarin hij schrijft dat hij niet alleen, of zelfs niet in de eerste plaats, in zijn materiële behoeften voorzien wil hebben, maar dat hij eigenlijk ook verlangt naar een burgerlijke vorm van erkenning:

Materieel gebrek zou den artist minder schaden dan de oneer die daaraan door de levensbeschouwing onzer eeuw verbonden wordt. Water en brood zouden misschien strikt genomen voldoende zyn ter voeding van den kunstenaar, die zich behoort te kunnen laven aan edeler bron van genot dan de gastronomie verschaffen kan, doch de schande die een al te karige levenswyze aankleeft, en die hem tegenkaats uit de wyze waarop hy door de wereld wordt bejegend, pynigt hem, en bederft juist de stemming die er zou nodig zyn om tevreden te wezen met gevangenis-rantsoen of hondekost.

– Ja, dat was Multatuli, hè, hij wilde anders zijn, maar tegelijkertijd Gouverneur van Nederlands Indië, of toch op zijn minst een eerzaam burger.

– Hij zegt dan wel dat de ‘Kappellieden’ jaloers zijn op de kunstenaar (“Zy, gekneld in buur-, vriend-, familie-, vooroordeel-, gewoonte-, sleur- en deunbandjes, kunnen niet verdragen dat ’n ander vliegt, waar zy alle moeite hebben zich niet te miskruipen. Indien ’n schildpad zo nydig van natuur ware als de mens, zou hy vinnig kwaadspreken van adelaars en nachtegalen, ja zelfs van kraaien en eksters”), maar tegelijkertijd is hij duidelijk ook jaloers op hen.

– We zijn nog niet erg ver gekomen in dit deel van de *Ideën*, is het niet?

32. Wie 't betwyfelt, wordt veroordeeld tot het opzetten van 'n zwemschool voor jonge eenden

– Nu we deze derde bundel *Ideën* uit hebben, wil ik zeggen: dit is Multatuli op zijn best. Als iemand mij vraagt, wat mijn lievelingsboek van deze schrijver is, zeg ik: de derde bundel Ideën.

– Dat klinkt een beetje excentriek. Het is toch maar een stukje van een groter geheel.

– Dat is achteraf het nadeel van dat idee van de *Ideën*. In zijn eigen tijd werkte het: het was een eenpersoonstijdschrift waarop je je kon abonneren. Maar in de loop der tijd is het een enorme kolos geworden, alsof je eigenlijk al die bundels allemaal gelezen moest hebben om er iets over te zeggen. Het klinkt heel gek om te zeggen dat één deel daaruit je favoriete boek is, maar in dit geval is dat toch heus zo.

– Toch is dit boek onlosmakelijk met al het andere werk van Multatuli verbonden.

– Ja, maar als je dat een bezwaar vindt, kun je dus eigenlijk geen enkel boek van Multatuli als je lievelingsboek beschouwen.

– Die verbondenheid blijkt bijvoorbeeld uit een interessant nawoord, waarin hij vertelt een groot aantal lange *Ideën* te hebben opgehakt in veel kortere, en dat hij daarvoor plaats had gemaakt door de nummering in latere bundels met ongeveer 300 later te beginnen. Die driehonderd waren er eigenlijk te weinig, want hij wilde nog kleinere ideeën uitbeitelen, als 'aspirant-spreekwoord'.

– Ja, het voorbeeld dat hij geeft, vindt ik dan weer niet zo sterk:

Profeten maakten School,
Doch geen profetenschool bracht Zieners voort.

– Ik vind dat toch wel aardig, een pregnante samenvatting van wat hij te zeggen heeft. Ik weet niet in welke omstandigheden je het als spreekwoord moet gebruiken, maar van mij mag het in ieder geval best op een aparte pagina staan.

– Ik houd sowieso niet zo van aspirant-spreekwoorden. Het apart zetten van een paar zinnen, geeft die zinnen zoveel gewicht, dat kunnen ze niet dragen. Dat vond ik juist een bezwaar tegen de eerdere bundels.

– En dat is waarom dit je lievelingsboek is?

– Het is meer omdat hier echt ieder Idee interessant is. Hij is op dreef, wentelt zich niet in zelfbeklag en schrijft in het algemeen niet overdreven veel over zichzelf, maar over onderwerpen die hem – en mij – na aan het hart liggen. Vorige week hadden we het al over zijn stukken over het kunstenaarschap. In het tweede deel van de bundel gaat het vooral over het onderwijs en de godsdienst, en de relatie tussen die twee.

– Nu, die uitwijdingen over godsdienst beginnen met een vergelijking met Jezus die ik toch niet anders kan lezen dan als zelfbeklag, en wel van een enigszins potsierlijke soort:

Lezen wy, byv. dat men Jezus in de rede viel, bespote, nabauwde, toen hy zyn – naar myn inzien ten onrechte beroemde – bergrede hield? Waren er hansworsten onder z'n gehoor, die zyn parabelen verwrongen tot zotterny? Blykt er dat hy geminacht werd, waar hy zich eenvoudig uitdrukte? Belachelyk gemaakt, als z'n taal verheven was? Vinnig bestreden, waar hy durfde afwyken van de 'leer'? Lezen wy ergens, dat men hem uitschold, lasterde, wondde in zyn huiselyke- of familie-betrekking? Bewerkte men dat het dagelyks-nodige hem moeilyk te verkrygen viel? Werd hy van land tot land gejaagd, overal balling, maar in z'n vaderland het meest? Belette men hem te denken?

– Inderdaad, nogal vreemd. Een kruisiging lijkt me een vrij doeltreffende manier om iemand het denken te beletten.

– Het is natuurlijk wel waar dat Jezus niet werd tegengesproken, ook niet tijdens de kruisiging.

– Ik heb dat zelf ook altijd als ik bijvoorbeeld Plato lees. In al die dialogen, is er nu nooit eens iemand die écht tegen Socrates opstaat. Iedereen zegt alleen maar 'Je hebt daarin natuurlijk volkomen gelijk'.

– Bij Plato kun je in ieder geval nog denken dat dit retorica is. Maar Multatuli lijkt te denken dat de evangelieën wat dit betreft een adequate geschiedsschrijving behelzen. Dat als er in de bijbel geen melding wordt gemaakt van mensen die allerlei argumenten tegen Jezus inbrachten, dit betekende dat er ook inderdaad niemand was die iets zei.

– Is jullie opgevallen dat in het pak Ideën dat daarop volgt, en waarin uitgebreid een scene wordt beschreven in Den Haag, waarbij een straatprediker door het volk volkomen wordt genegeerd...

– ... dit dus in schril contrast met hoe er met Jezus zelf werd omgegaan, want die werd alleen gekruisigd terwijl men de straatprediker negeerde...

– ... dat in die scène wat plat Haags wordt beschreven, zodat we kunnen leren dat men in de Residentie ook in Multatuli's tijd de *ij* als *è* uitsprak?

Enige notenverkoopsters achtten de gelegenheid gunstig om haar waren aan den man te brengen, en sloten zich met 'n schel: 'ses cente-n-'t fêêf-e-twintich!' by de groep aan.

– Oh, onze dialectoloog van dienst heeft ook weer lekker zitten lezen!

– En hij citeert ook nog "eichelik bin ik rooms". Die *ch* staat, neem ik aan, voor een harde *g*, en verder sprak men de klinker van *ben* kennelijk wat hoger in de mond uit.

– Oké, maar dat is toch niet echt het hoogtepunt van dit boek. Zoals jij zei gaat het vooral over het onderwijs.

– Ik snap toch niet wat jullie daar zo geweldig aan vinden. Zijn kritiek op het onderwijs gaat heel erg over het onderwijs uit zijn tijd, waarin alles draaide om feitenkennis, zoals het opdreunen van de namen van de graven van Holland.

Ik neem 't niet kwalijk dat men de hollandse graven vergat, maar wel vind ik het treurig dat men ze nog altyd weet op te zeggen, zonder ooit te vragen wat voor lieden dat toch eigenlyk waren?

– Dat was vast in zijn tijd belangrijke kritiek, maar het is nu toch niet meer echt relevant. Ik ben inmiddels toch al stokoud, en heb dat nooit geweten, wie de graven van Holland waren. Dat heeft echt niemand meer op school geleerd.

– Ik ben het niet met je eens: je moet het abstracter zien. Een groot deel van het betoog wordt ingegeven doordat Multatuli ergens had gelezen dat onderwijzers sterk worden onderbetaald. Dat lijkt me nog steeds heel relevant.

– De kern van Multatuli's betoog is heel interessant. Hij denkt na over de vraag: wat willen we eigenlijk van het onderwijs? We willen geen godsdienstige indoctrinatie, we willen niet alleen maar een beroepsopleiding, maar wat wel?

– Hij vindt dat jonge mensen geholpen moeten worden om zelf na te denken. Hij meent dat alle kinderen van nature nieuwsgierig zijn en dat je alleen maar moet zorgen die nieuwsgierigheid niet in de weg te staan.

Ik vorder van den onderwyzer dat hy de oefening in 't denken, die zich even natuurlyk vanzelf openbaart als 't ademen, niet tegenwerke. De jongen van de diersoort mens zullen denken. Dit moet wel, omdat ze nu eenmaal denkdiere zyn. Zelfs de naam dien ze dragen, wist dit uit. (489) Wie 't betwyfelt, wordt veroordeeld tot het opzetten van 'n zwemschool voor jonge eenden.

– Ja, of:

Dezelfde leerling die nu misselyk wordt gemaakt van Tacitus, zou misschien z'n grootste vreugd scheppen in 't ontleden der werken van dien schryver, als hy vooraf en liefst uit eigen aandrift had leren belangstellen in de daarin behandelde zaken. Er komt een tyd dat de knaap zich voelt aangetrokken door de vaak treffende verhoudingen tussen uitgebreidheden en getallen. Wie ooit, byv. des nachts wakker liggende, zich bezighield met de evenredigheid tussen zekere lynen en figuren op tapytwerk of behangsel, zal me begrypen. Een ander zal behoefte voelen aan kennis van de wyze waarop de stoffen zyn samengesteld. Hy wil weten wat ze verenigt, hoe ze ontbonden worden? Dan is de tyd der scheikundige lessen gekomen, niet toen de knaap met 'n onvriendelyk: wat gaat my dat aan! de boodschap afzei, die men hem brengen kwam op ongelegen uur.

– En dan:

Morgen zal hy meer kunnen verwerken. Lust en kracht groeien aan in gelyke maat, en over 'n week komt de slinger-epopee hem eentonig voor. Hy kent al de romans van buiten, die de pendule hem voortikte, en verlangt naar iets anders. Al zoekende quem devorent gaan z'n oogjes op de jacht naar gekompliceerder voorstelling. Hy wil iets waarnemen waarvan de oplossing hem ernstiger inspant. Zo gaat de behoefte aan geestelyken arbeid voort, en de verstandontwikkeling kan alleen dan op gunstige wyze plaats hebben, als de juiste verhouding tussen vatbaarheid tot waarnemen, en belangrykheid van 't waargenomene bewaard blyft. By het verstoren hiervan houdt het genot op, en alzo de drang, der Trieb.

– Dat is toch wel een beetje optimistisch ouderwets.

– Vind je? Ik geloof dat in mijn hart nog steeds, dat de mens van nature wil weten, wil groeien, wil uitpluizen. Dat dit alles ook de enige weg is tot werkelijk geluk.

– Die gedachten die je kunt hebben als je niet kunt slapen, uit dat vorige citaat, die beschrijft hij later nog eens, in een passage die ik als één van de intiemste uit Multatuli's werk beschouw:

Wie des nachts, uit benauwden droom half ontwaakt, zich inspant om volkomen wakker te worden, zoekt wryving met de werkelykheid, en eist daarom rekenschap van wat hy in of buiten zich waarneemt. Hy vraagt: 'wie ben ik? Wat deed ik gister? Wat is morgen myn taak? De klok die daar slaat... ik ken dat geluid... twee, drie... ik kan tellen. Dat meubels-tuk is de tafel. Ginds staat een stoel. Ik weet dit alles: ik ben wakker... ik begryp, ik oordeel. Wat me zo-even beangstigde, bestaat niet. 't Was een droom. Het scheen my of ik beklemd zat tussen vier wanden die op me toeschoven. De ruimte werd al nauwer en nauwer... en...

Daar begint het weer!

Niet indommelen! 't Was vandaag Vrydag. Overmorgen houdt heel Duitsland dank- en biddag... Waterloo en Sedan in één klap... dat zal God plezier doen! De kerken zyn vol... de menigte verdringt zich... Drutni min... scalc din... zie hoe de wand nadert... straks zal hy...

Niet indommelen! Ik wil wakker zyn. Waarom brandt de nachtlamp zo flauw? Ze heeft te veel lucht verteerd, en ik ook... 't is benauwd hier... dát is de reden van m'n gedroom: fluks 't venster open!

– Ik zei al, Multatuli was op dreef in dit deel.

– Je hebt daarin natuurlijk volkomen gelijk.

– Ook over de verstikkendheid van de godsdienst heeft hij aardige dingen te zeggen:

'M'n been slaapt' zeggen wy als de zenuwen gevoelloos zyn geworden door lange onbeweeglykheid of aanhoudende drukking.

Zo heeft het verstand van de Mensheid sedert eeuwen 'geslapen', stomp-geklemd onder de nachtmerrie die de eerste 'Beschavers' ons op hoofd en hart wierpen! 't Monster ligt daar nog altyd, en belemmert de beweging. Zolang wy ons niet vermennen om wakker te worden, en den last van ons te werpen die den ademtucht van den geest stremt, blyven wy de slachtoffers van de sprookjes waarmee hemelgelukzoekers ons geslacht sedert eeuwen in slaap wiegden.'

– Ik ben het hier niet mee eens, het lijkt mij een onderschatting van de diepte die het geloof ook kan hebben...

– ... maar het is zeker treffend gezegd.

– Ja, die zijn het ergste, hè, de schrijvers die je tegen de schenen trappen op zo'n manier dat je er ook nog om moet lachen ook.

– Ook in de details is dit gedeelte aardig. Op een bepaald moment haalt hij 'biologeren' erbij, waarmee in die tijd 'hypnotiseren' werd bedoeld. Hij vindt dus dat de mensen door de godsdienst gebiologeerd worden. Maar dan begint hij ineens over een vorm van biologeren die hij kent uit Indië:

Wanneer de lezer in Indië geweest is, zal hy misschien weten wat men daar *latah* noemt. Dit woord betekent een ziekte of hebbelykheid van oude vrouwtjes, die zich openbaart in 't nabootsen van alles wat men haar voordoet. Men lacht, zy lachen. Men schreeuwt, zy schreeuwen. Men maakt een gebaar, zy apen het na. Men werpt enig voorwerp op den grond... klets, daar ligt alles wat de arme patiënte in de hand hield.

– Die aandoening bestaat volgens Wikipedia in Azië nog steeds. Ik weet niet of er iemand anders eerder heeft gewezen op de overeenkomst met hypnose: dat mensen een neiging kunnen hebben zich door andere te laten leiden in hun gedrag.

33. Ik was 'n kind en had 'n woord opgevangen dat ik niet verstond: kaarsmooi

– Het is bij de correspondentie van publieke personen altijd interessant om de discrepantie te zien tussen wat ze privé schreven en wat ze in de openbaarheid brachten.

– Is Multatuli nu niet bij uitstek één van de schrijvers bij wie die zaken in elkaar overliep?

– Dat lijkt me een misverstand. In de brieven in deel 14 klaagt hij bijvoorbeeld in bijna iedere brief dat hij zo moe is, dat de fut eruit is. Terwijl we vorige week net hebben geconstateerd dat het derde deel van de *Ideën* dat hij toen voltooide een van de vitalste boeken in zijn oeuvre is.

– Nou ja, dat constateerde *jij*.

– Hij schrijft bijvoorbeeld aan Roorda, zijn belangrijkste correspondent in dit jaar:

Geloof [...] dat ik niet werken kan als ik bedorven wordt door bittere aanraking met het dagelyksche. 't Is geen praatje, geen fraze, als ik zeg dat ik moê ben. Ik ben gedurig genoodzaakt my met bovenmenschelyke inspanning tot werken bekwaam te maken. Om één ding te noemen zoodra ik door geldzaken geagiteerd ben, kan ik niet ziên.

– Oh ja, ik noteerde eerder al:

O! dit alles belemmert zoo de vlugt van mynen geest! Het dooft de liefde uit. Al wat er liefelyks suisde in myn ziel wordt overstemd. En 't is juist dát gevoel, dat my zoo onbekwaam maakt. Want al dat razen en schelden wondt myzelf 't meest. Ik wilde niets liever dan zacht en goedig zyn. Maar dat wordt me onmogelyk gemaakt, en ik vrees zoo, dat ik door overmaat van bitterheid weldra niet meer in staat wezen zal 't ware van 't onware te onderscheiden.-

– Ik vind dat allemaal typisch Multatuliaanse aanstellerij. Oh, oh, wat vindt meneer zichzelf zielig.

– Nee, dat denk ik niet. Een ander zou het zich misschien allemaal niet zo hebben aangetrokken, maar ik denk dat hij er echt onder leed.

– Maar die problemen met 'geldzaken' had hij natuurlijk aan zichzelf te wijten.

– Vast, maar dat betekent nog niet dat hij niet inderdaad armoede leed. Ook nesten waarin je jezelf gewerkt hebt, kunnen prikken. En we weten dat armoede ervoor zorgt dat je suffiger wordt en minder scherp.

– Wat dat betreft kunnen we de tijdgenoten van Douwes Dekker wel verwijten dat ze niet meer hebben gedaan om hem van die 'agitatie' af te halen. Wat een schitterende boeken had dat de Nederlandse literatuur kunnen opleveren!

– Nee, ik vind dat hij zichzelf had moeten genezen. Een mens is toch voor zichzelf verantwoordelijk, ook al is hij een 'genie.'

– Maar als een kunstenaar nu wel in staat is tot allerlei prachtigs mits er voor hem gezorgd wordt en niet voor zichzelf kan zorgen? Moet de samenleving dan zo iemand niet helpen? Al is het maar uit eigenbelang?

– Nou ja, wel als je het in het belang van een samenleving vindt dat iemand tegen vaccinatie agiteert, zoals Multatuli in een van zijn brieven aan Roorda doet als hij uitlegt dat strijd tegen de pokken ook betekent dat een zekere schoonheid uit de samenleving verdwijnt:

Vaccinatie? Ik durf niet oordeelen, maar vrees dat gy gelyk hebt. In de zaak zelf ben ik incompetent, maar oordeelende by analogie en naar oppervlakkige verschynsels, kan de zaak niet goed zyn. In onze jeugd waren de gevolgen van niet-enten frequenter: men zag meer pokdaligen. Welnu, al de pokdaligen die ik gekend heb, hadden een frissche gelaatskleur. Lang voor ik had nagedacht over vaccinatie, hoorde ik een klakkeloos getuigenis tegen dat kunstje. Ik was 'n kind en had 'n woord opgevangen dat ik niet verstond: kaarsmooi. Let wel: kaars. De burgerlui brandden nog geen lampen. Zeker man werd door 'n oude meid: kaarsmooi genoemd, en – zei ze er by – ‘dat zyn mottige mensen altyd.’ Bedoelde man was 'n toonbeeld van frissche gezondheid, en by de kaars zag men de putjes der pokken niet, want... ‘mottig’ was-i. En sedert dien tyd lette ik op die schoonheid der pokdaligen by kaarslicht.

– Dat kan inderdaad zo het internet op, om een van die fijne antiwetenschappelijke sites te ondersteunen.

– Wel een fraai woord, trouwens, *kaarsmooi*.

– Is niet van Multatuli. Staat ook in het WNT, met een citaat van Beets.

– Wat ik juist interessant vond aan dit deel zijn alle besprekingen die er zijn opgenomen...

– ... grotendeels overigens van zijn brochure over *Vrije Arbeid*, die we nog niet gelezen hebben.

– Nee, maar in zekere zin is dat ook wel een voordeel. Je kunt je nu richten op die besprekingen zélf. Helemaal aan het begin van het jaar verschijnt er een artikel in de *N.R.C.* waarin hem flink de waarheid wordt gezegd. Hij zou wat minder over de actualiteit moeten schrijven en wat meer mooie romans. Ik vind dat stuk heel goed gezien:

De kracht van Multatuli is niet gelegen in degelijke, heldere, overtuigende redeneering, in nauwkeurige waardeering van feiten, volledige verzameling van gegevens en consequente, logische deductie, voor welke de tegenstander buigen moet. In schetsen, voorstellen is hij een meester. Naarmate zijn verhaal een dramatisch karakter krijgt, des te aangrijpender wordt het. Zijn Max Havelaar had zoo buitengewoon succes, omdat hij dit karakter in buitengewone mate draagt; zijn 't niet de meest dramatische gedeelten: Saïdja, de toespraak aan de hoofden, enz. die 't hoogst staan aangeschreven en 't meest worden vermeld? Multatuli doet dan ook zichzelf, evenzeer als anderen ongelijk, wanneer hij denkt, dat 'Max Havelaar hemelhoog verheven werd, omdat men meende dien te kunnen gebruiken als partijwapen. Dit moge van enkelen waar zijn, die enkelen konden Max Havelaar zijn populariteit niet bezorgen. Deze dankt hij aan de sympathie van 't groote, beschaafde publiek, dat met partijstrijd, vooral met den koloniaal-politiek, zich zeer weinig bezig hield en

daarin eerst begon belang te stellen toen Max Havelaar 't uit zijn onverschilligheid had opgewekt.

– Ja, in brieven dat jaar klaagt Multatuli er ook over, dat iedereen altijd maar begint over die mooie *Max Havelaar*.

– En maanden na dat artikel in *N.R.C.* blijft hij er woedend over, terwijl die journalist misschien gewoon gelijk had. Was hij wel zo'n logisch denker als hij zelf dacht? Had hij niet meer verhalen moeten schrijven? Wie wil er nu, anno 2019, nog brochures lezen over Vrije Arbeid? Had hij niet veel beter Woutertje Pieterse kunnen afmaken en nog wat echt mooie boeken kunnen componeren? Iedereen weet dat hij dingen ambieerde buiten het schrijven waar hij geen talent voor had, zoals topambtenaar zijn of Kamerlid. Misschien wilde hij wel zelfs in zijn schrijven dingen die hij eigenlijk minder goed kon.

– Oh ja, en dat hij dat niet heeft gedaan is zeker ook de schuld van zijn tijdgenoten?

– Waarom zou je je als het gaat om een kunstenaar verliezen in dit soort *had hij maar*-spelletjes? Met wat hij wél geschreven heeft, hebben we tot nu toe toch al vele weken de grootste lol?

– Dat brengt me op de vraag: wat zullen we volgende keer lezen?

– Dat lijkt me nogal logisch: die brochure over Vrije Arbeid waar jullie zo naar uitkijken.

– Nee, wacht, ik heb een alternatief. Er is onlangs een nieuwe vertaling verschenen van *Max Havelaar in het Engels*. Zullen we het daar eerst over hebben?

– Ja, hoera! Eindelijk weer eens *Max Havelaar*!

34. Frits calls them pastilles, don't ask me why

- Het is wel een vreemde ervaring, Multatuli in het Engels lezen.
- Deze nieuwe vertaling lijkt mij uitstekend, al ben ik natuurlijk geen anglist.
- Hij is uitmuntend, ik kan niet anders zeggen. En ik ben wél...
- Vast, en toch, het is een vreemde ervaring:

I am a coffee broker and live in a canal-side house at No 37 Lauriergracht. It is not my habit to write novels or suchlike, so it was some time before I could bring myself to order a few extra reams of paper and commence the work that you, dear reader, have just taken up, which you must read if you're a coffee broker, or if you're anything else.

- Je vraagt je af wat al die mensen die zo tegen hertalingen zijn hier van denken. Van die mensen die vinden dat iedereen alles in het origineel moeten lezen, of anders niet lezen.
- Maar dit is toch wel wat anders, dit is toch vooral bedoeld voor mensen die het Nederlands niet machtig zijn.
- Ja, zoals de antihertalers zeggen 'laat de jeugd maar wat moeite doen om negentiende-eeuws Nederlands te leren!' zou je natuurlijk kunnen zeggen 'laten die buitenlanders maar wat moeite doen!'. Maar dat zegt niemand.
- En juist door zo'n vertaling lees je alles ineens met nieuwe ogen. Neem nu de passage die jij net voorlas. Waarom staat daar "*commence the work*"? Waarom niet *begin*? Je gaat dan terug naar het origineel en merkt op dat daar staat "het werk *aan te vangen*".
- Dus ook in het Nederlands staat er niet het veel gewonere *beginnen*. Duh.
- Maar als je dat in het Nederlands leest, ben je geneigd erover heen te lezen. Je hebt het ook al zo vaak gelezen en onwillekeurig denk je toch: maar die Multatuli was zelf een negentiende-eeuwer, dus natuurlijk schreef hij ouderwetse dingen als *aanvangen*.
- Terwijl het woord hier bedoeld was om Droogstoppel te karakteriseren die zichzelf een hele piet vindt nu hij zo'n boek gaat schrijven op dat 'extra riem papier'.
- Dat *riem* in het Engels *ream* was, wist ik trouwens ook niet.
- Maar de meesterproef voor zo'n vertaler zijn natuurlijk de opmerkingen over taal. Droogstoppel merkt af en toe op dat zijn zoon de dingen anders zegt dan hij, en dat geeft een rij observaties over het verschil tussen de oudere en de nieuwere generatie.
- Ja, daar heb ik ook naar gekeken! Ik geloof dat Rilke en McKay dat briljant hebben opgelost:

Hoe zouden anders de ulevellen met deviezen zo goedkoop wezen? — Frits zegt: ‘*Uhlefeldjes*’, ik weet niet, waarom. En vraag eens naar de prijs van een stel biljartballen!

Why else should those lozenges with rhymes on their wrappers cost next to nothing? (Frits calls them *pastilles*, don’t ask me why.) You should look at the price of biliard balls!

– Die Engelse passage is toch echt een stuk duidelijker.

– Het doet wel de vraag rijzen *waarom* Frits inderdaad *Uhlefeldjes* zei in plaats *ulevellen*.

– Zelfs de Multatuli-Encyclopedie werpt niet echt veel licht op deze zaak. Kennelijk waren die *ulevellen* al in Multatuli’s jeugd ouderwets, maar waarom zou een jonge gast dan die Duits-achtige naam hebben gebruikt? Volgens de encyclopedie was er een apocrief verhaal dat die ulevellen door een meneer Uhlenfeldt waren bedacht, maar wat zou dat dan betekenen?

– Dat die Frits net zo’n wijsneus was als zijn vader?

– Alles wat Duits is heeft in Max Havelaar natuurlijk een positieve connotatie: Stern komt ook uit Duitsland, Duitse gedichten worden met instemming aangehaald.

– En zijn schepper?

– Maar hoe zit het dan met *lozenges* en *pastilles*?

– Don’t ask me why!

– Een veel duidelijker passage is de volgende waarin Frits aan het woord wordt gelaten:

Toen onlangs op de Prinsengracht mijn hoed te water woei – Frits zegt: *waaide* – heb ik de man die hem mij terugbracht, een dubbeltje gegeven, en hij was tevreden.

When I was walking along Prinsengracht the other day my hat fell into the canal, and a man dove in – Frits says *dived* – to retrieve it, for which I gave him a few stivers, and he was satisfied.

– Ook hier weer: het woord *stivers*, daar had ik nu nog nooit van gehoord.

– Maar de vertaling is hier toch wel duidelijk. De vader gebruikte de sterke vorm van het werkwoord, de zoon de zwakke. In het Engels hebben de vertalers een ander werkwoord moeten nemen, maar ze vonden er wel een in dezelfde zin.

– Ja, en die verandering van sterk naar zwak is een verandering die al eeuwen aan de gang is. In beide talen.

– Ik zeg trouwens nog steeds *woei*.

- Zoals er ook vast nog Engelstaligen zijn die *dove* zeggen.

- Dat lijkt me wel lastiger te doen in het Engels dan in het Nederlands, zulke kleine sociolinguïstische observaties maken die de gemiddelde lezer begrijpt. In het gigantische Engelse taalgebied is op dat vlak natuurlijk van alles aan de hand.

- Maar dat is dan het goede van deze vertaling door Ina Rilke, de weduwe van wannabe-Multatuli-biograaf Hugo Brandt Corstius, en David McKay. Hij leest voor de gemiddelde Nederlandse lezer waarschijnlijk makkelijker dan het origineel.

- Een soort hertaling!

- Behalve dan die opmerking over die *lozenges* en *pastilles*.

- Nee, die is in beide talen even onbegrijpelijk, dat geef ik toe.

- Leuk hoor. Volgende week weer Nederlands?

- Ja, de *Miljoenenstudieen*!

35. Twee minderjarige jongelui met iets als mutsjes op 't hoofd, die door kleur en grootte aan rode ouwels deden denken

- Dit was voor het eerst in mijn lezersleven dat ik voorbij de eerste hoofdstukken van de *Miljoenenstudieën* gekomen ben.
- Ik blijf het lastig vinden. Er zit zo weinig draad in. Het zijn discussies over allerlei onderwerpen, maar die zijn niet allemaal even boeiend.
- Qua vorm is een van de interessante aspecten van die eerste hoofdstukken juist dat de ik-figuur, die mogelijk op Multatuli lijkt, helemaal niet de boventoon voert. Dat is de oude Adolf, die door hem wordt aangesproken als *Meester*. Multatuli die iemand anders een Meester noemt!
- Toch lijken veel van Adolfs opinies me nog gelijk aan die van Multatuli.
- Ja, die neiging had Multatuli sowieso, hè. Zijn meningen aan al zijn personages geven. Ook met Droogstoppel of meester Pennewip lijkt hij het vaak eens.
- Al die personages hebben bijvoorbeeld onveranderlijk een hekel aan poëzie. Het is ongelooflijk hoeveel woorden Multatuli in zijn werk gewijd heeft aan de op zich niet heel ingewikkelde mededeling dat er in gedichten noodzakelijkerwijs, vanwege metrum en rijm, geweld wordt gedaan aan de feitelijke waarheid. Het zat hem nogal dwars.
- Ja, ook hier gebeurt dat weer. Bijvoorbeeld waar hij schrijft over de ramp die gebeurde nadat Van Speyk zichzelf opblies: iedereen begon gedichten te schrijven.
 - Na de explosie... wat denkt ge dat er volgde?
 - Ik denk dat stukken en brokken in de Schelde vielen, Meester.
 - Ook. Maar de hoofdzaak was: verzen, verzen, verzen... ach, du gnädiger Gott, wat al verzen! Beeloo maakte er ook een, en dat beviel me:

Van Speyk verdween,
Een prulpoët verscheen...
Een ongeluk komt nooit alleen!

- Ik heb tussen twee haakjes eens opgezocht wie die Beeloo was. Multatuli lijkt dat bekend te veronderstellen, maar ik had nog nooit van de beste man gehoord. Hij blijkt weer een van die vele volkomen vergeten interessante negentiende-eeuwers te zijn geweest die ondanks allerlei moeilijkheden en tegenslagen de tijd vond om zich aan intellectuele activiteiten over te geven. Op de DBNL vind je een geweldig biografietje van hem:

Onvermoeid was hij werkzaam op velerlei gebied. Hij verwierf zich een eereplaats in de rij van hen, die zich zelf een weg door 't leven baanden.

- Ja, en dan is er nog een gedicht dat hij schreef ter ere van het water, een parodie op de drinkliederen die lofliederen zijn over wijn:

Hoe vervelen mij die zangen
Eeuwig op den Wijn!
Moest *die* 't water eens vervangen,
Zegt, wat zou het zijn?....
Zou men dan ooit dijken bouwen;
Rees één dijkgestoelt'?....
Weldra, beemden en landsdouwten,
Waart gij overspoeld!

– Toch is het raar dat Multatuli altijd maar op de onwaarheid van die gedichten zat te hameren. Je zou kunnen zeggen dat poëzie alleen maar een extreme vorm is van taal. Ja, ze heeft misschien *meer* vormeisen, maar ook proza wil van alles dat misschien iets anders is dan de volle waarheid uitdrukken. Ook proza dwingt je tot liegen, en daar hoor je Multatuli nooit over.

– Tenzij je misschien zo'n wilde vorm kiest als de *Miloenenstudieën*, die alle kanten opwaaiert.

– Nee, dan nog. Het blijft proza, het blijft een boek, het blijft een verhaal. Hoe onbegrijpelijk en wild je het ook maakt voor je lezers, het zal nooit zo onbegrijpelijk en wild worden als het leven zelf.

- Ik ben het er ook niet mee eens dat je Multatuli daar 'nooit' over hoorde. Vooral in de laatste tien jaar van zijn leven heeft hij er geloof ik wel op gewezen dat je eigenlijk altijd als je iets vorm geeft, noodgedwongen liegt.

– Maar hoezo zei jij nu daarnet dat je deze keer veel beter door die eerste hoofdstukken heen kwam?

– In het vorige deel dat we lazen, met brieven en documenten gaf een recensent uit Multatuli's tijd het advies om gewoon door te lezen als je iets niet begrijpt. De vorm is zo grillig dat je vanzelf wel weer op een passage stuit die je wél aansluiting geeft. Er staan in ieder geval genoeg mooie en vooral grappige zinnen in:

De Moezel wou zich verdrinken. Maar 'n rivier komt daar zelden toe.

– Ja! Wat ik een heel fijne zin vond:

Twee minderjarige jongelui met iets als mutsjes op 't hoofd, die door kleur en grootte aan rode ouwels deden denken.

– Dat had ik ook aangestreept. Iets dat door de kleur aan een rode ouwel doet denken.

– Terwijl ouwels nooit rood zijn.

– Dankjewel dat je de grap even uitlegt.

– Of zouden er indertijd echt rode ouwels hebben bestaan? Je vindt in achttiende eeuwse teksten wel degelijk verwijzingen naar zoiets.

– De vraag is natuurlijk waarom het grappig is. Het is een vorm van absurdisme om iets te vergelijken met iets anders, terwijl dat andere niet bestaat.

– En het is grappig om te zeggen dat iets door de kleur doet denken aan iets roods, in plaats van te zeggen dat het rood is.

– Ja, en zijn ouwels niet nogal klein voor mutsjes? Zelfs de ouwels die je de priester ziet breken lijken mij kleiner dan het gemiddelde keppeltje.

– Ook dat is natuurlijk een vorm van taalkritiek: je laat indirect zien hoe belachelijk metaforen eigenlijk zijn.

– Ja, zo bezien zijn heel veel opmerkingen in de *Miljoenenstudieën* commentaar op de onmogelijkheid om echt iets te zeggen. Ook dat grapje over de Moezel dat jij daarnet aanhaalde.

– Op een zeker moment laat hij Adolf tegen de ik-persoon zeggen:

Niets is geheel waar, myn jongen. Onthoud die spreuk, en zend haar als waarschuwing vooruit, als ge weer *Ideen* schryft.

– Ja, een postmodern grapje, waarvan Multatuli er helemaal aan het eind van de *Miljoenenstudies* nog een maakt (over dat niets poëtischer is dan de waarheid) maar in die zin natuurlijk ook een waarschuwing dat je fictie zit te lezen. En dat zelfs dat oorspronkelijke Idee over dat niets geheel waar is, zelf een vorm van fictie is.

– Misschien is alles fictie en zelfs dat.

– En over die fictie heeft hij her en der toch nog het een en ander te zeggen, bijvoorbeeld helemaal aan het begin van het boek als hij het eigenlijke verhaal inleidt:

Vóór alles eis ik stipt, onvoorwaardelyk geloof. Dit zal u te gemakkelyker vallen, omdat myn verhaal een zeer theologische tint heeft. Want er komt van aardmannetjes en kobolden in, en zulke dingen zyn lichter te verteren dan onwaarheden die voor de hand liggen. Ik zou u niet durven opdringen dat $2 \times 2 = 5$ is, maar ietwat spokery zal uw gezond verstand niet in oproer brengen.

– Jullie weten dat Atte Jongstra een boek heeft geschreven dat vooral over de *Miljoenenstudieën* gaat, *Kristalman*?

– Ja, dat heb ik indertijd ook gelezen. Wil je die nu ook op de lijst zetten? Goed idee, mensen?

– Zullen we daar niet nog even mee wachten? Volgens mij hebben we nog wel genoeg te bespreken over de eigenlijke *Miljoenenstudieën* om ook volgende week een bijeenkomst te beleggen, toch? Op de keper beschouwd hebben we nu alleen het eerste derde van het boek besproken.

– Me dunkt. We hebben in deze hele leescursus nog niets over het gokken gezegd. En eigenlijk zijn die laatste twee derde delen veel boeiender dan het eerste.

36. Is dan niet ons geheel leven één teleurstelling?

– Met *Miljoenenstudiën* liet Multatuli toch wel zien dat hij een van onze grootste schrijvers was, echt op wereldniveau.

– Vind je? We hadden toch geconcludeerd dat het volkomen onleesbaar is?

– Niet onleesbaarder dan *Ulysses*.

– Al die eigenaardige uitwijdingen over het roulettespel, laat staan die over kwesties waar geen touw aan vast te knopen is?

– Nee, ik houd het staande. Het is niet onbegrijpelijker of minder gestructureerd dan *Leaves of Grass* en in sommige opzichten is het ambitieuzer.

– Ambitieuze? Een verdediging van het roulettespel?

– Maar hij maakt tegelijkertijd heel duidelijk dat die roulette op een aantal manieren model staat voor het leven. Hij behandelt feitelijk de structuur van de werkelijkheid, en de manier waarop de mens daarop vergeefs greep probeert te krijgen. En dan niet in de domme zin van ‘een balletje kan raar rollen’, maar op een magistrale manier legt hij uit *waarom* we ook in een volkomen deterministische wereld – want daar leefde Multatuli duidelijk in, een wereld waarin iedere gebeurtenis dwingend volgde uit alles wat eraan was voorafgegaan – nooit echt kunnen voorspellen wat er gebeurt.

– Ja, hoewel ik vind dat jij een beetje overdrijft door net te doen alsof dat boek daardoor ineens zo’n magistraal meesterwerk is – die passages waarin hij uitgebreid gaat voorrekenen waarom er na 16 keer zwart de 17e keer toch ook nog best zwart kan vallen zijn daarvoor echt te saai – staan er toch ook wel weer heerlijke passages in dit boek.

– Bijvoorbeeld, inderdaad, waarin hij uitlegt dat je om te weten welk nummer er getrokken wordt, toch echt eerst alles moet weten over het balletje: van wat voor slagtang het gemaakt was, of er toevallig niet net een jager een kogeltje in die tand had geschoten, of degene die het ivoor tot een balletje moest draaien niet net een slechte dag had.

Om met juistheid te berekenen hoe onze croupier den worp deed, moeten wy nagaan of z’n vader veel met koorts geplaagd was, of de man een dronkaard was, of conservatief, of ’n vondeling, of landweerman, of jichtig, of ’n boekenschryver? Dit alles zullen we nauwkeurig onderzoeken, daar ’t van hoog belang is, te weten welke hoedanigheden misschien door den zoon kunnen geërfd zyn.

– Het vat Multatuli’s kijk op de werkelijkheid inderdaad heel goed samen. De werkelijkheid is in theorie wel maar in de praktijk niet te kennen:

‘Maar is het niet treurig, aldus overtuigd te worden dat er aan die zucht tot weten – die voorwaarde van ons bestaan dan, onze roeping, ons geluk – nooit kan voldaan worden?’

Zyn we daardoor niet gedoemd tot de pyn van Tantalus? Is dan niet ons geheel leven één teleurstelling?’

Waarlyk niet. Juist andersom. De moeilykheid van ’t doorgronden, de onmogelykheid van doordringen tot ’n eerste oorzaak, maakt onze taak tot ’n oneindige bron van genot. Zo’n eerste oorzaak bestaat niet. Zeer gelukkig voor ons – d.i. zeer noodzakelyk! – werd ze altyd voorafgegaan door ’n andere eerste, door ’n állereerste, die toch op haar beurt weer, ’n zeer gehoorzaam gevolg was van iets vroegers...’

– Ja, zulke dingen hoor je wel vaker, nog steeds wel, maar ik vind dat een beetje flauw. Is het inderdaad zo’n ‘genot’ om oorzaken te weten te komen waarvan je weet dat ze niet echt oorzaken zijn? Wat heb je aan kennis als die altijd noodzakelijkerwijs een benadering is? Is ons leven in de wetenschap dan niet inderdaad één grote teleurstelling?

– Maar dit is een thema dat je vaak bij Multatuli tegenkomt: dat zwoegen en werken de enige weg zijn om gelukkig te worden. We hebben het daar al eerder over gehad, in dit boek zegt hij het ook een paar keer:

Het is den mens niet te doen om winst alleen. Hy wil die winst veroveren met moeite. Hy wil strydt. Hy wil hersens en lenden breken...

– Nog even over die onmogelykheid om een eerste oorzaak te vinden. In de huidige wetenschap denkt toch ook niemand meer zo? Uiteindelijk heb je een gebeurtenis die zich aan verklaring onttrekt. De *big bang* of zo. En uiteindelijk is er, denk ik, ook echt een theorie van alles. Multatuli heeft wel gelijk dat je met die theorie uiteindelijk niet kunt voorspellen welk nummer de croupier straks zal roepen, omdat je daarvoor te veel kennis moet hebben, maar achteraf verklaren kan hij dat nummer, met gigantisch veel rekenwerk wel.

– Een man als Multatuli was nog te zeer bezig met zijn strijd tegen de godsdienst om die alwetendheid van de wetenschap aan te kunnen nemen, vermoed ik.

– Een ander belangrijk punt van vergelijking tussen het casino en de wereld daarbuiten, is de moraal. Multatuli wil laten zien dat het casino die vergelijking makkelijk wint. Een Bank van een casino heeft er alle belang bij eerlijk te zijn. Daartegenover plaatst hij dan allerlei verhalen van oneerlijkheid.

– Van die redenering ben ik niet heel erg onder de indruk.

– Dat kan ik me voorstellen, maar de verhalen zijn toch wel fraai. Bijvoorbeeld het hilarische gesprek met die Duitser die Delfts blauw verzamelt en daarom weleens in Nederland komt (om de boel op te lichten, terwijl hij tegelijkertijd moreel heel verontwaardigd is over het gokken in Nederland) en nu denkt er alles van af te weten.

Zo wist-i niets van duur vlees, moderne theologie en slechte boter, maar hiertegenover staat, dat ik door hem werd opmerkzaam gemaakt op heel andere vervalsingen die my weer onbekend waren, en die waarschylyk ook voor den lezer al ’t aantrekkelyke zullen hebben van de nieuwhed. De ‘casques’ der ‘boerinnen’ – dit woord beduidde in zyn mond: alle vrouwen in de provincie, dus ook friese dames – zyn van koper en blik. Te

Amsterdam worden de huwelyken gesloten, zonder dat bruid en bruijom elkaar ooit gezien hebben. Die zaken worden geregeld door ‘den papa, mit ’n lange piep im moend’. Alle vrouwen hebben een pruim tabak achter de kiezen

– Het grappige is dat Multatuli helemaal aan het eind van zijn boek ook met allerlei generalisaties komt over de kleding van ‘de’ vrouwen.

– Maar ook die neemt hij weer in de maling, of laat hij in ieder geval door een gesprekspartner tegenspreken. Die vraagt steeds om ook eens een voorbeeld te geven dingen die mis zijn met de mannen, maar krijgt geen antwoord.

– Noem het maar grappig. De schrijver is hier toch echt ronduit seksistisch én racistisch:

Die steltige hakjes waarop men niet behoorlyk lopen kan, en ternauwernood gaan? Dat afschuwelyk ophogen van den benedenrug? Meent ge, dames, dat die mode – ik bedoel dit laatste nu – uit Parys komt? Dit hebt ge mis. Ze is van Zuidafrikaansen oorsprong. ’t Is ’n mislukte poging om de wanstaltigheid der Hottentotse vrouwen na te bootsen, die afzigtelyk zyn uit overmaat van vormen, formosissimae! Maar ’t staat die stumperds minder lelyk dan u, en zeker is ’t haar minder kwalyk te nemen. Eerstens kunnen zy ’t niet helpen dat ze wanstaltig zyn. En ten tweede, ze maken haar natuurlyk gebrek niet viezer dan volstrekt nodig is, door er hoge hakken by te dragen zoals gy, die in uw gebukte houding en posterieure uitstekendheid er uitziet alsof ge...

– Maar ook dit is niet helemaal serieus. Dat is een aardig aspect van *Miljoenenstudiën*: de schrijver neemt zichzelf af en toe in de maling. Dat is niet altijd het geval in Multatuli’s werk, maar hier doet hij dat op een vrij ontspannen manier.

– Geef eens een voorbeeld?

– Nou die brief aan de minister, helemaal aan het eind, waarin hij komt met een dwaas plan om geld te verdienen met treinkaartjes (de witte ruimte aan de achterkant kun je verhuren als een soort krant). Ik zie dat als een parodie op de ernstige oproep aan de Koning aan het eind van *Max Havelaar*.

– Ik meende juist begrepen te hebben dat dit een serieus plan van Douwes Dekker was. Als je dan niet rijk kon worden via de roulette, dan misschien wel op deze manier.

– Ik denk dat die ironische toon te maken heeft met het feit dat Multatuli over zijn grote geheime zonde schrijft. In de rest van zijn werk, en ook in de brieven, hoor je hem eigenlijk nooit over gokken. Hier beweert de ik ook de hele tijd dat hij alleen maar af en toe komt kijken, maar uit alles blijkt dat hij heel veel uren heeft moeten zitten observeren.

– Zou je misschien zo ook al dat zinloze gereken kunnen verklaren? Die pagina na pagina om te bewijzen dat systemen om de bank te doen klappen, die niemand gelooft, ook inderdaad niet werken? De schrijver wil zichzelf overtuigen dat er écht geen systeem is, écht niet, écht niet? Rationeel weet hij het wel, maar hij moet het er bij zichzelf instampen?

- En dit alles is nu precies wat de *Miljoenenstudiën* zo'n boeiend boek maakt. Het wordt te weinig gelezen...
- ... wat wil je als de schrijver de boekversie laat voorafgaan door een verklaring dat het feuilleton in de krant voortijdig was gestaakt omdat de lezers het niet begrepen...
- ... terwijl het eigenlijk helemaal niet zo ingewikkeld is. Althans, echt niet ingewikkelder dan de duizelingwekkende kwesties die deze grote schrijver, op de toppen van zijn kunnen, hier behandelt.
- Oef. En nu? Wat lezen we volgende week? Weer een nieuwe hoogtepunt in dit duizelingwekkende oeuvre?
- We hadden gezegd dat we *Kristalman* van Atte Jongstra gingen lezen, toch? Een van de weinige boeken die ooit over de *Miljoenenstudieën* geschreven zijn?

37. Heb je dat ook wel dat ge geen baas zijt over uw geschrijf?

– Iedereen heeft altijd maar zijn mond vol over de cultuur, heden ten dage, maar niemand neemt ooit de moeite uit te leggen wat dat precies is.

– Mensen, allemaal stil! Hier gaat iemand een definitie geven van *cultuur*!

– Een levende cultuur lijkt mij een voortdurende conversatie met steeds nieuwe deelnemers. Het is commentaar, en commentaar op commentaar, en metacommentaar op al dat commentaar.

– En is Multatuli daar een goed voorbeeld van?

– Nou ja, je kunt niet ontkennen dat hij zelf niet allerlei commentaar had, ook op andere schrijvers...

– ... zijn kritiek op Bilderdijk! Ik kan niet wachten tot we daar eindelijk aan toekomen...

– ... en er is bovendien geen schrijver over wie zoveel andere schrijvers geschreven hebben, alleen Couperus komt misschien een beetje in de buurt, en alleen al om die reden is hij niet uit de Nederlandse cultuur weg te denken.

– Altijd goed om te horen dat wij hier onder het genot van een glaasje port de fakkel van de Nederlandse identiteit mogen dragen!

– Van al dat commentaar is wat dat betreft Atte Jongstra's *Kristalman* toch wel een van de interessantste. Zijn idee lijkt sterk op het jouwe: het werk van Multatuli is een kristal, die bestaat uit steeds kleinere kristallen, en een thema van *Miljoenenstudiën*, zo niet van heel het oeuvre van Douwes Dekker, is 'alles is in alles'.

Men kan zich afvragen of Multatuli zich tijdens het schrijven voortdurend bewust is van wat hij doet. Breng je intuïtie maar eens onder woorden. Gaande zijn carrière als auteur is hij zich wel zeer bewust geworden van zijn voetnootachtigheid boven- en ondergronds. Dat hij in zijn laatste roman het begrip 'kristallisatie' thematiseert, is dan ook geen wonder. Hij heeft op dat moment zijn poëticaal bewustzijn tot aan het plafond van zijn vermogen opgetild. Heel zijn werk is één grote klont kristallen, eigenlijk van den beginne af aan.

– Ik vond *Kristalman* dan ook een briljant boek. Fijn om het zeven jaar na dato nog eens te mogen herlezen.

– 2012 ligt inmiddels alweer een eeuwigheid achter ons. *Kristalman* is nog het beste te bestellen via [Boekwinkeltjes](#).

– Ja, en ondertussen ben je je er als lezer erg van bewust dat Jongstra wel op zit te geven van de DBNL en van internet, maar dat de DBNL toen nog veel kleiner was, en dat er toen nog lang niet zoveel kranten online stonden, laat staan de *Volledige Werken*. En dat Jongstra inmiddels met veel literair vuurwerk gescheiden is van de vrouw over wie hij het in *Kristalman* regematig heeft.

– Ja, dat werpt wel een interessant licht op het feit dat hij omstandig probeert aan te tonen dat de titels van het Pak van Sjaalman vermomde noodkreten zijn waarmee Douwes Dekker zou hebben willen zeggen dat hij van Tine af wilde.

– Maar vonden jullie dit nu echt zo'n goed boek? In die twee lange afdelingen *Boeiende kwesties* wordt er wel heel veel bijgehaald: vooral hobby's van Jongstra. Wat heeft de grote schrijver te melden over worst of over kachels? Niet zo heel veel, blijkt dan.

– Ik vind het sowieso eigenaardig dat zo iemand als Jongstra van die hobby's heeft. Ik ken eigenlijk niemand met zulke 'hobby's', dat hij alles wil weten over een bepaald zo vreemd afgebakend onderwerp. Ik geloof ook niet dat Multatuli zulke hobby's had, ik zou in ieder geval niet weten welke.

– Hij zou dat misschien zelfs hebben geschaard onder de verafschuwde 'specialiteiten'. En sowieso: niet voor niets prijst Jongstra Multatuli als een schrijver met enorme ambities. Hij wilde niet eens zozeer 'de staat van Nederland' of 'de mens in hedendaags Europa' of zo beschrijven, al deed hij dat ook wel, maar hij probeerde te boren in de vraag wat het betekent om mens te zijn. Dat is nog wel eens wat anders dan geëmmer over worst!

– Is dat zo?

– Ik ben het wel met jou eens dat die 'boeiende kwesties' niet het beste zijn. Maar vooral het laatste deel, dat een heel nauwkeurige analyse geeft van de ingewikkelde relatie tussen Multatuli en het gevoel, ben ik toch wel onder de indruk.

– Ik ben zover niet gekomen.

– Hij laat zien dat Multatuli altijd heel verstandelijk is. Er is weinig gevoel en vooral weinig zinnelijkheid in het werk. Max Havelaar wordt weliswaar vaak voorgesteld als een romantische held, maar de enige passages in die roman waarin sprake is van kleuren en geuren zijn bewerkingen van andermans geschriften.

– Zoals hij dus ook niet of nauwelijks over erotiek schrijft.

– Ja, Jongstra suggereert zelfs dat hij daar niet erg in geïnteresseerd moet zijn geweest. Jongstra vindt Tine en Mimi lelijk, en dat zo'n aanbeden schrijver met zulke middelmatige vrouwen genomen heeft genomen, is volgens hem een aanwijzing dat het Multatuli om andere dingen te doen was, zoals de bereidheid zich voor de schrijver op te offeren.

– Dat is toch wel een beetje psychologie van de koude grond. Bovendien: we hebben van beide vrouwen alleen wat onduidelijke foto's.

– Van mij mag dat, omdat *Kristalman* zelf ook weer een literair werk is. Multatuli is een personage in een essay dat bijna een roman is.

– Zo zijn er meer mooie inzichten, vind ik. Met allerlei bewijsplaatsen laat hij zien dat Multatuli geloofde in een vorn van *écriture automatique*: almaar voortschrijven, zonder eerst een structuur te

bedenken. De zaak laten kristalliseren. Al in een brief aan Kruseman uit 1851, dus 9 jaar voor *Max Havelaar* zal verschijnen, schrijft hij: “Heb je dat ook wel dat ge geen baas zijt over uw geschrijf? Het is niet goed, maar toch, er is een soort van genoeg in je zoo geheel en al weg te geven aan den indruk van ’t oogenblik [...], iets opiumachtigs.” Zoals hij later schrijft:

Ik schryf naar den indruk van ’t oogenblik, zonder my te bekommeren, noch om verband, noch om homogeniteit, noch om eindelyke konklusie. Vandaar dan ook dat ik zoo dikwyls van onderwerp verander.

Er ligt alzoo in dit gebrek aan methode een soort van... methode. En deze is – onder zekere gegevens – de slechtste niet. Wie steeds naar z’n beste weten zegt wat hem voorkomt waar te zyn, kan nooit met zichzelf in tegenspraak komen. De hieruit voortspruitende harmonie tusschen gedachten die op onderscheiden tydstippen en in geheel verschillende omstandigheden geuit werden, getuigt misschien voor waarheid doch ongetwyfeld voor oprechtheid.

- Hij “laat zich leiden door taal en tekst”, zegt Jongstra daarover. “Niet willoos zelf, maar wel met beide ogen open voor wat het door hem gecreëerde organisme wil.”
- Dat lijkt me heel goed gezegd. Het past ook bij het idee dat Multatuli eigenlijk vooral een spreker was, en dat hij als spreker urenlang leek te kunnen improviseren op basis van een paar aantekeningen.
- En precies die manier van schrijven, laten opborrelen wat er in je opkomt, is misschien wel dé manier om de conversatie op te bouwen die cultuur heet. Jongstra noemt Multatuli en zichzelf schrijvers van ‘opengewerkte literatuur’ die ook zichzelf voortdurend ter discussie stelt.
- En zo grijpt alles in elkaar. We zijn rond! Wat lezen we volgende week?
- Volgens mij moeten we de ‘Divagatiën over zeker soort van liberalismus’ nog lezen. Daar schreef hij zelfs vóór de Miljoenenstudiën aan.
- Goed, mensen, volgende week terug naar deel 5 van de *Volledige Werken*!

38. Het liberalisme is geen zoetelende, pluimstrykige, vals-liefkozende deerne, geen meretrix blanda, die ieder streelt

– Ik was nogal teleurgesteld. Zeg nou eerlijk, als je een boekje ter hand neemt met de titel *Divagatiën over zeker soort van liberalisme*, dan verwacht je toch dat de schrijver daarin zijn politieke opvattingen uiteenzet? Zeker als die schrijver geprobeerd heeft in de Tweede Kamer te komen?

– Nou, de titel *divagatiën* en vooral de naam van de schrijver hadden je toch op andere gedachten kunnen brengen.

– Maar hier komt dat hele liberalisme er wel heel bekaaid vanaf, zeg nou zelf. Af en toe stelt hij het even aan de orde, maar het is meer alsof hij dan ineens beseft dat het woord nu eenmaal in de titel staat, dus dat hij niet helemaal net kan doen alsof er niets aan de hand is.

– Maar het is toch volkomen duidelijk dat hij hier een *ander* soort liberalisme bedoelt? Dat hij zich juist verzet tegen een definitie van liberalisme in termen van stemgedrag in de Tweede Kamer?

– Ja, hij geeft zelfs een definitie:

Liberaal zyn bestaat: in het voortdurend gemoedelyk zoeken naar waarheid, en in 't eerlyk toepassen van de verkregen resultaten.

– Horen jullie dat, D66 en VVD?

– Het gesjoemel van D66 over de miljoenen die zogenaamd naar het hoger onderwijs zouden gaan, terwijl er ondertussen grote kaalslag wordt aangericht! *Gemoedelijk* is anders.

– *Gemoedelijk* heeft hier een betekenis die het tegenwoordig geloof ik niet meer heeft. We bedoelen er nu ongeveer hetzelfde mee als *gemütlich*. dus *genoeglijk*.

– Ja, volgens het WNT in 1887 ...

– ...het jaar van het overlijden van Douwes Dekker ofwel slechts 17 jaar nadat hij het bovenstaande schreef...

– kwam die betekenis die we nu kennen vooral voor onder “het jongere geslacht, dat meer dan het oudere onder dien invloed staat”.

– Dat jongere geslacht is inmiddels ook allang dood. En nu weet niemand meer dat het ooit ‘met een ernstig gemoed’ betekende, het betekent voor zelfs de oudste knar bijna het tegenovergestelde.

– Genoeg gedivageerd! Iedereen die niet aan deze definitie voldoet is dus geen echte liberaal volgens Multatuli. Terwijl het volkomen onduidelijk is wat die definitie nog met de vrijheid te maken heeft.

– Dit was gewoon Multatuli's eigen levensprogramma, en dan verwijt hij anderen dat ze hem daar niet in volgen en zich toch *liberaal* noemen.

– Nee, ik geloof toch dat dit werkelijk een vorm van liberalisme is. Althans, in de zin dat wat er tegenover *conservatisme* staat in zijn tijd per definitie liberalisme werd genoemd. En conservatisme, behoud, betekende: blijven vasthouden aan wat je eenmaal voor waar had aangenomen. Dat maakt hij dan ook volkomen belachelijk. Maar net zo goed verzet hij zich tegen politiek liberalen die ook niet bereid zijn voortdurend alles ter discussie te stellen.

Met welk recht werpen wy den behouders hun voorvaderlyke pruik voor de voeten, indien we de kracht en den moed missen, onszelf den blinddoek van 't gelaat te rukken, en de slaapmuts van het hoofd?

– Ja, hij maakt vooral bezwaar tegen die blinddoeken en slaapmutsen. Liberalen moeten wakker zijn!

– Gemoedelijk!

– Precies. Hij vindt dat de liberalen, die kennelijk eigenlijk ook atheïsten horen te zijn, heel wat te leren hebben van orthodoxe gelovigen. Dat is een thema dat trouwens wel vaker bij Multatuli voorkomt: bewondering voor de echt orthodoxe gelovigen, want die staan tenminste ergens voor, al is dat dan voor heel wat anders dan Douwes Dekker zelf geloofde. Tegen het eind komt er dan ook een hele tirade, een liberale preek:

Want het liberalismus eist waarheid, en geen kwakzalvery. Het liberalismus is geen zoetelende, pluimstrykige, vals-liefkozende deerne, geen meretrix blanda, die ieder streelt. Vryzinnigheid moet fors optreden, waar men haar koningin beledigt, die Waarheid heet. Geen genade voor 't ongedierte, dat door z'n venynig meesissen de stemmen verdooft dergenen die uit hun harten iets anders putten ter verkondiging, dan dreun. Is het geen stellig kwaad, dat de oren des volks, dat de smaak der jeugd, dat het gezond verstand van allen wordt bedorven door die parasieten van 'het woord'? Is 't geen plicht hun... 't zwygen op te leggen?... Dit is onmogelyk. Maar wél zou 't kunnen zyn, dat deze of gene, aangespoord door de gemaakte opmerkingen – liever nog, door die beschouwingen opgewekt tot eigen opmerking – zich genoopt voelde tot fluiten, waar de dreunsaltimbanken den mond openen.

– In deze passage kondigt zich geloof ik ook al de woordkunst van de Tachtigers aan.

– Ja, als Multatuli ergens een eredienst voor zou oprichten, zou het uiteindelijk voor het Woord zijn. Een groot deel van deze brochure bestaat uit klachten dat mensen zo slecht lezen, en dat degenen die kunnen schrijven dat talent zo vaak alleen gebruiken om mooie maar gedachteloze 'frasen' neer te schrijven.

Niet ieder die zyn gedachten nagenoeg onder woorden weet te brengen, levert daardoor het bewys: dat zyn gedachten die woorden, en 't luisteren daarnaar, waard zyn

– Over die klacht dat iedereen zo slecht leest gesproken, snappen jullie wat hij daarmee bedoelt? Hij herhaalt het heel vaak in zijn werk, maar ik weet toch eigenlijk niet wat de klacht is. Ja, de lezers

snapt hem niet altijd, maar hij had ook kunnen denken: mijn tijd komt nog wel, het is nu eenmaal ook hels ingewikkeld.

– In de huidige tijd weet ik ook geen schrijver die deze klacht de hele tijd zou durven uiten. Een moderne schrijver doet geloof ik toch vooral zijn best zo helder mogelijk te zijn, of is anders juist bewust hermetisch. Dat je als schrijver klaagt dat je ‘Publiek’ zo onbenullig is, dat komt niet vaak meer voor. Ja, de recensenten moeten het soms ontgelden, maar ‘het publiek’ wordt niet veel meer beschimpt.

– Maar kwam het in Multatuli’s tijd wel veel voor? Hij zegt zelf dat hij ook met die klacht over het niet begrepen worden niet begrepen wordt:

In een kring van vrienden verdedigde ik voor de honderdste maal de verdrietige thesis: dat ‘men’ niet lezen kan, en ik slaagde er weder niet in, myn ervaring op dit stuk overtuigend mede te delen aan myn hoorders.

– Hier neemt hij dus in ieder geval wel een deel van de verantwoordelijkheid op zich. Hij *slaagt* er niet in zijn ervaring overtuigend mede te delen.

– Toch is het een belangwekkende kwestie. Wanneer je als lezer meer wilt dan een beetje geamuseerd worden, kan er dan niet van je verwacht worden dat je een beetje je best doet? Vorige week lasen we *Kristalman*, waarin Atte Jongstra Multatuli prijst om de enorme ambitie van zijn schrijverschap: een antwoord formuleren op de vraag wat het betekent om mens te zijn.

– Ook uit deze divagatieën blijkt die ambitie trouwens weer. Hij *kan* niet eens alleen maar over de liberale politiek van zijn tijd schrijven, het wordt al meteen een stuk ambitieuzer.

– Maar zo’n antwoord is vrijwel per definitie ingewikkeld, en elke poging om het heel eenvoudig op te schrijven, mislukt, zeker als je afkerig bent van ‘frasen’. Mag de lezer daar dan over klagen?

– Bravo. De tragiek van Multatuli’s schrijverschap eindelijk kernachtig verwoord.

– Ja, dat, mét de observatie dat Multatuli juist vaak heel duidelijk schrijft.

– En de observatie dat het maar de vraag is of wat hij te melden had uiteindelijk nu zo heel diepgaand was.

– En daarop is uiteindelijk toch maar één antwoord: hem goed lezen, hem goed *leren* lezen.

– Een leescursus volgen!

– Ja, misschien is dit een goed moment om voor volgende keer het boekje *De redelijke natuur van J.J. Oversteegen* (sinds een paar jaar in de DBNL!) in te lassen, dat blijkens de ondertitel gaat over ‘Multatuli’s literatuuropvatting’. Jongstra is er in *Kristalman* een beetje meewarig over, hij vindt het geloof ik dat Oversteegen wel erg schematisch is voor zo’n grillige schrijver.

39. Mijn innige overtuiging is, dat er slechts een praktisch wapen is, het heet geweld

– Het is ook wel aardig aan het werk van Multatuli dat enkele van de grootste lezers van de afgelopen anderhalve eeuw zich aan zijn werk hebben gewijd. Lezers zoals J.J. Oversteegen, van wie we vandaag dan zijn *De redelijke Natuur. Multatuli's literatuuropvatting* gelezen hebben.

– Ja, voor een schrijver die zo veel klaagde dat ‘men niet lezen kan’ is Douwes Dekker goed be-diend.

– Het aardige is dat Oversteegen in dit boekje goed laat zien wat dat eigenlijk is, goed lezen volgens Multatuli: lezen met volledige inzet. Lezen moet een ontmoeting zijn, alleen de moeite waard als de schrijver het onderste uit de kan haalt, maar ook de lezer alles geeft: al zijn aandacht, al zijn kritische zin. Het is geen lolletje, lezen en schrijven – er staat enorm veel op het spel. En er kan ook veel uit komen, volgens Multatuli:

Wanneer we dan by dat alles nog letten op 't verschil der zieletoestanden van de beschouwers, die 'n kaleidoskopische oneindigheid van opvatting te-weegbrengen, waaraan de kunstenaar zelf niet kan gedacht hebben – omdat deze, hoe universeel ook van opvatting, toch altyd slechts éénling blyft – dan komen wy tot de slotsom dat Kunst 'n schatkamer is, waaruit zorgvuldige gebruikers meer weten te putten dan de bekwaamste rentmeester daarin neerlegde.

– Vandaar dat Multatuli zo teleurgesteld was over zijn Publiek, dat alleen maar mooie verhaaltjes wilde horen over dingen die iedereen al wist, en niet bereid was met de schrijver de diepte in te duiken.

– Want die diepte, die laat Oversteegen op weergaloze wijze zien. Wij waren de afgelopen weken al behoorlijk hooggestemd over Multatuli's thematiek – dat het ging over de vraag wat het betekent om mens te zijn – maar Oversteegen laat zien dat Multatuli dat onderwerp nog oversteeg. Dat het hem te doen was om de vraag hoe de werkelijkheid in elkaar zit.

– Ja, en hoe je die kunt benaderen via ofwel *Logos* – de rede – ofwel *Fancy* – de fantasie. Hoe ze geen van beiden volstaan, maar hoe ze samen in ieder geval een redelijke poging kunnen doen.

– Ja, over die Fancy hebben we het in onze cursus nooit gehad.

– Wat mij betreft met een reden: ik vind dat een beetje een aanstellerige figuur in Multatuli's werk. Een kapstok voor puberaal geschwärm met meisjes, en voor quasi-diepzinnigheid.

– Maar laat Oversteegen ook hiervan niet haarfijn zien dat Multatuli er een heel specifieke bedoeling mee had, dat het niet voor niets is dat Fancy in zo'n groot deel van het werk liet terugkeren? Het was een belangrijk onderwerp voor hem.

– Dat mag zo zijn, maar dat betekent niet dat ik het ook mooi moet vinden.

– Wat ik geweldig vind aan dit boekje van Oversteegen is dat het tegelijkertijd ook gaat over de grenzen van zijn eigen vak, de literatuurwetenschap. Als een schrijver zo diep boort en daar zo'n

complexe vorm voor nodig heeft, wat kun je dan als criticus anders doen dan de schrijver citeren, en zeggen: daar staat het toch?

– Vandaar dat een groot deel van het boekje een bloemlezing is van passages waarin Multatuli zijn opvattingen expliciteert.

– Ja, en vandaar dat Oversteegen zelf een aantal keer bekendt echt niet veel meer kan doen:

Steeds weer zien wij Multatuli zijn steen de berg oprollen, en om te tonen waarover hij spreekt, kan ik niet veel meer doen dan naast Sisyphus meelopen, als een goedwillende verslaggever

– Ja, of:

Ik beseft dat ik nu toch het risico loop, al parafraserende meer in te vullen dan Multatuli zelf mogelijk achtte. Als dat dezelfde weg zou zijn, had hijzelf die wel gekozen, want bang om de dingen bij hun naam te noemen, was hij nooit.

– Op een bepaald moment zegt hij zelfs:

Kommentaar op de passage uit *Millioenen-studiën* is onmogelijk en ongewenst. Opheldering zal ik slechts zoeken bij andere uitspraken van Multatuli, andersluidend ook, want hij heeft zich maar heel zelden in zo eschatologische bewoordingen uitgelaten.

– Nu is de passage waarop dit commentaar volgt ook inderdaad niet mis, qua extase:

Niets! O, onbegrensd veld voor de fantasie van den kunstenaar!

Elke denkbare ruimte heeft voor ons arme, kleine, domme menschen, een grens, omdat we niet geleerd hebben ruimte anders dan door grenzen te bepalen.

Het Niets is, zelfs voor ons begrip, oneindig. In de leegte van het niet-zyn vindt de luim van den artist plaats om rond te galopperen naar hartelust.

Hèm de taak, hèm de roeping, hèm de wellust die ylheid te bevolken met de kinderen van zyne Verbeelding, van zyn genie!

De eindelooze woesteny van 't onbekende is het domein, het wettig veroverd koninkryk van den dichter, die 't onzienbare aanschouwt, het ontastbare waarneemt, het zwygen verstaat.

– Dat klinkt achttiende-eeuws! Het sublieme van Edmund Burke!

– In zekere zin is dit, laat Oversteegen zien, ook wel een uitzonderlijk soort passage. Dat kunstenaarschap zo zeer presenteren als iets scheppends, dat doet Multatuli niet vaak. Het gaat toch vaak eerder om het doordringen in de werkelijkheid. Oversteegen wijdt daar zelf mooie zinnen aan:

Schrijven als beeldend kennen van dat wat vermoed wordt, maar slechts ten dele rationeel doorgrond.

– Uiteindelijk was Multatuli een idealist, iemand die dacht dat je met taal echt iets kon ophelderen, voor jezelf als schrijver en vooral in een voortdurend gesprek, ook met de lezer.

– En met name in dat laatste raakt hij dus in de loop van de jaren meer teleurgesteld. Zodat hij in brieven dingen schrijft zoals:

Mijn innige overtuiging is, dat er slechts een praktisch wapen is, het heet geweld.

– Ja, “Dit is een verschrikkelijke opmerking, uit de mond van een groot schrijver,” schrijft Oversteegen aan het eind van zijn essay, “maar het is niet anders.”

– Ik ben er stil van, jongens. Wat lezen we volgende week?

– Iets dat gelukkig iets minder existentieel is, geloof ik toch: *Nog eens: Vrye Arbeid.*

40. Wie den Javaan dom noemt, heeft slechts gelyk in zoverre als zekere gebreken in het denkvermogen allen mensen aankleven

– Misschien had Multatuli dít boekje beter *Divagatiën over zeker soort van liberalismus* kunnen noemen en niet *Nog eens: Vrye Arbeid in Nederlandsch Indië*.

– Je bedoelt dat dit boekje veel meer over het liberalisme gaat dan het vorige? Maar dan toch alleen over de politieke variant?

– Die wordt hier dan ook zeer zorgvuldig ontleed. Precies het probleem dat mensen tegenwoordig aan het neoliberalisme verbinden, bestond voor Multatuli toen al: liberalen zeggen allerlei mooie idealen na te streven – vrijheid voor allen –, maar als je beter kijkt gaat het om rauw kapitalisme, de vrijheid om over de ruggen van anderen geld te verdienen.

‘Ik zal (...) wyzen op de byzondere soort van vryheid, die de party der liberalen voor den Javaan wenst te verkrygen: de vryheid om te arbeiden voor particulieren.

– Kun je uitleggen wat de kwestie was?

– Multatuli legt het zelf vrij goed uit, dus je zou ook *Nog eens Vrye Arbeid* kunnen lezen, maar in het kort gezegd komt het op het volgende neer. Nederland had een *cultuurstelsel* in Nederlands Indië, hetgeen betekende dat er boven het traditionele Indonesische regeringssysteem een Nederlands bestuur was geplaatst. Indonesiërs werkten voor hun hoofden en residenten, en de opbrengsten daarvan vloeiden deels toe aan de Nederlandse staat. De liberalen wilden dat vervangen door ‘vrije arbeid’. Ondernemers konden zich vrijelijk in Indië vestigen en de ‘inlanders’ mochten dan voortaan zelf kiezen voor wie ze zouden werken.

– Dat klinkt toch niet slecht? Die mensen hadden dan de kans om uit die verstikkende feodale structuren te treden en voor zichzelf een inkomen op te bouwen. Als ze dat hadden gedaan was Nederlandsch Indië bovendien een van Nederland onafhankelijk land geworden. Tel uit je winst! En Multatuli, de man die geprezen wordt om zijn vroege afkeer van het kolonialisme was daar tegen?

– Ja, zeker. Hij dacht dat er binnen de kortste keren chaos zou ontstaan, en bloedige opstanden overal...

– ... het traditionele argument van de conservatief tegen iedere democratisering: dat kan het volk helemaal niet aan...

– Het was inderdaad zijn belangrijkste argument voor het cultuurstelsel: alleen door te bouwen op de traditionele autoriteitsgevoeligheid van ‘de Javaan’ was Nederland er altijd in geslaagd met betrekkelijk weinig mensen zo’n gigantisch en her en der dichtbevolkt land te besturen:

Ieder Nederlander, tenzy hy Indië een lastpost vinde, moet dus – ook by volkomen absentie van oordeel overigens – a priori ingenomen zyn met de middelen waardoor een zo zeldzaam voorkomend kleinood werd verkregen en behouden. Hy moet huiverig zyn voor het aanwenden van andere middelen. (...) Twintig millioen zielen kunnen enige duizenden lichtelyk wegdringen. Waarom doen zy het niet?

- Hij wijst er bovendien op dat al die cowboys ...
- ... hij verwijst een paar keer letterlijk naar Amerikaanse toestanden, inderdaad...
- ... dat al die cowboys natuurlijk al snel zelf baron willen zijn, en dat je een eilandenrijk krijgt met allerlei kleine heersertjes, en helemaal niet zoveel rechten voor de Javaan.

Men mag niet voorstellen als offer, wat louter winstbejag is, noch staat- en zedekundige betekenis willen verbinden aan een streven dat men met elken marskramer gemeen heeft.

- Nee, wat dat betreft is zijn kritiek op de liberalen misschien wel interessanter dan zijn verdediging van het conservatisme. Hij legt echt de vinger op de zere wonde van al dat zogenaamde vrijheidsstreven: het is uiteindelijk altijd vrijheid in eigen belang.
- De liberalen bekritiseerden het cultuurstelsel ook omdat het de Javanen achterlijk hield. Er was geen enkele prikkel om de mensen beter te scholen.
- Multatuli wijst er terecht op dat je voor betere scholing van de massa's waarschijnlijk toch ook de Hoofden mee zou moeten hebben.
- Maar hij gaat veel verder, hij pleit wel degelijk tegen opleiding voor die Javanen, in misschien wel de schokkendste passage van dit pleidooi: Nederland heeft anno 1870 veel te veel eigen problemen om zich te bekommeren om wat er precies in Indië gebeurt:

Dat gezond verstand schryft voor, zich te bemoeien met de dingen die naby zyn en voor de deur staan, niet zyn krachten te verspillen aan de hersenschimmige taak om v er van ons iets onbereikbaars na te jagen, waardoor wy de middelen verliezen zouden, die we zo hoog nodig hebben om wel te verrichten wat ons de omstandigheden te doen geven in onze nabijheid.

- Het is vind ik sowieso op zijn minst vreemd hoe hij zelfs geen enkele keer de vraag stelt wat Nederland eigenlijk in Indië te doen heeft. Hij staat lang stil bij hoe het mogelijk is dat die Indonesi ers ons zo lang dulden, maar op geen enkel moment lijkt de mogelijkheid maar in hem op te komen dat wij die mensen ook met rust konden laten.
- Dat was natuurlijk in sommige opzichten het programma van de liberalen.
- Behalve dat zij er, zoals hij vermoedelijk terecht zegt, vanuit gingen dat ondertussen de overheid die vrije jongens als het even moeilijk werd nog steeds te hulp zou komen.
- Nog steeds het systeem van het huidige kapitalisme: de markt moet vrij zijn, behalve als dat problemen voor de grote bedrijven oplevert. Dan kan de staat niet met genoeg middelen te hulp schieten.

– Hoe dan ook is het inderdaad wonderlijk hoe vanzelfsprekend Multatuli het kolonialisme vond. Je kunt dan natuurlijk zeggen dat men toen ‘nu eenmaal’ zo dacht, maar hij stelde natuurlijk juist allerlei veel grotere vanzelfsprekendheden ter discussie. Waarom deze dan niet?

– Ik heb er ook over nagedacht. Racisme was het in ieder geval niet, hij stelt Javanen op geen enkele manier onder de Europeanen. En voor zover hij verschillen ziet, zijn dat altijd *culturele* verschillen.

Dat antwoord is: door acht te slaan op den, by den Javaan zo byzonder scherp afgetekenden volksaard van den Oosterling, en door zyn religieus ontzag voor de autochthone Hoofden dienstbaar te maken aan ons doel.

(...)

Wie den Javaan dom noemt, heeft slechts gelyk in zoverre als zekere gebreken in het denkvermogen allen mensen aankleven. Dommer echter dan zyn standgenoten in Europa is hy gewis niet.

– Ja, maar door zulk oriëntalisme ontkent hij dus wel dat die Javaan net zo goed behoefte heeft aan ontwikkeling, aan de ‘vrije studie’ die hij zo nuttig vond voor ieder mens, naar het streven om ‘mens te zijn’ dat vooral bestond uit zulke vrije studie. Dat was, weten we sinds vorige week, expliciet zijn vorm van liberalisme, en ook in dit boek zegt hij weer dat hij in die zin een echte liberaal is. Indirect zegt hij dan toch dat die Javaan met zijn ‘volksaard’ en zijn cultuur, niet echt een mens is, want die hoeft kennelijk niet vrij te studeren.

– Dat is het eeuwige dilemma van het westen: die mensen hun eigen cultuur laten behouden betekent ook hen in hun eigen sop gaar laten koken. Hen helpen een beter leven te bereiken betekent ook hun een andere cultuur opleggen.

– Multatuli koos dus voor het eerste, maar zonder ze tegelijkertijd in hun sop gaar te laten koken: dat was die Nederlandse bestuurslaag bovenop de traditionele, die voor rechtvaardigheid moest zorgen.

– Ben jij nu Douwes Dekkers kolonialisme aan het verdedigen?

– Helemaal niet, ik probeer te begrijpen hoe hij een en ander kon verenigen met zijn eigen idee van ‘liberalisme’.

– Volgens mij kunnen we de discussie moeiteloos volgende week weer oppakken als we *Duizenden-en-enige hoofdstukken over specialiteiten* bespreken.

41. Het medelyden met den gevallen adelaar sluit geen eerbied uit, maar 'n struikelende schildpad is bespottelyk

– Ik vind het wonderlijk dat één van de langste essays van Multatuli, *Duizend en enige hoofdstukken over specialiteiten*, gaat over een zo miniem onderwerp.

– Miniem?

– Ja, de vraag of het nodig en wenselijk is dat mensen in de Kamer komen vanwege specialistische kennis. Ik geloof toch echt niet dat dit een kwestie is waar we nu nog mee zitten.

– Maar dat is toch ook niet de enige vraag in het boekje? Het waaiert al snel uit. Het blijft wel in dit geval, veel meer dan in al Multatuli's andere werk, cirkelen om dat hoofdthema, maar dat gaat al heel snel niet meer alleen over de Kamer, maar over de veel bredere vraag naar het nut van vakmensen en specialisten. Ergens aan het eind formuleert hij het in 'twee hoofdvragen':

1e. Welk gebruik moet de Maatschappij van hen maken?

2e. Hoe werkt het specialisme op de waarde van den individu?

– Multatuli's antwoord op de eerste vraag is: je moet de kennis van deskundigen natuurlijk wel aanhoren, maar ze moeten op geen enkele manier de macht krijgen. Die macht moet in handen liggen bij iemand, of bij enkelen met gezond verstand en overzicht, die er zelf voor kiezen om die informatie te gebruiken of niet.

Een specialiteit zy als de expert voor 'n rechtbank. Hy legt, zonder zich om gevolgen of strekking te bekommeren, zyn verklaring af omtrent de byzondere zaak die hem werd opgedragen, en waarvan hy verondersteld wordt – dikwyls een fictie! – verstand te hebben. Wil hy de grens zyner bevoegdheid overschryden en zich bemoeien met de toepassing van z'n expertise op 't proces, dan verwyst hem de Voorzitter naar z'n vak en naar de speciale taak waartoe hy geroepen werd.

– Maar ja, wat is dan dat gezond verstand? Wie is de Voorzitter?

– Daar komen we zo op. Het antwoord op de tweede vraag is: je moet als individu heel, heel erg uitkijken om je eigen verstand en je vrijheid niet te schaden door je op een bepaald 'vak' te richten. Voor je het weet, denk je niet meer na, maar beroep je je alleen nog maar op de zogenaamd geheel eigen manier van denken die dat vak in zich heeft.

– Ja, je moet je niet laten binden door de beperkingen van je vak.

– Toch is dat een vreemde manier van zien. Je zou ook kunnen zeggen: je kunt de wereld alleen maar echt zien door een bepaalde lens, anders is het één grote smurrie van door elkaar lopende beelden. Alleen door een bepaalde specialisme – of dat nu brood bakken is of fonologische microvariatie – kun je de wereld echt grijpen.

– Een beetje zoals Multatuli zelf dingen soms probeert duidelijk te maken door verhalen te vertellen over individuen: Saidjah en Adinda in *Max Havelaar*, hier het verhaal van Fritsje, die nauwelijks

iets kan of weet maar door de juiste connecties en een rijke pa toch ‘specialiteit’ weet te worden in de Kamer..’

– Multatuli stelt tegenover die lof van de specialiteit, die kennelijk toen ook al algemeen was, zijn ideaal van het gezond verstand.

– Maar hoe bepaal je dan wie er gezond verstand heeft? Iedereen kan zich daar dan op beroepen? Welk verstand is het gezondst?

– Multatuli doet badinerend over die vraag: als je eerlijk bent, weet je natuurlijk wel wat dat is:

De vraag wie over de welvarendheid der respektieve verstanden beslissen zal, heeft meer schynbare waarde in hoedanigheid van debatkunstje – ook als zodanig trouwens sedert lang tot op den draad versleten! – dan gewicht in ’n betoog waarin naar *Waarheid* gestreefd wordt. Op ’t verstand van hen die menen blyk van verstand te geven door voor te wenden dat ze geen verstand hebben van gezond verstand, wenst geen verstandig mens invloed uit te oefenen

– Ja, dat is wel de zwakke plek in zijn betoog. Als we het even betrekken op de Kamer, als mensen er niet in moeten vanwege hun specialiteit, maar om hun goede oordeelsvermogen, wie bepaalt dan dat oordeelsvermogen?

– Het is een zwakke plek, maar ter verdediging moet worden gezegd dat dit de zwakke plek is in ieder verhaal over de afstemming van kennis. Multatuli wijst er zelf op dat wie er wel of niet ‘deskundig’ is op een bepaald gebied, uiteindelijk afhankelijk is van het oordeel van niet-deskundigen. Ook als deskundigen elkaar door ballotage kiezen, zijn ze uiteindelijk als groep afhankelijk van buitenstaanders voor hun legitimatie.

– Ik schrok van de manier waarop hij over het recht schreef. Ook daar maakt hij ‘specialiteiten’ belachelijk. Ook juristen moeten eigenlijk vooral gezond verstand hebben en dat wordt volgens hem verwrongen door kennis van de wet en de jurisprudentie. Hij haalt zaken aan waarin bijvoorbeeld iemand niet zou kunnen worden veroordeeld ondanks een expliciete bekentenis omdat hij al eerder terecht heeft gestaan voor die zaak en toen onschuldig is verklaard.

– *Ne bis in idem.*

– Ja, en dat dan tot in het absurde doorgetrokken.

– Ik weet niet hoe het in de negentiende-eeuw zat, maar tegenwoordig zou zo’n bekentenis geloof ik gelden als een nieuw feit en dus wel degelijk tot heropening van de zaak kunnen leiden.

– Hoe dan ook is ons recht met recht een *systeem*. Het idee is dat je juist niet afhankelijk bent van het toevallige ‘gezonde verstand’ van een rechter, maar dat de wet boven alles staat...

– ... en dat wilde Multatuli dus niet. Hij wilde dat het individu uiteindelijk boven alles stond en dat dit individu autonoom was. Ik vind *Specialiteiten*, hoewel er wel wat herhalingen inzitten van argumenten, en ik het ook helemaal niet per se met alles eens ben uiteindelijk wel een inspirerend essay.

Houd op met al dat gekneuter, zegt Multatuli, al die belachelijke bescheidenheid van je alleen willen richten op één goed afgebakend terrein:

‘Wie te veel wil, bereikt niets, wordt er gezegd. Dit is onjuist. Dat willen-zelf is een iets, en ’t verachtelykste niet. Het medelyden met den gevallen adelaar sluit geen eerbied uit, maar ’n struikelende schildpad is bespottelyk.

Ons leven is te kort om op alles te letten, zegt men.

Ons leven is te kort om ‘alles’ te verwaarlozen, is myn antwoord. Juist de aanhoudende pogingen om ’t verband tussen alles en alles te vatten – ziehier het punt waar Poëzie en Wysbegeerte ineensmelten – zyn nodig om ons iets van de onderdelen te doen begrypen.’

– Mooi, volgende week lijkt het me tijd om weer eens wat brieven te lezen. Waar waren we ook weer?

– 1872: deel 15 van de *Volledige Werken!*

42. Een dikbeschaduwde vraagteken met vraagtekens er achter

– Een van de aardige ontdekkingen in de brieven uit 1872 is het plezier dat Multatuli als vakman bleek te beleven.

– Ja, hij had zich nog maar net tot beroepsschrijver uitgeroepen of hij leek het schrijverschap al zowaar leuk te vinden.

– Belangrijker was misschien wel dat hij zo'n goede én aardige uitgever had gevonden, G.L. Funke. Voor het eerst was er iemand bezig met iets van Multatuli's werk te maken, en meteen wordt de schrijver een en al professional: uitgebreide beschouwingen over wat er allemaal gecorrigeerd moet worden...

– ... Ja, of het probleem hoe je al die noten bij de *Ideën* eigenlijk moet zetten: onderaan de pagina in een kleiner font? Aan het eind van ieder Idee?...

Ik vrees, ik vrees, dat de noten altyd leelyk staan zullen. Ik zag dit reeds in by 't schryven, maar wist geen andere manier. Achter in den bundel is nog onsmakelyker.

– ... een probleem dat uitgevers nog lang zou plagen, en pas zou worden opgelost door de komst van *hypertekst*.

– Een ander grappig voorbeeld is dat hij denkt dat de *Ideën* geïllustreerd moeten worden. Hij geeft daar aan zijn uitgever een aantal voorbeelden van.

– Maar dat zijn nu niet bepaald inspirerende voorbeelden:

1. Een dikbeschaduwde vraagteken met vraagtekens er achter

2. Twee linkerhandschoenen

4. 'n hoop materiaal. (Er mag 'n bundel *Ideën* tusschen liggen)

7. twee hoopen volks (messen & scharen) telling. Een gehangene wacht op den uitslag.

8. 'n kleine jongen die staccato 't middelpunt van 'n cirkel aanwyst.

9. 'n teekenaar naar geometrisch model.

15. twee schetsjes. vader met de handen onder de slippers van z'n rok, sigaar, oogglas &c loopt te lanterfant. achter hem kinderbusten en buste van 'n schoolmeester met plak. Moeder opgedirkt (dansend of coquetterend) achter haar 'n dikke min, slapende. 't kind valt van haar schoot.

– Idee 1 is dus 'Misschien is niets geheel waar, en zelfs dat niet.' Idee 2 'Twee linkerhandschoenen maken geen paar handschoenen. Twee halve waarheden maken geen waarheid.' Je mist inderdaad weinig aan het feit dat die plaatjes er niet zijn.

– Multatuli was niet zo'n visueel denker. Toch zou ik me best een rijk geïllustreerde jubileumeditie van de *Ideën* kunnen voorstellen.

– Ja, hoewel Multatuli zelf hier het idee oppert om *al* zijn werk als een langlopende reeks *Ideën* uit te geven.

– Ook daar kan ik me best iets bij voorstellen. Al moet ik dan wel even het armoedige culturele klimaat wegdenken waar we nu in leven en dat maakt dat zo'n project al voor een nog levende schrijver, die nog bij DWDD kan verschijnen, een heel waagstuk is.

– Hoe zou Douwes Dekker het hebben gedaan bij DWDD?

– Wat is DWDD?

– Niet erg goed, lijkt me. Hij was nu niet bepaald een pleaser. Zelfs met die ontzettende aardige Funke krijgt hij het binnen een paar maanden aan de stok, omdat die man de eindeloze lijst 'graf-schriften op Thorbecke' durft te kritiseren. Waar bemoeit die Funke zich mee! Hij moet zorgen dat het geld binnenkomt en dat de boeken verschijnen, maar hij moet zich natuurlijk niet verwaardigen ook een mening te hebben!

– Maar dat is toch ook een beetje zo?

– Nou ja, behalve dat Multatuli zich dus wel overal mee bemoeit, ook met Funkes werk. Misschien omdat hij een genie was?

– In ieder geval de eerste helft van dit jaar was Multatuli in een goed humeur. Hij correspondeerde behalve met Funke vooral met zijn vriend Roorda. Die probeert hij zelfs tot een partijtje correspondentieschaak te bewegen:

Antwoord my met ommeegaande of gy schaken kunt, en zoo ja of ge my 't groot genoeg wilt doen een corr. party met my te spelen. Ik speel sedert 40 jaren en blyf altyd zeer middelmatig, maar houd er veel van. Toe, doe het. Het is een groote ontspanning.

Je hoeft niet te kunnen schaken. Als ge wilt, zou ik maken dat ge 't kunt. Daar heb ik plezier in.

(...) Ik schaak niet beter dan toen ik twaalf jaar was. Myn kleine Nonni won reeds op haar tiende jaar nu en dan een party van my, en ik beweer dat ook zy de bosse niet had.

– Die Roorda blijkt er weinig van te bakken. Multatuli stuurt hem een boekje toe, maar dat leest hij kennelijk niet. Op een bepaald moment ontstaat er verwarring omdat Roorda dacht dat je ook de koningin kan rokken.

– Multatuli heeft meer tijd voor hobby's. Uit de in dit deel opgenomen dagboekantekeningen van Mimi blijkt dat hij een Duitse gepensioneerd arts heeft ontmoet die er allerlei zonderlinge ideeën over etymologie op nahoudt: op een intuïtieve manier zou je de verwantschap van woorden in allerlei talen kunnen ontdekken.

– Ja, Dekker raakt een tijdje gecharmeerd van de persoon, maar nog veel meer van diens hersenspingsels, die hij binnen korte tijd nog veel meer weet te hersenspingselen:

Dek vindt zyne studie hoogst interessant maar hy met zyn ruime blik neemt de zaak nu in 't breede op. R spreekt van Tauriers Celten en Slaven D. gaat terug tot 't sanskriet – of liever in zyn geest zoekt hy 't verband tusschen alle talen.

Ik [zegt Douwes Dekker in Mimi's woorden] zie allerlei waaraan ik vroeger niet dacht. 't Woord Holland bijv. (hij had dat op 't adres geschreven) ik ben nu toch zeker – ja je zult zeggen wat is zeker? Zeker is dat vaderlijk komt van vader, dat neemt ieder aan. nu bij wijze van spreken ben ik even zeker dat Holland wil zeggen waterland. Hol... hoel... woel...

– Ja, die rare gedachte, dat woorden een soort 'ware betekenis' zouden hebben die enerzijds historisch is, maar die je tegelijkertijd zonder veel onderzoek, puur door het aan te voelen, kunt ontdekken, zal nog terugkomen in zijn werk.

– Het idee dat je ieder woord serieus moet nemen, neemt hier een loopje met de schrijver.

– Oké, wat gaan we nu lezen?

– *Vorstenschool!* Daar is Douwes Dekker in dit jaar voortdurend mee in de weer.

– Ja, of zullen we ons volgende week eerst een verdiepen in Multatuli's bestaan als schaker? Ik heb daarover hier een curieus boekje van Lodewijk Prins.

43. Maar 'n arm mensch doet wat hy kan, en niet wat hy gaarne zou willen.

– Wat een eigenaardig boekje was dit, over Multatuli als schaker!

– Ja, de auteur vond het kennelijk zelf ook een beetje mal, om ter gelegenheid van de 150e verjaardag van Multatuli (in 1970) een boekje samen te stellen over een denksport die nu toch niet echt centraal stond in het leven van de schrijver.

– Ik ben daar dol op! Alles weten over één persoon, die helemaal in beeld brengen! Inclusief zijn hobby's van de oude dag.

– Ik wist niet dat jij zo'n fan was van Multatuli.

– Je hoeft toch ook geen fan te zijn. In zekere zin is Multatuli óók een toevallige voorbijganger uit de negentiende eeuw, die allerlei interessante kanten had, die zich goed kon uiten, en tegen wie je dus op verschillende manieren kunt aankijken. Het gaat er niet om dat we hem bewonderen, maar dat we hem kunnen bekijken, onder de microscoop kunnen leggen.

– Wat zou hij dat afschuwelijk hebben gevonden!

– Niks mee te maken. Hij is dood en vindt het dus niet meer afschuwelijk.

– Hoe dan ook, die Lodewijk Prins...

– ... ook al dood...

– ... die Lodewijk Prins was zich van deze problematiek bewust. Getuigt een boekje over Multatuli als schaker, terwijl hij eigenlijk maar een heel middelmatig speler was, niet van al te grote eerbied?

Keert onze held zich bij verschijning er van niet om in zijn graf, deze Eduard Douwes Dekker, die zijn gal over ophemeling uitstort in een exegese van 'dankie wel, Juffre Pieterse, m'n Koppie is omgekeerd, dat zieje wel!' en die al in 1866 uit Keulen aan Busken Huet schrijft: 'Onlangs las ik in een politiek artikel eene aanhaling uit den Wallenstein: Gy komt.... maar gy komt wat laat. – Wat 'n diepte, niet waar? En wat is 't makkelyk schryven, niet waar, als men gelezen wordt door een volk dat zo'n regel tot een sentenz verheft. (...) Ik wou dat het vleesch en de kamers hier zoo goedkoop waren als de roem.

– Het is ook wel een beetje een samengeraapt boekje. Het belangrijkste wat we weten van Multatuli als schaker blijkt te komen uit een paar partijen die hij per briefkaart heeft gespeeld en die zijn tegenstanders hebben bewaard. Omdat dit een beetje weinig is heeft die Prins er maar een aantal dingen aan toegevoegd, die er niet zoveel mee te maken hebben...

– ...zoals een kleine bloemlezing van andere Nederlandse schrijvers die iets over schaken hebben gezegd. Ik vond dat wel aardig.

– Het viel mij op dat Multatuli ook echt een *voorkeur* had voor schaken per briefkaart tegenover wat hij noemde 'schaken uit de hand':

Ik houd zeer veel van schaken. Zelfs vind ik hierin de eenige uitspanning die ik my veroorloof. Ze komt me nuttig voor, zoowel ter afleiding van verdriet, als om door verandering der *soort* van inspanning, te doen uitrusten van verdrietiger zorg.

Doch zie, partyen *uit de hand*, gelyk ik hier spelen kan zooveel ik wil, behagen my niet. Het komt me voor, dat ze zelden interessant zyn, en grootendeels beheerscht worden door toeval.

Wanneer A. byv., zes zetten vooruit ziet, doch zich in den *zevendenden* vergist, dan zal B. die 't heele plan niet eens had opgemerkt, kunnen winnen, *omdat* hy minder ver zag dan A. In

't leven is dit ook zoo. Sommigen zyn gevrywaard tegen fouten die boven hun sfeer liggen. Wie *niet* rekenen kan zal zeker geen Zon-eklips *verkeerd* berekenen.

– Echt het standpunt van een schrijver. Niet zomaar spontaan wat doen, maar eerst nadenken en het dan opschrijven, in plaats van de zet echt te *doen*: stuk in de hand, bewegen dat hout.

– Ja, ook over biljarten zegt hij ergens dat hij niet zo goed is in al dat gedoe met stoten en zo, maar wel in 'theoretisch biljarten'. In die zin is correspondentieschaak 'theoretisch schaken'...

– ... en schrijven 'theoretisch praten'.

– Het verschil met biljarten is natuurlijk dat 'theoretisch schaken' uiteindelijk wel hetzelfde oplevert als gewoon schaken, namelijk een rij zetten.

– En het mooie is dat we die partijen daardoor deels nog hebben. Die correspondenten, en daar zaten belangrijke schakers tussen...

– ...zoals Van der Lelie aan wie Multatuli schreef wat jij net voorlas, en die Nederlands kampioen zou worden...

– ...belangrijke schakers, en die hebben hun partijtjes soms ook als curiositeit gepubliceerd.

– Onwillekeurig vraagt iedereen zich dan natuurlijk af of je iets van de schrijver terug ziet in die schaakpartijen.

– Eerst even, wie was die Switzar?

– Prins zegt dat hij een 'gelovig katholieke apotheker' was, die 'destijds tot de beste schakers van Nederland moet hebben behoord': hij eindigde vierde in de nationale wedstrijd. Verder kun je nergens informatie vinden, behalve dan die schaakpartijen op internet. Maar Prins zegt dat hij met de kleinzoon van Switzar heeft gesproken, dus die zal het wel hebben geweten.

– Uit die partijen blijkt in ieder geval dat hij een stuk sterker was dan Multatuli.

– Ja, en het is toch ook niet gek om te zeggen dat Douwes Dekker er echt als een dolle te keer gaat. Zeker in de eerste partij gaat hij meteen in de aanval en hakt driftig om zich heen. Switzar doet dan allerlei heel beheerste zetten die de aanval niet alleen maar afslaan, maar ook zijn eigen positie versterken.

– Je kunt daarvan tegenwoordig de computer een analyse laten maken. Hier is het verloop volgens de bekende moderne schaakcomputer Stockfish, die duidelijk laat zien dat al vanaf een vrij vroeg moment in het spel Switzar (die wit had) steeds beter komt te staan. Multatuli geeft op op het moment dat hij eigenlijk al een tijdje heel slecht staat (Stockfish geeft hem een score van -11, dat is gelijk aan een dame en twee pionnen achterstaan, dat wil zeggen dat je normaliter niet meer kunt winnen tenzij je tegenstander iets idiotoots doet).

1. e4 e5 2. Nf3 Nc6 3. Bc4 Bc5 4. c3 Nf6 5. d3 { C53 Italian Game: Classical Variation, Giuoco Pianissimo } d5? { (0.12 → 1.19) Mistake. Best move was d6. } (5... d6 6. b4 Bb6 7. Bb3 O-O 8. Nbd2 Ne7 9. Nc4 c6 10. Nxb6) 6. exd5 e4? { (1.39 → 2.84) Mistake. Best move was Nxd5. } (6... Nxd5 7. Qb3 O-O 8. Bxd5 Na5 9. Qd1 Qxd5 10. b4 e4 11. dxe4) 7. dxc6? { (2.84 → 1.83) Mistake. Best move was dxe4. } (7. dxe4 Ne7) 7... exf3 8. Qxf3 Bg4 9. Qg3 Qe7+ 10. Be3 b5 11. Bb3?! { (2.42 → 1.67) Inaccuracy. Best move was Bxb5. } (11. Bxb5 Bd6 12. Qh4 O-O 13. O-O Rfb8 14. a4 a6 15. Bc4 Rxb2 16. Nd2 Qe5 17. d4 Qh5) 11... O-O-O?! { (1.67 → 2.36) Inaccuracy. Best move was O-O. } (11... O-O 12. Na3 Bd6 13. Qh4 Bxa3 14. bxa3 Rfe8 15. O-O Qd6 16. Rfe1 Qxc6 17. h3 Be6 18. Bd4) 12. O-O Bxe3 13. fxe3 Rxd3?! { (2.25 → 2.82) Inaccuracy. Best move was Be2. } (13... Be2) 14. Rxf6 gxf6 15. Qxg4+ Kb8 16. Qe2 Rhd8?! { (3.08 → 3.84) Inaccuracy. Best move was Qxe3+. } (16... Qxe3+ 17. Qxe3) 17. Nd2 Qc5 18. Nf3 Rxe3 19. Qf2 Rde8 20. Nd4?! { (4.78 → 3.80) Inaccuracy. Best move was Bxf7. } (20. Bxf7 R8e7 21. Rd1 a6 22. Nd4 R3e4 23. Bb3 Re8 24. Bc2 Re3 25. Bf5 Qe5 26. Bxh7 Qh5) 20... Qg5? { (3.80 → 5.37) Mistake. Best move was Qe5. } (20... Qe5) 21. Rd1? { (5.37 → 4.08) Mistake. Best move was Bxf7. } (21. Bxf7) 21... a6 22. Bxf7 Rd8? { (3.94 → 5.30) Mistake. Best move was Rd3. } (22... Rd3 23. Rb1) 23. Bb3 Rde8 24. a4 bxa4 25. Bxa4? { (5.12 → 4.07) Mistake. Best move was Bc4. } (25. Bc4 Qg4 26. Ra1 Qe4 27. Bf1 Re1 28. Rxa4 Rd1 29. Rb4+ Kc8 30. h3 Qe3 31. Qxe3 Rxe3) 25... R8e4?? { (4.07 → 7.70) Blunder. Best move was Qe5. } (25... Qe5 26. Bc2 Re1+ 27. Qxe1 Qxe1+ 28. Rxe1 Rxe1+ 29. Kf2 Rh1 30. Kg3 h5 31. h4 a5 32. Bg6) 26. Rf1? { (7.70 → 5.54) Mistake. Best move was Nc2. } (26. Nc2 Rxa4 27. Nxe3 Qc5 28. Rd8+ Ka7 29. h3 Re4 30. Nc2 Qxf2+ 31. Kxf2 a5 32. Rc8 Kb6) 26... Qd5? { (5.54 → 7.17) Mistake. Best move was Rd3. } (26... Rd3 27. Qc2 Qe3+ 28. Kh1 Rxd4 29. cxd4 Rxd4 30. Bb3 Rd2 31. Qc4 Rxb2 32. Qg8+ Ka7 33. Qxh7) 27. Qxf6? { (7.17 → 6.02) Mistake. Best move was Bc2. } (27. Bc2) 27... Rg4? { (6.02 → 8.03) Mistake. Best move was Re1. } (27... Re1 28. Qf8+ Ka7 29. Bc2 Re8 30. Qb4 Rxf1+ 31. Kxf1 Qf7+ 32. Bf5 Rb8 33. Qc5+ Ka8 34. b4) 28. Qf2?! { (8.03 → 7.16) Inaccuracy. Best move was Qf8+. } (28. Qf8+ Ka7 29. Qf2 Rge4 30. Bc2 Re8 31. Bxh7 Qe5 32. Nc2 Qc5 33. Bg6 R8e6 34. Nxe3 Qxe3) 28... h5? { (7.16 → 8.28) Mistake. Best move was Re8. } (28... Re8 29. Bc2 Rg7 30. Bf5 Rf8 31. Qe2 Rxg2+ 32. Qxg2 Rg8 33. Bg4 Qxg2+ 34. Kxg2 Rxg4+ 35. Kh3) 29. Bd1 Rg5? { (8.23 → 11.26) Mistake. Best move was Re8. } (29... Re8 30. Bxg4 hxg4 31. Qf7 Qxf7 32. Rxf7 Rh8 33. Rg7 Rh5 34. Rxg4 Ka7 35. Rg7 Kb6 36. Rg8) 30. Nf3? { (11.26 → 7.99) Mistake. Best move was Bb3. } { Black resigns. } (30. Bb3 Qe4 31. h4 Rxg2+ 32. Qxg2 Ka7 33. Qg5 Qe5 34. Qxe5 Rxe5 35. Bc2 Re7 36. Rf8 Rg7+) 1-0

– En tegen het einde van deze partij schrijft Multatuli bij wijze van zijn commentaar de in-treurige zinnen:

De ondergeteekende is niet op zyn gemak, en houdt de party voor verloren. Dat ik nu de pion E 6 opgeef, na reeds twee pions achter te zyn ('n Kasteel voor 5 gerekend, en Uw officieren ieder voor 3) is niet uit weelde. Maar 'n arm mensch doet wat hy kan, en niet wat hy gaarne zou willen.

– In latere partijen wordt ook die Switzar wel wat driester. Hij durft kennelijk meer. Multatuli wint zowaar twee keer.

– En toch zouden we nu waarschijnlijk niets meer van Switzar weten als hij niet tegen Multatuli had gespeeld. En als Lodewijk Prins zijn kleinzoon daarom niet vijftig jaar geleden was gaan opzoeken. Want die kleinzoon moet nu ook wel dood zijn.

- Ook over die kleinzoon weten binnenkort de meeste mensen eigenlijk alleen maar dankzij Multatuli.
- En wat is 't makkelyk schryven, niet waar, als men gelezen wordt door een volk dat zo'n schaakpartytje tot een boek verheft.
- Die Prins was trouwens ook zelf een interessante figuur voor de schaakgeschiedenis. Hij was een aartsvijand van Jan-Hein Donner, de schakende vriend van Harry Mulisch. In Nederland zijn de schaakgeschiedenis en de literatuurgeschiedenis toch al vrij nauw verweven.
- Genoeg! Volgende week terug naar de schrijver: *Vorstenschool!*

44. 'Ik wil met jou naar bed toe gaan' is fyn

– In de brieven die we twee weken geleden lazen kon je zien dat Multatuli zich veel had voorgesteld van *Vorstenschool*. Hij vond dat hij sinds *Max Havelaar* werd doodgezwegen en hij hoopte dat hij dit met dit toneelstuk kon doorbreken.

– Is dat eigenlijk gelukt?

– Het is in ieder geval duidelijk dat het stuk na een aantal jaar na eindeloos aandringen van zijn grote bewonderaar, de energieke en originele Mina Krüseman, werd uitgevoerd en dat het lange tijd op het repertoire heeft gestaan van allerlei gezelschappen. Het is mij niet duidelijk of er daarna ook meer over zijn andere werk werd gesproken. Ik geloof het eigenlijk niet.

– Ik vond er eerlijk gezegd weinig smaak aan zitten, dat hele *Vorstenschool*. Multatuli was toch vooral een prozaschrijver. Die vijfvoetige jamben doen zijn stijl geen goed.

– Ja, maar dat zeg je als eenentwintigste-eeuwer. Multatuli probeerde hier duidelijk zijn boodschap te gieten in een kunstzinnige vorm die vooral zijn tijdgenoten zou aanspreken: een drama in blanke verzen. Wat wil zeggen dat ze metrisch zijn, maar niet rijmen:

(...) Leven moet de mens,
Dat is: gevoelen, denken, werken, streven,
En vruchten dragen, honderd... duizendvoud!
Wie niet meer geeft dan hy ontving, is... nul,
En deed met z'n geboorte onnodig werk.'

– Een interessant aspect is dat deze woorden natuurlijk gezegd worden door de Multatuliaanse hoofdpersoon van het stuk, maar dat die hoofdpersoon deze keer (deze éne keer in het oeuvre) een vrouw is: koningin Louise.

– Ja, de mannen in dit stuk zijn allemaal óf konkelaars óf slapjanussen óf allebei. Maar tegenover de koningin staat nóg een andere heldin: de naaister Hanna.

– Dat is allemaal reuzefeministisch, maar ik vind dit toch vooral een draak van een stuk. De boodschap is: je moet deugdzaam zijn, en dan wordt die deugdzaamheid beloond. Een van de konkelaars probeert de koningin te belasteren omdat ze een affaire zou hebben; een andere konkelaar probeert haar vrij te pleiten door te doen alsof de veronderstelde minnaar feitelijk naar Hanna zou zijn gegaan, die zich voor hem zou hebben geprostitueerd. Uiteindelijk laat de koningin de slechte mannen zien dat ze hen doorheeft. Doek.

– Ja, in zijn kritiek op *Bilderdijk*, waar we nog wel eens opkomen, beklagt Multatuli erover dat men in het kader van de zedelijkheid altijd maar verhalen bracht waarin de spanning moest komen van de vraag 'heeft de vrouw nu wel of niet haar eer bewaard?' Die boog zit hier toch ook wel een beetje in.

– Maar in dat inderdaad wat zoetige verhaaltje zit dus Multatuli's boodschap verwerkt dat je als mens altijd naar het allerhoogste moet streven. Het geldt voor de koningin:

Der Vorsten plicht – zolang er Vorsten zyn...
Ge weet toch, moeder, wat dit woord beduidt?
Een vorst is in gevaar de voorste, en in
Het goede, de eerste – is hoog te staan! Hun voegt
De middelmaat zo min als 't lage. My
Schynt alles wat niet hoog is, állerlaagst!'

– En geldt net zo goed voor de naaister. Zij komt tot dit inzicht doordat haar minnaar hooggestemde gedichten schrijft. Ze snapt die Poëzie eerst niet, maar snapt later toch dat dit is wat haar bestemming geeft:

Daar is een gloed die alles kleurt,
En 't laagste hoog maakt. Die het leven,
Door winterproza wreed ontgeurd,
De lenteschoonheid weer kan geven.
Een adem die verloren frisheid tovert...
Geschonden reinheid rein wast als weleer,
En op de macht van 't kille heden weer
Het waas van 's levens eersten droom herovert.

– Ja, in een oeuvre vol scepsis over de dichtkunst, komt hier ineens de redding uit de Poëzie. En dat in jambische pentameter!

O, nu begryp ik poëzie! Ik wil niet laag,
Niet klein, gemeen, zyn... neen, ik wil niet!

– Multatuli gaat ook best ver met dat metrum. Zelfs het gelach moet uiteindelijk in de vijf voeten passen. Ik vind dat wel wat ver gaan:

Wie lacht er mee?
Allen
Ha, ha, ha, ha, ha, ha!

– Alles in deze wereld is bijzonder artificieel. Dat was ook meteen de klacht in recensies: dat de personages niet echt tot leven kwamen. Hoewel het stuk toen nog niet was opgevoerd, en Mina Krüseman er kennelijk wel degelijk wat van wist te maken.

– Het stuk zou zelfs terechtkomen in de top-100 van Nederlandse toneelstukken.

– Ja, op de 35e plaats, vlak onder *Kutzwagers* van Wim T. Schippers en vlak boven *Ifigenia koningskind* van Pauline Mol.

– Van dat laatste stuk heb ik nog nooit gehoord.

– Ik bedoel maar.

– Ik vind dat jullie wel erg negatief zijn over *Vorstenschool*. Ik vond het, juist door die voor Multatuli ongebruikelijke vorm, wel aardig. Het is heel vermakelijk om in de toch wat verheven toon van de jambische pentameter ineens politieke konkeltaal te lezen:

De zaak was al te duidlyk! Hesselfeld...
Heeft schyn van blyk geleverd, maar geen blyk.
't Verschil van blyk en schyn is vaak gering,
En duidlykheid een subjektief begrip.
Wat de een als duidlyk aanneemt, en gelooft,
Blyft dikwyls onbegryplyk voor een ander.
Vooral wanneer... door zeeke combinatie...

– Heb je trouwens gezien dat tegenover de verheven (en rijmende) poëzie van Hanna's geliefde ook de platte poëzie staat van de politici op een lollige avond, met de losbollige koning?

Een nachtuil was verliefd van zin... oewoe.
Hy droomde van een nachtuilin... oewoe.
En sprak aldus z'n liefjen aan:
Ik wil met jou naar bed toe gaan... oewoe.
Allen
Oewoe, oewoe!

– Ja, en daarop zegt de Koning:

'Ik wil met jou naar bed toe gaan' is fyn.

– Precies, jullie vallen erg over dat negentiende-eeuwse wat zoetsappige kleeft van dit stuk, maar ondertussen worden er wel een paar keiharde noten gekraakt. Er was van alles te doen in Multatuli's tijd over het feit dat de Koning in het stuk zo'n losbol was. Maar daarnaast is hij ongemeen fel over liberalen (dat verhaal kennen we: ze willen alleen maar vrijheid voor zichzelf, om andere mensen uit te buiten), maar ook over conservatieven. Die worden net zo goed door geldzucht gedreven:

Behouden? Wat? Wat wordt behouden? Niets!
Dan eigen geld en goed, als 't mooglyk is,
En wat vooroordeel tegen nieuwigheid.

– Ook de zogeheten 'radikalen' krijgen ervan langs, want niemand blijft gespaard:

De mensen die den Staat regeren, zyn –
En dit is treurig – dikwyls onbekwaam,
Doch hierin ligt geen testimonium
Van kunde, voor wie niet regeert.

– En uiteindelijk keert Koningin Louise zich, in een superieur staaltje van dramatische ironie, zelfs toch weer tegen de opsmuk die we poëzie noemen:

Men hoeft de dingen niet zo op te sieren.
Dat is onnodig werk, want ja is ja,
En neen is neen, nietwaar, en daarmee uit!

– Is er volgende week weer een leescursus?

– Natuurlijk. We gooien ons op de rest van de vierde bundel *Ideën*, die met dit toneelstuk begon!

45. Stonde, kutwater of zoiets

– Uit de *Vierde Bundel Ideën* spreekt vooral: grote vermoeidheid.

– Huh? Er zijn weinig geschriften in de *Volledige Werken* die zo polemisch zijn. Vol vuur gaat hij erop in! Heel Nederland krijgt ervan langs!

– Misschien, maar de tekenen van vermoeidheid zijn er voortdurend. Je ziet die combinatie van polemieken en uitputting in zinnen als:

Ook ik hoop niet lang te leven – schoon ik nog veel te doen heb – maar hoef waarachtig van 't banquet de la vie niet op te staan uit schaamte dat ik te veel genoot, en te weinig bydroeg.

– Dat is natuurlijk een gevolg van Multatuli's schrijfritme. Doordat hij almaar doorschrijft, is het resultaat afhankelijk van zijn humeur van het moment. Er zijn weinig Nederlandse schrijvers die zoveel humeuren in hun werk laten zien als hij.

– En ik beweer dus dat het overwegende humeur in dit deel dat is van vermoeidheid. Of, zoals hij zelf zegt: *verdriet*.

– Het is mooi gezegd, maar ik vind het vooral langdradig, dat eindeloze jeremiëren over hoeveel onrecht hem is aangedaan. Ik moet toegeven dat ik af en toe een paar bladzijden heb overgeslagen.

– Ik geef dan weer toe dat als je die klachten uit dit deel zou schrappen, niemand ze zou missen, al is het maar omdat ze in dat oeuvre al zo vaak hebben geklonken. Toch is het ook interessant om ze juist serieus te nemen. De centrale klacht is: waarom word ik, Multatuli, doodgezwegen? Aan de verkoop lag het niet, want al zijn werk vloog de winkel uit:

Een zeer groot deel van 't Nederlandse Volk heeft alzo m'n werken gelezen. Er kan niet worden verondersteld dat ze gekocht zyn voor scheurpapier – dat goedkoper te krygen is – of voor uitvoer naar Kamtsjatka, waar men geen Hollands leest.

– Je zou eigenlijk moeten weten of andere schrijvers wel uitvoerig werden besproken, en of Multatuli daar dan ongunstig bij afstak.

– Ik vermoed dat hij zelf vond dat dit niet uitmaakte. Misschien was er ander werk dat ook meer bespreking verdiende, maar zijn eigen werk deed dat sowieso.

– Ik ben het wat dat betreft wel met hem eens. Het is een armoedige cultuur waarin het werk van de belangrijke schrijvers niet uitvoerig bediscussieerd wordt. En nog steeds zijn er geen uitgebreide studies over het meeste werk. Alleen *Max Havelaar* is op veel verschillende manieren besproken, maar naar een boek over, bijvoorbeeld, deze vierde bundel *Ideën* zul je vergeefs zoeken.

– Maar waar ligt dat dan aan?

– Hij zelf zei: *luiheid en valsheid*. Dat lijkt me nog steeds een goede diagnose, met name het eerste. Die valsheid is wat hem betreft misschien voorbij, want hij is geloof ik geen bedreiging meer. Maar de luiheid geldt nog wel. Ik ben de afgelopen weken in ieder geval behoorlijk onder de indruk geraakt van hoeveel onderwerpen hij bespreekt die van groot belang zijn, die je verder nauwelijks ooit behandeld ziet in de Nederlandse literatuur, maar waar ook nooit iemand het over heeft.

Bestryd ik niet overal 't vervloekte 'schipperen'... mét genotzucht, een der meest kenmerkende eigenschappen van onze eeuw?

– Ja, dat is het, hij was een groot tegenstander van geestelijke luiheid, de onwil om een schrijver echt te willen begrijpen en als je het dan niet met hem eens bent, in discussie te gaan.

– Hij dacht alleen dat het iets was van zijn eigen tijd en van zijn eigen land, terwijl ik vrees dat het iets universeels is. We zijn als mensen op een aarde geworpen waar we niets van begrijpen en worden geacht een leven te leiden waarvoor ook niemand ons goede instructies heeft willen geven. Het lijkt de meeste mensen geen moer uit te maken; en als iemand anders dan wél serieus met dat soort zaken bezig is, zeggen ze hooguit dat hij zulke mooie boeken schrijft.

– Een opmerkelijk detail vind ik dat hij die klacht over luiheid koppelt aan een nationaal gevoel. *Nederland* was voor hem, die inmiddels met onderbrekingen al weer enige jaren in Duitsland woonde, heel belangrijk:

En smartelyk is het, m'n arbeid bedorven, m'n pogingen zo by voortdoring miskend te zien, vooral omdat de oorzaken waaruit die soort van bestryding voortspruit (...) nauw verwant zyn en samengaan met de verwaarlozing van kracht, en de bekrompenheid van blik, die eerlang ons arm land zullen overleveren aan den vreemdeling.

– Nog even wat anders: er zit in dit deel ook een stroompje 'vieze woorden die niet genoemd mogen worden'. We zagen al dat er in *Vorstenschool* sprake is van naar bed gaan, en in een later Idee bespreekt Multatuli uitvoerig dat hij bepaalde heel normale zaken van seksualiteit niet kan benoemen omdat hij dan niet fatsoenlijk gevonden wordt.

– Ja, hij speelt daar zelfs mee, door vele bladzijden te wijden aan hoe moeilijk het hem is dan een verhaal te vertellen waarvan de portee inderdaad een vies woord is.

– *Bogowonto!*

– Ja, het verhaal is over een Javaanse krijgsman die af en toe wonderlijke en zelfs schadelijke manoeuvres maakt. Achteraf blijkt dan dat dit is omdat de naam van die rivier minder 'fatsoenlijke' connotaties heeft.

Agoeng vroeg naar den naam van dien stroom. Het was de Bogowonto.

De betekenis van dit woord – naar ik meen, gegrond op den vorm van 'n rots waaruit een der hoofdbronnen van de rivier ontspringt – is...

– En dan breekt hij af. Lang leve dan de *Multatuli-encyclopedie*. Wanneer je via Google probeert te achterhalen wat hier bedoeld werd, kom je vanzelf bij die encyclopedie uit. En daaruit leer je dan

dat Mimi in 1872 aan Multatuli heeft gevraagd wat er nu eigenlijk op de puntjes moest staan en het antwoord noteerde:

stonde, kutwater of zoiets

– Ja, maar dat hele verhaal, en al dat gedoe om die fatsoenlijke woorden lijkt me zorgvuldig geconstrueerd. Ook dit gaat weer om de weigerachtigheid van Multatuli's tijdgenoten om 'de Waarheid' recht in de ogen te zien, bijvoorbeeld als dit ten koste moest gaan van het burgerlijk fatsoen.

– Mensen zijn voortdurend zo geobsedeerd door allerlei onbelangrijke details dat ze niet aan de raadselen van het bestaan toekomen. Of omgekeerd: ze vermijden die raadselen door te doen alsof het eigenlijk gaat om die details. Zoals fatsoen.

– Wat dat betreft ben ik het dus niet met jullie eens dat dit zo'n saai of vermoeid deel is. Het borrelt, en feitelijk raakt hij dus hier ook weer een heel belangrijke kwestie aan: *wat maakt toch dat mensen niet geïnteresseerd zijn in de waarheid?*

– En toch, zegt hij dat hij aan het eind zo vermoeid is dat hij nu wel weer wat anders wil:

Moe van verdriet, ga ik me in den volgenden bundel wat verpozen met de Geschiedenis van Woutertje Pieterse. Mocht me dan al nooit het geluk te beurt vallen, te vernemen of ze den lezer beviel, toch hoop ikzelf daarin wat rust te vinden, na 't vermoeiend staren op de al te droevige werkelykheid die m'n gemoed zo bitter maakt.

– Hoera! Woutertje!

– Ja, maar eerst, volgende week terug naar de brieven: de eerste helft van 1873!

46. Maar jij verwacht toch niet, dat de domste kerel alle vraagstukken onderzoeken zal?

– We zouden het, nu we bij deel 15 zijn aanbeland, toch ook eens over die *Volledige Werken* kunnen hebben. Wat een clubblad was dat toch!

– Een clubblad?

– Ja, dat wonderlijke *in memoriam* van Henri A. Ett (1908-1982) waarmee het besluit, heb je dat gelezen?

– Ik wist niet dat het ook tot het huiswerk behoorde.

– Garnt Stuiveling (‘voorzitter Multatuli-Genootschap’) en toevallig ook hoofdredacteur van de *Werken*, neemt de vrijheid om een overleden medewerker te herdenken, en dat in een stijve stijl vol ‘frasen’ waar Multatuli wel raad mee had geweten:

Ofschoon hij zich de laatste tijd, teruggekeerd naar de geliefde stad van zijn jeugd, aan de meeste werkzaamheden onttrok, is zijn dood een gevoelig verlies. Zijn nagedachtenis zal in onze kring in ere worden gehouden.

– ‘Onze kring’! Die van de Multatulianen!

– Mensen, mag ik eraan herinneren dat we ook nog tientallen brieven hebben gelezen van en aan Multatuli? Uit het voorjaar van 1873?

– Ja, ik ontdekte hier toch wel weer wat verrassende kantjes aan Multatuli. Zijn argumenten tegen het Rode Kruis, bijvoorbeeld:

Dat roode kruis is nonsense. Oorlog is oorlog, daarbij komt geen menslievendheid te pas. Verbeelje dat er veel porselein hier in de kamer is en dat twee mensen er plezier in hebben dat kapot te smijten. Zou ’t je dan in je hersens komen te denken dat je een nuttig werk deed door de stukjes weer opte zoeken en aan elkaar te gaan lijmen? neen immers? – ’t Gekste van al is nog als de vorsten zich zelf met dat roode kruis bemoeien. Om bij die vergelijking te blijven dat is alsof jij en ik hier alles zelf kort en klein werpen en dan medailles uitlooven aan wie z’n best doet om ’t weer aan elkaar te plakken.

– Dat stukje komt overigens niet uit het geschreven werk van Multatuli, maar is een dagboek-kaantekening van Mimi.

– Waarin ze Douwes Dekker citeert.

– Zeker, het zijn *zijn* gedachten, maar de levendigheid van stijl is die van haar.

– Sowieso zijn die dagboekkaantekeningen een genot om te lezen. Jammer dat ze zich zo aan haar man heeft opgeofferd dat haar eigen schrijfcarrière niet van de grond is gekomen.

– Ja, ze komt ook echt menselijk naar voren. Goudeerlijk, bijvoorbeeld hoe ze worstelt met het door haar vriend verplicht gestelde atheïsme:

Toen ik zoo ongerust was – o, ik schaamde mij zoo om het aan D. te vertellen, maar waar is het, voelde ik telkens aandrang om te bidden. O 't valt me ook moeilijk dit te schrijven. ik weet toch dat bidden krankzinnigheid is. Van gelooven is geen kwestie ik ben overtuigd van de nonsensiteit. Als ik dien aandrang voelde was mijn eerst volgende gedachte z'n Idee zooveel: het ligt in de natuur der menschen terug te keeren tot autocratie.

– En ondertussen begint Mimi ook te schrijven voor publicatie, maar dat wordt door diezelfde vriend nu niet echt aangemoedigd:

Gister zeide hij: ik kan 't niet helpen als je niet begrijpt hoe dat mogelijk is, ik kan 't ook niet verklaren maar 't is een feit. Ik was vol van mijn werk, ik had wel vier bundels in mijn hoofd en toen kwam jij met je prullewerk...

– Onbegrijpelijk dat er wel een *vie romancée* is verschenen van die brave, saaie Tine, maar niet van Mimi! Dát zou pas een mooi boek kunnen opleveren.

– Eigenlijk getuigen in deze periode alle andere schrijvers van grote menselijkheid. De uitgever Funke, die af en toe volkomen ten onrechte de wind van voren krijgt van zijn auteur omdat hij ook eens wat durft te zeggen, en toch trouw meer voorschot blijft betalen dan vantevoren was afgesproken. En dan Multatuli's belangrijkste correspondentiepartner, Roorda, die het in veel dingen met hem eens is, maar hem ook durft tegen te spreken als hij vindt dat Multatuli te veel eist van zijn medemensen.

Gij noemt het felonie, als de denkridder Mensch in eenige duisterheid berust. Maar gij verwacht toch niet, dat de domste kerel alle vraagstukken onderzoeken zal. Gijzelf spreekt van een bakker, die over onsterfelijkheid traktaatjes schreef, in plaats van goed brood te bakken. En zijn er niet tallooze trappen van scherpzinnigheid tusschen u en dien domste?

– Ook Douwes Dekker zelf laat zich een paar keer van een fraaie kant zien, bijvoorbeeld waar hij reageert op een criticus die laat zien dat Multatuli lang niet altijd zo goed schrijft en dan deze inderdaad foeilelijke zin aanwijst in de inleiding bij *De bruid daarboven*:

Er kan nut liggen in de aantooning dat de onwaarde van zoo'n product niet wordt veroorzaakt door het aantal fouten, noch ook door het belangrijke daarvan.

– Dat is inderdaad van een welhaast Stuiveling-achtige lelijkheid.

– Multatuli gaat dan niet zitten mokken, maar geeft ruiterlijk toe:

Uw executie van 'mooischryvery' is heerlyk. (Ja, juist, de aangehaalde zinsnede is slordig, incorrect!) by herdruk zal ik 't zeggen.

– En aan Roorda schrijft hij over hetzelfde:

Zelfs met die (gegronde) aanmerking op 'n slordigheid in uitdrukking heeft-i 'n doel. Jammer dat 'men' niet lezen kan. Daar staat: 'ge ziet wel dat ik wel in-staat ben ook berstjes te

ontdekken!’ Het voorbygaan dus van die berstjes in V.S. heeft ’n beteekenis, en ’t verhoogt de waarde der methode die hy wél toepast. Daar ligt groote bekwaamheid in zulke kleinigheden.-

– Ja, ik denk dat Multatuli op recht best meer kritiek had willen krijgen. Hij wilde discussie, hij wilde gelezen worden. En dan echt gelezen.

47. Wie niet meer weet dan uit 'n kroniekschryver te leren valt, deed beter te zwijgen

- Wat heerlijk dat Multatuli hier weer aan zijn *Woutertje Pieterse* begint! Dat is werkelijk mijn favoriete boek van hem.
- Je blijkt niet de enige te zijn. Aan het eind van deze vijfde bundel *Ideën* zegt hij dat heel veel lezers hem verzochten om met Wouter door te gaan.
- Ja, en om de soms tientallen pagina's lange uitwijdingen af en toe wat in te korten.
- Of weg te laten. Ik vind dat ook vreselijk lastig lezen, dat zo'n verhaal voortdurend onderbroken wordt door bijvoorbeeld een omvangrijke kritiek op *Floris V* van Bilderdijk.
- Gelukkig voor jullie zijn er ook uitgaven van alléén het Wouter-verhaal.
- Maar menen jullie dat nu? Ik vind juist dat in dit deel heel duidelijk wordt hoe het verhaal een uitwerking is van de *Ideën*, maar omgekeerd de *Ideën* ook een uitwerking zijn van het verhaal.
- Hoe bedoel je dat?
- Al vrij in het begin van het verhaal in dit deel gaat het over Wouters fascinatie voor de tekeningen met onder andere figuren uit Shakespeare die hij heeft ingekleurd terwijl hij ziek was:

Wouter vroegde niet meer. Maar wel nam hy zich voor, een gelegenheid te zoeken om te doorgronden wat toch al die poppen betekenden. En dit was dan ook de reden waarom die eenvoudige figuren hem meer belang inboezemden, dan al de andere platen waarop hele geschiedenissen waren voorgesteld.

- Die passage kondigt als het ware het thema aan dat door dit hele deel heen gaat klinken: als het om geschiedenis gaat kun je beter een *case study* maken van een individueel geval. Daar kun je veel meer uit leren. Je moet als het ware de menselijke maat kiezen.
- Dat is denk ik ook het hoofdbezwaar tegen Bilderdijk. Die volgde alle regels van het historisch drama: hij schreef in iedere regel genoeg jamben, in ieder bedrijf van zijn tragedie werd precies de juiste stap gezet die je volgens de tragedietheorie moest zetten, en op gezette plaatsen geeft hij er, bijvoorbeeld door de introductie van een nevenpersonage, blijk van dat hij de oorspronkelijke geschiedschrijver, dat hij Melis Stoke heeft gelezen. Maar nergens gaat die Floris leven.
- Niet alleen dat, aan Floris worden allerlei eigenschappen toegeschreven die hij historisch niet had. Zo lijkt hij wel protestant, en was hij op een heel negentiende-eeuwse manier *kuis*:

Onze Floris 'n tweebenige lelie van kuisheid? De kronieken zeggen anders, al behoren Stokes 'over' en 'spel' niet geschreven te worden in één woord, dat dan ook in verband met wat er by hem voorafgaat en volgt, geen zin geven zou.

- Mag ik in het voorbijgaan even zeggen hoe geestig dit toch weer gezegd is van Multatuli? Die tweebenige lelie van kuisheid!

- Maar dat woordgrapje over *over spel* wordt dan toch wel weer wat flauw.

- Sowieso blijf ik na afloop toch wel met een kater zitten. Multatuli's voornaamste boodschap lijkt mij dat schrijven hard werken hoort te zijn. Je moet je inlezen in je onderwerp, je moet je goed verplaatsen in de mensen over wie je schrijft, je moet een 'levend Hollands' hanteren, je moet op alles tegelijkertijd je best doen. Terwijl Bilderdijk er maar met de pet naar gooide.

- Maar dat is wat mij in de loop van onze leescursus steeds meer is gaan bevallen aan Multatuli: hoe serieus hij is. Vrijwel iedere andere schrijver steekt daarbij toch af als iemand die alleen maar flauwekul verkoopt, krullen draait, 'frasen' schrijft die niets betekenen maar afleiden van de waarheid.

- Ja, er is nu een discussie gaande of je op de middelbare scholen wel *Max Havelaar* kunt aanbieden. Ik zou zeggen: laat iedere achttienjarige verplicht het Volledig Werk lezen. Misschien in een wat schoolser versie van onze Multatulileescursus. Het hele leven zit hierin, maar vooral die ernst, die wil om alles alleen te doen om de hoogste inzet, die gun je alle jonge Nederlanders.

- Maar jij zei dat je met een kater was blijven zitten.

- Ja, want die hele aanval op Bilderdijk heeft zelf juist ook iets gemakzuchtigs. Ik geloof dat in 1872 er behalve wat heel streng protestanten nog maar weinigen waren die die man echt serieus namen. En dat *Floris V* was een gelegenheidswerkje, waarvan Bilderdijk zelf toegaf dat hij het in een paar weken in elkaar had geflanst.

- Precies dat nam Multatuli hem kwalijk. Hij zou zelf nooit gelegenheidswerkjes schrijven, je mocht alleen met de hoogste inzet schrijven.

- Maar had hij dan zelf niet wat korter kunnen zijn over dit stuk? Hoe goed het ook allemaal geschreven is, het wekt toch ook wel de indruk wat uitgesponnen te zijn om de uitgever van voldoende kopij te voorzien.

- Ja, en dan: wat moet ik als vroeg-21e-eeuwse lezer nog met een kritiek op een tragedie van Bilderdijk van tientallen bladzijden lang?

- Nee, ik vind dat jullie doorslaan. Ik vond het juist een briljant stuk. Multatuli laat eindelijk zien wat hij bedoelde met zijn uitroep 'als men lezen kon!' Hij toont zich zelf een briljant lezer, die laat zien hoe je een geschrift van een bewonderde dichter – nog steeds zijn er mensen die hem serieus nemen – heel precies leest.

- Ja, en er staan briljante passages in. Die parodie!

Machteld,
alsof ze iets zeer gewoons zeide,
 doch overigens met 'n onbezwaard geweten
 Met kuisheid neergezeten,
 Heb ik daar... uitgeplengd.

Floris,

heldhaftig en kunstgevoelend

Nu, dat mag éinig heten!

Zyn Feith en de andren met zó'n eenheid niet tevree,

Dan, dan... let op je Stichwort, Machteld!

Machteld

Herejé?

Floris,

met landsvaderlyke ingenomenheid

Alweer geraden... krek! Ga heen nu... neen, een woordje!

Zeg Velzen, dat-i straks me niet te ruw...

Machteld,

teder en scherpzinnig

Doorboort je?

Floris,

hoogstfatsoenlyk

O, eeuwigdierbre vrouw... vergun my dat ik zwym

Van wondring over uwe kuisheid en uw rym!

– Ja, en ik vind dat je geen enkele schrijver nog kunt lezen na deze kritiek zonder dat Multatuli ergens mee klinkt. Je kritische zin wordt door hem aangewakkerd, je beseft weer dat een heleboel 'goede schrijvers' van onze tijd ook niet veel meer doen dan wat krullen draaien. Ze schrijven misschien geen historische tragedies meer, maar ze houden net zo goed zichzelf en hun lezers voor de gek.

Om 'historisch' te zyn, schein 't hem voldoende enige personen op de planken te brengen, die in de Geschiedenis genoemd worden, zonder dat hy zich in 't minst liet gelegen liggen aan de wysgerig-artistieke waarheid, die alle mogelyke kronieken ver te boven gaat in belang. De logika der feiten, met ziensblik opgedolven, met oordeel geschift, met kracht saamgevat uit den warboel der slechts beschreven Geschiedenis – 'n armzalige bron anders! – is 't ware materiaal van den dichter. Wie niet meer weet dan uit 'n kroniekschryver te leren valt, deed beter te zwygen.

– Ja, in die zin gaat een groot deel van deze bundel – zowel in het Wouter-verhaal als in de essayistische delen – over de ingewikkelde vraag wat de relatie is tussen fantasie en feiten bij het benaderen van de waarheid.

– Jongens, mag ik erop wijzen dat mijn kroniek van deze discussie de 1000 woorden al ruim heeft overstegen en dat we het eigenlijk alleen nog maar over de kritiek op Bilderdijk hebben gehad. Die is weliswaar omvangrijk, maar omvat toch maar een klein deel van de hele bundel.

– Zullen we daar dan volgende week op terugkomen?

– Ja. volgende week de rest van deze bundel!

48. Weg met de ouders! Roep mee, papa!

– Vorige week zijn we niet erg ver gekomen met onze discussie van bundel V van de *Ideën*. Eigenlijk hebben we alleen Multatuli's kritiek op *Floris V* van Bilderdijk echt behandeld.

– Dat is dan ook een onderschat deel van de *Volledige Werken*.

– Juist, daar hebben we het vorige week dus over gehad. Ik geloof echter dat er nog wel meer te bespreken is in deze bundel.

– Ik zou zeggen, brand los.

– De Wouter-geschiedenis! Die passage waarin Wouter bij de zogenaamd zo keurige juffrouw Laps moet komen die hem over de catechisatie zou overhoren, maar hem koekjes geeft en wil zoenen!

Zo, lieve jongen, ben je daar? Wat kom je laat! De kerk is al lang uit. Ga zitten, ventje. Kyk eens wat ik voor je bewaard heb, expres voor jou!

– En dat hij later jaloers wordt op de pater van zijn stille liefde Femke:

Wat moet men doen om pater te worden, Femkes pater? Als er mogelijkheid was op zoiets! Met het grootst genoeg zou-i dan aan Femke uitleggen al wat maar enigszins dienen kon voor haar zaligheid, en hy wou haar graag 'n zoen geven, elken keer als ze haar 'vragen' goed had opgezegd. Ja zelfs, hy zou haar 'n zoen geven als daaraan wat hap-erde, of ook al wist ze 't eerste woord niet van haar lesjes met die ivoren torens. Och hy zou voor Femke zo'n vriendelyke pater zyn.

– En in het essayistische deel is dan ook de smerige broeierigheid een belangrijk onderwerp die er onder veel godsdienstigheid zit.

– Zoals een ander belangrijk essayistisch onderwerp ook het allermooist wordt verbeeld in het verhaal: waar Wouter op bezoek gaat bij dokter Holsma en daar ontdekt hoe de kinderen hun eigen mening mogen geven, en zelfs onaardige dingen tegen hun vader mogen roepen.

Weg met de ouders! Roep mee, papa!

Weg, weg, weg met...

...met de kinderen, smokkelde papa er tussen.

Maar Sietske betrapte hem op dien vreselyken wanklank. Wat moet ik horen, sakkerloot! Geen schelmstukken, dierbare Vader! Orrrde... orrrde! Wat is dat hier voor 'n samojeeds huishouden... ná de les!

Juist, schreeuwden de jongens, orrrde na de les! Dat is de ware orde!

En... wat zie ik daar? riep Sietske. Wie heeft daar de mooie nieuwe prachtige hemelse ver-rukkelyke liniaal stuk geslagen? 'n Zaag, 'n zaag, papa's onschuldige liniaal is 'n zaag! O, die vaders, die vaders! Toe, papa, wees gezeggelyk, en roep mee: leve de kinderen!

Ja, ja... uit onbeklemde borst, papa!

Leve de dierbare... papa's, riep de vader, en hy werd voor dien oproerkreet weer duchtig gestraft.

– De anarchie die sindsdien door Guus Kuijer en Annie M.G. Schmidt gemeengoed is geworden in het Nederlandse huisgezin.

– Ja, het is duidelijk dat Multatuli daar de voorkeur aan geeft boven de bekrompen opvoeding die Wouter zelf krijgt.

– Tegelijkertijd dacht ik toen ik dat las: dit is dus inderdaad hoe het nu overal gaat, zoals jij zegt. En is dat nu zo geweldig?

– Je vraagt je af vaker af wat de goddeloze Multatuli zou hebben gedacht van het huidige goddeloze Nederland. Of bijvoorbeeld ook het volgende nog steeds overeind zou staan:

Indien iemand die niet gelooft, ronduit z'n mening zegt in 'n kring van gelovers, neemt men 't hem zeer kwalyk dat hy den moed heeft af te wyken van de leer. Twyfelaars en ontkenners zyn gewoonlyk zachtmoediger. Niemand van 't gezelschap riep: foei!

– De twijfelaars en ontkenners zijn tegenwoordig lang zo zachtmoedig niet meer.

– Ik denk bij die pedagogische passages vooral: hoe durfde die Douwes Dekker, een van de meest ontaarde vaders uit de vaderlandse literatuurgeschiedenis, zich te verwaardigen van alles en nog wat over opvoeding te denken.

– Hoe dan ook eindigt die passage over Wouters bezoek aan dr. Holsma en zijn kinderen met een ge-wel-di-ge zin:

Onder 't gebruiken van de soep, dacht hy voortdurend: ik mag 'n overtuiging hebben!

– Opvallend vind ik ook dat hij hier kunstkritiek bedrijft. Had Atte Jongstra niet gezegd dat hij zo weinig zinnelijk was en onder andere zo weinig gericht op beeld?

– Je bedoelt die bespreking van de illustraties die Houbraken maakte bij de moralistische, op de Romeinse mythologie gebaseerde, versjes van Rotgans?

Wat doet nu Houbraken, wiens Kunst de rymprekjes van Rotgans zal begeleiden, toelichten, inprenten, aanschouwelyk voorstellen? Hoe maakt hy 't met versiering en rege-ling? Met keus en rangschikking van de parerga?

– Ja, die. Hij beschrijft heel uitvoerig hoe die afbeeldingen er uit zien: hoe op verschillende plaatjes jonge vrouwen liggen te wachten op een minnaar, bijvoorbeeld de god Jupiter. Hoe zo'n Houbraken dan eigenlijk niet meer weet te doen dan die vrouw op een eigentijds bed te leggen – terwijl maar de vraag is of er ooit in de mythologische oudheid een vrouw op een bed lag te wachten op Jupiter.

– Oké.

– Maar vooral beschrijft hij dat hij een detail heeft gezien. Hij doet dat zo discreet dat ik vermoed dat het voor menigeen die geen kunstkenner was, in de periode voor internet moeilijk was na te gaan wat hij eigenlijk bedoelde:

onze Houbraken, fatsoenlyk, zedeprekend, majestetisch gestemd, durft onder die faëtons plaats geven aan 'n meubel dat... geen plaats krygt op deze toch zo burgerlyk geschreven bladzy van m'n Ideën

– Nu kunnen we het wel opzoeken, en blijkt het een po te zijn.

– Dat is inderdaad eigenaardig. Multatuli wijdt dat aan fantasieloosheid, dat de kunstenaar zich eenvoudigweg geen bed kon voorstellen zonder po eronder, maar zou dat zo zijn? Rare fantasieloosheid!

– Jammer dat we geen kunsthistoricus in ons midden hebben.

– Een geheimzinnig aspect vind ik trouwens ook dat Multatuli zo moeilijk doet over dat woord *po*. De man die *godverdomme* had geschreven! Hij doet er dan ironisch over, dat het 'zo burgerlyk geschreven' is, maar waarom schreef hij dan zo burgerlijk?

– Mensen, we moeten door.

– Ik heb het idee dat we de kern nog niet eens bereikt hebben, de kracht waarmee Multatuli zijn mensbeeld hier neerzet. Daar is nog weinig verstandigs over gezegd, en wij komen toch ook niet ver, zoals we hier met elkaar zitten.

– En toch: we moeten door. Volgende week: de brieven uit het najaar van 1873!

49. ‘Mooi’ vinden betekent niets

– Als ik een overkoepelend thema zou moeten geven voor deze brieven, zou ik zeggen: Multatuli en de kritiek.

– Hè, wat heerlijk, we krijgen college!

– Om te beginnen is er de wonderlijke correspondentie met eerst J.W.T. Cohen Stuart, en even later ook diens vader, A.B. Die J.W.T. is een student en bewonderaar van Multatuli en uit die bewondering door vrij onomwonden allerlei kritische vragen te stellen. Bijvoorbeeld stelt hij de netelige kwestie aan de orde dat Multatuli aan het eind van *Max Havelaar* wel allerlei grote woorden gebruikte, maar daar in de 13 jaar die er sinds publicatie waren voorbij geschreden, maar weinig van had waargemaakt:

Ik houd, tot nader order, de laatste strofe van uw verschrikkelijk boek voor onwaar. Heeft U uw boek vertaald in de weinige talen die U kent? Heeft U nieuwe talen aangeleerd, om daarin dat boek over te brengen? Heeft U uw boek vertaald in d’Oosterse Talen? Kendet Ge die wel?

Heeft U ‘Klewang-wettende krijgsliederen geslingerd in de gemoederen van hen, wien Ge hulpe hebt toegezegd, gij Multatuli’?

Heeft U den wettigen weg van geweld betreden?

Neen, neen, duizendmaal neen! Dat alles deed U nooit!

– Multatuli gaat zeer welwillend op die brief in. Hij negeert weliswaar die kritische vragen min of meer, maar hij lijkt het wel amusant en interessant te vinden dat een jonge man zijn werk zo serieus neemt. Hij geeft hem zelfs een antwoord op de vraag wat de jongen met zijn leven aan moet dat zo ongeveer zijn hele oeuvre, of in ieder geval zijn werk van de vroege jaren zeventig samenvat:

Wat ge ook doen wilt, leg ’n stevigen grondslag. Dat is: werk! Gesteld dat uwe levensplannen blyken onuitvoerbaar te zyn – wat de vraag is! – ook dan nog zal ’t u later nooit berouwen, die te hebben aangevangen met iets dat vrucht draagt by elke levensrichting. Behandel al wat ge doet vóór uw dertigste jaar, als... propaedeutisch, als algemeene voorbereiding tot... alles.

Wanneer iemand tot me kwam met ’n levensplan dat ik goedkeurde, zou ik hem vóór alles ’t werken aanraden als middel om dat plan te doen gelukken. En in ’n tegenovergesteld geval – d.i. als ik z’n plan zot vond – gaf ik hem geen anderen raad.

– Maar dan begint vader A.B. zich ermee te bemoeien en al snel loopt het uit de hand. Nu stelt die A.B. zich ook eigenaardig op, hij wil Multatuli vragen om zijn zoon een beetje in bescherming te nemen, maar tegelijkertijd begint hij zijn grieven tegen hem op te sommen.

– Ook die grieven zijn overigens minstens voor een deel dat Multatuli wel hoog opgeeft van bijvoorbeeld het lot van de Javaan, maar ondertussen toch al jarenlang niets doet om echt iets aan dat lot te doen.

– Een niet helemaal ongegrond verwijt, lijkt me.

– Ik weet niet of het daaraan ligt, want twee van de cruciale brieven ontbreken, maar in ieder geval wordt Multatuli woedend over zoveel onbeleefdheid, weet de vader van geen wijken, en trekt de zoon, duidelijk niet zonder spijt, partij voor de vader.

Maar, waar die man zelf zoo nadrukkelijk ieder oogenblik wijst op wat hij deed, – waar die man op zoo – onbeleefde wijze afsnauwt – want in dien toon was uw brief – ieder, die 't niet met hem eens is, en antwoordt weigert op zaken, waarbij zijn karakter zóó zeer betrekking heeft, die den zedelijken toestand van dien man in zulke mate betreffen, – daar kan ik alweder niet ontkennen, dat langzamerhand die eerbied, – om 't zoo eens te zeggen – wegwijnt.

– Vader Cohen Stuart zou later overigens menige publicatie wijden aan deze grieven tegen Multatuli. Op zich een interessant verschijnsel: wat een tomeloze haat die schrijver wist op te wekken bij sommige van zijn tijdgenoten.

– Er zit toch ook echt wat in, wat vader en zoon schreven? Als je altijd je mond vol hebt van grootsheid, en rechtvaardigheid, en iemand wijst je erop dat je vanuit Wiesbaden vooral filosofische bespiegelingen en het Wouter-verhaal de wereld instuurt, dan kun je daar toch op ingaan? En dat hoeft dan toch niet als door een wesp gestoken?

– Je zou kunnen zeggen dat zijn onmacht met kritiek om te gaan de zwakke plek in zijn karakter was. Hij was een enorm onafhankelijk denker, onafhankelijker misschien dan enige andere Nederlandse schrijver ooit is geweest. Maar hij wilde dan ook niets aannemen, en dat veroorzaakte soms dat hij onzin beweerde.

– Maar hij kon wel degelijk tegen kritiek! Er is bijvoorbeeld de kostelijke bespreking in *Het Schoolblad van Miljoenenstudieën*, waarin wordt uitgelegd dat er een aantal wiskundige fouten in dat boek zitten. Daar reageert hij wel redelijk op.

– Ja, al wijst hij er in zijn reactie ironisch op dat hier duidelijk ‘de vakman’ spreekt en stuurt hij die vakman zijn specialiteiten. Want je moet natuurlijk eigenlijk een vakidoot zijn om zulke dingen na te rekenen, suggereert hij.

Komiek is het, dat hy van die berekeningen de hoofdzaak schynt te maken. Daaruit kan men den vakman proeven.

– Terwijl hij zich er verder steeds op laat voorstaan dat hij zo enorm op de precisie van de wiskunde is gesteld.

– En dan zijn er nog de vernietigende artikelen van zijn voormalige bondgenoot Van Vloten, vooral over het stuk over Bilderdijk. Van Vloten laat zien dat er van Multatuli's taalkritiek niet veel klopt. Allerlei uitdrukkingen die hij belachelijk maakt bij Bilderdijk, blijken gewoon in naslagwerken te staan. Multatuli vindt het woord *echtkoets* voor echtelijk bed bijvoorbeeld idioot, maar er is wel degelijk een woord *koets* dat *bed* betekent:

Douwes Dekker had moeten weten, dat wij tweeërlei koets in 't Hollandsch kennen: het een 't Fransche Couche, 't andere voor 't Fransche coche – of liever 't Hoogduitsche Kutsche daar wij 't waarschijnlijk van dit laatste vormden.

– Maar dat is toch volkomen bezijden het punt? Wie kent dat woord *koets=bed*? Het was Multatuli erom te doen dat iemand *gewoon* Hollands schreef!

– En wie bepaalde wat dat was? Eduard Douwes Dekker?

– Omgekeerd is ook waar dat Multatuli vooral kritisch was, en eigenlijk nauwelijks iets heeft geschreven over schrijvers die hij wel bewonderde. Als hij wilde laten zien hoe belangrijk het was te ‘leren lezen’, had hij dat dan niet kunnen doen aan de hand van *goede* schrijvers?

– Ja, hij raakt in deze periode bevriend met Vosmaer, en hij is onder de indruk van diens langere gedicht Londinias. Maar hij zwijgt daarover:

Ik heb lust iets te schryven over Londinias! Dat is ’n keurig ding. Maar ’t is niet makkelyk, het goede dat ik er van te zeggen heb, goed te zeggen. ‘Mooi’ vinden beteekent niets. Ik moet uitleggen waarom.

– Zelfkritiek heeft Multatuli dan weer wel, dat moet je hem nageven:

’t Gebeurt zoo zelden dat ik in geestdrift raak! Wat volgt daar uit? De malle waan dat ik alleen wat goeds kan voortbrengen, enz. enz.-

– Maar tegelijkertijd leed hij dus wel aan die waan.

– En terecht ook wel. Wie leest er nog *Londinias*?

– Maar hoe weten we of dat op zich terecht is?

– Het staat op de DBNL, he?

– Ja, zoals hij Vosmaer ook toevertrouwt:

Weet je hoe ik dan voel? Als iemand die by-geval eens wat gedaan heeft dat de menschen ‘hè!’ doet zeggen en nu eigenlyk graag zou willen wegloopen om z’n behaald triumfje niet te bederven. Ik voel me dikwyls zóó ordinair dat Kappelman me z’n dochter ten huwelyk zou kunnen geven. Dit is nu al sedert weken ’t geval.

– Hij was geen man uit één stuk, precies dat maakt hem natuurlijk nog zo interessant. Volgende week de bundel *Ideën* die hij in dit half jaar schreeft, nummer VI.

50. ἐκ πάντων ἐν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα

- ... en Hugo heeft op het laatste moment afgezegd!
- Zodat we deze week dus maar met zijn tweeën zijn. Misschien is het dan niet zo aardig om door te gaan met het bespreken van de *Volledige Werken*. Te veel mensen missen dat dan.
- Misschien kunnen we het dan een keer hebben over iets waar de meeste van onze vrienden niet echt voor lijken te komen: Multatuli's stijl.
- Zijn stijl?
- Om preciezer te zijn heb ik net een literatuurtheoretisch boekje gelezen waarbij ik voortdurend aan Multatuli moest denken: *A Theory of the Aphorism* van Andrew Hui.
- Een theorie, toe maar!
- Ja, maar die titel is niet misleidend. Een theorie is precies wat die Hui probeert te ontwikkelen. Aforismeschrijvers – hij bespreekt Confucius, Herakleitos, de Jezus van het evangelie van Thomas, Erasmus, Francis Bacon, Pascal en Nietzsche – opereerden volgens hem altijd in oppositie met de grote systeembouwers.
- Een filosofische theorie.
- Zo zou je dat kunnen zeggen. Wanneer je als mens diep doordenkt over de grote chaos op de wereld, kun je op twee manieren reageren. Je kunt proberen een ordening aan te brengen in een systeem; of je reageert op de versplinterdheid van alles en misschien wel van jezelf met versplinterd werk.
- Ah, zoals bij Pascal.
- Inderdaad, een tijdgenoot van Descartes, maar met precies de tegenovergestelde reactie en een geheel anders georiënteerd oeuvre. Hui laat mooi zien hoe de eerste redacteuren die na Pascals dood geconfronteerd werden met die chaos wanhopig probeerden er alsnog orde in aan te brengen.
- Ik begin de overeenkomsten te zien met het pak van Sjaalman.
- Ja, maar je kunt natuurlijk ook denken aan de *Ideën*: lange bundels met op het eerste gezicht nauwelijks georganiseerde gedachten.
- Die soms ook een klassiek aforistische vorm aannemen.
- Ja, maar dat is precies wat me aan het denken zette. Je kunt zeggen dat het aforistische project in de *Ideën* strandt. De allereerste *Ideën* zijn kort en puntig, en hebben kortom de structuur die je van aforismen kunt verwachten. In de latere bundels neemt de schrijver zich een paar keer expliciet

voor om de aforismen er uit te lichten door ze een apart nummer te geven, maar daar houdt hij zich steeds binnen de kortste keren toch niet aan.

– Ik snap wat je bedoelt: hij *wil* een aforismenschrijver zijn, maar het lukt niet.

– Hij heeft ook geprobeerd samen met Mimi om een bundel kernachtige spreuken uit zijn werk te lichten en die apart uit te geven, onder andere om zijn uitgever Funke een plezier te doen. Maar daar kwam uiteindelijk ook weinig van terecht.

– De vraag is wat dit dan zegt in het licht van Hui's theorie. Het lijkt mij dat je kunt zeggen dat Multatuli aan de ene kant doordrongen is van het chaotische karakter van de werkelijkheid – vandaar dat hij aforismen wil schrijven, vandaar 'misschien is niets geheel waar en zelfs dat niet' – maar hij kon het niet helpen steeds proberen toch een systeem te vinden – vandaar de pogingen in het casino de bank te breken, of in de politiek te komen.

– Het valt daarbij op dat hij die *Ideën* ook nummerde. En zelfs dóórnummerde. Zijn uitgever sméékt hem af en toe om nu eens met een 'nieuwe' reeks te komen, omdat niemand nog 'een zesde bundel' gaat kopen als hij de eerste vijf niet kent. De groep potentiële lezers van iedere bundel wordt dus steeds kleiner. Een nieuwe nummering helpt instappers. Maar Multatuli wil daar niet aan.

– Precies. Het gaat hem niet om de aforismen, maar om een *systeem* van aforismen en andere teksten. Al zijn werk is heel verbrokkeld, maar tegelijkertijd één geheel.

– Hij heeft zelfs een aantal keer gezegd dat hij het liefst al zijn andere, zelfstandig verschenen boeken ook in de *Ideën* had ondergebracht.

– Ja, nu merkt Hui ook al op dat aforismen 'sociale wezens' zijn, dat ze graag bij elkaar staan in bundelingen. Maar het idee van zo'n bundeling is dan toch niet dat er echt systeem in zit.

– Grappig.

– Een ander interessant aspect aan Hui's theorie is dat hij zegt dat een aforisme werk verlangt van de lezer. Je moet actief aan de slag om zo'n kernachtige spreuk te interpreteren. Aforismebundels nodigen uit tot steeds meer commentaar, en commentaar op commentaar. Omdat ze zo gecondenseerd zijn, kunnen ze op verschillende manieren worden uitgepakt. Dat alles staat tegenover de systeembuilders onder de filosofen die ofwel alles nauwkeurig uitleggen, of in dialoog treden met de lezer.

– Ik snap wat je bedoelt. Ook hier kun je zeggen dat Multatuli niet het geduld kon opbrengen van de ware aforismeschrijver. Hoeveel hij ook klaagde dat zijn Publiek niet kon lezen, hij deed er alles aan hen tegemoet te komen...

– ... ja, of misschien zou hij zelf zeggen dat zijn Publiek het hem niet toestond om te schrijven hoe hij wilde: in puntige aforismen. Hij moest het telkens opnieuw zelf uitleggen, een en ander zélf van commentaar voorzien.

– Tegelijkertijd keerde de Socratische dialoog natuurlijk juist óók vaak terug in het werk. Je zou kunnen zeggen dat hij echt iedere theorie over genres wel moet frustreren. Ik ken geen schrijver die zozeer vrijwel alle genres heeft beoefend zonder die genres tegelijkertijd goed af te bakenen

– Ja, in de strijd tussen eenheid en versplintering probeerde Multatuli de versplintering van alles door zijn persoonlijkheid tot een eenheid te smeden.

– Terwijl die persoonlijkheid natuurlijk óók versplinterd was. Het interessantst in Hui's boekje vond ik wat dat betreft het hoofdstuk over Herakleitos. Ik weet niet of Multatuli die presocratische wijsgeer ooit gelezen heeft, ik geloof niet dat hij ooit iets over hem heeft gezegd. Hij zou duidelijke verwantschap hebben gevoeld als hij het had gelezen:

συλλάψεις· ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον, συνᾶδον διᾶδον καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα

dingen: hele en niet hele, wat samen is gevoegd en wat los is gemaakt, het harmonieuze en het tegenstrijdige. Het ene is gemaakt van alle dingen en alle dingen komen uit het ene.

– Toch is er iets wat ik niet begrijp.

– En dat is?

– Dat jij net zegt dat je dat hoofdstuk over Herakleitos zo interessant vond.

– Wat is daar onbegrijpelijk aan?

– Ik dacht dat we deze dialoog zo begonnen waren dat ik dat boek van Hui gelezen had en jij niet?

Andrew Hui. *A Theory of the Aphorism. From Confucius to Twitter*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2019. [Bestelinformatie bij de uitgever.](#)

51. Ik ben in myn kring de hoofdpersoon, en niet myn vrouw en kinderen noch Mimi!

– De brieven uit 1874 vormen een roman. Een roman met een duidelijk thema: Multatuli tussen vijf vrouwen.

– Vijf?

– Er is natuurlijk zijn vriendin Mimi, waarvan hier een paar heel mooie brieven en dagboekantekeningen zijn opgenomen. Er is een meisje dat een tijdje bij Mimi en Multatuli is komen wonen samen met haar op sterven liggende broer en met wie Multatuli een troebele affaire begint. Er is de actrice Mina Krüseman die een stormachtige vriendschap begint met de schrijver en met Mimi. En dan helemaal aan het eind overlijdt, volkomen onverwacht, Tine.

– Ja, Multatuli lijkt daar geen moment echt om te treuren. Hij wil zijn zeventienjarige dochter Nonni – die hij al vier jaar niet heeft gezien – uit Italië ophalen en merkt tot zijn schrik dat zij daar helemaal niet van gediend is.

– Nonni is de vijfde vrouw.

– Een heerlijk deel vond ik dit, een soort scheikundig experiment. Hoe reageert de persoon Multatuli op zo verschillende persoonlijkheden.

– Mina Krüseman is bij dit alles wel de meest aansprekende. Vind ik dan. In deze periode is de vriendschap tussen schrijver en actrice niet alleen heel goed, maar ook heel veelkantig.

– Ja, de brieven van Mina! Jongens, dat was een persoon. Al vrijwel meteen in de correspondentie vertelt ze dat ze alleen vriendschap zoekt en geen liefdesrelatie, en dat mannen altijd iets met haar willen beginnen. Ze doet dat op haar eigen, directe en toegankelijke manier, waarbij ze duidelijk maakt dat #MeToo niet aan haar besteed was:

Een Amerikaan, die zich zes weken lang voorbeeldig gehouden had, eindigde met mij op te sluiten in een hôtél, in een afgelegen kamer, die hij er opzettelijk voor gehuurd had. Die scène is zóó mooi geweest, dat ik haar wel eens op de planken zou willen zien! Een man die alle mogelijke maatregelen genomen had om mij 't vluchten onmogelijk te maken, en dien ik op een half waanzinnige déclaration zóó kalm en vertrouwelijk antwoord, dat hij, dood verlegen, de sleutel van de deur uit zijn zak haalt en mij heen laat gaan zonder een woord meer te zeggen. Den volgenden dag kwam hij met dit voorstel aanzetten: 'Je hebt onze liefde altijd vriendschap genoemd omdat ik getrouwd ben, niet waar? – Welnu, ook die hinderpaal zal ik uit den weg ruimen. Beloof me dat je mijn vrouw zult worden en noem me den tijd wanneer, dan zal ik zorgen tegen dien tijd vrij te zijn.'

'Vrij?'

'Ja, gedivorceerd van mijn vrouw, die ik al de kinderen laten zal.' 'Poor Willie!' – gaf ik hem ten antwoord en de naam van zijn lievelingskind schudde hem wakker... juist wakker genoeg om hem te laten zeggen:

'Dan zullen wij Willie bij ons nemen!'

– Tegelijk maakt ze Multatuli zo duidelijk dat hij zich geen bijgedachten moet maken. Ze bewondert hem maar wil niet met hem naar bed. Ook al flirt hij af en toe met haar – *kokketeren* noemde men dat toen.

– Ja. Op een bepaald moment wordt ze kwaad. Zij is hard bezig om te proberen Multatuli's stuk *Vorstenschool* in Amsterdam op de planken te krijgen en daarbij ook een goede gage voor de schrijver te bedingen, en dan leest ze ineens in de krant dat er in Antwerpen gewerkt wordt aan een voorstelling. Ze denkt dat Multatuli dat achter haar rug om heeft afgesproken of in ieder geval goedgekeurd.

– Ja, een heel kwaad briefje schrijft ze, en dan is het mooi om te zien hoe Multatuli en Mimi proberen de vriendschap te herstellen. Een van de weinige keren dat Multatuli zich echt in lijkt te zetten voor een vriendschap, in ieder geval in geschrifte.

– En dat heeft dan meteen toch ook weer iets 'kokets':

Maar je gevoeligheid in dit briefje bewyst dat je prikkelbaarder en leidzamer (niet lydza-mer!) bent dan je soms schynt, en al betreur ik nu dat ik schuld heb aan 't verstoren van je stemming, toch is daarin iets dat my aantrekt. Voor 't eerst voelde ik aandrang je een kus te geven! Ja, dit is zoo. Ik had je vergeving willen vragen, met 'n soort van blydschap dat ik vergeving van je noodig had! Maar denk nu niet dat dit hoofdzaak in my is. Hoofdzaak is dat ik verdriet voel je bedroefd te hebben. Daar ben je te edel, te flink, te achtenswaardig toe.

– Ja, zoals Douwes Dekker (die hier ineens de hele tijd 'Dek' wordt genoemd zoals Vosmaer 'Vos' heet) zich ook in dit deel nog af en toe van zijn ongeëmancipeerde kant laat zien. Er wordt duidelijk dat hij Mimi heeft ontmoedigd in haar toneelschrijfcarrière en dat ze ook niet aan het toneel is gegaan om hem. En zelfs over Krüseman weet hij, in een brief aan 'Vos', nog dingen te verzinnen als:

Toen M. Kr. hier was, hoestte Mimi. Den volgenden dag kwam Mina aandrigen met eenige ingredienten voor 'n stroopje waarvan zy 't recept had. En aan 't smelten en koken! Geheel in wandeltenuë zat ze daar in de keuken, en maakte handig het verlangde. Welnu, dit pakte my meer in dan de beste stukken uit haar *Huwelyk in Indie* waaronder toch zeer schoone zyn! Is het in 't belang der vrouw, die haar in zulke dingen gegeven middelen tot 'behagen' zoo klakkeloos optegeven

– Zoals hij eerder schreef:

Hoe dit zy, ik ben in myn kring de hoofdpersoon, en niet myn vrouw en kinderen noch Mimi. (Zy allen zyn dit volkomen met my eens, en altyd eens geweest!)

– Krüseman toont daarentegen af en toe een heel verfijnd psychologisch inzicht, bijvoorbeeld waar het gaat over wat zijn relatie met vrouwen:

Nu bijv. zoudt gij uw vrouw, en Mimi, en *** [dat is de troebele relatie] en mij, en wie weet wie meer, in den cirkel willen sluiten, waarvan gij 't middelpunt uitmaakt! Niet mogelijk – Voici. Uw vrouw heeft zich verwijderd, Mimi blijft u trouw, *** wordt afvallig,

en ik tred niet toe... wat blijft er van uw wieletje?... Eén spaak, waaraan gij niet genoeg meer hebt... dus niets – of minder nog dan niets, een manque!

– Maar zij is ook geloof ik de enige in de literatuurgeschiedenis die niet staat te juichen over Multatuli's uitgever Funke. Ook wij hebben in deze cursus de hele tijd gejubeld over het feit dat Multatuli eindelijk iemand had gevonden die hem ruim voorschot gaf zodat hij ongestoord kon werken.

– Af en toe merk je in de brieven wel dat ook anderen vonden dat Funke betrekkelijk weinig betaalde – de succesvolle verhalenschrijver Cremer kreeg veel meer van zijn uitgever – maar dat werd dan goedgepraat door erop te wijzen dat Multatuli nu eenmaal een 'moeilijke' schrijver was, geen bestsellerauteur.

– Terecht!

– Krüseman komt met een heel andere theorie: juist door die ruime voorschotten maakte Funke dat Multatuli steeds afhankelijker van hem werd en als een slaaf maar moest voortschrijven:

Natuurlijk leent Funke maar toe, hoe meer hoe liever, en Dekker belooft! belooft! belooft! belooft z'n heele toekomst! Toen ik hem vroeg of hij verkocht was, zeide hij 'neen.' – Op dezelfde wijze toch verkoopen de dienstboden zich in Indië. Zóó maakt men slaven!

Ik weet niet in welke verhouding hij tot Funke staat, noch welke beloften hij hem gedaan heeft, maar ik weet wél dat hij slecht voor zijn werk betaald wordt, en dat hij dagelijks meer en meer de bezitting van z'n uitgever wordt. (...)

Dit is 't eenige waar ik over tob. Ik heb een onverzoenlijken haat tegen alle impresarii, uitgevers, kunstkoopers, en elke andere soort van overkompleete tusschen-wezens, bloedzuigers, die de krachtigste naturen verlammen en de schoonste toekomst breken. (...)

Houdt gij bijv. Funke voor den vriend van Dekker? – Ja, zooals de Scheveningsche vischkooper de vriend is van den hond die z'n kar trekt!

– Alsjeblieft! Wat een proza!

52. Door m'n al te vurig dichterlyk genie heb ik me daar laten verlokken tot 'n overdryving die zeer te betreuren is

- Jij zei indertijd dat de derde bundel *Ideën* je favoriete boek van Multatuli was. Ik geloof dat voor mij de zesde bundel die status heeft.
- Vanwege *Woutertje*.
- Vanwege *Wouter Pieterse* inderdaad. Deze bundel bevat het grootste brok van die roman, en anders dan in eerdere delen zijn er niet van die hele lange onderbrekingen waarin Multatuli ineens zijn mening over van alles en nog wat wil geven.
- Klopt nu dat al deze belevenissen nauwelijks een rol hebben gespeeld in de Nederlandse letterkundige beschouwing? Meestal gaat het als het over *Woutertje* gaat toch over de gedichtjes die meester Pennewip moet even of juffrouw Laps die een zoogdier is, kortom, over veel vroegere fragmenten
- Ik weet niet, heb je dat onderzocht?
- Niet systematisch, het is mijn idee. Je hoort er toch zelden iets over dat 'Woutertje' tijdens het grootste deel van het boek inmiddels 15 is? En dat juffrouw Laps hem in bed probeert te krijgen?
- Heeft Elsbeth Etty daar niet een keer een stuk over geschreven?

Juffrouw Laps is een van de meest boeiende vrouwenfiguren uit de negentiende-eeuwse literatuur. In het literatuuronderwijs is altijd voorbijgegaan aan de seksuele verlangens van juffrouw Laps. Daarover zweeg de negentiende-eeuwse literatuur van Nederland doorgaans, maar ze bestonden natuurlijk wel. Juffrouw Laps is dus een uniek kruispunt van feit en fictie.

- Juffrouw Laps is echt de tweede hoofdpersoon van dit deel van de roman. De enige naast Wouter bij wie de verteller naar binnen kijkt, die hij beschrijft als ze alleen is.
- Hoe dan ook, dit is inderdaad een meesterlijke roman. Jammer dat het de enige echte is. Als Multatuli in plaats van al die beschouwingen te schrijven dit boek had afgemaakt en zo nog een paar romans,
- Toch zijn het geen klassieke romans zoals de Fransen en de Russen in de negentiende eeuw schreven. Jij noemde daarnet even de verteller. Die zou ook weleens een bijzondere studie waard zijn. Het is dus een verteller die bij verschillende personen naar binnen kan kijken om hun beweegredenen uiteen te zetten.
- Dat is nu niet zo bijzonder.

– Nee, maar het wordt natuurlijk bijzonder doordat de verhaalttekst naadloos overgaat in de andere *Ideën*. Hier is écht de schrijver zelf aan het woord. De personages zijn expliciet marionetten van de auteur.

– Bovendien prijst hij zijn eigen werkwijze. Aan het eind is er bijvoorbeeld een beschouwing over het gebruik van dialect en andere uitspraak-eigenaardigheden van personages in proza. Dat was kennelijk een voortdurend punt van discussie in die tijd. Al in *Max Havelaar* had Multatuli het er trouwens over; hij was er tegen, terwijl hij er tegelijkertijd heel goed in was. In *Wouter Pieterse* lost hij het op door iemand eerst een paar pagina's min of meer fonetisch weer te geven, dan te zeggen dat hij daar genoeg van heeft en over te schakelen op zijn eigen spelling.

– Ja, en vervolgens houdt hij een heel verhaal over hoe deskundigen over deze kwestie vergaderd hebben in Antwerpen, maar waarom zijn oplossing toch de beste is.

– Een enkele keer is de verteller trouwens ook wel kritisch op zichzelf:

Door m'n al te vurig dichterlyk genie heb ik me daar laten verlokken tot 'n overdryving die zeer te betreuren is. Herhaaldelyk sprak ik van 'n deur, en... die geopend. Een klein beetje maar, heel eventjes, zo ongastvry mogelyk, maar geopend toch! Dit nu was de waarheid, maar... een deur? Vervloekte hyperbolen: 't was 'n halve!

– Maar dat is ironisch, toch? Met dat 'dichterlyk genie' en zo?

– Ja, het is allemaal hoogst experimenteel. Terwijl de recensenten in Multatuli's eigen tijd *Wouter-tje* vooral leken te prijzen om de psychologie.

– Een van de interessante aspecten is natuurlijk dat hij zelf herhaaldelijk wijst op de historische onwaarachtigheid van een en ander. Om de een of andere reden heeft hij besloten dat het verhaal zich rond de eeuwwisseling tussen de achttiende en de negentiende eeuw moet afspelen, maar hij wil niet kiezen wanneer precies. Hij neemt gebeurtenissen uit verschillende jaren:

Ik wil namelyk by 't schetsen van Wouters ontwikkeling niet gehouden zyn aan tydenkondige stiptheid, en wel: 1. gemakshalve; 2. om wáár te kunnen blyven in hoofdzaken.

– Dat eerste klinkt grappig, maar is er iets waar van het tweede?

– Goede vraag. Ik kan niet zoveel bedenken. Hoezo zou historische accuraatheid 'waarheid in hoofdzaken' in de weg staan?

– Elders, als hij een groepje mensen over straat laat hossen en zich dan afvraagt over in de tijd die hij beschrijft eigenlijk wel gehost werd, zegt hij, misschien eerlijker:

Vooreerst hééft m'n verhaal geen dagtekening – de welberekende fout die my de vryheid verschaft naar hartelust rond te grabbelen in den aard der dingen – en ten tweede: het hossen is, op weinig dagen na, zo oud als de wereld

– Nóg iets eigenaardigs aan deze verteller is dat hij die Fancy heeft. Hij suggereert af en toe dat zij

degene is die de gebeurtenissen in Wouters leven regisseert. Zij creëert het verhaal, de verteller schrijft het alleen maar op.

– Tegelijkertijd is er een passage waarin hij even Ovidius en andere schrijvers uit de oudheid parodieert en ‘de Muze’ aanroept, maar die dan weer laat stikken in koffij:

Komaan, laat ons liever de zaak heel eenvoudig behandelen. Die Muze kan wegblyven. Juffrouw Pieterse was den bewusten vrydagavond naar bed gegaan als gewoonlyk. En de rest ook. Van akelige dromen is me niets gebleken. In m’n archieven vind ik geen spoor van angst over ’t vreselyk gevaar waaraan men Wouter zo onbedacht had blootgesteld, misschien wel omdat dit gevaar z’n verwanten ten enen male onbekend was.

– Die archieven zijn ook een ingewikkeld grapje. Nu doet hij ineens alsof hij een historieschrijver is die zich baseert op archiefonderzoek.

– En alsof er in de archieven iets te vinden zou zijn over de angst van juffrouw Pieterse.

– Zoals hij ook een keer ineens een sprong maakt in de tijd om de implicaties van een heel klein detail in zijn verhaal weer te geven, en dat dan doet in de verleden tijd, alsof hij eigenlijk zelf in de verre toekomst schrijft:

Toch ontstond er later twist. In den jare O.H. tweeduizend zóveel, procedeerden de naneven van die twee ridders, over de voorzitting in ’n democratisch kiescollege. Ridder A zou volgens de traditie z’n wysvinger een millimeter verder onder de doos hebben uitgestrekt dan de helft, en dus groter aandeel hebben gehad in... groter aanspraak op...

– Het is allemaal natuurlijk een parodie op Bilderdijk, die zich wel nauwkeurig op archiefonderzoek zei te baseren en ondertussen ‘de Waarheid’ geweld aandeed.

– Dat door Multatuli zo bekritiseerde stuk komt hier trouwens zijdelings aan de orde in het verhaal. Wouter zit in de schouwburg op het moment dat dit stuk eigenlijk zou worden opgevoerd, al wordt het vervangen door een al even drakerig stuk van Rotgans.

– Het wordt laat. Zijn we klaar?

– Wat mij betreft nog lang niet. We hebben nog niks gezegd over het verhaal zelf, over de bespiegelingen die het bevat over de relatie tussen individu en massa, tussen vorst en volk, tussen je eigen leven en de geschiedenis.

– Maar misschien kunnen we dat dan doen als we de zevende bundel bespreken? Daarin gaat de Wouter-geschiedenis ook nog door.

– Goed, volgende keer dan de brieven uit het najaar van 1874?

53. De natuur heeft zich met Eduard vergist, hy had 'n meisje moeten zyn

– Het is fijn dat de DBNL de editie van Stuiveling online heeft gezet, maar hij doet toch vooral ook voelen hoe goed het zou zijn als er een nieuwe digitale editie kwam.

– Want?

– Die Stuiveling liet zich wel kennen, zeg. Altijd maar, in iedere twist, partij kiezen voor de grote held. Iedereen die kritiek had op de grote Multatuli had het natuurlijk bij het verkeerde eind.

– Dat bedoel ik nog niet eens. Ik bedoel meer dat hij van alles en nog wat niet afdruckte. In deze tijd wordt Multatuli duidelijk een onderwerp van heftig publiek debat. Maar het meeste daarvan krijgen we niet te lezen. Eigenlijk zou de *Zaaier*, de brochure die Vosmaer ter verdediging van de schrijver er in moeten staan, maar zeker ook alle kritiek. Dat wilde Stuiveling niet:

Herhaaldelijk bestaat het nieuws in sommige kranten hierin, dat ze het van belang achten met het nieuws uit een andere krant het nieuws uit nog weer een ándere krant te weerleggen of te bevestigen. Al is het soms mogelijk de bron te ontdekken of althans de plek waar het niet zelden kwalijk riekende straaltje boven de modder kwam, vaker evenwel blijft de hele berichtgeving zó anoniem en gelijksoortig, dat ze zelfs geen poging doet de schijn van plagiaat te vermijden. Ik heb de verzoeking om dat alles integraal te herdrukken weestaan in de overtuiging dat volledigheid ophoudt een grensbegrip te zijn zodra ze overgaat in absurditeit. Dat de een dit eerder vindt dan de ander, kan mij niet ontheffen van mijn verantwoordelijkheid ten deze, overeenkomstig mijn eigen oordeel.

– Je hebt gelijk, in een digitale editie zou die hele ‘niet zelden kwalijk riekende straal’ wel degelijk gepubliceerd kunnen worden. Als is het maar met links naar de oudekrantensite Delpher.

– Al die artikelen die indertijd over het fenomeen Multatuli geschreven zijn, moeten inmiddels terug te vinden zijn. En al die artikelen horen net zo goed bij ons cursusmateriaal.

– Iets anders wat heel irritant is aan Stuiveling is dat hij onbekommerd zijn eigen psychologische diagnoses op allerlei personen loslaat. Je zou denken dat een editeur toch vooral neutraal moet zijn, maar hij schroomt niet om zonder psychologisch diploma over Douwes Dekkers zoon te schrijven:

Edu, twintig jaar oud en beheerst door wat Freud later een oedipuscomplex zou noemen

– Hadden jullie trouwens gezien dat het begrip ‘leescursus’ hier opnieuw optreedt in het werk van Multatuli, na de *Max Havelaar*? Hij wilde in deze periode zo’n cursus organiseren over het werk van Shakespeare:

Graag wou ik (met u en Holda) in gedachtenwisseling treden over Shakespeare. Zie, als we in één plaats woonden, zou ik u voorstellen samen 'n cursus te houden. De te maken opmerkingen zouden zeer veelkleurig zyn. Shakespeare staat blykens sommige brokstukken zeer hoog. Dit is geen nieuws, zeg je. Welnu, evenzeer: blykens $\frac{7}{8}$ van z'n geschryf stond-i niet hoog.

– Precies al die dingen zou je ook over Multatuli zelf kunnen zeggen...

– ... en dat doen wij dan toch ook in onze cursus?

– ... zelf kunnen zeggen. Hij stond in ieder geval niet hoog genoeg om niet net te doen alsof hij niet kon berekenen hoe hoog of laag hij stond.

– Die opmerking over die leeskursus is ook licht schrijnend. ‘Zie, als we in één plaats woonden’. Maar dat doen ze niet. Had hij in die tijd eigenlijk wel vrienden? Had hij eigenlijk ooit vrienden behalve af en toe een tijdlang een correspondentievriend?

– Precies dat vraagt een jonge bewonderaar hem in een van de brieven, heb je dat gezien?

O ja, nog een vraag, die ge slechts onbeantwoord laat als hij (en ook anders natuurlijk als u tijd ontbreekt) u onbescheiden voorkomt, maar wier toestemmende beantwoording mij zeer zal verheugen. Hoe leeft ge daar te Wiesbaden? ik bedoel hoe is uwe omgeving? Hebt ge ware vrienden om u? Ik vraag dat, omdat het mij zoo'n ontzaggelijk genot is, mijn indrukken aan vrienden mondeling mee te delen en de hunne op dezelfde wijze te ontvangen. Ik zou eraan twijfelen, dat gij altijd deelnemende en begrijpende personen om u heen hebt, dan toch kondt ge, dunkt mij niet nu en dan zoo treurig zijn. Een van uw bundels eindigt zelfs ongeveer: ‘mocht ik voor dien tijd sterven – o gaarne – -’ O zoo iets stemt ons allen zoo treurig. Als ge liefhebbende wezens bij u had, kondt gij zoo niet spreken, hoop ik. Ik ten minste heb mijn verdriet ('t is waar niet te vergelijken met het uwe) nooit zóó diep gevoeld, als ik 't met oprechte liefdevolle mij begrijpende vrienden kon delen.

– Dat was heel juist gezien. Douwes Dekker was een einzelgänger en hij maakt vaak een nogal eenzame indruk. Een paar vrienden die hem ook eens hadden kunnen tegenspreken had hem in allerlei opzichten goed gedaan.

– Zelf ontkende hij dat, in antwoord op die brief. Hij was niet alleen, hij had immers zijn vriendin!

Ik zal alleen antwoorden op Uw fideele vraag: of ik alleen ben. Neen! Jufvrouw Schepel is by me, een toonbeeld van liefde, opoffering en trouw. Van zeer deftige familie heeft ze, wetende wat ze deed, alles opgegeven om – met goedvinden myner vrouw die zich eensvooral belastte met de kinderen, wat ná Lebak de afspraak was – om my aantehangen, te steunen, te verzorgen. (In 't dagelyksche kan ik niet alleen zyn. Dan ben ik à la merci van den eersten den besten.) Nu dan, zy is by me, en doet het onmogelyke om myn gewond gemoed te verplegen. Want m'n doorgaande stemming is verdriet. Ze heeft zonder morren, zonder treurigheid zelfs, armoed en honger met me geleden; nu niet, maar toen ik geen uitgever had.

– Maar een vriendin, dat is toch wat anders dan vrienden.

– Dat ‘verdriet’, dat noemt hij vaker. Dat is toch een vreemde term voor een zo langdurige gemoedstoestand, een ‘doorgaande stemming’. Het is ook weinig mannelijk.

– Ja, daar zegt hij trouwens in een van zijn brieven zelf ook iets interessants over:

Ik herinner me dat m'n moeder altyd zei: de natuur heeft zich met Eduard vergist, hy had 'n meisje moeten zyn. (...)Als ik... baas was, zou er geen fout wezen waartegen ik me zóó zou moeten wapenen als te groote inschikkelykheid.

– Ik vermoed dat hij hier iets blootgaf dat zeer waar was. Hij had altijd wel een grote mond, maar hij hield eigenlijk helemaal niet van ruzie en gedoe. Hij was eigenlijk waarschijnlijk behoorlijk verlegen en verstopte zich dan achter grote woorden. Omdat hij ook niet alleen kon zijn, zat hij het liefst in Wiesbaden met een vrouw.

– Die hij dan weer prees om háár inschikkelijkheid.

– Genoeg gespiegelogic! We lijken hier Garnt Stuiveling wel. Wat lezen we volgende week?

– Jij noemde daarnet de Zaaijer van Vosmaer. Ik wilde die dan maar eens onder handen nemen.

54. Iedere poging om eenvoudiger en natuurlijker te worden, wordt eerst bejegend met geschreeuw over gezochtheid

– Als je *Een zaaier van Carel Vosmaer* leest, begrijp je wel ongeveer wat Multatuli bedoelde als hij klaagde dat hij niet goed gelezen werd.

– Maar over Vosmaer had hij toch geen klachten? Hij...

– Nee, dat maakt het eigenlijk des te erger. Vosmaer was hem natuurlijk gunstig gezind...

– ... hij was denk ik de eerste die een uitgebreidere studie aan zijn werk wijdde?

– ... en bovendien was hij inmiddels een persoonlijke vriend. Maar het is allemaal van een zeer laag niveau. Hij komt nauwelijks aan een serieuze analyse toe omdat hij het zo druk heeft met omstandig verklaren hoe geweldig het allemaal is:

Met een enkel woord weet de dichter de fijnste snaren van de ziel te doen trillen, het geheele gemoed in beweging te brengen

– Ja, *Een zaaier* is meer een reclamebrochure. Zo worden ze tegenwoordig niet meer geschreven, een moderne criticus wil toch niet zo jubelen.

– De uitzondering in onze hedendaagse letteren is misschien Maarten 't Hart?

– Ja, die wil ook wel eens jubelen. Zij het dan net weer niet over Multatuli.

– Ik ben het helemaal niet met jullie eens. Vosmaer is af en toe juist behoorlijk kritisch. En hij analyseert dat de stukken ervan af vliegen. Over zijn stijl:

't Is anders als Sterne, als Börne, als Heine, als Montaigne. Soms, door de lichtheid en snelheid der bewegingen, het overspringen op onderwerpen, heeft het iets van een fransche causerie, maar 't is een geharnaste causerie; ze doet wel eens denken aan Heine, dan weer door de in fijnheden spelemeiende bigarures aan Tristram Shandy; dan weer is er oosterse poëzie als die van 't Hooglied of toorn als van Jesajas. Ja, van Jesajas en andere hebreuwsche dichters; heeft iemand wel ooit opgemerkt welke verwantschap er bestaat tusschen de kleur, den zinbouw, de beelden der schoonste stukken uit de bijbelsche litteratuur en die van Multatuli?

– Vooral die laatste vergelijking is interessant. Is er inderdaad, ook in de 150 jaar sinds Vosmaer dit schreef, weleens uitgebreide studie gedaan van de verwantschap tussen de bijbelse taal en de stijl van Multatuli?

– Hij heeft in ieder geval zelf een aantal keren positieve dingen over de bijbel gezegd als literair werk. Een belangrijke opmerking lijkt me bijvoorbeeld deze:

In den bybel, die zoveel heerlyke modellen bevat van *alle* soorten van litteratuur – het geestige vooral niet uitgesloten – komt geen enkel gezegde voor dat door dubbelzinnigheid tot lachen opwekt. De oorzaak ligt in de oprechtheid waarmee daarin alles by den naam genoemd wordt. De naieve schryvers maakten van den byslaap zo min 'n mysterie als van eten en drinken.

– De bijbel als een vorm van ‘naieve’ literatuur die daarom aantrekkelijk is. Er wordt tenminste niet ‘mooi’ geschreven en de auteur noteert rechtstreeks wat hij bedoelt. Die verwantschap gaat wel wat verder dan de ‘tale kanaäns’ waar sommige Nederlandse schrijvers mee worden geassocieerd....

– Zoals Maarten 't Hart!

– Het gaat niet zozeer om het overnemen van woorden of uitdrukkingen uit de bijbel, maar zoals Vosmaer zegt, om ‘kleur, zinsbouw, beelden’.

– Of zoals hij over *Vorstenschool* zegt:

Zijne taal is natuurlijk, vrij, maar ze is daarbij artistiek en verheven; ze is hoog gestemd zonder bombast, ze heeft onderscheiding zonder gemaaktheid en is los zonder platheid.

– Dit is misschien wel een van de raadsels van Multatuli's stijl: dat hij voor zijn tijd zo zeldzaam dicht bij de spreektaal stond, maar daarbij nooit tot geleuter verviel.

– Vosmaer wist zichzelf bovendien zelf ook elegant uit te drukken. Bijvoorbeeld waar hij de breedte van Multatuli's palet beschreef:

Diezelfde hand, die soms schrijft zoo fijn en gevoelig als de teederste vrouwehand, zwaait hier vaster noch en met noch sterker en gelijkmatiger macht over de taal den geesel van satire en sarkasme.

– Ah, alweer dat wijzen op Multatuli's vrouwelijke kant! Vorige week begon Multatuli er zelf over.

– In een brief die hij niet lang schreef nadat Vosmaers brochure verschenen was.

– Aan het begin heeft hij bovendien een analyse van iets heel anders, namelijk van de vraag hoe het komt dat het werk van Multatuli zo lang genegeerd is. Het komt volgens hem doordat mensen het niet kunnen plaatsen:

De toewijding aan alles wat schoon, goed en waar is, wordt alleen goedgekeurd als het de dingen geldt die eerst als zoodanig zijn gequalificeerd door de lieden die zich het monopolie daarvan hebben veroverd.

– Met name die ‘bijbelse’ eenvoud werd door mensen niet herkend:

Maar iedere poging om eenvoudiger en natuurlijker te worden, wordt eerst bejegend met geschreeuw over gezochtheid. De jonge moeder van onzen tijd, vooral tien, twintig jaren geleden, die haar kind wiesch met koud water en 't hoofd niet prangde in mutsen, die 't

zooveel mogelijk de leden bloot en vrij liet, kreeg den roep van wreedheid en geaffektheid ten dank voor die weldaden

– Ook dat is mooi gezegd. Maar het verklaart niet waarom Multatuli's werk met uitzondering van *Max Havelaar* eigenlijk nooit echt goed gelezen lijkt te zijn. Je kunt toch niet zeggen dat wij 150 jaar na dato nog steeds niet gewend zijn aan zijn vorm van natuurlijkheid?

– Nee, maar het blijft wel lastig om dat werk in een genre onder te brengen. Het is zo nadrukkelijk van alles door mekaar. *Max Havelaar* was dan tenminste nog een roman; en daar blijkt dan ook misschien wel 80% van alle Multatuli-literatuur over te gaan. Dat heeft niets met de inherente kwaliteit van dat boek in vergelijking met andere boeken van dezelfde schrijver te maken.

– Daar wijst Vosmaer ook op, al lijkt hij ook daar een oorzaak te zien in de stijl:

Hoe sterk reeds het woord van den Havelaar is, zijn letters zijn maar kinderhanepooten bij de ongehoord stoute en vaste karakters, bij het vlammschrift van later. Reeds de Minnebrieven zijn veel sterker; de eerste Ideën evenzeer; de 3e en latere bundels, de Miljoenen Studiën, – daarin is de denkerdichter in zijn volle kracht. En daarin is hij volkomen natuurlijk. De speelsche luim, de snijdende contrasten der ironie, de teedere gevoeligheid, de mikroskopische analyse, de snelle wendingen en overgangen, dat alles is de man zelf

– Ok, ik geef het toe, interessante observatie. Naarmate Multatuli's stijl beter werd, werd hij minder te pruimen.

– Mooi, dan gaan we ons daar volgende week weer verder aan laven: de brieven uit 1875!

55. Ik ben in oorlog met Douwes Dekker, die verlangt te deelen in mijn bewondering voor Multatuli

– Het gedocumenteerde leven van Multatuli was ook echt nooit saai, hè. Ook in de stukken uit 1875 valt weer veel te smullen.

– Nou, voor mij waren het toch vooral wel héél veel recensies van *Vorstenschool*, dat in deze periode eindelijk in première ging, met Multatuli's goede vriendin Mina Krüseman in de hoofdrol van Koningin Louise.

– Maar ondertussen zie je hier de verhouding met die 'goede vriendin' binnen een paar maanden tijd volkomen verzuren. En omslaan in vijandschap.

– Volgens mij komt dit vooral doordat Krüseman en Douwes Dekker nu wekenlang gedwongen samenwerken. Op de repetitievloer gaat het fout. Douwes Dekker ergert zich aan de manier waarop Krüseman de rol interpreteert – ze acteert volgens hem niet echt, is veel te vlak, steeds komt hij daar op terug, ook in brieven aan iedereen die het horen wil, maar kennelijk vooral ook ter plekke.

– Krüseman gaat zich dáár op haar beurt weer aan ergeren:

Dekker was vreeselijk hinderlijk bewegelijk, altijd even druk; en hij bleef vóór op 't tooneel, en als je wat deed, kwam hij met z'n neus op je liggen. Beviel 't 'm niet, dan deed'ie 't voor; kranig hoor, dan zag je ineens zoo'n rol léven. En eenmaal bij ziekte van Le Gras, en later toen van Zuylen ongesteld was, is hij zélf ingevallen in de rol van Spiridio en van Von Schukenscheuer, nee maar voortreffelijk!

– Ze vindt die Douwes Dekker als mens maar een min mannetje:

Ik ben in oorlog met Douwes-Dekker, die verlangt te deelen in mijn bewondering voor Multatuli. De eisch is excentriek! Een klein mannetje gelijk stellen met een groot talent! non è possibile! –

– Nou, eigenlijk begint de wrevel al eerder, namelijk als Krüseman hem laat weten dat ze *eindelijk* een contract heeft geregeld bij een goed gezelschap dat *Vorstenschool* wil uitvoeren. Ze heeft daar zelfs bij bedongen dat hij als auteur voor iedere voorstelling 25 gulden krijgt...

– ... iets wat in die tijd volkomen ongebruikelijk was. Een auteur kreeg wat geld als zijn boek gepubliceerd werd en daarna mocht iedereen met de tekst doen wat hij wilde.

– Inderdaad, dus Krüseman denkt dat Multatuli wel blij zal zijn met haar bericht, terecht lijkt me. In plaats daarvan reageert hij verbolgen: als dat gezelschap zoveel moet betalen (zelf krijgt de actrice 125 gulden per voorstelling), dan gaan ze het vast niet vaak uitvoeren. Dus dat is dan weer heel 'verdrietig'.

Je briefje begint met 'n triumfkreet. Welnu, myn indruk is geheel anders. Ik houd het gesloten contract voor zeer nadeelig en had (voor zoo ver ik in de opvoering van *Vorstenschool* belang stel, want 'n hoofdzaak is 't me niet!) geen onaangenamer tyding kunnen ontvangen, dan dat elke voorstelling met f200 extra-onkosten belast was! Dat is gewis

in ons ellendig land de manier niet om 'n stuk op 't répertoire te houden! 't Zou me dan ook zeer leed doen als je nu ook weer deze zaak noteerde als 'vechten voor vrienden.' Ik verzeker je dat vyanden moeite hebben zouden 'n middel uit te denken, dat me meer contrarieerde.

– Het is een patroon in zijn leven: de hele tijd klagen dat niemand iets voor hem doet. En dan doet er iemand iets voor hem en niet alleen is het dan wéér niet goed, maar hij interpreteert het altijd meteen als een daad van vijandschap.

Hij vindt het heel verdrietig een Nederlandsch auteur te zijn, die te arm is om de repetities van zijn eigen stuk bij te wonen, en beknort mij over 't vorderen van den droit d'auteur, dat hem in de gelegenheid stelt om die repetities bij te wonen!....

– Ik weet niet hoe jullie dat zien, maar voor mij is die Mina toch ook hier weer een groter mensenkenner. Terwijl Multatuli vooral allerlei flauwe en evident onware verhalen ophangt over dat zij zich alleen maar aan hem heeft opgedrongen om haar naam aan de zijne te verbinden en zo carrière te maken, terwijl hij er nooit iets in had gezien, schrijft zij aan een vriendin:

Ik had hem op eens zijn martelaarschap ontnomen en dat leek 't mannetje niet; nu moet hij dat terug zien te krijgen en alle middelen zijn hem goed, zelfs 't vallen van zijn eigen stuk zou hem welkom zijn, als hij er ons, en vooral mij, slechts de schuld van kon geven.

– Hoezo zijn dat 'flauwe en evident onware' verhalen, die Multatuli 'ophangt'? Ze lijkt me ook heel erg ambitieus en geneigd zichzelf te overschatten. En uit de recensies blijkt wel dat velen het met haar eens waren dat die rol boven haar macht lag.

– Maar passages als de volgende getuigen toch alleen maar van tomeloze rancune?

M.K. vertelt nu dat ik haar 't hof gemaakt heb en door haar afgewezen ben. Uit 'wraak' vind ik nu haar spel niet mooi. Ze is 'n canaille! En... haar heel optreden sedert 2 jaar is 'n speculatie geweest om zich te huwen aan myn renommée. Alles nagaande is me dit zeer duidelyk. Vandaar haar eerste bezoek in 73. (herhaald in 74) en haar ophemelen van Multatuli. Ik ben overtuigd dat het schepsel niets dan de moijigheidjes in den Havelaar van my gelezen heeft. Ze weet, kent, kan niets! Haar heele zyn (tot haar brusquerie toe) is één leugen.

– Maar dit schrijft hij na de repetities, als Vorstenschool met Krüseman in de hoofdrol al grote successen heeft, terwijl auteur en actrice elkaar bijna met de dag inniger gaat haten. Hij houdt lezingen in het hele land waarin hij openlijk zegt dat hij vindt dat zij de hoofdrol verpest.

– Zij komt een keer naar zo'n lezing toe, maar dan praat hij tot haar verbijstering alleen over heel andere onderwerpen.

– Ja, en als Douwes Dekker en Mimi Schepel hun verblijf in Nederland benutten om met elkaar te trouwen – iets waar Mina in haar correspondentie met beiden maandenlang steeds op heeft aangedrongen – kan zij dat alleen maar negatief interpreteren:

Nu is die ellendige Mul bezig te trouwen om 't het Publiek naar den zin te maken en dan Mevr. Douwes-Dekker op de planken te brengen als Hanna [*de belangrijkste vrouwelijke*

bijrol], naast Mevr. ten Hagen [*de actrice waarvan Krüseman dacht dat die van Douwes Dekker de hoofdrol zou krijgen*] van wie zij geen écrasatie te wachten heeft! De intrigue is netjes gesponnen, maar toch alweer niet slim genoeg, want ik heb haar terstond doorzien, en aan 't licht gebracht. Die schelm van een Mul doet al wat hij kan om mij uit de voeten te krijgen, daar ik mijn kontrakt gemaakt heb voor Elize Baart [*de protégé van Krüseman die Hanna speelde*] en mij te zamen en er dus hoegenaamd geen kans op inschuiven is van zijn maîtresse zoo lang wij staan

- Mensen, nu zijn we aan al die recensies niet eens toegekomen. Doen we dat dan volgende week?

- Ja, en dan nemen we ook meteen de giftige anti-Multatuli-brochure *Onkruid onder het tarwe* mee, die Van Vloten in deze tijd schreef!

56. Zulk een nieuwtje op den 1en April!

– We zouden deze week nog eens terugkomen op stukken uit 1875, en met name de recensies van *Vorstenschool* die hier zijn afgedrukt.

– Ja, zoals er indertijd kennelijk in de krant ook allerlei artikelen verschenen over dat Multatuli mogelijk de repetities zou bijwonen, en dat hij indertijd de repetities had bijgewoond, en dat de eerste voorstelling misschien in Utrecht zou plaatsvinden, maar misschien ook niet, enzovoort.

– Ja, we hebben al gezien dat Multatuli *Vorstenschool* schreef met onder andere de bedoeling om het stilzwijgen dat er over zijn werk heerste te doorbreken. Wat dat betreft was de opzet geslaagd.

– Wat waren die recensies bovendien uitvoerig! De prestaties van iedere acteur worden tot in detail besproken.

– Wat ik grappig vond is dat ook de rest van de avond wordt toegelicht, zoals op welke momenten het publiek precies een staande ovatie uitbracht. Ik heb de indruk dat de meeste recensenten tegenwoordig liever doen alsof er helemaal geen publiek was.

– Zoals jij geloof ik vorige week zei gaven de recensenten trouwens Multatuli gelijk: de meesten vonden Mina Krüseman erg tegenvallen.

– Maar er was toch ook wel kritiek op het stuk zelf, en met name op haar rol, koningin Louise, die grotendeels bestaat uit het houden van lange toespraken. Dat is ook wel lastig goed te doen.

– Ja, er worden heel verstandige dingen gezegd in sommige van die recensies. Bijvoorbeeld dat de schrijver te weinig afstand houdt tot koningin Louise. Dat het te duidelijk is dat haar gedachten zijn eigen gedachten zijn en hij haar daardoor niet goed van buiten kan bekijken. Dat dit een groot manco is van het stuk.

– Waar staat dat?

– Er is een recensie in het *Algemeen Handelsblad* waarin erop wordt gewezen dat de koning – een rol waarvan Multatuli zelf beweerde dat hij een beetje mislukt was omdat die koning zo'n grote draai maakt, van een totale losbol naar iemand die inziet dat een vorst verstandig moet zijn – eigenlijk juist beter is dan de rol van de koningin:

Naar ons gevoelen is deze goedhartige koning, dwalende uit gebrek aan opvoeding, maar altijd vatbaar voor goede indrukken en ten slotte met de beste voornemens bezielde, oneindig gemakkelijker te redden, dan deze koningin, eeuwig bespiegelende, alles afkeurende, rusteloos van het eene onderwerp op het andere springende. Bij haar hoort men steeds 'het klepperen van den molen, maar ziet geen meel'.

– En dan later:

Vorstenschool echter zou eerst dan wezenlijk een vorstenschool zijn, indien niet alleen de koning werd gevoerd tot de koningin, maar ook de koningin tot den koning; indien zij, hoe

dan ook, leerde begrijpen, dat zij met hare opvattingen even ver van de wijs was, als hij met zijne zotte liefhebberijen. Zulk eene oplossing ware te vinden en te verkrijgen geweest, door de ervaringen der koningin in het vierde bedrijf. Maar ze was niet te vinden en zal door Multatuli niet gevonden worden, tenzij de dichter zich weet te verheffen boven zijn creatie.

– Het voorjaar van 1875 moet sowieso een verwarrende periode zijn geweest voor Multatuli. Aan de ene kant werden hem, blijkens die recensies, voortdurend echte en zilveren lauwerenkransen toegeworpen; aan de andere kant kreeg hij te maken met zeer felle kritiek.

– Nou, de meeste van die recensies zijn toch heel schappelijk.

– Ik doelde nu even op *Onkruid onder de tarwe* van Van Vloten.

– Dat hebben we nauwelijks kunnen lezen.

– Nee, dat is een van de rare keuzes die Stuiveling als redacteur van de *Volledige Werken* maakte: wel elke snipper in de krant over van alles en nog wat rondom de al dan niet vermeende ziekte van een van de acteurs in Vorstenschool, maar uit die brochure van Van Vloten, die note bene helemaal over Multatuli ging, worden alleen maar een paar fragmenten geciteerd. Zonder dat zelfs maar duidelijk wordt gemaakt wat die fragmenten dan wel *VW*-waardig maakte!

– Nou lusten de honden ook geen brood van die fragmenten. Wat was die hooggeleerde Van Vloten onder de gordel! Als op 1 april het bericht in een krant staat dat Douwes Dekker met Schepel getrouwd is schrijft hij:

Zulk een nieuwtje op den 1en April! Wanneer de een of ander spotboef het had verzonnen, om er zijn landgenoten meê beet te nemen, het kon niet fraayer. Doch het was niet verzonnen; het was de meest plat-prozaïsche, doch daarom niet minder vermakelijke waarheid. De baronesse van Wijnbergen, sedert verscheiden jaren vrijwillige weduwe van haar met juff. Schepel niet minder vrijwillig buiten huwelijk verbonden man, met wien zij, in zijn onbeheerschte ‘ongewoonheid’, zoo ‘gelukkig’ getrouwd was (gelijk hij zelf ’t ons betuigde), legt het tijdelijke af; en manlief, die het tot dusver met die juffrouw zoo gemakkelijk buiten dat huwelijk had weten te stellen, zonder zich om zijn ‘gelukkige’ vrouw en hulp-behoevende kinderen anders te bekommeren, dan dat hij er sentimenteele brieven aan en over schreef, en aan ’t publiek te lezen gaf; manlief vindt zich nu op eenmaal geroepen, die juffrouw niet minder ‘gelukkig’ te maken, dan zijn overleden barones het steeds met hem geweest is, verbindt zich met haar in ’t huwelijk, doch doet dat – om er al ’t pot-sierlijke toch goed van te laten uitkomen – op den van ouds voor alle menschelijke grollen en grappen opzettelijk bestemden 1en Aprildag; – vermakelijker kon het niet.

– Zulk soort opmerkingen vind je tegenwoordig alleen op de sociale media, niet in enige gedrukte krant of tijdschrift. Zeker niet over schrijvers.

– Ja, en vervolgens verschijnen er in datzelfde tijdschrift, *Onze Tolk*, dan weer stukken tegen Van Vloten. Bijvoorbeeld van een redacteur van het blad die opmerkt dat je misschien in het publieke debat wel iets mag zeggen over Douwes Dekkers relatie met Tine, omdat de schrijver daar zelf van alles over beweerd heeft, maar niet over die met Mimi, omdat hij die zelf buiten dat domein heeft gelaten.

– De dames in kwestie hadden er kennelijk sowieso niks over te zeggen.

– Ja, men gaat nog steeds verder in de verdediging van Multatuli. Bijvoorbeeld door erop te wijzen dat het misschien niet zo nobel van hem was om met iemand anders te gaan samenwonen terwijl hij nog met Tine getrouwd was, maar dat dit nieuwe huwelijk toch wel liet zien dat hij niet zomaar van de een naar de andere fladderde:

maar naar mijne meening pleit dit tweede huwelijk van M. evenzeer voor zijn karakter als zijne behandeling van Tine er tegen getuigde

– Maar wij kunnen hier wel heel kritisch over doen, ondertussen zitten wij als lezers natuurlijk ook nog steeds te roddelen over alle wederwaardigheden van Douwes Dekker.

– Ja, omdat hij er zelf over begonnen was!

– Ik wilde voorstellen om volgende week de biografie van Mina Kruseman door Annet Mooij eens te bespreken. Die vrouw begint me toch steeds meer te fascineren. Ook omdat ook zij in deze periode steeds meer in het openbaar op Multatuli's privé-leven begint te schimpen.

57. Haar doormekkeren over het trouwen, haar beledigende ‘pedante teutjes’-brief, haar dominantie in alles, haar luidruchtige optreden

– Ik ben blij dat je ons dit boek over Mina Krüseman hebt laten lezen. Ik had het niet willen missen!

– Nou!

– Ja!

(enthousiaste bijval)

– Vond je? Het is misschien best een aardig boek, maar hoort het in onze leescursus? De twee hebben elkaar maar een paar jaar meegemaakt.

– Maar dat waren cruciale jaren in beider bestaan. Krüseman legde enorm enthousiasme aan de dag voor Multatuli en vooral zijn toneelstuk *Vorstenschool*. Ze zette alles op alles om dat stuk gespeeld te krijgen, met zichzelf in de hoofdrol. Maar zodra de repetities begonnen, klapte het tussen die twee.

– Dat hebben we al besproken, toch?

– Maar Mooij laat zien hoe ingrijpend die ruzie was in beider levens. Voor Krüseman was het daarna allemaal afgelopen. Ze trok naar Nederlands Indië en later naar Napels en Parijs, en ze schreef nog wat romans en pamfletten, allemaal mislukt, maar een belangrijke rol in het openbare leven speelde ze niet meer. Ze was ook niet meer interessant en ambitieus maar vooral bitter en verongelijkt.

– Zoals het eigenlijk ook voor Multatuli afgelopen was. Hij zou in de jaren erna nog met moeite de zevende bundel *Ideen* eruit persen, maar er daarna ook het zwijgen toe doen.

– Zou dat iets met elkaar te maken hebben?

– De historicus Floris Cohen heeft me weleens verteld dat hij dacht dat het zwijgen van Multatuli werd veroorzaakt door de felle kritiek van zijn voormalige vriend Van Vloten. Maar ik kan me voorstellen dat de enorme knal met Krüseman veel belangrijker is geweest. Eindelijk, eindelijk kwam voor beiden de grote doorbraak – en dan mislukte het toch weer.

– De twee waren evenknieën.

– Zij het dat Krüseman dus niet het schrijftalent van Multatuli had.

– Nee, maar ze waren allebei eigengereid, bereid om tegen alle maatschappelijke conventies in te gaan, hoogmoedig, nobel van inborst, feministisch, blind voor de eigen tekortkomingen...

– ... de man en de vrouw van de negentiende eeuw!

- Krüseman heeft gesuggereerd dat de breuk kwam doordat Muiltatuli de avond voor de eerste repetities heeft geprobeerd haar te verleiden en zij hem afwees. Mooij zegt dat dit niet te bewijzen is, maar ook niet onwaarschijnlijk.

- Belangrijker lijkt mij de totale bitterheid die ze vervolgens tegen elkaar voelden, terwijl ze eerder zo aardig, zo vrolijk met elkaar waren omgegaan en elkaar zo hadden bewonderd; belangrijker dan wat nu de precieze aanleiding was. Ze moeten heel veel in elkaar hebben herkend en hun wederzijdse haat moet voor allebei een grote klap zijn geweest.

- Stel nu dat het Vosmaer, die met allebei vriendschappelijk contact bleef houden, was gelukt om de twee weer bij elkaar te brengen!

- Wat een schoonheid had dat opgeleverd. Dan had Multatuli misschien alsnog zijn blijspel geschreven!

- Kom, kom, jullie doen net alsof Mina nu zo'n muts is geworden na die clash. Ze maakte wel degelijk naam in Nederlands-Indië, raakte zwanger van een 18 jaar jongere man, vertrok met hem naar Napels waar ze twee dochters van hem kreeg die allebei binnen een paar maanden stierven. Daarna woonde ze nog 37 jaar met die man samen, in de buurt van Parijs, waar ze betrokken bleef bij de vrouwenbeweging en een wonderlijke spirituele uitloper daarvan. Noem dat maar saai.

- Een van de opvallende aspecten van deze biografie vind ik toch wel hoe Mooij voortdurend commentaar geeft op haar hoofdpersoon. Er zijn twee hoofdstukken gewijd aan een evaluatie van Krüseman, en ook tussendoor vind je voortdurend passages als:

Kruseman had in haar campagne geen enkel publicitair en propagandistisch middel geschuwd. Dat Multatuli zelf zich daar hoe langer hoe ongemakkelijker bij was gaan voelen, had ze volkomen genegeerd. Haar doormekkeren over het trouwen, haar beledigende 'pedante teutjes'-brief, haar dominantie in alles, haar luidruchtige optreden – het kwam niet in haar op dat deze zaken ook tegen haar konden werken. Mislukkingen schreef Kruseman überhaupt nooit toe aan eigen tekortkomingen. Daar was ze volslagen blind voor, het lag altijd aan de tegenwerking die zij van anderen ondervond.

- Doormekkeren! Volslagen blind!

- Het gaat mij er niet eens om dat dit alles negatief is – ik geloof dat Mooijs oordeel over Kruseman ondanks deze tekortkomingen toch wel gunstig uitvalt. Ik snap niet waarom Krusemans gedrag überhaupt moet worden geëvalueerd. Wat hebben we eraan om te bepalen of het karakter van iemand in de negentiende eeuw wel of niet gunstig was?

- Maar wij doen met Multatuli in onze leescursus toch niets anders? We leggen hem voortdurend langs allerlei meetlatten.

- Ik zie ook het bezwaar niet.

- Het is veredeld roddelen!

- Alle geesteswetenschap is veredeld roddelen. Juist omdat het gaat over mensen van lang geleden, en er geen enkele implicatie meer is van ons geroddel voor die mensen, kunnen we hen gebruiken als illustratie voor onze voortdurende conversatie over de moraal.

- Ik ben het daar geloof ik niet mee eens. Ik heb het dan toch liever over de stijl.

- Ook daarover heeft Mooij wel wat interessante dingen te zeggen, vooral over de stijl van acteren. Ze laat zien dat Kruseman al langer het idee had dat het toneel in Nederland te schreeuwerig was, dat er te veel werd geschmierd. Ze stond een naturel voor. Dat verklaart misschien waarom men haar zo vlak vond: ofwel men was die stijl niet gewend, ofwel beheerste ze die stijl inderdaad niet goed.

- Of allebei.

- Mooij beschrijft ook hoe een deel van het probleem was dat Krüseman zich te sterk met haar personage, Louise, vereenzelvigde. En dat dit het moeilijk maakte om haar goed te acteren.

- Bespraken we de vorige keer niet hoe critici vonden dat de rol van Louise ook mislukt was omdat Multatuli zich te veel met die Louise vereenzelvigde en daardoor niet goed over haar kon schrijven?

- Een man en een vrouw die zich allebei teveel met hetzelfde personage vereenzelvigen! Dat moest wel mis gaan, hoe nobel van inborst dat personage ook was.

- Allemaal leuk en aardig, jongens. Maar de volgende keer toch maar weer Multatuli?

- Ja, de brieven van 1875 en 1876!

58. Ik vind men moest niet langer leven dan 50 jaar

- Een van de zaken die je goed kunt bestuderen aan de hand van de brieven en stukken uit het najaar van 1875 en het jaar 1876, is het verschijnsel polarisering.
- Ik vind juist dat Multatuli in deze periode soms wat mat overkomt.
- Nee, ik bedoel ook niet zijn eigen werk, maar wat anderen over hem schrijven. Je hebt inmiddels zeer fanatieke bewonderaars en minstens even fanatieke haters....
- ...waarbij de laatsten vaak gerecruteerd lijken te zijn uit de geleerden van de eersten.
- Ja, met een glansrol voor Antonius van der Linde, die merkwaardige theoloog en schaakhistoricus die er jarenlang een vriendelijke correspondentie op nahoudt en nu ineens in een stuk flink van leer trekt tegen de bizarre opvattingen van Multatuli over etymologie.
- Ja, en die daarna de vriendschap weer wil hervatten alsof er niets is gebeurd.
- Hoe dan ook is waar dat de meeste bestrijders van Multatuli in deze periode hem ooit bewonderden of vrienden met hem waren. Er zijn weinig buitenstaanders geweest die zich geroepen voelden de mensheid erop te wijzen wat een rotzak Douwes Dekker eigenlijk was.
- Het is allemaal liefde. Ware liefde of gekrenkte liefde. Dat is het gevoel dat de man kennelijk wist op te wekken: een grote fascinatie. Waarom zou zo'n Van Vloten anders maar door zijn blijven gaan met zijn aanvallen?
- Waarbij het werk soms zelfs misschien wel expres verkeerd werd gelezen. Bijvoorbeeld om hem verwaandheid te verwijten:

Mult. beweert in ernst, dat “om te schrijven noodig is” zekere verwaandheid, voortspuitende uit den waan dat men weet, bevoegd is tot optreden, tot voorgaan. Wordt men geschokt in dien waan, die moedgevende zekerheid van 't oogenblik; wordt het besef geboren van niet-weten, dan gaat het gevoel van meesterschap te loor, waaruit men den moed, de verwaandheid put welke den schrijver en spreker kenmerkt. – Hoe ongerijmd, hoe psychologisch onwaar!’
- Dat lijkt me inderdaad een voorbeeld van totaal verkeerd lezen. Multatuli had geschreven:

Als ik veel boeken om mij heen zie, laat ik mij verlokken daarin het oog te slaan. Ik lees voort, word, vruchteloos tegenstrevend, overtuigd van onkunde, en weg is de verwaandheid die ik noodig heb om te schrijven.
- En daarmee bedoelde hij volgens mij dat *iedereen* die schrijft wel hoogmoedig moet zijn. Hoe durf je anders nog iets aan de ook in de 19e eeuw al zo uitgebreide bibliotheek iets toe te voegen? Er zit ook iets ironisch in die hoogmoed, want hij laat zien dat hij gebaseerd *moet* zijn op het moedwillig ontkennen van de werkelijkheid – dat er al zoveel boeken zijn.

– Ja, maar wat jij daarnet voorlas kwam ook niet uit *Onkruid onder het tarwe* van Van Vloten, maar uit een bespreking van dat boekje.

– Heerlijke tijd, de jaren 1870, toen er nog zo over literatuur werd gediscussieerd. Dat zie je nu toch eigenlijk niet meer, dat mensen brochures schrijven over de vraag of Arnon Grunberg wel of niet een goed mens is.

– Even iets anders. We zijn nu in een periode beland dat Stuiveling is overleden en zijn werk is overgenomen door Berry Dongelmans en Hans van den Bergh. Wat een verademing is dat ineens. Wat een veel prettiger toon hebben hun eigen teksten:

Ondanks de felle kleuren van bewondering en verguizing waarmee de Multatuli-receptie zich ook toen al tooide, blijft voor de huidige lezer van de brieven en dokumenten toch het belangrijkste dat ook in 1876 Multatuli's korrespondentie telkens weer briljante passages bevat waarin speels en gevat tal van onderwerpen worden aangesneden, vaak met in hedendaagse ogen tekortschietende kennis van zaken, maar ook met de onbevangenheid van de typisch 19e eeuwse dilettant,

– Die 'briljante passages' zaten geloof ik vooral in de correspondentie met P.A. Tiele, de bibliothecaris die Multatuli ontmoet wanneer Tiele een tijdje in Wiesbaden blijft om te baden.

– Multatuli ontwikkelt voor hem in brieven het soort mannenverliefdheid dat hij vaker opvat:

Uw vriendschap is 'n ware schat, kerel! Wat kan ik veel van U leren. Velen zouden m'n vreugde hierover niet begrypen omdat de dingen die ik nu bedoel, thuis hooren op 'n terrein dat niet voor 't myne wordt gehouden, omdat men my veroordeelt tot uitsluitende poëterigheid.

– Ja, dat ging dan vooral om taal- en letterkunde. Tiele leek wel wat meer geduld te hebben met die rare etymologische hobby van Douwes Dekker.

– Hij wordt ook ineens op een uitgelaten manier kritisch op zijn eigen stijl:

Beste Tiele! Altyd door heb ik 'n drukte als 'n kleermaker met één klant. Dat is nu alweer drie dagen, meen ik, dat – 'n hondje van 'n styltje: dat dat. Maar ik heb gister fransch gesproken, en schyn gedacht te hebben dat ik begonnen was met *Voilà trois jours que*. Onlogischer constructie en zegswys dan de fransche bestaat er niet. Nu ik wou zeggen: sedert drie dagen alweer wou ik telkens me zetten tot beantwoording van uw brieven

– Kom jongens, er zitten toch echt wel mooiere passages in die brieven, hoor. Bijvoorbeeld de verhandeling over het hoesten. Waarschijnlijk medisch gezien ook totale onzin, maar toch:

Wie eens gebruikte, en door inwendige verbranding van koolzuur beroofde lucht, weêr inademt, kan even zoo goed met open mond boven 'n komfoor gloeiende coaks gaan zitten. Dan moet men hoesten. Vandaar dan ook dat iemand die verkouden is, z'n hoestbuien niet op straat heeft, maar wel als in 'n warme kamer treedt, en vooral: eenige oogenblikken nadat hy te bed gaat. In 'n slaapkamer is geen beweging en de laag lucht die op den patient ligt, is spoedig verbruikt. Dan ademt hy stik- en koolstof, en moet hoesten. Als de bui

hevig geweest is, zoodat hy opgezeten heeft, en dus de lucht wat in beweging gebracht, zal hy weldra (zoodra de kramp van de eerste bui bedaard is) wat beter lucht ademen, en dan heeft-i kans in slaap te raken. Soms is de prikkeling van den bedorven lucht zóó erg dat men of niet in slaap raakt (o, ik ken dit by ondervinding!) of zich wakker hoest. Maar soms slaapt men, zonder hoesten, door. Dit laatste bewyyst dat de hoest veroorzaakt worden kan door 'n oorzaak van buiten, die men door verdoving der zenuwen in den slaap niet gewaar wordt.

– Ik weet niet of het medisch onzin is, maar het lijkt me wel het resultaat van oprechte en nauwkeurige zelfobservatie. En dat is ook heel wat waard.

– Wat jij daarnet 'mat' noemde in Multatuli's stijl in deze brieven, is wat hijzelf geloof ik 'verdrietig' noemde. Misschien had hij een lichte depressie?

– Vanwege al die aanvallen op zijn persoon? De dood van Tine?

– Misschien hoeft zo'n depressie ook geen duidelijk aanwijsbare oorzaak te hebben, zelfs niet bij een groot schrijver?

– Hoe dan ook schrijft hij aangrijpende dingen over de dood:

Maar... ik vind men moest niet langer leven dan 50 jaar. Dat is wèl! Er werd in myn tyd (1842,3) in de Battaklanden verteld dat 'n familievader die zich voelde aftakelen, z'n kroost en kleinkroost verzocht hem nu maar opteeten. En dit deden de goeie kinderen! Ze maakten hun maag tot 'n mausoleum van pieteit. Maar ik weet niet of deze vertelling grond heeft: gezien heb ik 't niet! Zonder nu van m'n kinderen zoo'n onsmakelyken dienst te vorderen (onsmakelyk voor hen, meen ik) voel ik tòch iets in me van zoo'n battaksche wysgeer.

– En dan:

Wat my betreft, ik vind 'n herfst heerlyk. Niet alleen de buitennatuur maar ook de natuur in ons, is in 't derde jaarkwartaal rustiger. Ik vind de lente, en ook in zekeren zin den zomer, agitant. Van de lente is 't bekend en erkend, maar ik geloof dat deze opmerking omtrent den zomer nog niet zoo algemeen is doorgedrongen. Hoe dit zy, ik hou van avond en najaar. Daarin ligt iets kalmerends, iets dat denken doet aan zich ter rust te begeven, en m'n voorkeur voor dien indruk klopt heelemaal met m'n verlangen naar den dood.

– De schoonheid van de herfst is de schoonheid van het verlangen naar de dood.

59. Voel je hoe vreeselyk 't is dit te moeten zeggen van z'n kind?

– 1877! Het jaar waarin Multatuli eindelijk deel 7 van de *Ideën* voltooide.

– Ja, dat zou je eigenlijk uit de brieven en documenten die we deze keer lazen niet zeggen, dat het getob nu voorbij was. Want dit was een uitermate tobberig jaar.

– Ja, 'verdrietig', zoals hij voortdurend noemt. Hij was neerslachtig, misschien door alle voortdurende aanvallen op zijn persoon.

– Ik denk dat het vooral met de problemen met zijn kinderen te maken had. Hij lijkt ineens te beseffen dat hij die had, dat hij die net als zijn vrouw in de steek had gelaten.

– Althans, dat iedereen dat zou kunnen denken. In een van zijn brieven staat een hartverscheurende passage over hoe hij merkte dat zijn vrouw en kinderen ineens vertrokken waren uit Den Haag, met hulp van mensen van wie hij had gedacht dat ze zijn vrienden waren:

Nu dan, eindelyk raakte ik klaar met Mill. Studien, en ondanks de zeer pynlyke omstandigheid waarin ik dat ding opzette (o vreeselyk!) was ik zoo gelukkig m'n vrouw en kinderen in-staat gesteld te hebben in Holland te blyven. Ik schreef hun 'n zeer opgeruimden brief! Toen Mimi dáár kwam, vond ze dien brief op de tafel, en niemand in huis dan de meid. (...) Vóór ik nog van Mimi hoorde hoe ze daar in den Haag 't huis verlaten vond, ontving ik 'n brief van m'n vrouw uit Innsbrück. Ze schreef dat ze, letterlyk uit hongers van de kinderen, genoodzaakt geweest was, toe te geven

– Maar zijn al deze verklaringen voor die neerslachtigheid niet te psychologisch? Hij beschrijft ook hoe hij door de astma vaak niet kon slapen. Dat helpt je humeur ook niet.

Ik lig tegenwoordig byna alle nachten tot den morgenstond te hoesten. Dit geeft onplezierige dagen. Het vermoeit zoo! En daarby allerlei verdrieten van anderen aard, wel niet alles even belangryk, maar 't een komt by 't ander. Soms loopen de beroerdheden in 't komieke. 'Nu, lach er dan om' zegt ge. Ja, dit doe ik ook wel, maar 'n gewonde voelt by elke aanraking pyn. Als iets komieks 't volgende. Voor eenige maanden ontving ik 'n brief van 'n 'geestverwant.' Ik haal dit woord aan omdat zulke brieven typisch zyn. Ik antwoordde beleefd, maar niet meer. Vervolgens kreeg ik nog 'n paar brieven waarin ik verheven werd boven de wolken. Acht of tien dagen na den laatsten schryft me dezelfde man ineens zonder de minste aanleiding van myn zy (want ik had niet geantwoord) dat ik 'n slang was, 'n monster. Eerst nu had hy, 'na jaren studie van m'n werken' dit op eens daarin gezien.

– Ja, die brief zit zelf ook in de werken. Die man volgde het gewone patroon. Ineens had hij ingezien dat Douwes Dekker zijn leven helemaal niet zo op orde had als Max Havelaar. En dus stortte de ooit aanbeden schrijver ineens naar de diepste krochten van de hel.

– Maar het fascinerendst in dit jaar is wel de obsessie die hij ontwikkelt met zijn zoon. Die zoekt hem aan het eind van de zomer op in Wiesbaden. Hij blijkt dan een vriendin te hebben meegenomen maar zijn vader, die jarenlang ongehuwd met een vrouw heeft samengeleefd, weigert dat meisje binnen te laten, zodat ze in arren moede maar in een hotel trekken.

– En dat is pas het begin.

– Kennelijk: na een paar maanden vertrekt de zoon ineens weer, en de vader schrijft ineens aan allerlei mensen lange brieven over de slechtheid en de krankzinnigheid van zijn kind.

– Nu je het zegt: ik vraag me af of hij buiten zijn literaire werk ooit zoveel woorden wijdde aan de analyse van een ander mens:

Hoe hem te beschrijven? Geheel volledig kan ik 't niet, maar één ding dat alles beheerscht is dit: hy heeft geen besef van eer, goede trouw, karakter. Hy is om zoo te zeggen: zedelyk kleurenblind. Dit gebrek loopt tot in 't krankzinnige, daar hy, de volslagenste egoïst dien men zich denken kan, zelfs z'n eigen belang uit het oog verliest zoodra hy maar 'n schyntje meent te bespeuren van oogenblikkelyk voordeel. Hy vat niet, ik zeg nu niet: het lage, 't afzichtelyke 't onteerende van bedrog, maar ook niet het nadeelige. Ja, z'n slechtheid loopt over in 't krankzinnige. Hy neemt niet eens de moeite ze te verstoppen, en vertelt byv. heel eenvoudig hoe hy by zekere gelegenheid iemand die hem in den weg stond, belasterd had, door in 'n courant te schryven dat die persoon 'n onteerend vonnis tot z'n last had! Mimi en ik keken elkaar verbaasd aan, ja, letterlyk stom van verbazing: we zeiden niets!

– Dat is natuurlijk allemaal projectie.

– Meen je? Maar Multatuli zelf was hoe je het ook bekijkt niet bepaald 'zedelijk kleurenblind'. Hij was voortdurend bezig met moraal.

– En toch. Die 'slang' waar anderen hem van belasterden komt ineens weer terug:

Eéns slechts gaf-i 'n klein blyk van wat goeds. De man onder ons had 'n slang gevonden ('n onschadelyk mooi diertje) en wist niet hoe hy hem behandelen moest. Het beest was verkleumd en had behoefte aan ander voedsel dan die man 'm geven wou. Door Eduard's voorlichting werd de slang in de warmte gezet, en kreeg hy 'n stukje vleesch. Hierover verheugde hy zich, en nog vraag ik of de hoofdoorzaak niet lag in tevredenheid over 't plaatsen van z'n zoölogische kennis?

– De psycholoog Jaap van Heerden heeft eens een opstel geschreven 'Als het Oedipuscomplex nu eens projectie was', waarin hij opperde dat het dat hele complex misschien niet eens zozeer ging over zoons die daadwerkelijk hun vader uit de weg wilden ruimen, maar over vaders die bang waren voor hun zoons.

– Ja.

– Dat lijkt me hier het geval te zijn: Douwes Dekker was vreselijk bang dat men hem voor altijd het gebeurde rond vrouw en kinderen zou nadragen. Hij zegt ook herhaaldelijk, op niets af, dat zijn zoon wel allerlei lasterlijke praatjes over hem rond zal strooien. Misschien wilde hij de vadermoord zo voor zijn.

'! 't Heeft sedert jaren van myn kant niet ontbroken aan zachtheid en vergeving. Maar niets baat! Ook m'n vrouw is altyd lief en vriendelyk voor hem geweest, 't geen hy ook

erkent (althans tegenover ons) maar zonder enig gevolg. Ik ben zeker dat hy om 't geringste voordeel ons verraden en verkoopen zou. Hy is slecht tot het krankzinnige toe. Voel je hoe vreeselyk 't is dit te moeten zeggen van z'n kind? Ik weet dat-i me overal waar hy kon, heeft zwartgemaakt, en aan my schreef hy brieven vol betuigingen van liefde. O god zoo treurig!

– Ja, het sprookje van het gelukkige gezin van Max Havelaar was wel definitief uit. Hij begint zijn zoon zelfs dood te wensen, net als de vader van Oedipus:

Ja, de tyding van z'n dood zou me welkom zyn, liever dan de angst die ik nu elk oogenblik van den dag uitsta, dat-i me nog erger te schande maakt dan-i sedert jaren reeds deed!

– Laten we zeggen dat het een fascinerende verhouding was. Volgende week kunnen we dan eindelijk het laatste deel van de *Ideën* lezen?

– Het laatste deel van de *Ideeen!*

60. Een zeer groot gedeelte des levens bestaat nu eenmaal uit 'n aaneenschakeling van 't geringe

– Ik geloof dat ik vandaag voor het eerst moet zeggen: het viel me niet mee. Misschien doordat we nu toch al veertien maanden met Multatuli bezig zijn, maar ik vond het weinig geïnspireerd, de eerste helft van de zevende bundel *Ideën*.

– Ik denk echt dat het aan jou lag.

– Maar vonden jullie het gezeur over die familie Kopperlith en hun vreselijke kantoor dan niet vreselijk langdradig? Al die personages lijken op elkaar, allemaal zijn ze eigenlijk alleen maar heel oppervlakkig, geen van hen springt eruit.

– Heerlijke satire! Het lijkt me de basis van vele generaties Nederlandse humor over het kantoorleven. Van *De avonden* via *Het Bureau* naar *De verleden tijd van lijken*, zal ik maar zeggen.

– Wel een dalende lijn, natuurlijk.

– Multatuli heeft jullie bezwaar in ieder geval voorzien. Hij schrijft:

Mochten sommige lezers klagen dat ik hen gedurende vele hoofdstukken reeds, byna zonder afwisseling rondleid op 'n tentoonstelling van nietigheden, dan neem ik deze klacht aan als betrekkelijke lofspraak... op die nietigheden zeker niet, maar op m'n arbeid. Een zeer groot gedeelte des levens bestaat nu eenmaal uit 'n aaneenschakeling van 't geringe.

– Ja, maar dat is toch een beetje flauw? Het realisme als excuus? Dat het hele leven uit onzin bestaat, betekent toch niet dat je dan in een boek ook nog allerlei onzin moet zetten?

– De kracht van de romanschrijver zit meer in het psychologische. Mij storen die passages over de Kopperliths niet zo, maar ik geef toe dat het verhaal wel weer veel sterker wordt als Wouter eenmaal alleen is. Het verhaal dat hij uit verkeerd begrepen ridderlijkheid zijn jas verkoopt om een nieuwe parasol te kopen voor de dame wiens parasol hij gebroken heeft, en daarna weer terugmoet om een nieuwe jas te kopen omdat hij eigenlijk niet zonder kan en sowieso niet weet hoe hij de brief moet schrijven waarin hij dat geld aanbiedt!

– Als essayist was Multatuli behalve psycholoog juist ook een voortreffelijk socioloog. Hij lijkt me bijvoorbeeld al diep in de negentiende eeuw het fenomeen van de *bullshit job* te hebben beschreven:

Intussen was Wouters verveling op 't kantoor, op de zolders, en in 't magazyn, niet gemakkelijk naar den eis te beschrijven. Het pynlykste daarby was dat-i zich altyd moest aanstellen, alsof hy wat uitvoerde. Want m'nheer Wilkens beweerde dat er voor 'n jongmens altyd iets te doen was: 'leer dát van my!'

– Ja, de analyse is zelfs de moderne: bedrijven hebben het nodig om allerlei mensen in dienst te hebben die het vreselijk druk hebben met niets, en die ook niet iets voor zichzelf kunnen doen.

– Maar tot die sociologie behoren ook zijn beschrijvingen van Joden. In dit deel komen er zelfs twee voor: eerst moet Wouter voor zijn bazen naar de Amsterdamse Jodenbuurt om geld los te

krijgen, en de tweede keer gebeurt die komische handel met een Haarlemse Jood. Hij had die arme Joden dan kunnen gebruiken als contrast met de poenerige Kopperliths, maar ook hier ziet hij eigenlijk alleen maar zwart,

– Eigenlijk zou Ewoud Sanders *Woutertje Pieterse* moeten opnemen in zijn serie Jeugdverhalen over Joden. Over de Jodenbuurt:

nog altyd zag men daar de orde of wanorde van 'n volksstam, zwerfend in de woestyn. Het lynwaad der tenten was hout en steen geworden, en voor 't zand der heide – want als hei vertonen zich die zandzeeën – vergenoegden zich de tot staan gebrachte nomaden met modder of stof op straatkeien en klinkers.

– Ik denk dat Douwes Dekker echt minstens licht depressief was in deze periode. Vandaar dat er zo weinig uit zijn handen kwam, dat hij de hele tijd ziek was, en dat wat hij wel schreef, zelfs voor zijn doen zo zwartgallig was. Vroeger zag hij in ieder geval nog als oplossing dat men hém de macht zou geven, nu was het allemaal onzin.

– Toch zijn er nog tal van fraaie psychologische observaties te vinden:

Oppervlakkige ziel-ontleders denken gewoonlyk veel te spoedig aan huichelary, wanneer zy iemand onglyk zien aan zichzelf. Juist deze onglykheid is by zeer velen de strenge consequentie van allergewoonste karakterloosheid.

– Ja, of de ook heel moderne gedachte van *embodied cognition*: het denken bevindt zich niet alleen maar op een abstract niveau, maar wordt sterk beïnvloed door het lichaam, bijvoorbeeld door de activiteit van dat lichaam:

Dat ons denkvermogen afhankelyk is van uitwendige invloeden, zou overigens kunnen blyken uit den gedachtenloop van iemand die in wakenden toestand gedroomd, gemymerd of gepeinsd heeft. Indien hy, na afloop der abnormale inspanning – welker graden van intensiteit door de drie gebezigde woorden: dromen, mymeren en peinzen nagenoeg bepaald worden – zich moeite geeft om de aanleiding tot z'n denken op te sporen, zal hy gewoonlyk 'n stoffelyk punt van uitgang ontmoeten. En ook op den loop onzer gedachten, op onze meningen zelfs, oefenen de voorwerpen die wy met de zinnen waarnemen, hun invloed uit.

– Weet je wat ik dan wel aardig vond? De juist weer sociologische beschouwingen over het hebben van 'buitens' door de hogere klasse. Hoe die buitens steeds dichterbij Amsterdam kwamen te liggen naarmate men zich écht verre reizen kon veroorloven: als je het je kunt permitteren om helemaal naar Italië te gaan, hoef je niet je buiten helemaal in Gelderland te hebben. Dat kan dan ook wel aan de Amstel liggen. En uiteindelijk zullen ze hun functie van statussymbool verliezen:

Mocht er soms onder m'n lezers 'n enkele zyn, die geen buitenplaats heeft, ik heb hem 'n aangename tyding mee te delen: de Buitens gaan de wereld uit!

– Interessant vind ik ook hoe hij dit verbindt aan kritiek op de Muiderkring van P.C. Hooft en de zijnen. Het Muiderslot was natuurlijk ook alleen maar een buiten en de vele gedichtjes en liedjes waarmee men elkaar daar vermaakte, daar sprak in zekere zin ook alleen maar verveling uit. Zo had ik dat nog nooit gezien, maar het is natuurlijk wel waar:

Wat er van de ‘verlustigingen’ op ’t Muider slot tot ons kwam, boezemt my geen hoog denkbeeld in van ’t zielevoedsel waarmee Hooft en z’n geestverwanten tevreden waren in hun ónverlustigde uurtjes. Ik weet zeer goed dat velen hierover anders denken of liever dat velen zich nog altyd opdringen, fyn geestelyk levensgenot te vinden in ’t gerymel en de redekavelingen van den ‘Muider Kring’. My komen al die dingen voor als monumenten van wansmaak, als noodkreten van allerdeftigst gedragen verveling, en ik voed hoop dat eerlang ’t nu opluikend jong geslacht hieromtrent van myn mening wezen zal.

- Ik geloof dus niet dat het ooit zover gekomen is, als ik jou zo hoor.
- Zijn we klaar met deze bundel?
- Het spijt me voor jou, maar allesbehalve! Volgende week meer!

61. Niet 'n quasi-geleerde beschaving, niet 'n politisch-kranterige koffiehuis-beschaving, niet 'n salonfrazen-beschaving

– Multatuli had iets met stilstand. Al in *Max Havelaar* speelt hij ermee dat hij zijn held best een tijdje kan laten hangen om te gaan uitweiden over allerlei andere zaken. In de tweede helft van dit zevende deel van de *Ideën*, doet hij dat nog wat uitgebreider. Hij blijft de lezer maar plagen met de vraag of Wouter wel ooit in Haarlem zal aankomen en ondertussen gaat die Wouter steeds trager en trager.

– En uiteindelijk komt hij inderdaad niet aan. Althans, we hebben hiermee al het gepubliceerde werk van Multatuli gelezen. Wouter gaat niet verder, we blijven voor altijd met die vraag zitten.

– Maar die onderbrekingen worden ook wel een beetje afgezaagd.

– Vind je?

– Ja toch? Konden jullie die uitweidingen waarderen over hoe schrijvers uit alle tijden vooral elkaar overschreven in plaats van nu eens naar de werkelijkheid om hen te kijken en *die* te beschrijven?

‘De lezer begrypt wel dat zolang de onderwyzers in 't mens-tekenen hun leerlingen naar papieren mannequins verwyzen (250) de concurrentie niet byzonder gevaarlyk worden zal voor iemand die zich toelegt op 't boetseren naar levend model, en ik betuig daarom aan die vriendelyke hooggeleerden m'n oprechten dank.’

– Ja, dat hadden we natuurlijk ook allemaal al kunnen lezen toen hij *Bilderdijk* afserveerde.

– En veel puntiger.

– Ga toch weg – ook de late Multatuli blijft toch altijd de man van de spitse formuleringen:

De ware echte kunstkennis haalt parels en diamanten uit al wat oud, draderig, duister, versleten en ongenietelyk is.

– Wat ik heel curieus vind, en eigenlijk wel een studie waard, is hoe hij steeds bezwaar maakt als schrijvers de Muze aanroepen. Bij *Bilderdijk* vond hij dat belachelijk, bij Horatius begint hij er weer over. Dat is natuurlijk wel heel vreemd omdat hij zelf in al zijn werk het steeds over *Fancy* had.

't Ligt nogal in de rede, vind ik, dat ik niet kan doen zonder Horatius, wat Horatius niet doen kon zonder muze. En wél is juist hy waard tot model te worden gekozen, hy die in z'n eigen werk zo duidelyk aantoon dat het niet te pas komt iets voort te brengen zónder model. Het aanroepen van die muze, byv. had-i van Homerus die, naar we letterkundiglyk vertrouwen, zo'n cordaten greep ook niet op z'n eigen houtje zal gewaagd hebben.

– Maar later wordt hij toch een stuk positiever over Horatius. Zoals hij ook *Staring* beschimpt om zijn navolgingen maar prijst om zijn Herdenking.

– De man werd op zijn oude dag nog mild.

- Ik houd het er toch echt op dat hij was uitgeschreven. Al kan ik niet verklaren waarom dat zo is. Wat jullie ook zeggen, ik vind die zevende bundel vrij krachteloos. Als hij nog een achtste had geschreven, had ik me misschien wel afgemeld.
- Het is in ieder geval psychologisch interessant dat als hij kennelijk zelf vastzit, andere schrijvers gaat verwijten dat ze vooral holle frazen produceren.
- Met als eigenaardig slotakkoord dat hij de Engelse schrijver Disraeli aanvalt om diens kritiek op de Nederlandse literatuur. Alsof die kritiek niet heel erg lijkt op wat hij er zelf over te zeggen heeft!
- Ik vind de passages die hij aan prostitutie wijdt anders behoorlijk intrigerend. Hij lijkt er echt mee te worstelen. Het is niet goed, allemaal, maar het is niet duidelijk aan wie je het moet wijten.
- En hij keert zich vooral tegen de hypocrisie van degenen die het afkeuren, namelijk iedereen:

Terugkeren op 't pad der deugd? Maar, lezer, zet gy uw huis voor de vluchteling open? Uw huis, uw gezin, uw hart? Dit doet ge niet! Of meent ge aan uw voorgewend-padwyzerige verplichting voldaan te hebben, door op 't een of ander 'Asyl voor gevallen vrouwen' te wyzen, inrichtingen die schimp en hoon uitschreeuwen tot in haar uithangbord toe?

- In jongere jaren zou hij ongetwijfeld zelf allerlei 'gevallen vrouwen' in huis hebben genomen of daar in ieder geval enorm over hebben opgescheept. Nu was hij natuurlijk even hypocriet als de lezer die hij berispte.
- Maar ook de sekswerkers zelf krijgen er van langs. Uiteindelijk lijkt hij hun slechte karakter de schuld te geven:

Wie verandering in dezen staat van zaken wil teweegbrengen, zou moeten zoeken naar middelen om snoeplust, pronkzucht en luiheid te genezen.

- Maar in ieder geval die luiheid wijdt hij net zo goed aan de hoerenlopers. Zij vervelen zich, ze zouden beter aan de arbeid kunnen gaan:

Waar zyn de Steenbeker Asylen voor 't manvolk dat arm genoeg aan verstand en hart is, om tevreden te zyn met de genietingen die men in zo'n huis voor weinig geld kopen kan? Beschaving, beschaving! Niet 'n quasi-geleerde beschaving, niet 'n politisch-kranterige koffiehuis-beschaving, niet 'n salonfrazen-beschaving, niet de beschaving die heet bevorderd te worden door zeker soort van preuts-zedelyke boeken maar... de ware. Zy, die den lust inboezemt, en de bekwaamheid meedeelt, om genot te vinden in arbeid.

- Ja, ook als hij in zijn Wouter-verhaal een vrouw introduceert die als madam fungeert voor twee meisjes, schrijft hij:

Die koopwaar bestond in 'n tweetal... meisjes, neen – twee 'meiden' zeg ik ook niet graag – uit twee jeugdige vrouwspersonen dan, die ze door geschenken en de voorspiegeling van 'n lui leven tot zich had weten te lokken

– Alweer die luiheid, inderdaad. Prostitutie is luiheid, zo had ik het nog niet gezien. En vooral tegen die luiheid keert in ieder geval dit hele deel zich, dat is misschien wel het thema van dit laatste deel Ideën:

De ware naam der vuile ziekte die ik bestryd, is armoed van geest, gecompliceerd met de zucht om zich als welvarend voor te doen, en by hen die haar opzettelyk en stelselmatig aankweken, nog bovendien met nyd.

– Het is wel enigszins ironisch dat hij zich tegen de luiheid keert terwijl hij zelf overduidelijk zo moe is.

– Ja, precies dat maakt dit deel volgens mij uiteindelijk toch interessant.

– Mannen! We hebben nu, zoals jij al zei, al het gepubliceerde werk gelezen. We zijn natuurlijk nog niet klaar, er volgen nog tien jaar van correspondentie en ik stel voor dat we ook nog wat andere dingen lezen.

– Ja, de biografie van Dik van der Meulen bijvoorbeeld, die staat op *DBNL*.

– Ja, bijvoorbeeld. Maar ik wilde eigenlijk voorstellen om eerst dit boekje *Er is niets poëtischer dan de waarheid* te lezen, waarin allerlei schrijvers uit de jaren tachtig van de twintigste eeuw hun visie geven op de grote schrijver..

– Toppie!

– ‘Toppie’?

62. Het probleem blijft ondertussen dat ik niets over Multatuli te vertellen heb

– Ja! De jaren tachtig!

– Van de twintigste eeuw.

– De jaren tachtig van de twintigste eeuw. Die spatten je wel tegemoet uit dit boekje *Er is niets poëtischer dan de waarheid*.

– Dat begint al met het uitermate slordige uitgeven. Wat een rommel is dit boekje. Er hebben allerlei schrijvers meegedaan aan dit werkje, waarvan de opbrengsten moesten gaan naar een standbeeld van Multatuli, maar van wie ging het initiatief uit? Er wordt nergens een redacteur genoemd, en het voorwoord is ook anoniem.

– Als je een en ander goed leest, kom je er wel achter dat Ivan Wolffers achter het plan zat. Sommige stukken zijn brieven aan hem gericht.

– Oké, maar ik bedoelde met ‘de jaren tachtig!’ vooral de lijst met schrijvers. Waaronder mensen die ik sterk met de literatuur uit die jaren associeer, zoals Nico Scheepmaker, Boudewijn Büch en Hermine de Graaf, mensen die gewoon van de naoorlogse periode zijn zoals Willem Frederik Hermans en Maarten ’t Hart en Karel van het Reve, en mensen van ik eigenlijk niet besepte dat die in die tijd nog leefden, zoals Adriaan van der Veen en Annie van den Oever.

– Tegelijkertijd heb ik het idee dat de toon van een dergelijk boekje, mocht iemand het in 2019 willen maken, niet erg zou afwijken van wat men in 1986 voor elkaar kreeg.

– Grappig dat dacht ik ook: je zou eenzelfde mix krijgen van welwillende afwijzingen...

– Hermans:

Mocht de bundel toch doorgaan, dan moogt u, wat mij betreft, deze brief (...) erin opnemen indien u dit dienstig lijkt, maar verder kan ik niet gaan.

– ... en aardige herinneringen aan een leven met Multatuli...

– F. Springer vertelt hoe hij als jongetje in de gaten kreeg dat zijn vader zijn exemplaar van *Max Havelaar* wilde verkopen:

Ik struikelde de kamer binnen. Twee verschrikte heren keken mij aan. ‘Niet doen, niet doen, mag niet!’ schijn ik geroepen te hebben. ‘Niet Saïdjah! Niet Adinda!’ Mijn vader keek mij met een bijna schuldige blik aan en de *Havelaar* bleef. ‘De jongste multatuliaan ter wereld’, zei de heer Lezer grinnikend en gaf mij de *Havelaar*, die ik stevig tegen mij aanklemde.

– ... stukjes die wel heel erg op de automatische piloot gemaakt zijn omdat er ook nog wat moest voor dat aardige initiatief voor een standbeeld...

– Nico Scheepmaker somt de eerste zin op in allerlei vertalingen van *Max Havelaar* die hij toevallig heeft kunnen vinden:

Je suis commissionaire en cafés, et je demeure, Canal des Lauriers, no. 37. (Frans, A.J. Nieuwenhuis et Henri Crisafulli, 1876)

Je suis courtier en café et j’habite Lauriergracht, no. 37. (Frans, Edouard Mousset, ?

Je suis courtier en café. J’habite Lauriergracht, no. 37. (Frans, Roland Garros, 1968)

– ... wat aardig dat jij mijn opsomming steeds van passende voorbeelden voorziet! Heb je er ook een bij van het volgende: schrijvers die denken dat het lekker baldadig is om erop te wijzen dat ze helemaal niet van Multatuli houden?

– Oh, daar zijn er een paar van, die allemaal denken dat ze origineel zijn. Maarten 't Hart, die beweert alle zestien tot dan toe verschenen delen van het *Volledig Werk* ‘geduldig’ te hebben doorgelezen, al legt hij niet uit waarom, denkt bijvoorbeeld dat hij een belangrijk bezwaar naar voren brengt als hij erop wijst dat Douwes Dekker Franse woorden gebruikte:

Het is te hopen dat die arme Tine een Frans woordenboek bij de hand had. Zijn leven lang blijft Multatuli dit mengelmoes van Nederlands en Frans, dit Koeterwaals kortom, schrijven. (...) Nooit kan hij het woord weerlegging gebruiken, altijd moet het *refutatie* zijn. Honderden keren klaagt hij dat hij geen *loisir* heeft.

– En dan hebben we natuurlijk de in de jaren tachtig onvermijdelijke Boudewijn Büch, die in zijn narcisme een heel stuk schrijft over het feit dat Multatuli hem niet interesseert:

Het probleem blijft ondertussen dat ik niets over Multatuli te vertellen heb. Ik heb geen aardige jeugdherinneringen aan de eerste keer toen ik hem las, ik ben nooit ontroerd geraakt door bepaalde passages uit zijn werk en ik loer ook niet ook niet dagelijks op eerste drukken van Multatuli’s werk.

– Het doet je wel even fantaseren wie nu een dergelijk stukje zou schrijven. Iemand die denkt dat zijn eigen literaire smaak zo interessant is dat ook als hij geen mening heeft, die mening de moeite van het vermelden waard is?

– En wat zouden Arnon Grunberg of Marieke Lucas Rijneveld schrijven? Laten we hopen dat er snel een nieuwe Ivan Wolffers opstaat!

– Het interessantste stuk is wat mij betreft dat van A. Alberts. Die probeert zich voor te stellen wat er gebeurd zou zijn als *Max Havelaar* niet in 1860, maar in 1850 verschenen zou zijn.

– Dan zou de schrijver tien jaar jonger zijn geweest?

– Dat ook, maar Alberts laat zien dat de reactie dan anders zou zijn geweest. In 1860 zat een grote groep ‘liberalen’ op kritiek op het beleid in Nederlandsch Indië te wachten: een groep ondernemers wilde *Max Havelaar* aangrijpen om het ‘cultuurstelsel’, waarbij de overheid de macht had, te vervangen door een stelsel waarbij ondernemers het voor het zeggen hadden.

- Het valt me trouwens op dat al die schrijvers het bijna alleen over *Max Havelaar* hebben.
- *Woutertje Pieterse* komt een enkele keer ook voorbij.
- Behalve dus bij Maarten 't Hart, maar die zegt wel dat hij alle zestien delen gelezen heeft, maar laat daar opvallend weinig van blijken.
- Nou, Hans Vervoort laat zich van zijn erudiete zijde zien, en bespreekt heel aardig de correspondentie met Sicco Roorda van Eysinga, de ‘kleine Multatuli’, iemand met soortgelijke ideeën en een in sommige opzichten vergelijkbare levensloop, maar minder talent:

In de correspondentie die Multatuli's weduwe in 1907 uitgaf, zien we de heren in kamerjas, want ze schreven elkaar vaak tussen het broodschrijven door, als ze even behoefte hadden aan een sympathiserende lotgenoot.

- Alles bij elkaar functioneert dit boekje toch het best als een soort enquête: wat konden Nederlandse schrijvers zo snel ophoesten als ze in haast iets over de 100 jaar eerder overleden collega moesten zeggen? Een paar aardige dingen, weinig origineels, en vooral verbazingwekkend veel *Max Havelaar*.
- Mooi, en nu?
- Volgende week wilde ik het boekje *Bedelbrieven voor Multatuli* van Elsbeth Etty bespreken.
- En hoe komen we daaraan?
- Door geld te storten aan het Multatuli-museum voor het 21e-eeuwse equivalent van dat standbeeld, het project *Multatuli Online!*

63. Een koningin moet rijk zijn

– Als er een prijs was voor de neerlandicus van het jaar 2019, zou die Elsbeth Etty waarschijnlijk niet ontgaan. Twee boeken heeft ze dit jaar gepubliceerd, over Willem Wilmink en over Maarten 't Hart, daarnaast heeft ze het initiatief genomen voor de Multatuli-leerstoel aan de VU. En dan komt ze op de valreep ook nog met dit boekje, *Bedelbrieven voor Multatuli*.

– Dat op een wonderlijke manier de titel *Minnebrieven aan Maarten* voor haar 't Hart-boek weerspiegelt.

– Dat 'bedelbrieven' is wel een beetje overdreven. Er is duidelijk één echt fraaie bedelbrief – die de uitgever van de *Volledige Werken*, Geert van Oorschot, schreef aan koningin Beatrix. Die brief gaat vooral over 'ons beider vriend' Adriaan ('Jany') Roland Holst: hoeveel die dichter van de koningin had gehouden, hoe hij "op een klein bureautje" een portret van Beatrix had staan en 'aan de linkerzijmuur' tekeningen van haar kinderen,

– Ja, dat zijn allemaal zaken die wel nieuwsgierig maken. Wat was dat voor relatie?

– En na een stuk waarin hij 'het doel van deze brief' beschrijft – om geld bedelen voor dat standbeeld – "Ik begrijp natuurlijk heel goed dat een koningin er niet aan beginnen kan aan dergelijke verzoeken te voldoen. Als u al uw onderdanen een zelfs niet groot maar gelijk bedrag zoudt willen schenken zou u in de kortste keren arm zijn. En een koningin moet rijk zijn."

– "Zoudt". Gerard Reve leefde duidelijk nog en kwam in ieders gedachte die aan de vorstin schreef.

– En daarna komt er nog een verhaal over "Jany", hoe hij zelfs vlak voor zijn sterven nog over "Haar" sprak.

– Het was natuurlijk ook welgemeende gene, natuurlijk. Bedelen is naar, ook als het voor een ander is, maar zeker als het voor Multatuli is, de man voor wie het bedelen al begon toen hij nog blakend van leven was.

– Dat verklaart dan misschien ook waarom het Multatuli-Museum en het Multatuli-Genootschap en Etty in dit boekje zo halfslachtig zijn bij het naar binnen hengelen van het geld dat ze nu nodig hebben voor hun website.

– Volgens Etty betreft het een site

waarop het gehele oeuvre, de volledige correspondentie, handschriften, de complete iconografie, secundaire literatuur, archivalia, documenten over zijn persoon en het beschikbare beeldmateriaal wordt ontsloten en in samenhang gepubliceerd

– Wat is het verschil tussen 'de complete iconografie' en 'het beschikbare beeldmateriaal'?

– Er zijn volgens Etty 300.000 euro nodig voor dit project. Dat bedrag wordt vaker genoemd, maar nergens wordt uitgelegd waarom dat bedrag zo gigantisch hoog moet zijn.

– In de begeleidende brief bij dit boekje wordt gezegd dat al meer dan de helft van dat bedrag binnen is.

– Ja, maar in het boekje zelf wordt gezegd dat dit ‘de ultieme bedelbrief’ betreft, terwijl het een oplage van 100 kent en gestuurd is aan iedereen die minstens 50 euro heeft gegeven. Als die 100 er inderdaad allemaal 50 hebben gegeven, heeft dat 5000 euro opgeleverd.

– Volgens Etty heeft de ABN Amro datzelfde bedrag gegeven, en ze noemt dat ‘een fooi’.

– Nou, maar er zijn er ook die meer hebben gegeven. Ik bijvoorbeeld, namens onze leescursus. Vandaar dat we nu dit boekje hebben.

– Ik vind ook eigenlijk dat iedereen die aan de leescursus meedoet, zelf ook geld moet overmaken. En wel nu meteen. Waar dat geld ook precies aan besteed wordt, het wordt vast goed besteed. Wie schaamt zich bijvoorbeeld niet dood als hij deze tekst leest op de site van het Multatuli Museum over een van de doelen tijdens het aanstaande Multatuli-jaar:

Een opknapbeurt van het Multatuli Museum, om te beginnen een grote schoonmaak van de in 1887 geplaatste gevelsteen boven de ingang met de onleesbaar geworden tekst: ‘Eduard Douwes Dekker “Multatuli” werd in dit huis geboren 2 MAART 1820’

– Ja, het Multatuli Genootschap heeft in Etty zo’n energieke voorzitter en *Multatuli Online* in Krijn ter Braak zo’n krachtadig voorvechter dat iedereen die zich ook maar iets gelegen laat liggen aan ons literair erfgoed deze mensen moet steunen.

– Daar drinken we op!

– En volgende week?

– Dan beginnen we aan de brieven uit 1878!

64. Een zoentje voor Wouter, ik zal zeker aardigheid in hem hebben

– Ik moet toegeven dat ik er in het begin een beetje tegenop zag dat we in deze cursus ook al die delen ‘brieven en documenten’ gingen lezen, maar dat het me tot nu toe alles meevalt.

– Ja, neem nu die brieven uit 1878 die we nu hebben gelezen. Dat is toch weer een hele roman op zich! Ineens krijgen we een inkijkje in de verhouding tussen Mimi en Eduard Douwes Dekker. Want voor het eerst sinds hun huwelijk en eigenlijk sinds hun samenwonen is hij langdurig van huis – op lezingentournee – en schrijft hij warme brieven.

Dag Mies. ik zend je 'n zoen.
Wat meen je met:
'een innige zoen van je -'
Wat is dat voor 'n streep? –
Bezorg je zoo veel genoeg als je maar bedenken kunt

– Maar ondertussen kan hij het ook weer niet laten om haar fijntjes te laten weten dat er natuurlijk achter haar rug om ook nog het een en ander gebeurt::

Wees op alles gerust. Je kunt niet te vrolyk gezind wezen ook over m'n hart voor jou. Maar je moest je dáárvan te zeker achten om toe te geven in gekke jalouzietjes. Al had ik nu eens 'n caprice wat zou dat! Nu, op dit oogenblik is het 't geval niet, maar ik zeg dit voor 't vervolg. Laat me maar altyd begaan. Jy bent en blyft de chaussée, en 't links of rechts afwyken op 'n bypaadje, uit luim, is geen reden tot klachte dat ik den grooten weg verlaten heb. Vind je me en bloc genomen, en redeneer eens van '61 af, zoo vreeslyk ontrouw? –

– Ja, alsof Mimi niet wist dat ze lange tijd zelf een bypaadje was geweest, en uiteindelijk toch met hem getrouwd was.

– Toch geloof ik niet dat ik hem verder ooit zo warm heb gelezen als in deze brieven,

Neen, lieve, je bent voor my niets oud. Dat zal je wel voelen als ik thuis kom. En je bent ook inderdaad altyd frisch en begeerlyk. En dat weet je ook wel! –

– Ja, maar als hij zulke warme brieven aan Tine had geschreven, denk je dat Mimi die dan had laten voortbestaan?

– En ondertussen is ze natuurlijk zelf ook lekker bezig achter de rug van ‘Dek’ om. Ze reageert op een advertentie in een Duitse krant waarin een kind ter adoptie wordt aangeboden:

Ein hübscher, gesunder Knabe, von etwas über zwei Jahren, (elternlos) kann eine anständigen Familie übergeben werden. Man erbittet nähere Mittheilung: gastlagernd, B.B B. 555. Wiesbaden.

– Daaruit volgt een heel wonderlijke procedure. De brief blijkt geplaatst te zijn door een militair die het kind verwekt heeft bij een welgestelde weduwe die het niet heeft willen houden. Hij zoekt een goed onderkomen. En terwijl Multatuli door Nederland reist en haar vrolijk schrijft dat ze misschien een hond kan nemen...

- ... zijn manier om te reageren op de lang gekoesterde kinderwens van zijn lieve Mies....
- ... dat ze misschien een hond kan nemen, blijkt zij dus achter de rug van haar man te regelen dat het kind bij haar komt wonen. Ze krijgt hem eerst een tijdje op proef, en als hij haar dan bevalt mag ze hem houden. En zo ongeveer op dat moment wordt Douwes Dekker op de hoogte gebracht.
- Die kennelijk kwaad reageerde – als dat per brief gebeurde, hebben we die brief niet meer, maar hij zegt het zelf wel achteraf – maar al heel snel omslaat.
- Zoals Mimi kennelijk al had voorspeld.
- Toch blijft hij vervolgens nog doodgemoedereerd een paar maanden in Nederland rondtoeren.
- Ja, in die laatste periode lijkt Mimi vooral onzeker te zijn geworden over haar relatie met hem. Althans, haar brieven hebben we niet meer...
- ... die zal hij wel onderweg zijn kwijtgeraakt...
- ... maar in zijn brieven aan haar doet hij er alles aan om haar gerust te stellen. Ook op het punt van dat kind:

En wat je van Woutertje schryft vind ik heel aardig. Ik zal er zeker pret in hebben, wees niet bang. Je hebt hem zoo aardig veroverd. Zeg, bewaar goed al de brieven van z'n vader. Ik heb hier één er van, en die moet ook by 't pakketje. Dit bewaren is volstrekt noodzakelyk. –

(...)

Een zoentje voor Wouter. Ik zal zeker aardigheid in hem hebben. Maar maak je niet tot slavin. Dat ben je al van my, en dat is goed voorje.

- Dit alles zal jou wel extra raken, omdat je immers eerder dit jaar zelf...
- Laten we zeggen dat de procedures inmiddels wel wat zijn veranderd. Gelukkig maar, al is het maar doordat de Douwessen Dekkers uiteindelijk nooit hebben mogen adopteren.
- Ondertussen speelt er nog iets veel eigenaardigers, namelijk dat er nóg een kind bij Mimi verblijft: een zoontje van een van de acteurs van *Vorstenschool*, Coenraad. Dat zal toch ook wel ingegeven zijn geweest door die kinderwens. Hij komt 'logeren', maar het lijkt erop dat dit voor onbepaalde tijd was: hij wordt er ook naar school gestuurd en op timmerles. Al gebeurt dat laatste in nadrukkelijke samenspraak met de biologische ouders.
- Ja, en die Coenraad is er nog als Woutertje ook komt. Hij wordt pas weer weggestuurd, door Multatuli zelf, als deze ook weer thuis is. Het jongetje is heel lief en aanhankelijk, maar kennelijk ook een beetje onnozel: hij wil of kan niet leren, en Multatuli weet niet wat hij daarmee moet beginnen. Dus moet hij terug naar zijn biologische ouders die maar een professionele pedagoog voor hem moeten vinden:

Herhaaldelyk heb ik met Coen gesproken, en zeer zacht. Alle strengheid zou bespottelyke wreedheid zyn, want het kind is gewillig en gehoorzaam. Men mag niet fors tegen hem zyn, maar... hoe hy iets leeren moet waartoe inspanning en eigen ambitie noodig is, weet ik niet! Ik zie er geen kans toe! Ik wilde liever dat-i ondeugend of slecht was, of brutaal &c. Dáár was misschien raad op, maar die vreeselyke onbevattelykheid is treurig. Beste Haspels het bedroeft me zoo, u dit te moeten schryven, maar 't moet. Ik durf hem niet langer hier houden. Als er iets in te krygen is, moet het door 'n schoolmeester van vak, en in 't hollandsch geschieden, en dan nog moet die onderwyzer scherpe instructien hebben, niet om streng te zyn (dit is by Coen niet noodig) maar om niet z'n geduld te verliezen. Dus, beste kerel, ik moet U vragen het kind terug te nemen.

– Ja, er wordt behoorlijk gesold met kinderen, in dit deel.

– Zoals over zijn eigen biologische zoon Eduard nog maar weer eens wordt medegedeeld dat Multuli niet zou treuren als deze dood was en dat hij hem eigenlijk krankzinnig zou willen laten verklaren. En over zijn dochter Nonni dat deze niet te vertrouwen is en alleen maar aardig doet om geld los te weken voor haar broer.

– Toch lijken Mimi en hij op Woutertje helemaal verliefd te worden, iedere niet al te zakelijke brief die ze schrijven aan derden, rept ervan. Mimi:

En onze kleine Wouter is 'n lieve schat. Hy vertelt aan 't wie 't hooren wil dat i papa's 'lieve jongen' en mama's 'zoete hart' is – 'en dat is waar' laat-i er dan zelf op volgen. O, ik wil niet zeggen lieve Hil dat i 'n wonderkind is als je zusje neen heusch niet, dek is zelfs soms bang dat i niet heel intelligent is – ik heb te weinig ondervinding van kinderen en kan niet vergelyken. maar lief is i en gehoorzaam en hartelyk en – och zooveel liefs. Dek zelf zegt het liefste kind dat je je denken kunt. en hy is ook vlug – maar in 't praten is hy niet voorlyk en van redegeven heeft i nog geen begrip.

– Interessant daarbij is dat 'Dek' zelf in dat voorjaar blijkens verslagen nog in zijn lezingen had beweerd dat kleine kinderen misschien niet te veel moesten worden blootgesteld aan de malle moderne onderwijsfratsen van jonge kinderen zelf te laten nadenken. Zulke kinderen hebben nu eenmaal van nature een verbluffend geheugen en nog niet zo'n goed verstand – een teken van de natuur. Dus moeten ze vooral hun tijd besteden aan dingen uit hun hoofd leren.

– Wat een verhaal, he, jongens. Volgende week 1879!

65. By elke aanraking met vreemden moet ik me geweld aandoen

– Het gekke is: we hebben nu de afgelopen weken twee perioden mee mogen lezen waarin Multatuli door Nederland toerde met ‘voordrachten’, namelijk in 1878 en 1879. Aantekeningen die hij maakte voor die lezingen zijn de revue gepasseerd, recensies, reacties op recensies, brieven die hij zelf schreef over die ‘voordrachten’, maar ik kan niet zeggen dat ik nu echt een goed beeld heb hoe het was om zo’n voordracht bij te wonen.

– Nou, de verslagen zijn toch betrekkelijk consistent. De lezingen duurden zo’n twee à tweeënehalf uur, soms met een korte pauze, ze waren min of meer geïmproviseerd, de spreker betrad allerlei zijpaden, hij sprak met een enigszins zachte stem.

– Ja, maar ik heb geen idee wat ik er nu van gevonden zou hebben als ik daar in de zaal zat. Het is duidelijk dat ik na 66 weken leescursus echt wel geïnteresseerd ben, maar 2,5 uur luisteren naar iemand die met zachte stem staat te improviseren op thema’s die we inmiddels allang kennen?

– De recensies waren inderdaad nogal gemengd, als dat is wat je bedoelt:

Multatuli heeft ergens een voordracht gehouden. Een der lokale bladen zegt daarvan, dat de rede ‘groot intellectueel genot’ schonk, en verwijst dan verder naar een ingezonden stuk (in dat zelfde blad), houdende een schets van de voordracht, waarin men leest: ‘Dit geklets duurde meer dan twee uren

– De schrijver had inmiddels een harde kern van aanhangers verzameld die zijn levensgevoel herkenden. De voordrachten gingen ook vaak over kwesties zoals hoe moet ik leven? ‘Genot door deugd’ en zo. En vooral in 1879 lijkt hij vaak interpretaties te hebben gegeven van de Bergrede en andere dingen die Jezus had gezegd. Met andere woorden: als je atheïst was en je zocht bevestiging dat dit niet betekende dat je ook immoreel was, was hij je man.

– Vandaar die soms religieuze sfeer. Uit een krantenstuk:

Zoo er tegenstanders van zijne wijsbegeerte aanwezig waren, betwijfelen wij of hij hen geheel zal hebben bekeerd. Het komt ons dan ook voor dat zijn spreken in het openbaar meer bepaald de strekking heeft om te versterken in de leer, waarvan hij zulk een ijverig apostel is en tot welker verspreiding zijne werken zooveel hebben bijgedragen.

– Die dan natuurlijk juist wrevel en verzet opriep bij anderen. Die het dan van de weeromstuit allemaal vreselijk vonden.

– Ik geloof toch ook dat er veel mensen kwamen alleen maar om die beroemde schrijver een keer in het echt te zien. En dat die soms behoorlijk teleurgesteld konden raken door het feit dat die schrijver maar zat te klagen over alles en iedereen. Niets deugde, zelfs zijn publiek niet:

Multatuli stelde, als gewoonlijk, zich zelf sterk op den voorgrond. In zijne wijze van uitdrukking, in zijn toon, in den vorm zoowel waarin hij zijne gedachten inkleedt als in die gedachten zelf, komt steeds een zekere wrevel uit, tegen alles en allen. Goed en kwaad, beide stuiten hem tegen de borst. Hij hekelte alles, alleen den spreker niet.

– Ja, dat verongelijkte van hem, dat jaagt mensen weg. Wij hebben er niet eens zoveel last van, want hij is nu eenmaal dood dus we kunnen zeggen wat we willen zonder zijn toorn op te wekken. Maar voor tijdgenoten moet dat toch wel een obstakel zijn geweest.

– Toch komt hij zelf in een van zijn brieven dan toch ineens weer met een lucide inzicht:

By de zeer weinigen die me van naby kennen is 'n deun in omloop: 'men moet Dek nooit iets kwalyk nemen'. Wel, dat is makkelyk voor den betrokkene, zal men zeggen, en 'op zoo'n prerogatief kan men er maar frisch op toe zondigen!' Zeker, en ik rekommandeer dan ook zoo'n stelling niet als algemeen principe. Ook eisch ikzelf niet dat men my alles vergeve, maar men doet het als men my in 't intime leven heeft gadeslagen, omdat men dan overtuigd is dat ik 't goede wil, maar belemmerd word door... eigenaardige fouten die niet makkelyk te omschryven zyn. By elke aanraking met vreemden moet ik me geweld aandoen. Wat is dit toch? M'n vorige woning was tegenover de kaserne. Al wat er te zien viel van de soldaten (of byna alles, want ik had andere opmerkingen ook) bepaalde zich tot de verzuchting: zou nu al dat volkje elkaar verstaan? Voelen zy allen zich op hun gemak met hun kameraden? M'n vrouw is 'n engel van goedheid voor my, 'n rechte soeur de charité, en toch is 't my onmogelyk haar precies te zeggen wat ik denk, meen of voel.

– Hij was natuurlijk in wezen een verlegen iemand.

– Die tegelijkertijd zeer overtuigd was van zichzelf.

– Die dingen sluiten elkaar natuurlijk niet uit.

– En toch schemert in al die verslagen soms iets door van hoe inspirerend hij ook kon zijn:

Verspil, verslons uw denkvermogen, uw gemoed niet; werp uw geestkracht niet weg aan leege praat, gewen uw ziel niet aan onvoedzamen kost; tracht stipt in uw uitdrukkingen te zijn ook om uw eigen begrip niet te bederven, maak u niet wijs dat eerlijkheid niet overal en voor allen plicht is; vermijd de gezelschappen die u uw ziel ontrooven, zooals gij roovers vermijdt, die het op uw geld gemunt hebben.

– De Jordan Peterson van zijn tijd.

– Voor zover dat een aanbeveling is.

– Het was natuurlijk ook in Multatuli's tijd allemaal al miljoenen keren gezegd, maar wat je ook verder van hem zeggen kunt: het is duidelijk dat hij het meende, en ernaar leefde. Dat hij het zichzelf ook niet gemakkelijk maakte.

– Amen. Volgende week?

– Deel twintig! Brieven en documenten uit 1879 en 1880!

66. 'n Boek is oprecht en 'n mensch niet

– We zijn met dit deel 20 van de Volledige Werken toch wel echt in de periode Hans van den Bergh en Berry Dongelmans beland, die de redactie hadden overgenomen na de dood van Stuiveling.

– Huh?

– Waar de eerste geen kwaad woord over Multatuli kon horen en er bij ieder conflict voetstoots van uit leek te gaan dat Douwes Dekker gelijk had, permitteert Van den Bergh zich regelmatig een wat minder eerbiedige opmerking. Hij durft de beroemde schrijver zelfs 'wereldvreemd' te noemen en uit te leggen hoe het écht zit:

Mathilde Opdecoul had inmiddels aan Haspels voorgesteld, als blijk van bewondering de prijs der toegangsbiljetten [voor voordrachten van Multatuli] te verhogen tot f 10 of f20,-. In een reactie aan Mimi van 11 januari toont Multatuli zijn wereldvreemdheid op dit punt. Wie hem eer wil bewijzen, meent hij, zou immers een veelvoud aan plaatsen kunnen kopen; blijkbaar realiseert hij zich niet dat een groot aantal stoelen onbezet zou blijven indien weldoeners inderdaad zo'n gebaar maakten, terwijl men wellicht potentieel publiek zou moeten afwijzen dat hetzelfde bedrag had neergeteld als het werd toegelaten.

– Ja, dat zijn de jaren tachtig, he, ...

– ... van de twintigste eeuw....

– ... van de twintigste eeuw. Zo gaan we inmiddels met de grote schrijvers om: ironisch. Natuurlijk was Multatuli een belangrijk schrijver, maar dat wil niet zeggen dat we zijn feilen niet zien, en zelfs voortdurend vertederd op dat feilen wijzen.

– Ondertussen laat Multatuli zelf zich in dit deel dan ook van zijn pedantste kant zien. Hij ontdekt knobbeltjes bij zijn borst en gaat er meteen vanuit dat het kanker is.

– Ja, leuk! Een dokter wil hij niet raadplegen, want die zegt toch niet de waarheid.

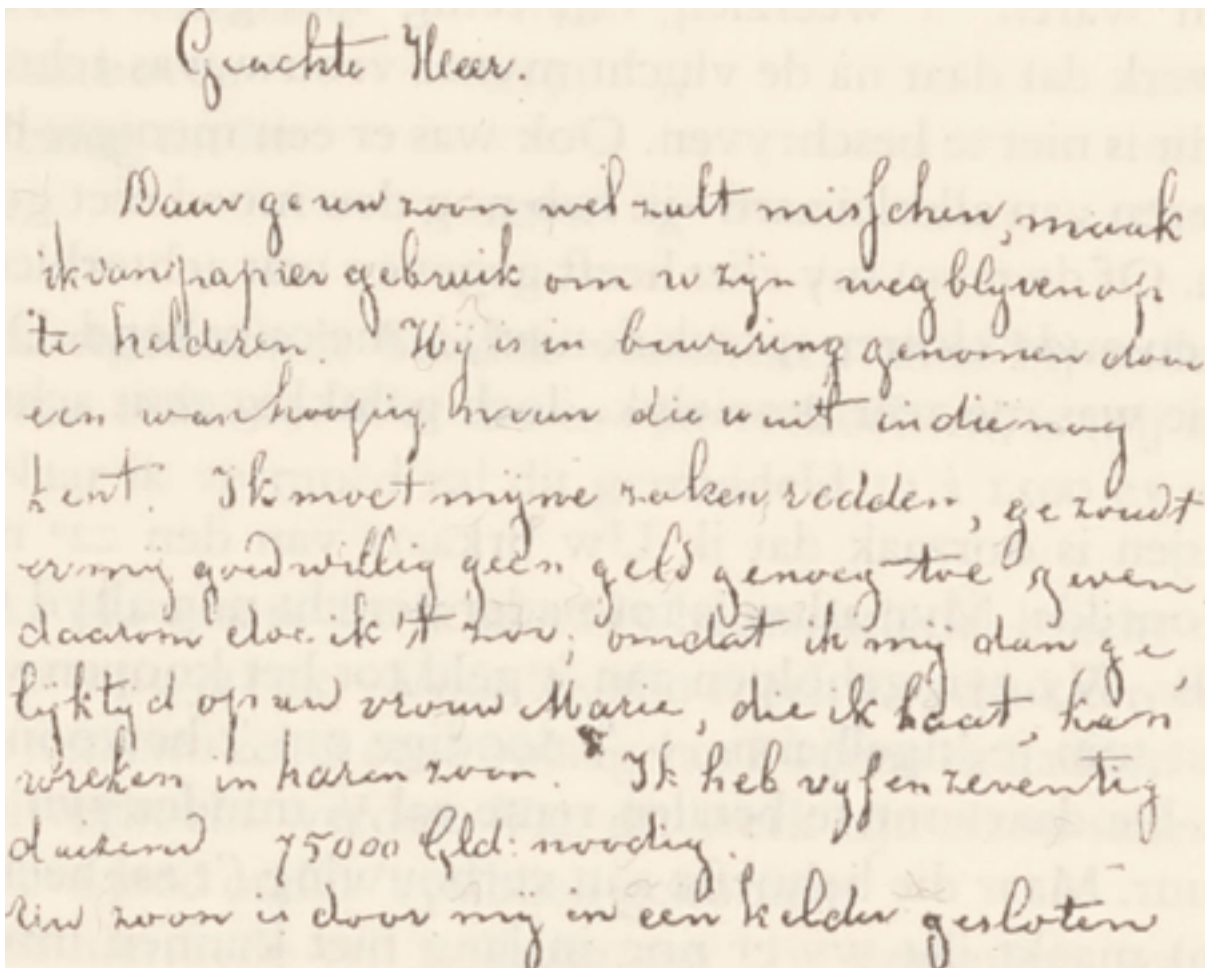
En dat ik meer op eigen nasporing vertrouw dan op 't zeggen van 'n dokter is omdat 'n boek oprecht is en 'n mensch niet.

– Complotdenker, ook nog!

– En dan is er natuurlijk de idiote affaire waarin er in Den Haag een moord wordt gepleegd en Douwes Dekker zonder enige rationele reden denkt dat die door zijn zoon is gepleegd. Ja, de moord heeft volgens hem iets 'italiaans', dat is eigenlijk de enige reden dat hij zijn zoon verdenkt, want die is immers in Italië opgegroeid. Douwes Dekker reist onmiddellijk af naar Den Haag om zijn zoon aan te geven. En zelfs als dan blijkt dat de echte moordenaar allang bekend heeft, gelooft hij het maar half:

Was 't nu door voorbeschikking tot miszien... dit weet ik niet, maar zeker is 't dat ik by 't vernemen van den moord te 'sHage terstond aan hem dacht! Verbeeld U myn toestand gedurende die presuntie. En toen 't facsimile van den brief my onder de oogen kwam meende ik daarin zyn (verdraaide) hand te herkennen! Dat was verleden Zondag. Oogenblikkelyk schreef ik aan den Off. v. Justitie te 'sHage dat ik daar komen zou. En dit heb ik gedaan. De gang was zwaar! Maar ik meende dat het m'n plicht was. Ofschoon die heer my gerust stelde (een ander heeft bēkend dien vervloekten brief geschreven te hebben) ben ik nog niet gerust. De geheele zaak is italiaansch.

– Ook Mimi zou ineens overtuigd zijn geweest dat Edu het gedaan had toen ze het handschrift van de brief zag:

Geachte Heer.

Daar ge uw zoon wel zult misfchen, maak ik van papier gebruik om u zyn meq blyven af te hielden. Hij is in bewaring genomen door een wanhoopig vrouw die u uit in dien weg kent. Ik moet mijne zaken reddes, ge zoudt u mij goedwillig geen geld genoeq toe geven daarom doe ik 't zo; omdat ik mij dan ge lyktyd op uw vrouw Marie, die ik haat, kan wreken in haren zoon. Ik heb vyfenzeventig duizend 75000 fhd: noodig. Uw zoon is door mij in een kelder gesloten

– Terwijl het handschrift van Edu zelf ook afgedrukt staat in dit deel:

Met andien antwoord moet ik niet
 meer zoo dikwijls by hem aan huis ko-
 men en mijn beaandlyfs geld heb ik
 voor den maand niet meer gekregen.
 Enje, dat ook my erg tegen, want ik be-
 zigtigme lachak, mais qui'y fair?
 Dag both Dikje, dag Mimi, dag Wouter,
 Metten liefhebber
 Edou

Kerk Straat 30

– Ja, op zulke momenten kun je toch ook niet anders dan ervan overtuigd zijn dat we in deze grote schrijver te maken hebben met een krankzinnige?

– Vermakelijk vind ik ook hoe hij zich bemoeit met een correspondentieschaakpartij die hij voor Mimi organiseert voor een periode dat hij weer eens door Nederland reist met zijn causerieën. Van den Bergh interpreteert dat nog gunstig: eindelijk lijkt hij zich een beetje te kunnen verplaatsen in het feit dat Mimi zich gaat vervelen....

– ... met haar pas geadopteerde zoontje!...

– ... gaat vervelen. Maar als je de brief leest waarbij hij die partij op touw zet, blijkt hij in ieder geval alvast de eerste zet voor beide spelers te hebben vastgelegd:

Om maar terstond te beginnen stel ik dat gy witte stukken en den zet hebt. Uw eerste houd ik voor: Koningspion twee schreden.

1) E2 – E4

Haar antwoord is

1) E7 – E5

Ze wacht dus uw tweeden zet per briefkaart.'

– Misschien had Mimi die zet al tegen haar man gezegd?

– Nee, hij was bezig dit achter haar rug om te organiseren. Waarom dan niet meteen de hele partij alvast uitgeschreven, vraag je je af.

– Ondertussen schrijft Mimi een ontroerende brief aan haar zoontje Wouter, voor later, als hij volwassen is en wil weten hoe de overgang is gegaan:

Myn lieve beste jongen. Je bent nu nog myn 'pneu' 'papa's lieve jongen en mama's zoete hart' zooals je je zelf noemt, en op 't oogenblik ben je bezig booten te maken van je tafeltje en de lâ van je tafeltje en de deksel van myn naaimachine, die bindt je aan elkaer, en dan ben jy beurt om beurt de schipper of de conducteur, en we kunnen je geen groter dienst doen dan in je boot plaats te nemen en ons te laten brengen n[aa]r Wiesbaden, Amsterdam of Rudesheim, om 't even. De paarden worden ook voorgespannen en als we plaats nemen geef je ons een billet en ook 't geld voor 't billet (kleine stukjes papier) ontvangen we van jou. Och je spel is nog zoo jong, je bent ook nog geen 4 jaar en terwyl ik je nu zoo zie spelen is 't me zonderling te moede aan je te schryven, tegen den tyd dat je volwassen zult zyn, althans groot genoeg om te begrypen wat ik je zeggen wil.

– Ja, zulke kleine inkijkjes in het intieme dagelijks leven van 150 jaar geleden geven altijd een extra dimensie.

– Multatuli geeft er zelf ook één, als hij in een hotel verblijft waar hij ooit eerder is geweest:

Verbeelje reeds voor 54, 52 of 50 jaar heb ik in dit zelfde logement met m'n moeder gelogeed. Misschien in deze zelfde kamer! Ik herinner me nog wat 'n man die als dokter voer op 'n koopvaardyschip, van Japan vertelde. En hoe 'n paar zeeofficieren billard speelden. En hoe voornaam ik dit vond. En hoe gek ik 't vond (op de 'barge') dat 'n overste van de marine tot den hofmeester zei: 'Geef hier de sla, jy hebt er geen gezicht na om sla aantemaken.' Ik begreep 't verband niet tusschen gezicht en sla aanmaken!

– Ja, dat doet je beseffen dat Multatuli 200 jaar geleden ook een klein jongetje was met kleinejongetjesgedachten.

– En 150 jaar later een man die zich die gedachten met verwondering herinnerde.

– Mensen, er is een nieuw nummer binnen van het *Multatuli-Jaarboek!* Zullen we dat volgende week bespreken!

67. A wife-beater, gambler and drunkard

- We zouden nu bijna aan het einde van onze leescursus moeten zijn, toch? Over iets meer dan een maand vieren we de tweehonderdste geboortedag van Multatuli.
- Maar we hebben nog zoveel te lezen! Zelfs als we nu de *Volledige Werken* snel zouden lezen, haalden we het net niet: er liggen nog vijf delen te wachten. En dat nog even los van alles wat we nog óver Multatuli zouden lezen.
- Ja, en dan heeft de DBNL onlangs heel veel jaargangen van *Over Multatuli* online gezet.
- Goed, we gaan nog even door. Om te beginnen dan dus het nieuwe nummer van het *Multatuli Jaarboek*.
- Waarin opvalt dat wij zorgvuldig worden verzwegen! Dat blad heeft een rubriek over Multatuli in de media, maar er wordt met geen woord gerept over ons! Terwijl wij toch heel 2019 bezig zijn geweest.
- Een grote schande, inderdaad. Ik word er verdrietig van, zou de grote man zeggen. Terwijl *Neerlandistiek* wel wordt genoemd als voorbeeld van de ‘media’, dus we zijn hier kennelijk wel degelijk in de media bezig.
- We doen het dus allemaal voor niets.
- Ook wel een geruststellende gedachte. In ieder geval heb ik er geen seconde minder om genoten van het *Multatuli Jaarboek*.
- Er zijn wel heel veel artikelen die niet zozeer over Multatuli gaan als wel over allerlei mannen om hem heen zoals Ablaing, De Geyter en Huisman.
- En Nonnie, al was zij dan geen man.
- Toch smul ik daarvan. Multatuli was geen mens, maar een prisma op zijn hele tijd.
- Het meest heb ik genoten van de artikelen rond de opening van het Multatuli Museum in Lebak, vorig jaar. Klaartje Groot, de redacteur van het Multatuli Jaarboek én beheerder van het Multatuli-Huis in Amsterdam, vertelt over haar reis naar Lebak:

De dag voor de opening leidde Ubai mij rond door het plaatsje. We gingen op weg naar de plek waar het huis van Douwes Dekker had gestaan. Plotseling stonden we op een begraafplaats en Ubai leidde me naar een graf: ‘Karta Natta Negara’! Wat was dat *scary*... het voelde alsof ik plotseling oog in oog stond met de beruchte regent die de voorganger van Max Havelaar vergiftigd zou hebben.

- En dan zijn er de toespraken van de academici Oleh Saras Dewi en Peter Carey bij die opening.

– Waren dat inderdaad toespraken?

– Het hadden toespraken hebben kunnen zijn. Beide zien de schrijver als een bron van inspiratie voor het heden. Carey heeft het vooral over *Max Havelaar*, het is niet duidelijk dat hij iets anders van de schrijver kent, en over de strijd tegen corruptie die volgens hem in Indonesië nog steeds hard nodig is. Hij schetst daarbij overigens een eigenaardig beeld van Multatuli:

A wife-beater, gambler and drunkard, it is doubtful that he had in mind what he would later become – a gravedigger of Dutch colonialism.

– Ja, dat lijkt me, afgezien van dat *gambler*, allemaal nu niet echt bewezen. Vreemd dat zulke beweringen zo in een tijdschrift dat toch gewijd is aan de Multatuli-studie kunnen worden opgenomen.

– Ja, in die zin is wat Saras Dewi te berde brengt, interessanter. Zij geeft een – helaas veel te korte – schets van de manier waarop Multatuli generaties van Indonesiërs geïnspireerd heeft:

Multatuli's strijd tegen overheersing inspireerde ook een belangrijke Indonesische vrouwelijke persoonlijkheid, namelijk Kartini. Zij schreef aan haar correspondentievriendin Stella dat ze heel graag Multatuli's werk las. Natuurlijk had dit een grote invloed op de ontwikkeling van haar Ideeën over de gelijkheid van vrouwen, vooral met betrekking tot toegang tot het onderwijs. Kartini hield ook van de *Minnebrieven* van Multatuli en ze las meer dan eens zijn poëzie.

– Ik had dus nog nooit van die Kartini gehoord.

– Bewijs te meer dat we nog lang niet klaar zijn met onze Multatulileescursus!

– Volgende week deel 21!

68. Myn laatste eten was een door honden bepist stuk zwart brood geweest

– Je zou de loopbaan van Multatuli kunnen beschrijven als een helling naar een steeds grotere afkeer van het schrijven.

– Hoe bedoel je dat?

– In dit deel van de *Volledige Werken* is het in ieder geval helemaal raak.

– In het begin, in de *Max Havelaar*, werden de belangrijkste bezwaren tegen het schrijven nog semi-ironisch geuit door de figuur Droogstoppel.

– Nu, Max Havelaar was ook wel duidelijker een spreker dan een schrijver.

– Hoe kom je daar nu bij? Weinigen zullen betwisten dat Sjaalman dezelfde is als de Havelaar. En Sjaalman heeft nog een heel pak geschreven.

– Hoe dan ook, gaandeweg ontwikkelt Multatuli zich wel als schrijver. Vanaf het begin klaagt hij dan wel dat het zo hard werken is en dat het allemaal paarden voor de zwijnen zijn omdat ‘het Publiek’ niet ‘lezen kan’. Maar inmiddels, in 1881 en 1882, de man is dan over de zestig, vindt hij zelfs brieven aan vrienden schrijven niet meer leuk:

Ziedaar dan ook een der redenen waarom ik zoo ongaarne schryf. Onwaarheid is my een gruwel en myn leven is te vol, m'n aandoeningen zyn te menigvuldig en te sterk dan dat ik met de mededeeling daarvan m'n vrienden mag lastig vallen. Het vermyden van de onderwerpen die ons bezighouden, is vermoeiend. Dat doe ik, o ja, zoolang 't me mogelyk is, by persoonlyke aanraking, schoon 't me niet altyd gelukt.

M'n leven is inderdaad moeielyk. Dit is nu eenmaal zoo. Geloofst men my niet, meent men dat ik de zaken te donker inzie ik kan 't niet helpen. By uiting had ik byna altyd berouw. Wat geeft het me of deze en gene na 't aanhooren van 'n pleitrede die betoogt dat ik zwaar gebukt ga onder 'n tegenspoed die de meeste anderen verpletteren zou, antwoordt: ‘Ah zoo, ja inderdaad dat is zeer verdrietig!’ Immers niets.

– Hij kan alleen nog maar klagen over zijn lot, maar hij weet dat dit nu niet echt interessante lectuur is. Bovendien kan hij tóch niet echt uitleggen wat hem nu eigenlijk zo dwars zit. Of eigenlijk: wat hem dwars zit is dát hij het niet kan uitleggen.

– Een schrijver en spreker met een zeldzaam meesterschap over de taal die steeds meer te-leurgesteld raakt in wat die taal kan.

– Soms komt hij dan ook tot een zeldzaam zelfinzicht:

Ik had U toch dezer dagen willen en moeten schryven. Wat me daarin zoo dikwyls tegenstaat, is dat eeuwig bezig-zyn met mezelf. Dit is een vloek van m'n positie. Kwaal tegen kwaal opgerekend, is er in koorts iets zeer aangenaams als men ze vergelykt met hoesten. t Besef dat men 'n ander hindert, is bitter. Gy, edelmoedige menschen, wilt zeker niet toestemmen dat ik U hinder, maar ik voel 't terdeeg dat gy niets aan my hebt, en dat ‘alles van

één kant komt.' Gy hebt toch óók uw zorgen en Uw verdriet, en wel verre van me daarmee lastig te vallen, maakt ge er niet eens melding van. Ik kan niets dan hartelyk aan U denken. Dat geeft wat!

- Dit klinkt gewoon depressief.
- De depressie van iemand die slecht slaapt omdat hij almaar moet hoesten.
- Ja, misschien zit in die bronchitis wel alles, het einde van het schrijverschap, de moedeloze toon.
- Hoe fantastisch zijn brieven trouwens zijns ondanks ook blijven. Er staan passages in die echt niet onderdoen voor de beste van de *Ideën*.
- Ach, als Douwes Dekker nu eens een autobiografie geschreven had! Over zijn arme jaren:

Dagen achtereen was ik zonder voedsel. Myn laatste eten was een door honden bepist stuk zwart brood geweest. Dat had ik voor 'n paar kreutzers op krediet weten te krygen. Misschien had ik dat nog eens kunnen doen in 'n anderen winkel. Maar 't vragen viel my te zwaar, zwaarder dan 't hongeren zelf, en ik deed het niet meer. Dat laatste deelde ik met myn hond, die 't eerst niet lustte maar ik bewaarde zyn deel voor hem tot-i het eten wou omdat-i moest. Toen zat ik en... werkte! Ja, ik schreef. En met potlood. Een pen had ik niet. En ook geen papier. En de hond begon te verharen. Nog meer oorzaken maakten den vloer van mn kamer vuil. Ook de lucht was verpest. In den heelen zomer lag de afval van 100 elken dag geslachte ossen voor m'n venster te verrotten. Ik wilde niet dat de kamer zoo vuil zou zyn als ik daar gevonden werd na 't bezwyken. Eerst bracht ik den hond weg. 't Beest kwam terug. Toen verder, verder, uren ver. Ik zocht 'n drukke buurt op en wist te midden van veel volk 't beest te ontsnappen. Weer op m'n kamer terug gekomen was m'n eerste werk den vloer te vegen met 'n soort van bezem dien ik onderweg gemaakt had van afgerukte wilgentakken uit de drooggevallen moerassen langs den Main by Kostheim. Ook veegde ik den drek weg die de bewoners van 't huis (Gustavsborg) voor m'n deur legden. Ja, toen heb ik geschreven!

- Die daar misschien wel voorstudies voor waren, want hij was wel degelijk van plan om, voor het geld, weer te gaan schrijven.
- En het is niet alleen het schrijven, he. Ook het lezen biedt hem nog maar weinig genoeg, als dat ooit het geval was. Een paar jaar eerder had hij een Shakespeare-leescursus willen beginnen, maar nu?

Ik lees... Göthe! Myn god, hoe is 't mogelyk dien man zekeren rang (en 'n zoo hoogen rang nogal!) toetekennen op 't gebied van poëzie en wysbegeerte!
Ik lees (ophemelary van den frasenmaker) Victor Hugo, en voel me wee!
En zoo-even legde ik 'n beschouwing van Shakespear's Macbeth uit de hand – het is om alle papier pen en inkt naar de hel te wenschen.
En onze dagbladen! En de tydschriften! En de versjes! En de redeneeringen in de Kamers!
en al de dingen die genoemd moesten worden en die men met huichelachtig voorgewend niet-weten voorby gaat! En de tartuffes die hun met laster gevulde preekjes leveren tegen... laster!
En 't groote Publiek dat voortdurend met dat alles genoeg neemt!

– Het staat hem allemaal tegen, behalve hijzelf kan niemand schrijven zoals hij vindt dat je moet schrijven. En zelf schrijft hij niet meer.

– Aan zijn jonge fan Willem Paap geeft hij op een bepaald moment zelfs de opdracht een stuk te maken waarvan het duidelijk is dat Multatuli het zelf had moeten schrijven. Een stuk dat de draak steekt met allerlei stilistische flauwekul.

– Ja, waaronder zaken die nu door sommigen nog steeds als nieuwerwetse flauwekul worden ervaren:

Ook: ‘letterlyk’. De mensen staan tegenwoordig ‘letterlyk’ als (dat ‘als’ is te veel) ‘van den donder getroffen’ ‘in den grond genageld’ &c &c

– Je vraagt je met zoveel zwartgalligheid af hoe de man het toch nog vijf jaar heeft kunnen volhouden.

– Volgende week een stukje dichters bij de ontsluiting van dat raadsel, met deel 22!

69. 't Is net of je het weer voor de eerste keer mag lezen

– Zeg nu zelf, het beste portret dat ooit van Komrij gemaakt is staat toch hier, in het tweede deel van *Woutertje Pieterse bewerkt en in beeld gebracht door Jan Kruis*. Komrij had de inleiding geschreven. We zien Komrij hier als de chagrijnige negentiende-eeuwse letterheer die hij ook kon zijn.

– Ja, dat project was toch wel het beste bewijs dat de Nederlandse literaire cultuur in ieder geval in 2010 nog in leven was. Wat een mooi project was dat: waarschijnlijk de populairste striptekenaar van Nederland die zich nadat hij de auteursrechten op *Jan, Jans en de kinderen* had verkocht, wierp op het illustreren op een van de beste romans uit de negentiende eeuw.

– Ondertussen zijn Komrij en Kruis allebei dood.

– Sorry, maar ik vind dat je ook te nostalgisch kunt zijn over het begin van deze eeuw. Wat Komrij in die inleiding schreef, lijkt me pertinente onzin:

Multatuli is geen psycholoog, hij is schrijver. Hij wil vermaken en zijn lezers vasthouden. Hij vestigt de aandacht op het gedachteleven en de drijfveren van zijn kind door de aandacht te vestigen op wat het kind omringt, de demonen van de maatschappij en de volwassenheid.

– Is dat onzin?

– Multatuli zou het zelf verschrikkelijk hebben gevonden. Hij wilde nu juist niet het soort schrijver zijn die bezig was met ‘vermaken’ en ‘zijn lezers vasthouden’. Dat kun je toch niet zo plompverloren beweren? Het woord *psycholoog* kende hij nog niet in de huidige betekenis, het was nog geen beroep, maar ik denk dat hij dat eerder had willen zijn dan schrijver.

– Het is waar dat hij dat zelf voortdurend beweerde. Maar zijn werk, in ieder geval zijn *Woutertje*, is vermakelijk en hield de lezers vast. Ze smeeften voortdurend om meer. Het schrijverschap was misschien groter dan hijzelf.

– Maar ook die derde zin, die getuigt toch ook van weinig inzicht in de schrijver? Het lijkt mij eerder andersom te zijn geweest. Hij wilde de aandacht vestigen op die demonen door de aandacht te vestigen op dat kind.

– Sorry, maar daarvoor geldt hetzelfde. Het zal vast zijn wat Multatuli zelf wilde, maar ook hier kun je toch net zo goed zeggen dat het andersom werkte, Er is misschien geen Nederlands romanpersonage uit de negentiende eeuw dat zo spreekt als Wouter Pieterse.

– Jij zoekt wel erg veel achter dat voorwoord. Het leest voor mij een beetje als een verplicht nummer. Die slotalinea!

Omdat de geschiedenis van Woutertje Pieterse ligt ingebed in een groter werk moet ze steeds opnieuw tot leven worden gewekt. De manier waarop het in dit boek gebeurt, met

de tekeningen en visuele bokkensprongen van Jan Kruis, is wel een heel mooie en spannende manier. 't Is net of je het weer voor de eerste keer mag lezen.

- Ja, die oude Gerrit is ook niet in zijn eerste letterkundige cliché gestikt.
- Dat maakt precies die tekening zo'n briljante illustratie. Zoals, dat moeten jullie toegeven, het hele boek een lust voor het oog is...
- ... zoals Gerrit Komrij zou zeggen!
- Vooral in het tweede deel buitelen allerlei stijlen over elkaar heen: soms bedrijft Kruis zijn oude stijl van striptekenaar, dan levert hij weer schetsen, en dan weer illustraties die lijken op pen-tekeningen of gravures.
- Toch vind ik de stripachtige elementen het sterkst. In de tekeningen was hij soms amateuristisch, maar er gaat weinig boven hoe de moeder van Wouter kijkt in sommige plaatjes.
- Maar ook juffrouw Laps! Ze is veel jonger en sympathieker dan ik me ooit had voorgesteld. En dat verandert wel iets aan de interpretatie. Het maakt haar daardoor een stuk sympathieker, inclusief haar verzet tegen de gedachte dat ze een zoogdier zou zijn.
- Ja, dit is een goed stripplaatje. Tegelijk heeft Kruis' stijl ook iets negentiende-eeuws. Bijzonder fraai vind ik met name de tekeningen die hij schreef bij het slot dat hij zelf voor het verhaal schreef. Die zijn allemaal heel schetsmatig opgezet, om te benadrukken dat dit een reconstructie is, en niet het werk van de Grote Meester zelf.
- Het verhaaltje is dan ook niet bijster sterk. Wouter krijgt een toelage van dokter Haverals, gaat op kamers wonen bij juffrouw Laps, krijgt een schrijfpdracht om het leven te beschrijven van een horenamadam, en vertrekt uiteindelijk naar Nederlandsch Indië.
- Eigenaardig genoeg is er na die extrapolatie en een groot gezet woord EINDE dan nog een 'naschrift':

Wouter vindt in Batavia werk bij een drukkerij waar men ook het *Bataviaansch Handelsblad* uitgeeft, Hij trouwt met de dochter van de eigenaar en uiteindelijk komt de krant in zijn bezit. Hij is een goede veertiger als in zijn krant de eerste berichtjes verschijnen over een tegendraadse jonge bestuursambtenaar.

- Ja, dat is op zijn minst een beetje gezocht. Bovendien: als Wouter een goede veertiger is, is het begin jaren 1840 volgens Kruis zelf (want die zegt dat hij aanhoudt dat Wouter in 1799 geboren is). Maar dan is Douwes Dekker pas echt net in Nederlandsch Indië en de Lebakzaak is nog meer dan 15 jaar weg. Verschenen er toen al 'berichtjes' over zijn 'tegendraadsheid' in het *Bataviaansch Nieuwsblad*? Want dat is wel de suggestie.
- Wat wil je daarmee zeggen?

- Jan Kruis heeft zijn *Woutertje Pieterse* ongetwijfeld met grote liefde gemaakt. Maar enorm veel verstand van Multatuli had hij net zo min als Komrij. We hoeven 2010 nu ook weer niet te verheerlijken.

- Eens. Je kunt ook zeggen dat zo'n boek als dit laat zien dat Multatuli volkomen ingekapseld was geraakt in een systeem dat hij verafschuwde, met een literaire sijnabbelaar en een striptekenaar die beroemd was geworden door een stripje over een gelukkig gezinnetje.

- De BN'ercultuur in de literatuur. Je laat zoiets niet doen door iemand die echt goed kan tekenen of inleiden door iemand die zich echt in de materie heeft verdiept, maar door bekende koppen.

- Want anno 2020 hebben we jou en jij hebt wel verstand van Multatuli?

- Jongens! Volgende week maar weer gewoon verder in de correspondentie?

70. Welk kind zou voor zoo'n vader wel achting kunnen hebben?

– Wat heb je daar?

– De bundel *Ik heb niets tegen antisemieten, ik lééf ervan* met stukken van Ischa Meijer (1943-1995). Deze week verschenen, omdat Ischa gisteren vijftientig jaar dood was. Geredigeerd door Ronit Palache.

– Oké. Maar we gingen vandaag toch de brieven uit de jaren 1882 en 1883 lezen in de *Volledige Werken*.

– Zeker, maar ik wilde nu eigenlijk even bij dit boek stilstaan.

– Ischa Meijer als de nazaat van Multatuli? Hij was net zo min een briljant stilist als Multatuli een antisemiet.

– Nou ja, over Multatuli en de joden valt ook nog wel wat te zeggen. Altijd vol bewondering en vooral vol trots op hoe hij goed hij altijd voor joden was, maar toch ook niet vrij van de 19e-eeuwse burgerlijke clichés over joden als sjacheraars.

– Nee, het gaat me om de lezing voor de jaarvergadering van het Multatuli Genootschap in 1993, waarvan een fors fragment is opgenomen in dit boek.

– Die lezing staat integraal op de DBNL.

– Dank je. “In deze voordracht”, schrijft Palache, “gaat hij in op de gecompliceerde verhouding tussen Eduard Douwes Dekker en zijn zoon Edu.”

– En wat heeft dat te maken met het jodendom?

– Meijer vergeleek die relatie met die met zijn eigen vader. En die relatie ging over het jodendom.

– Het stuk begint dan ook eigenlijk meteen met indirecte vadermoord:

Om te beginnen moet ik dan bekennen nooit ofte nimmer één regel van die geduchte Douwes Dekker tot mij te hebben genomen – zoals ook menige andere zogeheten Grote Schrijver tot op de dag van heden als het ware geheim voor mij gebleven is.

– Vadermoord?

– Ja, want vrijwel meteen daarna legt hij uit wat een enorme eerbied zijn vader had voor de ‘oeuvres’ van grote schrijvers, en deze verzamelde. “En zijn specialisme was: de negentiende eeuw.”

– Vol bewondering was pa Meijer voor Multatuli, en dus doet het Ischa genoeg ten overstaan van een zaal vol bewonderaars van de grote schrijver te verklaren dat hij de Max Havelaar ‘nimmer’ gelezen had, “trouw als ik bleef aan het verbod van mijn vader”.

– Tegelijkertijd blijft Meijer dus toch praten in de half-negentiende-eeuwse stijl die hem ook in geschrifte eigen was, met zijn ‘nooit ofte nimmer’ en ‘tot mij genomen’.

– Vervolgens noemt hij een belangrijke overeenkomst tussen zijn vader en Multatuli: allebei waren ze voortdurend vol zelfbeklag.

– Over Jaap Meijer weet ik niet veel te zeggen, maar voor Douwes Dekker gold dat zeker wel. Tjonge, zoals hij ook in dit deel weer tekeer ging!

Zo’n vader had ik ook. Zo een die veel geleden had, en zich daarop te pas en te onpas beriep: een klagende man (...)

– Waar Meijer die kennis over de persoon Douwes Dekker ineens vandaan had, weet ik niet, maar het werpt wel degelijk een nieuw licht op die man: van iemand die misschien ook getraumatiseerd was, al was het maar door de last die hij zichzelf steeds bezorgde. En die dat trauma afwentelde op de zoon.

– Na dit hele verhaal – en Meijer vertelt ook over die keer dat Multatuli zijn eigen zoon aangaf bij de politie omdat hij hem verdacht van moord – zou je verwachten dat hij nu eens partij zou trekken voor Edu, maar dan zegt hij over dat aangeven:

Is dat ziekelijk? Misschien wel maar het is, in mijn ogen tenminste, wel begrijpelijk.

Het is Multatuli duidelijk niet gegeven zijn zoon te zien als een volwaardig mens, met alle gebreken en kwaliteiten van dien. Hij beschouwt zijn kind veeleer als een ‘thema’, waarvan hij de schepper is. Hij is immers een kunstenaar, deze Douwes Dekker, en van dat onomstotelijke feit volledig doordrongen.

– Sorry, hoor, maar ik vind dit echt onzin. Dat gold misschien voor Jaap Meijer, dat die zich zo doordrongen voelde van het onomstotelijke feit dat hij een kunstenaar was, maar toch zeker niet voor Douwes Dekker? Die had er juist een hekel aan om een kunstenaar te zijn.

– Ja, in dat opzicht leek Douwes Dekker dus juist meer op Ischa Meijer dan op diens vader. Dat is het fraaie van deze lezing, dat Meijer zich in vader en zoon tegelijkertijd verplaatste. Dat kom je eigenlijk pas goed te zien doordat je nu weet dat het in een bundel is opgenomen over Ischa Meijer en het jodendom.

– Ik hoorde dat Ischa in die tijd door het land reisde met lezingen, en zich daarbij liet chaufferen door zijn zoon Jeroen.

– Maar ik denk dat die analyse van Meijer misschien toch wel klopte. Douwes Dekker voelde zich misschien geen ‘kunstenaar’, maar wel een denker en een ziener, en hij kon een levend mens als zijn zoon kennelijk toch niet anders zien dan als zijn werk – dan als de gedachten en visies die hij aan die zoon wijdde. Hij, dé Nederlandse schrijver, van de menselijke blik, ‘de roeping van de mens is mens te zijn’, kon zijn eigen kind niet als mens zien. Edu was misschien wel de enige over wie hij regelmatig zei dat hij een monster was.

– En dat gold natuurlijk ook voor Ischa, die altijd op zoek was naar de mensch, maar zijn vader, ook in stukken in dit boek, neerzette als een neuroot en een gek.

– Maar dat dan weer niet in dit stuk, waar hij zijn vader via de omweg van die negentiende-eeuwse schrijver, toch probeert te naderen.

– En uiteindelijk zelfs een grote eruditie tentoon spreidt. Multatuli zelf heeft hij dan zogenaamd niet gelezen, maar wel allerlei boeken over Multatuli, zoals *Multatuli en de zijnen* van Julius Pée en *De waarheid over Multatuli en zijn gezin* door Annette Douwes Dekker, Edu's weduwe, en *Multatuli en de luizen* van Du Perron.

– Waarbij hij die weduwe met het meeste genoeg citeert;

Is het wonder, dat de kinderen 'Multatuli' *leugen* noemden, en voor de vader geen achting hadden? Welk kind zou voor zoo'n vader wel achting kunnen hebben? Maar hoe goed hebben die kinderen zich hun hele leven gedragen, door nóóit te zeggen wie hun vader in *werkelijkheid* was.

– En zo goed heeft Meijer zich dus niet gedragen.

– Waarna hij een laatste tournure maakt en toegeeft dat hij uiteindelijk wel degelijk *oeuvres* tot zich heeft genomen, zich heeft gewaagd aan de verzamelde werken van grote schrijvers, al blijft een beetje in het midden of Multatuli daar ook ooit toe zou kunnen behoren.

– Wat zou de Nederlandse cultuur mooi zijn geweest als Ischa Meijer Multatuli had kunnen interviewen.

– En dan komt het slot van de lezing die op een aangrijpende manier over Eduard Douwes Dekker, Edu Douwes Dekker, Jaap Meijer én Ischa Meijer gaat:

Niet bij machte zichzelf op andere wijze uit te drukken dan in zijn geschriften, stond hij als het ware als een schildwacht voor een zelfgeschreven boekenkast. Een getormenteerd mens, die zijn zoon als het ware slechts toestond om alleen maar toe te kijken, zoals alle anderen in zijn directe omgeving nauw geduld werden: marionetten. Hij kon niet spreken over zijn leed – alleen ervan berichten.

Wat dat betreft levert de relatie Douwes Dekker versus zoon verhelderende beelden omtrent het schrijverschap van Multatuli. Het pseudoniem alias predicaat alias adagium Ik Heb Veel Gedragen werpt, in dit licht gezien, een schril maar verhelderend licht op het oeuvre van deze aanbeden schrijver.

71. Ik houd van zulke opmerkingen, als bydragen tot kleine-menschen studie

– Als je één conclusie kunt trekken uit het 22e deel van de *Volledige Werken*: voor iemand die voortdurend klaagde dat hij niet kon schrijven, kon Multatuli behoorlijk goed schrijven.

– Volgens editeur Van den Bergh zou er zelfs ‘bijna een achtste bundel *Ideën* te putten zijn uit de mooiste brieven van dit jaar’.

– Dat lijkt me een beetje overdreven, in ieder geval kwantitatief. Er staan hier prachtige brieven in, maar daarmee krijg je geen bundel gevuld.

– Er zijn natuurlijk heel veel brieven verloren gegaan, en hij meldt ook zelf een paar keer dat hij eerdere lange brieven heeft vernietigd.

– Voor mij zou een fragmentje als het volgende, over Wouter...

– ...heeft iemand al eens opgemerkt dat Multatuli nooit meer aan zijn Wouter-verhaal heeft voortgeschreven sinds hij zelf een jongetje met die naam in zijn huishouden had rondlopen?...

– ... over Wouter die naar een ‘Duitse kermis’ ging, een hele bundel geleuter over roulette, het feilen van Bilderdijk of de moderne theologie waard zijn:

Hy heeft het geraamte van ’n walvisch gezien, en ’n zoeloe of twee, sakkerloot! ‘Diese Leute haben gar keine Religion!’ verzekerde de explicateur. (Hèm keek de Religion de oogen uit, en ook Publiek was er vol van, dat spreekt.) De entree was 10 pf. Ik dacht er aan, me voor 9 te laten kyken. Maar ik wou dien bruinen stakkerts geen afbreuk doen. De walvischman had de Religion gehad z’n skelet hier en daar met wat traan te begieten. Z’n tent rook naar Nova Zembla. Al die religionsmensen foppen elkaar zoo hard ze maar kunnen. Dat men kwakzalvert kan ik begrypen. Maar dat twee of meer kwakzalvers er in slagen elkander vice-versa te bedriegen, komt me vreemd voor. Nog altyd lachen de auguren niet als ze elkaar aankyken.

– Ja, hij had dáár een boek over moeten schrijven, over de echte Wouter, zijn pleegkind. En over andere kinderen die bij hem en zijn vrouw op bezoek kwamen om met Wouter te spelen. In een brief aan de ouders van ‘Lientje’:

Mies komt me daar vertellen dat Lientje inplaats van haar brief naar huis te schryven... met Wouter aan ’t knikkeren is gegaan. We hebben er zeer om gelachen, en vinden ’t goed. Dit zal zeker in uw geest zyn. ’t Is echt kinderlyk. Dit is ze trouwens over ’t geheel, zelfs waar ze wyzigheidjes verkoopt. Op haar reisje gister maakte zy de opmerking dat... ‘Mainz ’n veel flinker vesting was dan Keulen.’ Sakkerloot! Pends-toi, Vauban!

Zeg, ignoreer als ze thuiskomt, die dingen. Anders drukt het haar later dat men zoo acht op haar slaat. Ik houd van zulke opmerkingen, als bydragen tot kleine-menschen studie.’

– Vooral dat laatstse is mooi, dat hij zich kon voorstellen hoe vervelend het voor een meisje kan zijn als er opmerkingen over haar worden gemaakt, hoe vertederd en accuraat die ook zijn.

– Ook mooi: als hij een enkele keer weet te breken door de sleur van geklaag over hoe onnozel de meeste literatuur is, en hoeveel onnozeler nog het Publiek en te schrijven over wat hij wél mooi vindt:

Ik houd van mémoire-litteratuur, en daarin juist niet van 't nieuwste. Dingen van dien aard uit de 17' of 18' eeuw, of ook uit het begin van 1800 zyn my 't liefste. (Mad. Rémusat heb ik.) Over t geheel houd ik van iets ouds, niet bepaald: antiek, maar uit de paar eeuwen die m'n geboorte voorafgingen. Mocht u nu iets van dien aard onder de oogen komen – liefst wat 'n ander niet meer leest, en dus laag van prys – neem me dan s.v.p. daarvan iets meê. Maar asjeblijft niet te veel en niets kostbaars. Dit zeg ik niet uit bescheidenheid, maar indedaad omdat ik niet houd van beroemdheden.

– Met andere woorden: als Douwes Dekker nu zou leven, zou hij smullen van de *Volledige Werken* van Multatuli,

– En hij zou hebben gewild dat Multatuli nog een boek had geschreven over de échte Wouter.

Voor kinderen is de ruimte hier heerlijk. Zou dat ook de oorzaak wezen van dat gebrek aan spelen? Ze doen eigenlijk nooit iets anders dan heen-en-weer lopen. Nu, als Lina met 'n paar uwer spruiten hier komt, zal ik er eens op letten of de stadskinderen Wouter aan den gang kunnen brengen. My is 't niet gelukt. Als ik 'n vlieger oplaait moet ik hem er by roepen, en zoodra mogelyk zoekt hy 'n pretext om wegtelopen. Ook heeft hy geen aandrift om iets te maken, iets te plakken, te kleuren, te knippen, te vouwen. En dit is evenzeer t geval by de mannetjes die hem bezoeken.

– Dit is overigens een van de weinige plaatsen dat hij kritisch is op zijn pleegkind. Verder is het een en al vertedering, temidden van soms mooie pedagogische ideeën:

Zeg eens, gy die nu al zoo vèr zyt met de opvoeding uwer kinderen, gelooft gy dat men 't stellen kan zonder straffen? En, zoo neen, wèlke straffen gebruikt gy? Lang geleden heeft W. wel eens (niet dikwyls) op z'n billen gehad, maar dit doen we niet meer omdat we 't met vermaningen trachten aftedoen, meer of minforsch naar den eisch der zaak. Welnu, ook dat vermanen bevalt me niet. Men zou dat met 'n mooien klank kunnen ophemelen als: 'werken op z'n gevoel' als 'rationeel beroep op z'n intelligentie' (die volstrekt niet achterlyk is!) Maar zie by al dat vermaan voel ik dat ik hem verveel, en dat de hoofddruk niet is het behandeld onderwerp, maar: 'wat is die papa knorrig!' Dit nu is wel niet waar, maar zoo'n kind dringt het zich op en dan is natuurlyk alle invloed van m'n gepreek naar den duivel.

– Ondertussen ontwikkelde hij niet alleen een afkeer van het schrijven, maar ook van het lezen. Hij verzoekt een vriend hem de *NRC* niet meer toe te sturen:

Een der hoofdredenen van myn schryven is U te verzoeken, onder zeer hartelyken dank voor 't genotene, my niet verder de Rott. Couranten te zenden! Op de twee laatste pakjes na heb ik ze altyd gelezen – o van begin tot eind, want de advertentien dienden my niet minder dan de hoofdartikels tot staalkaarten van Mr Publiek – maar, maar... ik geloof dat het niet goed voor me is! Al dat nieuws, die nieuwtjes, al die wysheid der hoofdartikelen, al 't gepolemizeer in 'ingezonden stukken' kyk, 't maakt 'nmensch z'n hoofd tot 'n malle-molen. En, behalve dag- en weeknieuws lees ik toch al veel, misschien te veel. Lezen maakt lui. Men raakt allengs gewoon z'n gedachten aan den leiband te laten lopen.

– Maar ja, dit laat toch eerder zien dat hij leesverslaafd was, dat hij ervan af wilde. Het zijn het soort klachten dat de moderne mediaverslaafde mens heeft over de sociale media.

– ‘Lezen maakt lui’! Dat we dat pas na 71 weken vlijtig lezen te horen krijgen.

– En volgende week weer verder! Deel 23!

72. Het maakt hem vertrouwd met... kletsen!

– We zijn nu toch wel duidelijk in de laatste jaren van Multatuli aanbeland, de jaren van bitterheid en wrok.

– Hoe bedoel je? Hij schrijft juist af en toe enorm enthousiast en warm. Ik zou juist zeggen: de mildheid is ingetreden! Dat briefje dat hij aan de schrijver Vosmaer schrijft als deze aankondigt met zijn gezin langs te willen komen in Duitsland!

Uw brief is met gejuich ontvangen. Jammer dat men in Duitschland geen kalveren mest, dat ge niet verloren zyt en m'n zoon niet. Op die kleine verschillen na, zal uw komst 'n vernieuwde opvoering zyn van Mattheus zooveel. Wel zeker, wachten wy Uwe vrouw. Zy zal hartelyk welkom wezen. 't Spyt me al genoeg dat ge zoons en dochter geëlimineerd hebt. Mocht het U nog schikken 'n paar hunner mee van de party te doen zyn, heel graag! Bedden en ruimte hebben wy, en gister heeft Mimi zes nieuwe servetjes gekocht. Wat wil je meer?

– Ja, en zo biedt hij Domela Nieuwenhuis als die in de ellende zit, aan dat diens kinderen wel een tijdje bij Multatuli kunnen komen wonen. Zulke 'random acts of kindness' bleven deze man, wat je ook verder over hem zeggen kunt, toch wel zijn leven lang kenmerken.

– De man van Lebak die zich verheugt over nieuwe servetjes!

– Maar was zijn punt niet altijd al dat een genie zich ook met de schijnbaar onbeduidende zaken moet bezig houden?

– Waarbij hij natuurlijk nog altijd niet zelf de servetjes kocht, maar dit door Mimi liet doen.

– Maar zulke zaken zitten toch ook al in de *Havelaar*?

– Dit lijkt me trouwens ook een goede samenvatting van Multatuli's kijk op het leven. Het zijn de details die ertoe doen, het zijn niet de grote lijnen, het zijn de talloze kleinigheden die het leven kleur geven én kunnen verpesten:

Hoe men op 't idee komt iemands 'leven' te beschryven is my 'n raadsel, tenzy men als uitgemaakt beschouwt dat zoo'n werk onwaar wezen mag. Het leven immers bestaat uit 'n aaneenschakeling van zoogenn kleinigheden die toch inderdaad door den invloed dien ze uitoefenen op 't geheel, blyken géén kleinigheden te zyn. Men hangt er van af. En als men begint ze te noemen zou er geen eind komen aan 't lystje van gelyksoortige dingetjes die even veel aanspraak op vermelding zouden hebben. Maar aan den anderen kant, wie ze niet noemt, stelt zich bloot aan onrechtvaardige beoordeeling. Wie heel uit de verte de steenen niet ziet waarover 'n wandelaar struikelt, meent 'n wys vonnis te slaan als hy den struikelenden man voor dronken uitmaakt.

– Is dat niet ook gewoon waar? Hoeveel dichter zijn we nu eigenlijk bij de persoon Douwes Dekker gekomen na anderhalf jaar vlijtig Multatuli lezen

– Hij klaagt er ook voortdurend over dat hij niet kan uitleggen wat hem dwarszit omdat het uit te veel te kleine ‘kleinigheden’ bestaat.

– Vandaar dat zijn werk wel uit *Ideën* moest bestaan, de enige manier om aan die verbrokkeling een vorm te geven.

– Hij blijkt daarbij ook in de correspondentie van deze laatste jaren details te zien in zijn naaste omgeving die je nog steeds kunt opmerken. Bijvoorbeeld over het schoolsysteem, dat eigenlijk alleen nog maar gaat over het schoolsysteem en niet over het onderwijzen van kinderen:

Na uw vertrek heb ik Dirk’s schoolboekjes ingezien. (Hy zelf noemt zich: Dirrêêk.) Ze zyn naaaaaar! Al die leerboekjes van deze dagen rieken naar ’t examen dat men van onderwyzers vordert. Het is alsof men met miliciens die marcheeren moeten leeren, zou gaan redekavelen over dynamica en anatomie, of ’n scheepsjongen bezig houden met meteorologische beschouwing der cyclonen. Het blyft de vraag of veel van tgeen thans in leerboekjes behandeld wordt (en hoe!) wel eens dienstig is voor den beginsel onderwyzer (ik zeg: neen!) maar al ware dit anders, den leerling dient die valsch-wetenschappelyke inzichten der leerboeken zéker niet. Het maakt hem – in plaats van vermeerdering van z’n kennis – vertrouwd met... kletsen!

– Leuk vind ik die verlenging van de *aa* in *naaaaaar*. Dat is iets dat weleens als een moderne vorm van verloedering in de jongerentaal wordt gezien.

– In ieder geval heeft hij over de opvoeding van de jeugd allerlei praatjes, nu zijn biologische kinderen een beetje uit zicht zijn en Mimi vooral de verantwoordelijkheid voor het pleegkind op zich neemt:

Opvoeding is ’n moeielyke taak. Uit boeken heb ik zelden daarover iets bruikbaar geleerd. Daarin staan gewoonlyk de dingen vermeld die vanzelf spreken, byv. ‘men moet het kind gewennen aan’... alle mogelyke deugden, o ja. Maar de vraag hoe?

(Van gelyke soort is m’n bezwaar tegen sommige socialistische stellingen. Dàt, dāt, dāt moet zóó zyn. Best! Maar... hoe kryg je’t zoo? Ziedaar de vraag!

– Nu ja, dit zit toch vooral in dezelfde lijn als zijn idee over leven: *Grau, teurer Freund, ist alle Theorie und grün des Lebens goldner Baum*.

– Om een van de vele schrijvers maar eens te citeren aan wie Douwes Dekker een grondige hekel had.

– Hij had trouwens zelf soms ook een andere kijk op al die details en kleinigheden: het waren juist manieren om te ontsnappen aan de grote worsteling die het leven was, en de grote, belachelijke woede die andere details juist weer opwekken:

Sedert lang, en vooral na den afloop van dat Huldeblyk – waardoor me voor goed in cyfers m’n plaats is aangewezen! – is m’n heele leven een worsteling tegen m’n eigen stemming. Als hulpmiddelen gebruik ik: wiskunstige oefeningen, schaken, kinderspelen, maar tot nog

toe te-vergeefs. Telkens weer vlieg ik op in machteloze woede die vernederend, ontzenuwend en – in de oogen van anderen ten minste – belachelyk is! Wat zou m'n oude confrère Van Rees er in groeien, als hy me driftig zag! Om nu niet te spreken van 't jongtje dat ze minister van Kolonien hebben gemaakt.

– Ik sprak laatst met iemand die alleen de Havelaar...

– ... *Max Havelaar*...

– ... de Havelaar gelezen had en op grond daarvan beweerde dat Multatuli een ADHD'er was. Dit bevat misschien wel een voorbeeld.

– Hebben wij voldoende zitvlees om ook de rest van deel 23 volgende week nog te lezen!

– Dat voorstel wordt met gejuich ontvangen!

73. Multatuli had zomaar omver geblazen kunnen worden door de storm van etniciteit, identiteit, diversiteit en intersectionaliteit

- Hebben jullie het nieuwste nummer van *Zacht Lawijd* gelezen?
- Ja, wat is dat toch een heerlijk blad. En dan komen ze nu ook nog met een Multatuli-special, met allerlei ver-ruk-ke-lij-ke bijdragen!
- Jongen, overdrijf toch niet zo. Wees eerlijk: heel veel nieuws staat er nu ook weer niet in.
- Ik heb nog *nooit* iets gelezen over Multatuli waar niets nieuws in stond.
- Geef een voorbeeld.
- Een van de dingen die duidelijk worden uit dit nummer is dat het heel jammer is dat Multatuli niet allerlei felle tegenstanders heeft. Als liefhebber van het werk kun je die gemakkelijk verzinnen: mensen die uit overdreven politieke correctheid menen dat het maar eens afgelopen moet zijn met dat ophemelen van *Max Havelaar*. *Cultural appropriation* en zo.
- Elsbeth Etty laat in haar bijdrage zien dat het heel lastig is om Multatuli het etiket #metoo op te plakken, omdat er daarvoor te veel onduidelijk is, bedoel je dat?
- Ja, maar het is dan dus jammer dat er niemand is die dat ook echt beweert.
- Ik had dat onlangs ook met de schrijver Arjen van Veelen, die meende dat het fascisme nu was aangebroken omdat een boekwinkel aan de Amerikaanse westkust had besloten een bepaalde schrijver toch maar niet uit te nodigen voor een lezing. Toen ik zei dat me dit een wat overtrokken reactie leek, begon hij erover dat Multatuli nu wel binnenkort verboden zou worden.
- Terwijl er dus niemand is die dat wil.
- Ja, en dat is jammer, want het werk van Multatuli leeft natuurlijk pas echt bij felle controverse. Iedere keer dat iemand het zonder meer mooi vindt, draait Douwes Dekker zich om in zijn graf.
- We moeten het nu hebben van de christenen. Althans, August Hans den Boef beweert in zijn bijdrage dat James Kennedy, die de canon gaat herzien, daar vast *Max Havelaar* uit gaat laten.
- Maar ook dat zonder spoor van bewijs. Iedereen moet voortdurend zijn eigen tegenstanders van Multatuli verzinnen, terwijl de feitelijke tegenstander natuurlijk het gebrek aan kennis en belangstelling is.
- Martin Bossenbroek schrijft in zijn stuk dan ook enigszins spijtig:

Multatuli had zomaar omver geblazen kunnen worden door de storm van etniciteit, identiteit, diversiteit en intersectionaliteit die is opgestoken tegen ‘de racistische arrogantie van

de witte historicus die het koloniale verleden van zijn land niet kan zien door de bril van de gekoloniseerde, maar uitsluitend via de bril van de kolonisator’.

Vooraf omdat de historicus die het meest heeft bijgedragen aan het huidige beeld van Multatuli in zijn eentje zo’n beetje alle ‘witte historici, witte rechters, witte panelleden en witte toeschouwers’ belichaamde die social justice warriors zo verafschuwen.

– Dat laatste gaat dan over Cees Fasseur, die inderdaad als hij nog leefde een voldoende arrogante kwal had kunnen zijn om flinke woede op te wekken.

– Die politiek correcten zijn te onnozel om Multatuli aan te pakken.

– Heb je gezien dat wij van de leescursus in dit kader ook nog genoemd worden door Elsbeth Etty? Ze heeft het over onze discussie over Multatuli’s klacht dat Tine zo koud was in bed.

– Ja, wij durven dan tenminste nog kritiek te hebben, al blijven we hem wel lezen.

– Het interessantst in dit nummer vind ik daarom de bijdrage van Dik van der Meulen. Die gaat tenminste over échte ruzies en controverses: de manier waarop de *Volledige Werken* tot stand zijn gekomen.

– Ja, ik had daarvan toch echt geen idee. Dat de totstandkoming van dat imposante werk 17 jaar gestaakt was omdat Van Oorschoot in 1960, bij de herdenking van honderd jaar *Max Havelaar*, met zijn dronken kop Stuiveling beledigd.

– Nou, er waren ook allerlei andere redenen, laat Van der Meulen zien. Die Stuiveling had het ook gewoon heel druk en bovendien was hij een ‘kopijboek’ kwijtgeraakt.

– Maar dat verhaal over die dronken uitgever! En dat ze daarna dan desalniettemin toch samen blijven werken, dat is toch smullen!

– Van der Meulen eindigt dan ook hoopvol. Er is nu een hoogleraar, en later dit jaar komt hopelijk de site online met een veel betere versie van de *Volledige Werken*:

Een digitale volledige Multatuli en een Multatuli-hoogleraar: in het jaar dat Eduard Douwes Dekker 200 zou zijn geworden, lijkt de tijd rijp voor nieuw onderzoek en nieuwe inzichten.

– Ik zou dus zeggen: in plaats van aan nieuw onderzoek en nieuwe inzichten hebben we veel meer behoefte aan nieuwe ruzies!

– Hmmm.

74. Het interesseerde me enorm hoe sommige Pietjes sommige Mietjes krijgen – al waren ze maar verzonnen

– Het is twee weken én een eeuwige tijd geleden dat we elkaar gezien hebben. Fijn dat we elkaar nu op deze manier kunnen treffen. We zouden nog Multatuli's brieven uit 1885 en 1886 met elkaar bespreken.

– En niet te vergeten de documenten. Zoals de fascinerende biografische schets die Busken Huet van hem schreef, waarin hij beweerde dat Multatuli's buitenstaanderschap begrepen moet worden uit het feit dat hij al als heel jonge man naar Nederlands Indië vertrok en daar zijn formatieve jaren doormaakte. Busken Huet geeft daarmee een schets van de hele Nederlandse literatuur rond het midden van de negentiende eeuw:

Terwijl Jacob van Lennep den *Pleegzoon* en de *Roos van Dekama* voortzet en verjongt, Da Costa in zijne *Vijfentwintig jaren* het zwijgen verbreekt, Bakhuizen van den Brink en Potgieter de 17de eeuw bestuderen en in beeld brengen, Heije kinderliederen zingt, mevrouw Bosboom het *Huis Lauernesse* schrijft, Gouverneur *Jan den Rijmer* het woord geeft, Knepelhout in zijne *camera obscura* den omtrek der studenten opvangt, Jonckbloet de *Physiologie van Den Haag* geeft, Van Vloten zich op het midden-nederlandsch proza werpt, Beets en Hasebroek en Ten Kate de poëzie van Byron en Lamartine overplanten, of medewerken aan de Nederlanders door Nederlanders geschetst; terwijl Geel's *Onderzoek en phantasie* langzaam doordringt, De Vries zijn woordenboek ontwerpt, Fruin zijne *Tien Jaren* voorbereidt, Schimmel de hervorming van ons tooneel onderneemt, De Génestet *Fantasio* en den *Sint Nikolaasavond* voordraagt, Abraham des Amorie van der Hoeven Jr. eene duitsche akademieis doet, leerredenen uitspreekt, diepzinnige aforismen over katholicisme en protestantisme opteekent, in schoone verzen het ontspringen der godsdienst aan het menschelijk gemoed vergelijkt bij het slaan van naffhavlammen uit den schoot der aarde, – zit daarginds, op Menado in den Maleischen Archipel, zit een tijd- en rasgenoot van die allen, wiens deelgenootschap aan hunne ontwikkeling schier gewelddadig afgebonden of doorgesneden is, zit hij vier duizend mijlen uit de buurt, aan zijne hollandsche herinneringen voort te spinnen, indrukken van buiten op te vangen, blikken in de toekomst te slaan, zit hij aan zichzelf en aan zijne toekomst te denken.

– Toch snap ik die opsomming niet. Het lijkt me allemaal nogal divers.

– Om te laten zien hoe het literaire leven borrelde.

– En dan die uitgebreide aandacht voor Abraham des Amorie van der Hoeven Jr.!

– Ja, daar komt hij later nog op terug, Busken Huet, die vergelijking bleef hem kennelijk fascineren. Misschien moeten we ook nog eens wat van Amorie lezen?

– Vervelend genoeg staat zijn werk nauwelijks in de DBNL. Dat lijkt me toch wel een teken dat iemand ondanks al zijn diepzinnige aforismen en schoone verzen volkomen vergeten is.

– Die Busken Huet was wel een stilist hoor – al ontkent Multatuli dat in dit deel. Hij had een heel andere stijl dan Multatuli, en een die misschien nu minder in de smaak valt...

– ... nog minder in de smaak valt ...

– ... minder in de smaak valt, maar waar ik in ieder geval van kan genieten:

Andere hollandsche schrijvers, zijne tijdgenooten, mogten de kunst verstaan het nederlandsche volk afleiding te verschaffen in zijne ledigheid of met wiegeliëderen het in slaap te helpen zingen, hij deed oogen uitwrijven en maakte wakker.

– Huet had op zijn beurt trouwens ook ontorechte kritiek op Multatuli's stijl:

Hij bezat stijl, maar niet altijd; hij is alleen zich zelf en in zijne kracht, wanneer hij mag losbarsten, en òf de verontwaardiging òf de satire zijne muze worden mag, maar dan ook bezit hij in zoo hooge mate stijl, dat zijne werken in zichzelf, onafhankelijk van de zaak die er bepleit wordt, eene reden van bestaan hebben, en men hem liefheeft en bewondert, ook wanneer men met hem van gevoelen verschilt.

– Literaire kritiek is sowieso één van de thema's van de laatste jaren van de grote schrijver. De Tachtigers, die hem bewonderden, daar moest hij niks van hebben:

De onmacht onzer dagen blijkt uit en verbergt zich achter den toelig om te analyseeren, te methodizeeren te reglementeeren. Inplaats van kruipen, gaan of vliegen, houden we kollegie over de spieren waarmee men zich beweegt. Daarmee lokt men, zooals de Duitschers zeggen, geen hond achter de kachel vandaan. Kyk eens zoo'n Verwey. Wat 'n wyzigheid over prosodie, klankval, rhythmus en hoe is zyn werk? Ik beweer: afschuwelyk.

– Ja, het was zijn afkeer van iedere vorm van theorie, zijn wens om alles precies te zeggen, zijn afkeer van 'frasen maken'.

– Daar kwam zijn kritiek op Huets stijl ook vandaan. Die kritiek was trouwens ook wel weer heel grappig:

Huët had geen styl – iets waartoe hart en overtuiging noodig is – hy had slechts 'n eigenaardige manier, iets wat men zich kan aanwennen. De hoofdinhoud van z'n schryven bestond in réticenses, in onopgeloste tegenstelling van mogelyke opvattingen, die hyzelf echter niet voor z'n rekening scheen te nemen zoodat de lezer zelden wist wat ten-slotte zyn meening was. (a zou wel eens b kunnen zyn wanneer niet volgens anderen – wier bevoegdheid slechts kan betwyfeld worden uit een door sommigen verdedigd oogpunt van niet ongewettigde dissidentie – de hoedanigheid van c in lynrechte tegenstelling verkeerde met de thesis dat b in zekeren zin – oef!)-

– Frederik van Eeden, die Multatuli in dit jaar bezocht, schrijft daar ook over:

'Maar ik erkende, anders dan Multatuli, voor 33 jaar het goed recht van kunst. Multatuli vond alle kunst, met name alle literaire kunst, uit den booze. Het was tijd verbeuzelen, versjes maken met 'hart' en 'smart' en verzonnen verhaaltjes, waarin Pietje met Mietje trouwt. Een deegelijke weetenschap, dat was andere thee! Dat was de moeite waard om 't leven aan te besteeden.

Ik vergat toen te vragen: waarom? Zooals de meeste menschen het nog vergeeten. Waarom is het beeter veel te weten, dan veel moois te produceeren en te bewonderen? Ik verzette

mij, uit intuïtie, tegen Multatuli's oordeel. Want ik wilde juist versjes maken, en het interesseerde me enorm hoe sommige Pietjes sommige Mietjes krijgen – al waren ze maar verzonnen. Ik geloofde in kunst, als in de bloem van 's mensen waereldlijk bestaan, nutteloos in groven zin, maar schoon, en dus van allerhoogste nuttigheid. Dat begreep Multatuli niet, omdat – zooals hij zelf schreef – alle mysticisme hem vreemd en antipathiek was.'

– Ook dit is toch wel weer heel goed geschreven. Weer een heel andere stijl dan Busken Huet of Multatuli, maar heel sterk.

– En het tekent Multatuli ook wel: iemand die één idee had over wat literatuur kon zijn en geen enkele andere vorm kon waarderen. Hij vond alles wat hij niet zelf geschreven had maar krullend-draaijerij.

– En daarmee was hij anders dan Busken Huet een waardeloze literair criticus.

– Of zoals iemand in dit deel schrijft over zijn verhouding met de politiek:

Hy zou dictator willen zyn. Lui, encore lui, toujours lui.

– Omdat we nu een beetje achterlopen, wil ik voorstellen volgende week de laatste twee delen – 24 en 25 – van de Volledige Werken beiden te lezen; beide zijn 'bezemwagendelen' met nagekomen werk die in eerdere delen vergeten waren.

75. M'n allervriendschappelykst plan is, u te verpletteren.

– Toch gek hoe dat werkt, ik werd echt een beetje treurig van deze laatste twee delen van de *Volledige Werken*. Al die doodsberichten! Na anderhalf jaar met Multatuli bezig zijn krijg je toch het gevoel dat je echt iemand verliest.

– Mensen, we gaan op de sentimentele toer!

– Er verscheen dan ook echt heel veel, in de maanden na zijn plotselinge dood. De redacteurs van de *Volledige Werken* melden dat ze een selectie hebben gemaakt, maar dan nog zijn het honderden pagina's met vooral loftuitingen.

– Ja, zelfs de kritische opmerkingen worden in lof gedrenkt:

– Het satirische tijdschrift *Asmodée* waarmee hij het af en toe aan de stok had gehad schreef terecht:

‘Nu hij dood is!... Nu schrijft het *Handelsblad* kolommen vol over Eduard Douwes Dekker, wiens leven één martelaarschap is geweest en waarom hij zich dan ook noemde Multatuli, dat is: ik heb veel geleden.

Ontegenzeggelijk de grootste letterkundige van zijn tijd, heeft die man (onder anderen om maar eens iets te noemen) honger geleden. En toen zijne vrienden zich opmaakten om hem te steunen, weigerde hij met fierheid zoolang hij nog werken kon. Eerst toen ook dit niet meer ging moest hij wel aannemen. Voor de vorming van het Multatulifonds deed men een beroep op de pers, en ziet, toen schreef het *Handelsblad* daartegen: ‘Hij heeft de kerken ontledigd en onze jongeren vervreemd van den godsdienst!’ – zoo schreef, zoo waar ik leef, het *Handelsblad*.

– Nou, ik weet niet wat jullie precies gelezen hebben, maar er was toch ook wel degelijk kritiek. Bijvoorbeeld het vertrouwde punt dat hij wel altijd mopperde, maar nauwelijks met constructieve oplossingen kwam behalve dat men hem maar de baas van alles moest maken:

dat zijn afkeurend oordeel over onze maatschappelijke toestanden zeer gegrond is, maar dat het hem hooger aanspraken op onze dankbaarheid zou geven, als hij ons deed zien, hoe Multatuli de maatschappij dan wèl ingericht wilde hebben.

– Maar ja, dat waren de socialisten, hè. Van wie hij zich – wat mij betreft terecht – had gedistantieerd omdat zij juist al te goed wisten welke kant het allemaal op moest, blind voor de ingewikkeldheid van de materie. Van iedere materie.

– Nou, het waren niet alleen de socialisten, hoor. Ook sommige christenen hadden wel meer dan alleen lof. Die bleven maar herhalen dat hij de jeugd van het christendom had afgebracht.

– Maar dat had hij bij leven altijd als een groot compliment beschouwd.

Het was een geniaal man, doch die zijn groote gaven beter had kunnen aanwenden; die het goede bedoelde, maar veel kwaad heeft gesticht, wellicht het meest omdat zijn talent als letterkundige te hoog stond voor de meerderheid der lezers van zijn geschrifte

– Sorry, maar dit alles toont toch vooral aan dat de discussie over Multatuli ook na zijn dood nog een tijdje doorging? En feitelijk met nog steeds dezelfde stemmen en standpunten als voor zijn dood?

– Daar ben ik het nu mee eens. Van mij hadden al die stukken niet gehoeven. Delpher biedt er overigens inmiddels inderdaad véél meer.

– Wat ik een vervreemdende ervaring vond: dat we nu de 200e verjaardag van Multatuli vieren, en dat we dit deel over zijn dood, door longproblemen, lezen in deze ongelukkige tijd waarin zoveel mensen sterven... door longproblemen.

– Wat ik heel interessant vond was de brief die Edu, de zoon, na de dood van zijn vader schreef. Een brief zonder wrok of zo, en helemaal in balans,

De begaafdheid en de aard zelf van mijn beste vader die hem een eminente plaats temidden van zijn tijdgenoten bezorgden stonden hem niet toe, ook niet in het minst, zich te schikken naar de burgerlijke eisen en de eenvoudige plichten van een normaal huishouden. Bij hem overheersten in het dagelijks banale onderhoud van een gezin, uitsluitend zijn wil, zijn leed, zijn vreugden en zijn zorgen de gevoelens, de genegenheid, de deugden en zelfs de slechte eigenschappen van zijn omgeving. In alles werd hij in beslag genomen door zichzelf. Om gelukkig en in vrede te leven met iemand als mijn vader, moesten wij, vóór alles, aan zijn gevoelens onze eigen opwellingen opofferen, onze eigen opvattingen laten varen, om blindelings de zijne aan te nemen en toe te juichen en, als het ware, onze ziel, onze geest, onze persoonlijkheid zelf te vormen in de smeltkroes van zijn aard en naar de mal van zijn begaafdheid waar hij zulke bewonderenswaardige meesterwerken uit wist te putten. En dan had mijn vader misschien gelukkig geleefd want zijn eerste vrouw heeft getoond tot welke hoogte toewijding, opofferingsgezindheid en de kracht van zelfverloochening kan reiken.

– Hij kon best begrijpen dat zijn vader het gezin zo afschuwelijk had behandeld, Hij was nu eenmaal een egoïst.

– Ja, maar hij kon dit psychologisch waarschijnlijk alleen volhouden door Mimi dan maar de schuld te geven:

Maar dit alles gaat onvermijdelijk mis als er een nieuwe liefde een rol gaat spelen die de martelares alle troost ontnemt en die langzaam wegwijnt als zoenoffer aan degenen die zij bemint. Oh, mijn God, wat zijn ze stom, zij die denken dat een mijnheer die en die of wie dan ook ons kon overhalen om naar Italië te gaan en daar te blijven. Nee, nee. Wij zouden ook gelukkig geweest zijn een huis te hebben, een tehuis, een toevluchtsoord en in ons die eenvoudige en warme gevoelens van een echt gezin te voelen ontluiken en groeien, die gevoelens, die je van het leven doen houden en het tooien met de mooiste sierselen. Hoe sterk voelen wij nu, bij de dood die onze vader en onze moeder van ons wegnam, onze nutteloosheid voor anderen en wat voelen wij ons moe van onszelf. Helaas, wij, kinderen zullen nooit dát hebben wat het bestaan van onze vader zo mooi en luisterrijk maakte zelfs in tijden van tegenspoed en wij hebben zelfs niet meer dát wat het gemis van

het ouderlijk huis in onze harten heeft gedooft en dat ons had laten leven. Het verleden is vol tranen en de toekomst beangstigt ons.

– Wat een vreselijke zinnen. Wat moet het naar zijn geweest, om de zoon van Multatuli te zijn.

– Ja, je wordt er inderdaad sentimenteel van.

– Nou ja, je wordt toch ook een beetje sentimenteel als je beseft dat een van de laatste zinnen die Multatuli schreef, aan een correspondentieschaakpartner, de volgende was:

M'n allervriendschappelykst plan is, u te verpletteren.

– Mensen, hoe nu verder, nu we deze vijftientig delen tot ons hebben genomen?

– Mijn idee was oorspronkelijk dat we nog af en toe dit jaar bijeen zouden komen als iemand naar een Multatuli-evenement was geweest. Maar daar zie ik het nu niet meer van komen, met alle kortademigheid die er in de lucht hangt.

– Denk je? Maar we kunnen toch nog wel bij elkaar komen, al is het dan op deze virtuele manier?

– Dat vind ik nu ook. We moeten de biografie nog lezen. En er liggen in ieder geval hier bij mij thuis nog wel wat andere boeken.

– Precies! Waar zullen we dan mee beginnen?

– Ik dacht aan *De multatulianen* van Atte Jongstra.

– (Door elkaar:) Ja! Atte Jongstra! Hoera!

77. Wie die niet inziet, heeft Multatuli's leven en streven nooit begrepen of aangevoeld

– Jammer, dit! Ik had me hier zo op verhoogd. *Kristalman* van Atte Jongstra is een van mijn favoriete boeken over Multatuli, en ik had me daarom enorm verheugd op dit boek.

– Maar het is toch ook geweldig? Al die bizarre volgelingen die ‘de Meester’ tijdens zijn leven en nog lang na zijn dood heeft gehad? Ik smul van die anekdotes. Die plaat alleen al die op de voorkant staat!

– Ja, het boek is ‘rijk geïllustreerd’. Maar het zijn wel allemaal zwart-wit foto's die nu ook weer niet op de hoogste kwaliteit zijn afgedrukt.

– Wat ben jij chagrijnig, ik vind het verrukkelijk! Van die verhalen over de ‘Vereeniging Multatuli’ uit 1888, dus vlak na de dood van de Meester, waarover twintig jaar later in de krant zal staan:

Te Amsterdam werd toen eene Multatuli-vereeniging opgericht, met het doel de werken des schrijvers te populariseeren. Voor Multatuli-sigaren, Multatuli-chocolatde, Multatuli-broches en dergelijke dingsigheidjes scheen de tijd nog niet gekomen te zijn.

– Of dan de spiritisten! Die zich niks aantrokken van het feit dat Multatuli dat gepraat over geesten maar onzin vond (‘in m'n hoedanigheid van apostel der waarheid ontken ik 't bestaan van geesten’) en hem een paar jaar na zijn dood alsnog laten spreken.

– Ja, haha, en hij heeft dan zijn mening over het spiritisme helemaal herzien. Ook de spiritist die het schreef was ooit een overtuigd Multatuliaan en nam alles klakkeloos aan, maar na zijn dood vond Multatuli het fijn dat die spiritist er inmiddels anders over was gaan denken:

Dikwijls, en dit had een fijn criticus moeten ontdekken, schreef ik tegen beter weten in, en trachtte de denkbeelden te verspreiden, waarvan het onhoudbare in de gevolgen mij zelf in het oog sprong; maar mijne zucht om indruk te maken, en een in hooge mate origineel schrijver te zijn, was oorzaak, dat ik mij verlaagde tot een vleier van den smaak en de onontwikkeldheid van mijne lezers, tot dienstwilligen dienaar van het Publiek, dat naar z'n bedorven opvattingen van kunst en kunstgenot verlangde bediend te worden.

– Wat had die man Multatuli slecht gelezen: als die zelfs na zijn dood nu nooit iets had gezegd was het wel dat hij ‘schreef tegen beter weten in’.

– En ik geloof dat hij daar ook gelijk in had. Als hij iets niet deed, was het schrijven om het schrijven, of om ‘origineel’ te zijn.

– Voor mij is dat wel de charme van dit boek, wat jullie ook zeggen: dat je kunt zeggen hoe het oeuvre van zo'n man als Multatuli op allerlei manieren gebruikt kan worden, hoe zo iemand na zijn dood voor allerlei karretjes gespannen kan worden van groepen waar hij tijdens zijn leven een bloedhekel aan had: beroepsletterkundigen, socialisten, geleerden.

– Dat de Multatuli-vereniging tijdens de oorlog zelfs een NSB'er als voorzitter had, C. de Hart, dat wist ik niet.

– Iemand die in 1941 dingen schreef als:

wij staan aan den vooravond van een tijdperk waarin vele ideeën van den strijder Multatuli zullen worden gerealiseerd. Zijn profetie in 1867L Brieven VIII blz. 33 ‘En als er een Europeesche beroering komt, zal het bedorven Holland bij de eerste stoot ten ondergaan’ is in Mei 1940 bewaarheid.

(...)

blijken moge, dat Multatuli als een pionier van de Nieuwe Tijd, die wij thans beleven, kan worden, neen, moet worden beschouwd. Wie die niet inziet, heeft Multatuli’s leven en streven nooit begrepen of aangevoeld.

– Mij lijkt dat het ongelijk van die C. de Hart lastiger aan te tonen dan dat van die spiritist. Mij lijkt het helemaal niet ondenkbaar dat Douwes Dekker zich bij de NSB had aangesloten, als die hem een mooie functie in het vooruitzicht had gesteld. Hij was nu ook weer niet de grootste democraat die er op onze aardbodem heeft rondgelopen.

– Rot op; een antisemiet was hij bijvoorbeeld niet. En ook tijdens zijn leven liet hij zich uiteindelijk nooit met welke groep dan ook in, ook niet als hem dat wat had opgeleverd.

– Zeg, jongens, dat we nu niet in dezelfde ruimte zijn, betekent nog niet dat we elkaar ‘rot op!’ kunnen toeroepen.

– Juist niet. Waarheen moet men rotten?

– Dat geruzie past natuurlijk wel bij de multatulianen.

– Die er niet meer zijn, volgens Jongstra. Die er althans in 1985, toen zijn boek verscheen, al bijna niet meer waren:

‘De laatste der multatulianen zal binnenkort zijn overleden.’ Ik schrijf het niet zonder spijt.

– Het hele fenomeen is verdwenen, he. Je hebt misschien nog revianen gehad, maar ook die roeren zich geloof ik niet meer. En ik geloof niet dat er ooit een spiritist zal proberen om Arie Storm nog tot leven te wekken om achteraf zijn fouten toe te geven.

– Of dat iemand op het idee zal komen om Desanne van Brederode-sigaren te laten maken.

– Ja, die diepe verering voor schrijvers is wel helemaal verdwenen. Een beetje lezer hoedt zich er wel voor, sinds C. de Hart.

– Jongens, we worden melig. Ik ga deze meeting leaven. Volgende week beginnen we aan de biografie van Van der Meulen, toch?

– Nou ik wilde eerst eigenlijk dit boekje bespreken: *Uit Multatuli’s leven*, van zijn goede vriendin Marie Anderson, uit 1901. Ik stuur jullie allemaal een kopie!

78. Eene dergelijke ontaarding van den boekhandel, waartegen argelooze lezers gewoonlijk slecht gewapend zijn

- Dat boekje van Marie Anderson is een studie in vriendschap!
- Vind je? Een boekje waarin ze die vriend in 1901, dus bijna vijftien jaar na zijn dood, neerzet als een soort Harvey Weinstein van de negentiende eeuw? Waarin de ene na de andere vrouw door hem ‘tot vrouw wordt gemaakt’? Een studie in vriendschap?
- Nu ja, ze zegt zelf dat ze al die zaken naar voren wil brengen omdat een eerlijk beeld nodig is. Dat is toch een nobel doel, en heel terecht?
- Ja, ze probeert inderdaad een evenwichtig beeld van hem te geven. En voor het evenwicht was het, tegenover al die mateloze bewonderaars, nodig ook de minder prettige eigenschappen van de man aan de orde te stellen:

Er is wel haast geen karakter-eigenschap, geen deugd of ondeugd, die hij niet eenigermate bezat of waardoor hij, om zoo te zeggen, niet eenigermate was bezeten. Dit weten zij, die hem *lang* en in verschillende omstandigheden gekend hebben, te goed. Vandaar botsingen, in- en uitwendig, met zichzelf en anderen. Dezelfde mensch, die zoo onbillijk en bitter kon zijn, zoo heftig en hatelijk, kon zoo liefelijk en rechtvaardig, zoo zacht en medelijdend wezen; hij die zoo eenvoudig, nederig, kinderlijk, oprecht, openhartig, edelaardig, verheven, ja, *groot* kon zijn, was soms, om nietigheden of gewichtiger zaken, zoo belachelijk, erbarmelijk, *klein*.

- Ja, dat is allemaal leuk en aardig, maar het boekje zag, zoals Willem Frederik Hermans het ooit noemde, wel het ‘slaapkamerlicht’ bij C. Daniëls, “uitgever van zulke studies die onze vaders met de tong deden klakken, als *Wetenschap op sexueel Gebied*, *Liefdezuster Augustine gewijd en uitgebannen*, *Halve Maagden*, *Een gedwongen Huwelijk* en *Onanie*.”
- Ja, en op Delpher vond ik een advertentie waarin die uitgever snoeft dat er binnen een paar weken al drie drukken werden gelegd. Het boek ging kennelijk als zoete broodjes over de toonbank.
- Hij haalt dan ook met instemming aan dat er ‘schandaalverwekkende bijzonderheden’ in staan.
- Ja, het tijdschrift *Den Gulden Winckel* schreef daarover:

Mij dunkt, dat het eenigermate op den weg van een tijdschrift voor boekenvrienden ligt, afkeurend te wijzen op eene dergelijke ontaarding van den boekhandel, waartegen argelooze lezers gewoonlijk slecht gewapend zijn.

- Maar zegt dat alles uiteindelijk niet meer over de uitgever?
- En over het feit dat Anderson haar boek ergens anders niet kon onderbrengen?
- Of toch over het feit dat ze dingen schreef als:

Ziehier een vroegere liefde, half uit medelijden begonnen. In de *Passage* te Keulen kwam hij eens een huilend meisje tegen, en vroeg, waarom zij weende. Zij antwoordde, wegens slechte behandeling in zeker *huis*, en dat ze weggelopen. D. nam haar natuurlijk mee naar Mimi. Dat „h...tje” (zooals hij zei) heette *Minchen*, en hij vond haar wel aardig. Ze „zong zoo lief”. Eerst *zong* ze voor hem, en later... och, ze hadden met hun drieën maar één bed. Doch men kan zich behelpen, en Dekker representeerde, om het zoo uit te drukken, het rijk van het *midden*, dat Mimi met „Minchen” te deelen had.

– Hoe dat alles ook zij, ik heb het gevoel dat Anderson wel degelijk oprecht was. Ze *hield* ondanks alles van haar vriend, dat is duidelijk. Ze wilde dat *ondanks alles* duidelijk maken.

– Maar waarom?

– Moeten wij, bewonderaars...

– ... speak for your self!

– ... bewonderaars, of zelfs alleen maar lezers, ons ook geen rekenschap geven van dit soort kwesties? Waarom geldt voor Woody Allen wel wat voor Douwes Dekker niet zou gelden?

– Volgende week dan toch eindelijk de biografie van Van der Meulen, mensen?

79. En zo kwam hij ook via de Frans-Duitse oorlog bij de hoofdthema's van zijn werk terecht

- Eigenlijk zou er een uitgave moeten komen waarin deze biografie van Dik van der Meulen de *Volledige Werken* begeleid. Waarin je door dat werk geleid wordt aan de hand van zijn teksten, in plaats van die vreemde stukjes die Stuiveling schreef.
- En dan een selectie van die Werken: niet die vele, vele documenten, maar wel de mooiste brieven – en alles wat gepubliceerd is, of geschreven is voor publicatie.
- Wat een heerlijk boek is dit, anderzijds, toch ook achteraf! Ik beleefde de hele afgelopen anderhalf jaar dat we ons in dit werk onderdompelden opnieuw.
- Ja, je wordt er weemoedig van.
- Ik vind het kenmerkend dat jullie het allemaal zo aan dat werk verbinden. In zekere zin is dit boek inderdaad vooral een min of meer handzame...
- ... hum, hum ...
- ... handzame samenvatting van de *Volledige Werken*.
- Nou, ik ben toch ook wel nieuwe dingen tegengekomen, hoor. Bijvoorbeeld de anekdote over hoe het *menage à trois* – Dekker, Mimi, Tine en de kinderen – de dagen doorbracht in Den Haag, op gezag van de echtgenote van Edu:

Ze kochten een huiskamerroulette. Op de tafel werd een tableau getekend; als er mensen kwamen werd er snel een kleed overheen getrokken. 'Ze spraken Fransch en speelden met heusch geld, als ze het hadden', aldus Meerkerk. Edu werd, schreef deze in 1887, croupier. Zo speelden ze thuis roulette, aldus Edu's latere vrouw, 'elken dag, 's ochtends, 's middags en 's avonds, den heelen langen dag, alleen met een tusschenpauze om te eten, vele maanden lang'. Als het systeem – vermoedelijk weer een variant op het verdubbelen – geen winst opleverde, werd Multatuli dol van woede, zodat Edu (door het balletje te verschuiven en een andere kleur af te roepen) hem ten slotte maar liet winnen.

- Of eigenaardige herinneringen van uitgever D'Ablaing aan fysieke details, tientallen jaren nadat de heren elkaar voor het laatst hadden ontmoet en toen de schrijver al lang kassiewijlen was:

De handen en vooral de vingers waren nu niet juist van wat men noemt een aristocratischen vorm. De nagels waren breed en plat, maar zij waren met zorg onderhouden en steeds scherp gepunt als om het gemis van de dubbele welving minder te doen in het oog vallen. De lichtblauwe ogen hadden iets ijls. Zwarte wallen lagen dááronder en boven de ingevallen wangen.

- Ja, maar dat zijn typisch citaten uit werken die pas na de dood van de Meester verschenen, en die daarom niet in de Werken zijn opgenomen, want die telden kennelijk niet als 'document'.

– Wat ik een beetje mis in deze biografie, is een synthese. Als het gaat over de persoon Eduard Douwes Dekker, klampt Van der Meulen zich vast aan diens eigen uitspraak dat hij ‘een vat vol tegenstrijdigheden’ was.

– Maar dat kan toch gewoon kloppen?

– Ik vind het wat gemakkelijk. In zekere zin is ieder mens natuurlijk een vat vol tegenstrijdigheden, maar ik zou wel graag wat lijn willen zien.

– Dus jij vindt dat een biograaf de werkelijkheid moet vereenvoudigen voor jouw leesgenot?

– Nee, maar ik vind het geloof ik wel aardig als iemand een standpunt inneemt, waarmee je het vervolgens eventueel oneens kunt zijn.

– Ik vind de neutraliteit van Van der Meulen juist verfrissend. Hij is niet voor en niet tegen zijn onderwerp: hij brengt verslag uit.

– Laten we het erop houden dat het weinig Multatuliaans is. De schrijver zelf schreef nooit zo neutraal over een onderwerp, hij ging altijd tussen de lezer en het behandelde instaan.

– En dat had geloof ik met zijn opvattingen over de waarheid te maken. Je kunt hem zien als een voorloper van de mensen die tegenwoordig zeggen dat het denken altijd ‘belichaamd’ is. Dat verklaart zijn belangstelling voor *Fancy* en voor het overdragen van die waarheid met parabels en zo.

– Wat een onzin, hij was juist heel sterk geïnteresseerd in de objectieve waarheid, in wiskunde en natuurkunde en schaken.

– Laten we het erop houden dat hij een vat vol tegenstrijdigheid was!

– Flauw.

– Het brengt ons wel op een onderwerp waarover Van der Meulen wél een mening formuleert: het ‘hoofdthema’.

En zo kwam hij ook via de Frans-Duitse oorlog bij de hoofdthema’s van zijn werk terecht: de waarheid (of het belang, dan wel het schenden daarvan), en het publiek dat niet lezen kan.

– Ja, dat wordt wel vaker beweerd, dat de waarheid hét thema van Multatuli was.

– Ik herinner me dat onder een van jouw eerste verslagjes over onze leescursus iemand ook al iemand schreef dat wij onnozel waren omdat een van ons had gezegd dat de vraag hoe je een mens moet zijn hét thema was.

– Ik zie dat eigenlijk nog steeds niet zo. Het is wel waar dat hij het voortdurend beweert, en het *is* ook zeker een thema. Juist ook die spanning tussen objectieve en poëtische waarheid, maar om nu te zeggen dat het een van de hoofdthema's is?

– Maar is het niet *nóg* vreemder om te zeggen dat 'het publiek dat niet lezen kan' zo'n belangrijk thema is?

– Nou ja, we hadden geconstateerd dat de 'leescursus' al in *Max Havelaar* voorkomt.

– Maar het lijkt me toch eerder een motief dan een thema.

– Verderop wijst Van der Meulen *nóg* een hoofdthema aan:

[Het onderwijs] is tegelijk het verbindende element met het tweede deel van de derde bundel, dat vrijwel geheel aan het onderwijs is gewijd. Het is het tweede grote onderwerp van de derde bundel *Ideën*, en in feite evenzeer een hoofdthema van zijn gehele werk.

– Het onderwijs? Een hoofdthema? Ik vind dat toch wel een... opmerkelijk rijtje: de waarheid, het publiek dat niet lezen kan, het onderwijs.

– Was jij niet degene die indertijd opperde dat *hét* thema was de manier om mens te zijn?

Verantwoording

Deze leescursus verscheen in 2018-2020 in het elektronisch tijdschrift *Neerlandistiek*. Er zijn een paar kleine aanpassingen aan de tekst gedaan. Deze tekst mag zonder toestemming voor niet-commerciële doelen worden gebruikt, mits aan bronvermelding wordt gedaan; voor commercieel gebruik is toestemming van de auteur nodig.